

examenbundel.nl

examen bundel ➤

Meer dan alleen oefenexamens

Nu bij je boek
mijn.examenbundel.nl
Online oefenen, video's en meer

2024|2025

vwo

Nederlands

#

examen bundel®

Slim leren, zeker slagen

#

#

Slim leren, zeker slagen met Examenbundel!

#

!

Oefenopgaven, samenvattingen, woordjes,
examentips en inspiratie: op examenbundel.nl
vind je alles om je optimaal voor te bereiden
op je examens.

{}

#ikgazekerslagen #geenexamenstress examenbundel.nl

examenbundel.nl

examen bundel ➤

Meer dan alleen oefenexamens

2024 | 2025

M. Reints
P. Merkx

vwo

Nederlands

Colofon

Auteurs

M. Reints
P. Merkx

Vormgeving binnenwerk

Maura van Wermeskerken, Apeldoorn

Opmaak

Crius Group, Hulshout

Redactie

Marinell Bruys, Hoogerheide

Over ThiemeMeulenhoff

ThiemeMeulenhoff ontwikkelt slimme flexibele leeroplossingen met een persoonlijke aanpak. Voor elk niveau en elke manier van leren. Want niemand is hetzelfde.

We combineren onze kennis van content, leerontwerp en technologie, met onze energie voor vernieuwing. Om met en voor onderwijsprofessionals grenzen te verleggen. Zo zijn we samen de motor voor verandering in het primair, voortgezet en beroepsonderwijs.

Samen leren vernieuwen.

www.thiememeulenhoff.nl

Boek ISBN 978 90 06 48570 7
Pakket ISBN 978 90 06 31607 0
Eerste druk, eerste oplage, 2024

© ThiemeMeulenhoff, Amersfoort, 2024

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen, of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel 16B Auteurswet 1912 j° het Besluit van 23 augustus 1985, Stbl. 471 en artikel 17 Auteurswet 1912, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoedingen te voldoen aan Stichting Publicatie- en Reproductierechten Organisatie (PRO), Postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp (www.stichting-pro.nl). Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16 Auteurswet) dient men zich tot de uitgever te wenden. Voor meer informatie over het gebruik van muziek, film en het maken van kopieën in het onderwijs zie www.auteursrechtenonderwijs.nl.

De uitgever heeft ernaar gestreefd de auteursrechten te regelen volgens de wettelijke bepalingen. Degenen die desondanks menen zekere rechten te kunnen doen gelden, kunnen zich alsnog tot de uitgever wenden.

Zo werk je met deze Examenbundel

De eerste stap om vol vertrouwen je examen voor dit vak in te gaan heb je gezet! Deze Examenbundel is namelijk de beste voorbereiding, omdat je oefent met echte examenopgaven. Kijk hoe het werkt.

De indeling van het boek

Je Examenbundel bestaat uit verschillende delen:

- **De oriëntatietoets:** krijg snel een eerste indruk hoe je scoort op de verschillende examenonderwerpen.
- **Deel 1 - Theorie met oefenopgaven:** de belangrijkste examenstof op een rijtje en oefeningen om de theorie meteen toe te passen.
- **Deel 2 - Examens met uitwerkingen:** oefen met hele examens met heldere uitleg van onze ervaren examendocenten.
- **Deel 3 - Examen 2024-I:** de generale repetitie voor het echte examen. De antwoorden en uitwerkingen staan op [mijnexamenbundel.nl](#).

Uitwerkingen

UITWERKINGEN

Kijk de vragen na met de **uitwerkingen**. Daarin staat het juiste antwoord. Maar belangrijker: je krijgt duidelijke uitleg waarom dit het juiste antwoord is en hoe je daar komt.

Zo oefen je én leer je tegelijk!

Online oefenen met Mijn Examenbundel

Bij dit boek hoort een online omgeving: [mijnexamenbundel.nl](#). Het boek en Mijn Examenbundel werken met elkaar samen.

Maak de balans op

Boek

- oriëntatietoets maken
- hele examens maken

Leren en oefenen

- theorie met oefenopgaven

Ook handig

- handige begrippenlijst
- argumentatieve vaardigheden
- onderwerpregister

Mijn Examenbundel

- nakijken oriëntatietoets
- nakijken hele examens

Je scores worden bewaard!

- uitlegvideo's bij de theorie
- extra oefenopgaven

Je ziet je voortgang!

- overzicht van de examenstof
- hulpmiddelen
- examentips

Alle belangrijke info bij elkaar!

Om optimaal gebruik te maken van boek én website, verwijst het boek op handige plekken naar mijnexamenbundel.nl.

Voorbeeld

Wil je weten hoe je de toets hebt gemaakt? De antwoorden staan op mijnexamenbundel.nl. Vul je punten in en bekijk je score per onderwerp. Je scores worden bewaard.

Activeer direct je code voor Mijn Examenbundel

Ga nu naar mijnexamenbundel.nl en maak meteen je account aan. Met de **activatiecode** die je per mail hebt ontvangen of via de ELO van je school, heb je toegang tot alle extra's die bij je boek horen.

Gebruik ook Samengevat

Wil jij je nog beter voorbereiden op het eindexamen? Combineer **Examenbundel** dan met **Samengevat** - alle examenstof kort en bondig in één boek.

Heel veel succes!

Namens team Examenbundel heel veel succes met je examens! #slimlereniszekerslagen

Heb je een vraag of opmerking over deze Examenbundel? Ga dan naar examenbundel.nl/contact.

Opmerking

De overheid stelt de regels op voor het examen. Bijvoorbeeld wat de examenonderwerpen zijn, welke hulpmiddelen je mag gebruiken en wanneer het examen is. De auteurs en uitgever hebben deze Examenbundel met grote zorg samengesteld. Soms veranderen de regels van de overheid echter of worden er nieuwe afspraken gemaakt over wat die regels betekenen. Raadpleeg daarom altijd je docent of onze website www.examenbundel.nl voor actuele informatie die voor jouw examen van belang is.

7 Oriëntatietoets

19 Deel 1 **Theorie met oefenopgaven**

- 21 1 Het centraal examen
- 23 2 Taalgebruik en aantal woorden
- 25 3 Signaalwoorden en signaalzinnen
- 26 4 Tekstsoort en schrijfdoel
- 27 5 Intentie van de schrijver, stijlmiddelen en figuurlijk taalgebruik, framing
- 29 6 Citeren en met eigen woorden
- 31 7 Hoofdgedachte en hoofdvraag
- 33 8 Samenvatten
- 35 9 Functie van tekstgedeelte
- 39 10 Standpunt en argumenten
- 41 11 Argumentatie en argumentatieschema's
- 43 12 Drogredenen
- 45 13 Aanvaardbaarheid van argumentatie, werken met scenario's
- 49 14 Belangrijke begrippen
- 54 Oefenopgave A
- 58 Oefenopgave B
- 62 Uitwerkingen

65 Deel 2 **Examens met uitwerkingen**

- 67 **Tips bij het maken van het examen Nederlands**
 - 2021-I**
 - 69 Tekst 1: *We leren (n)iets van de geschiedenis*
 - 78 Tekst 2: *De fata morgana van een basisinkomen*
 - 81 Tekst 3: *Stiekem ben ik een docent*
 - 84 Uitwerkingen
 - 2021-II**
 - 96 Tekst 1: *We kunnen echt niet om kernenergie heen*
 - 99 Tekst 2: *Kernenergie? Dat is wensdenken*
 - 102 Tekst 3: *Botsende idealen blijven geloofwaardig*
 - 105 Tekst 4: *Misschien eerst eens begrijpen wat ons overkomen is*
 - 110 Uitwerkingen
 - 2021-III**
 - 119 Tekst 1: *Mag het een tikje minder spontaan, alstublieft?*
 - 126 Tekst 2: *Pillen slikken of pillen schrijven? Taal als geneesmiddel*
 - 130 Tekst 3: *Waarom meer vakantie voor meer werkstress zorgt*
 - 133 Tekst 4: *Lezenlust*
 - 135 Uitwerkingen

2022-I

- 145 Tekst 1: *Alles is gemaakt om kapot te gaan*
 150 Tekst 2: *Damien Hirsts schitterende scheepswrak*
 155 Tekst 3: *Data zijn duur*
 158 Tekst 4: *Lekker leerlingen lastigvallen*
 161 Uitwerkingen

2022-II

- 171 Tekst 1: *Hier word je het gelukkigst*
 178 Tekst 2: *Geld maakt gelukkig*
 182 Tekst 3: *Niet waar de robots bij zijn*
 186 Uitwerkingen

2022-III

- 196 Tekst 1: *Juist door ver te reizen help je de wereld*
 202 Tekst 2: *Wij zijn niet ons brein, maar wel onze boekenkast*
 206 Tekst 3: *Breindrijverij*
 210 Tekst 4: *Denkfout*
 212 Uitwerkingen

2023-I

- 222 Tekst 1: *De Malediven verdwijnen, maar onze consumptiedrift niet*
 226 Tekst 2: *Reizen is het nieuwe roken? Niet meer reizen is misschien wel schadelijker*
 230 Tekst 3: *Internationale ervaring bevordert creativiteit op het werk*
 234 Tekst 4: *De selfie-rage getuigt van een grote honger om gezien te worden*
 237 Uitwerkingen

2023-II

- 247 Tekst 1: *Leven in een filterbubbel. Wil je dat?*
 251 Tekst 2: *Alles doen en voelen*
 255 Tekst 3: *'Vrouwelijkheid' in taal zegt niet zoveel*
 258 Tekst 4: *Mensen willen graag kiezen, maar zijn er helemaal niet zo goed in*
 261 Uitwerkingen

- 271 Deel 3
Examen 2024-I
 273 2024-I

Bijlagen

- Register
 Cijferbepaling deel 2

Oriëntatietoets

Hoe zou je het nu al doen op een examen? De oriëntatietoets geeft je een eerste indruk.

Historici, durf lessen te trekken!

(1) Het is droevig gesteld met de historische kennis van de gemiddelde Nederlander, dat weten we inmiddels wel. Het blijkt uit Citotoetsen, testjes onder Tweede Kamerleden en uit een wijdverbreide nostalgie – dat onstilbare verlangen naar een of ander Gouden Tijdperk waar we nauwelijks iets van weten, naar het schijnt ergens in de zeventiende eeuw.

(2) Intussen blijven de schuldigen van het historische onbenul buiten schot. Dat zijn niet die onwetenden en nostalgici, de historici zelf zijn verantwoordelijk. Er is immers geen vakgebied dat zichzelf zo gretig weg relativeert. In de professionele geschiedbeoefening heerst het dogma dat je van vroeger niets leren kan. Immers: de geschiedenis herhaalt zich nooit. Er is altijd wel een of ander triviaal, en daarom juist weer cruciaal detail dat een tweede keer net even anders loopt. In het laboratorium van de geschiedkundige moet het verleden in een steriel vacuüm worden bestudeerd. Anders is het quatsch. Het wordt tijd dat de geschiedkundigen weer gaan doen waarvoor de maatschappij hen nodig heeft: lessen trekken uit het verleden.

(3) De professionele historici voelen zich ongemakkelijk bij de toe-genomen belangstelling van de leek. Tijdens het vijfjaarlijkse congres van het *International Committee of Historical Sciences*, twee jaar geleden in Amsterdam, heerde het gevoel dat “hun vak wordt gegijzeld door docenten die er te weinig van begrijpen en door politici die zich er te veel mee bemoeien”, zo

rapporteerde *nrc.next*.
(4) Maar ingrijpen is er niet bij. Ze kijken lijdzaam toe hoe de populaire geschiedbeoefening wordt overgenomen door de journalistieke schoonschrijvers die geen last hebben van zulke scruples.
Hoofdschuddend zien ze vanaf de zijlijn hoe, sinds Nederland zichzelf als een verwade natie beschouwt, de geschiedenispolitiek oprukt. Onder oud-premier Balkenende, afgestudeerd historicus, moest ‘ons’ verleden de motor van integratie worden en de nodige normen en waarden bijbrengen. Oud-minister Verhagen, nog zo’n geschiedenis-klant, stelde voor een tempel ter ere van de nationale geschiedenis te bouwen. Dat minister-president Rutte, die ook al geschiedenis studeerde, geen geld overhad voor dit Nationaal Historisch Museum, laat onverlet dat zijn partij de fameuze canon van de geschiedenis – het gedroomde panacee voor alle historische onkunde – verplicht wil stellen.
(5) Dat de vaklui niet willen kletsen over ‘de Nederlander’ en zijn ‘identiteit’, niet willen meedoen aan de platte exercitie die geschiedenis-politiek heet, dat pleit voor hen. Maar het ongemak van de professionele historicus komt ook voort uit zijn onvermogen iets over de actualiteit te zeggen. Als hij het al zou willen, zou hij het niet kunnen, want voor zinvolle vergelijkingen tussen vroeger en nu moet bruikbaar vergelijkingsmateriaal worden geproduceerd. In al die stroeve proefschriften waar de

- 85 voetnoten en onleesbare zinsconstructies regeren en in al die obscure maar toch zeer 'prominente' vaktijdschriften met meer redacteuren dan lezers, gaat het
- 90 zelden over zaken van enig maatschappelijk belang.
- (6)** Vier lange en eenzame jaren duurt het promotietraject, dat als enige toegang verschafft tot de
- 95 academische kaste. Aan het einde van die rit staat een pil die door de promovendus in eigen beheer moet worden uitgegeven, omdat geen uitgeverij zich eraan wil wagen.
- 100 Promoveren is een wedstrijdje in trivialiseren, dat blijkt wel uit drie successen die onlangs zijn geboekt aan mijn alma mater, de Universiteit Utrecht: de veelbewogen
- 105 (her)drukgeschiedenis van het katholieke prentenboek *Pia desideria*, de studie *Het voortleven van de middeleeuwse ridderroman in het zeventiende-eeuwse Frankrijk* en
- 110 *De hernieuwde interesse voor het Zeeuwse platteland tussen 1750 en 1850*.
- (7)** In de agenda van de faculteit lees ik ook dat er twee spraakmakende
- 115 conferenties aankomen over 'de dynamiek van het middeleeuwse manuscript' en over 'identiteiten, intertekstualiteit en performance in de vroegmoderne zangcultuur'. Van
- 120 harte aanbevolen, mocht u een van de tien mensen op de wereld zijn die zich ervoor interesseren. Ach ja, de aarde warmt op, de wereldwijde ongelijkheid explodeert en de
- 125 economische crisis..., maar we weten straks wel alles over de invloed van '*intertextual patterns*' in vroegmoderne smartlappen op '*the dynamic process of group formation*'.
- 130 **(8)** Er wordt, in Utrecht en elders, ook wel onderzoek gedaan met meer

maatschappelijke relevantie, maar je moet wel erg je best doen om die artikelen te vinden in een hooiberg van irrelevantie. Is dat erg? Bierbrouwen en dressuur rijden worden toch ook alleen maar voor de lol gedaan? Waarom moet altijd alles nut hebben? In dit geval heb ik toch bezwaren. Hier beleven wel heel weinig mensen lol aan, we betalen er met z'n allen voor en mensen die slim en geduldig genoeg zijn voor een intertekstuele analyse van

145 vroegmoderne kroegkrakers, kunnen ook een wezenlijke bijdrage leveren aan de analyse van serieuze problemen.

(9) Ik denk daarom dat het tijd is af te

150 kicken van de drang naar historische kennis om die kennis zelf. 'Nut', dat verboden woordje binnen de geesteswetenschappen, zou weer op een voetstuk moeten komen te staan.

155 En dan niet het 'nut' zoals overbodige universiteitsbestuurders dat 'valoriseren', maar gewoon, het nut waar de noden van nu om vragen. De historicus is prima in staat dat zelf te

160 bepalen. Neem alleen al de crisis: al vijf jaar aan de gang, maar van het geschiedkundig front geen nieuws. Terwijl er zoveel vragen zijn. Waar komt deze crisis vandaan? Hebben

165 we eerder zo iets meegeemaakt? Welke lessen kunnen we trekken uit de vorige wereldcrises?

(10) De moderne historicus kan niet zoveel met dit soort vragen. De

170 obsessie met de wetenschappelijke statuur van de geschiedbeoefening, ook wel 'professionalisering' genoemd, heeft dit soort vragen grotendeels irrelevant gemaakt.

175 Geschiedenis is verworden tot een opleiding voor het beweren van uiterst precieze dingen over uiterst oninteressante dingen. Zoals in wel

- meer wetenschappen heeft ook hier
 180 de publicatiedrift toeslagen, waardoor het jargon welig tiert in steeds kleinere oplages. Tot overmaat van ramp vervlocht deze professionalisering zich met het
 185 postmodernisme¹⁾ en sindsdien is alles 'tekst en interpretatie' en is ieder moreel oordeel uit den boze. Dit heeft de maatschappelijke relevantie van de professionele
 190 geschiedbeoefening nog verder ondergraven.
- (11)** Eigenlijk zou het hele promotie-traject moeten worden afgeschaft, of in ieder geval grondig moeten
 195 worden herzien. Jonge, bevlogen historici in de kracht van hun leven vier jaar lang onderdompelen in de trivialiteit – dat verzin je toch niet? Zeker, er zijn genoeg redenen om
 200 terughoudend te zijn als historicus midden in de actualiteit. Als we echt zo veel zouden kunnen leren van het verleden, dan leefden we allang in het paradijs. Maar dat is nog geen
 205 reden om de geschiedbeoefening tot academisch hobbyisme te reduceren. Laat het vak het strijdtheel zijn van originele, tegendraadse en zelfs ronduit partijdige analyses; laat de
 210 angst voor kleine vergissingen, anachronismen en sweeping statements niet langer regeren.
- (12)** Historische analogieën zijn
 215 natuurlijk even vaak misleidend als verhelderend. De geschiedenis blijft een grabbelton. Het is net als bij de economische wetenschap – zoek een willekeurige mening uit en er zijn altijd wel een paar prominente
 220 historici die je de bijbehorende vergelijkingen met het verleden kunnen leveren. In bijvoorbeeld de kwestie Iran kan zowel de Irak-analogie als de München-analogie
 225 van pas komen. Ben je tegen ingrijpen dan zeg je: "Nee, niet doen, want Bush loog, het kostte 3.000 miljard, honderdduizenden burgerslachtoffers, doe het niet!" Ben je
 230 voor ingrijpen dan zeg je: "Ja, nu doen, want 1938, want Chamberlain, want *appeasement*²⁾, o nee, dus nu bommen erop!" Quod erat demonstrandum³⁾.
- (13)** Gelukkig zitten er ook groene ballen in de grabbelbak van het verleden. Aan de historicus de taak om die er, volgens wetenschappelijke criteria, uit te vissen. Want over
 240 vrijwel al onze zorgen – de kredietcrisis, de klimaatcrisis, Europese (des)integratie, de multiculturele samenleving, privatiseringen, stijgende zorgkosten, populisme, de
 245 'Arabische Lente', verloedering en wat niet meer – heeft de historicus iets zinnigs te zeggen.
- (14)** De historicus zou meer aandacht

noot 1 Het postmodernisme is een stroming in de filosofie en kunst die lang gekoesterde begrippen als waarheid en authenticiteit in twijfel trekt. Er zou volgens deze stroming geen geprivilegerde manier zijn om tot kennis te komen.

noot 2 "Chamberlain, want *appeasement*": Chamberlain was premier van Groot-Brittannië van 1937 tot 1940. Hij stond bekend om zijn *appeasement*-politiek: met behulp van diplomatiek overleg en gedoogbeleid probeerde hij, vergeefs naar achteraf bleek, een oorlog met nazi-Duitsland te voorkomen. Zijn *appeasement*-politiek, formeel vastgelegd in het Verdrag van München in 1938, was van meet af aan omstreden.

noot 3 Quod erat demonstrandum: hetgeen wat te bewijzen was. Deze uitdrukking wordt vaak aan het einde van een logische redenering gebruikt, bijvoorbeeld in de wiskunde, om aan te duiden dat hetgeen men wilde bewijzen, daadwerkelijk bewezen is.

moeten besteden aan politiek-
 250 maatschappelijke vraagstukken. Hij zou zich meer bezig moeten houden met de bestrijding van de geschiedvervalsing waar politici en journalisten zich om de haverklap
 255 aan schuldig maken. Bovendien zou hij – met de tegenwoordig nu eenmaal noodzakelijke vrijblijvendheid – meer moeten oordelen en minder moeten afwachten: als hij het
 260 niet doet, dan doen anderen het wel. Voor Robert Fruin (1823-1899), de Herodotus van de Lage Landen, stond nog vast dat je van de geschiedenis kunt leren: die moet
 265 'stof tot nadenken' opleveren. Zijn opvolger P.J. Blok (1855-1929) verzuchtte na het schrijven van zijn *Geschiedenis van het Nederlandse volk* (1923) dat het hem een "waarlijk
 270 nationale opgave en bron van onbeschrijfelijk genot" was geweest. Zo klef hoeft het niet, maar in Clio's naam, een beetje relevanter mag

best. En leesbaarder. En leerzamer.
 275 **(15)** Waarom is het zo droevig gesteld met de historische kennis van de gemiddelde Nederlander? Het antwoord is eenvoudig: omdat de gemiddelde Nederlander de kennis die nu wordt aangeboden nergens voor nodig heeft. Historische argumenten spelen nauwelijks een rol van betekenis in de samenleving of het politieke debat. Terwijl we van
 280 de economische wetenschap de fijnste kneepjes krijgen voorgeshoteld – van *credit default swaps* tot uitverdieneffecten – horen we zelden iets over de historische
 285 dimensie van de Europese Unie, het integratiedebat of missies zoals die in Kunduz. Geschiedenis is voor de meesten niet meer dan een vak op school of een stukje nostalgie, iets
 290 wat hoogstens van pas komt bij een spelletje Triviant. Het wordt tijd dat historici schuld bekennen en vaker iets nuttigs gaan doen.

*naar: Rutger Bregman
 uit: de Volkskrant, 29 september 2012*

In de tekst *Historici, durf lessen te trekken!* kunnen achtereenvolgens de volgende delen worden onderscheiden:

deel 1: Een maatschappelijk probleem
 deel 2: Situatieschets en oorzaken van het probleem
 deel 3: Voorstellen voor oplossing van het probleem
 deel 4: Relativering van het probleem
 deel 5: Samenvatting

- 1 Bij welke alinea begint deel 2?
- 2 Bij welke alinea begint deel 3?

De tekst bevat verwijten aan historici en journalisten. Daarnaast worden in de tekst verwijten genoemd ten aanzien van drie andere beroepsgroepen, waaronder docenten.

- 3 Benoem de twee andere beroepsgroepen en geef aan welke verwijten aan de drie beroepsgroepen worden gemaakt. Neem hiertoe onderstaande tabel over en vul die verder in.

Beroepsgroep	Verwijt(en)
1 Docenten geschiedenis	
2	
3	

- 4 Wat is de belangrijkste functie die alinea 12 heeft ten opzichte van de omringende tekst?

Kies uit: afweging, conclusie, gevolgtrekking, oorzaak, samenvatting, tegenstelling, toegeving, uitwerking, verklaring, voorwaarde.

- 5 Wat is de belangrijkste functie die alinea 13 heeft ten opzichte van de voorgaande alinea?

Kies uit: afweging, conclusie, gevolgtrekking, nuancering, oorzaak, samenvatting, toegeving, uitwerking, verklaring, voorwaarde.

In alinea 6 kan een kritische lezer een overhaaste generalisatie zien.

- 6 Leg met verwijzing naar de gegeven argumentatie in de tekst uit waarom een kritische lezer hier die drogreden kan zien.

'Waarom moet altijd alles nut hebben? In dit geval heb ik toch bezwaren.'

(regels 138-140)

- 7 Tegen welk aspect van het huidige historische onderzoek heeft de auteur in dit geval met name bezwaar?

Alinea 11 is te lezen als een zelfstandige redenering.

- 8** Benoem de functie van de afzonderlijke zinnen in deze redenering.

Neem daartoe de nummers uit onderstaand schema over en noteer per nummer de functie van de zin. Maak een keuze uit de volgende functies: aanbeveling, argument, bewering, constatering, gevolg, oorzaak, samenvatting, tegenwerping, toegeving, verklaring, voorbeeld.

Let op, je mag elke term maar één keer gebruiken.

1 Eigenlijk zou het hele promotietraject moeten worden afgeschaft, of in ieder geval grondig moeten worden herzien.	standpunt
2 Jonge, bevlogen historici in de kracht van hun leven vier jaar lang onderdompelen in de trivialiteit – dat verzin je toch niet?	
3 Zeker, er zijn genoeg redenen om terughoudend te zijn als historicus midden in de actualiteit.	
4 Als we echt zo veel zouden kunnen leren van het verleden, dan leefden we allang in het paradijs.	argument bij vorige zin
5 Maar dat is nog geen reden om de geschiedbeoefening tot academisch hobbyisme te reduceren.	
6 Laat het vak het strijdtonel zijn van originele, tegendraadse en zelfs ronduit partijdige analyses; laat de angst voor kleine vergissingen, anachronismen en sweeping statements niet langer regeren.	

Het tekstfragment dat bestaat uit alinea 12 en 13 is te zien als een op zichzelf staande argumentatie met een impliciete conclusie.

- 9** Parafraseer deze argumentatie met de impliciete conclusie in de vorm van drie (deel)zinnen volgens onderstaand schema:

Weliswaar ... maar ... Daarom ...

Uit alinea 14 blijkt een specifieke opvatting over het uitspreken van een mening.

- 10** Citeer uit het tekstgedeelte dat bestaat uit alinea 9, 10 en 11 de zin waaruit het meest duidelijk blijkt wat de auteur volgens de tekst vindt van de hedendaagse opvatting over het uitspreken van een mening.

In alinea 4 wordt ervan uitgegaan dat geschiedenis een belangrijk punt is in de politiek, terwijl in alinea 15 wordt gesteld dat historische argumenten 'nauwelijks een rol van betekenis' hebben in de politiek.

Hier lijkt sprake van een tekstuele tegenstrijdigheid.

- 11** Leg uit waarom er geen sprake van een tegenstrijdigheid is.

Geef antwoord in een of meer volledige zinnen en gebruik voor je antwoord niet meer dan 30 woorden.

- 12 Welke uitspraak over het verband tussen alinea 1 enerzijds en alinea's 14 en 15 anderzijds is de beste?
- A In alinea 1 wordt een probleem geschetst en in alinea 14 en 15 worden daarvoor oorzaken genoemd en wordt daaruit een conclusie getrokken.
 - B In alinea 1 wordt een probleem geschetst en in alinea 14 en 15 worden daarvoor een mogelijke oplossing en verklaringen gegeven.
 - C In alinea 1 wordt een stelling geponeerd en in alinea 14 en 15 wordt die stelling herhaald en worden bijbehorende argumenten gegeven.
 - D In alinea 1 wordt een stelling geponeerd en in alinea 14 en 15 wordt die stelling herhaald en wordt een samenvatting gegeven.

Verspreid in de tekst worden verschillende aanbevelingen gedaan aan historici.

- 13 Welke vier van onderstaande tien aanbevelingen worden in de tekst gedaan? Noteer de nummers.

Historici

- 1 moeten aantrekkelijker en boeiender schrijven over hun vak.
- 2 moeten bewaken dat de geschiedenis correct wordt weergegeven.
- 3 moeten hun werk leerzamer maken voor jongeren.
- 4 moeten maatschappelijke relevantie van hun werk nastreven.
- 5 moeten meer individueel verantwoordelijkheidsgevoel tonen.
- 6 moeten meer voorbeelden aan de actualiteit ontlenen.
- 7 moeten minder misleidende historische analogieën bieden.
- 8 moeten politici adviseren over maatschappelijke vraagstukken.
- 9 moeten terughoudend zijn met adviezen aan politici.
- 10 moeten zich actiever opstellen in het maatschappelijk debat.

- 14 Welke van de volgende zinnen geeft het beste de hoofgedachte van de tekst weer?

- A Historici hebben hun maatschappelijke taak veronachtzaamd en daarom wordt het tijd dat ze zich meer richten op verbanden tussen het heden en het verleden om op basis daarvan te adviseren over actuele maatschappelijke problemen.
- B Historici houden zich alleen met onbelangrijk historisch onderzoek bezig en daarom wordt het tijd dat ze meer onderzoek doen naar verbanden tussen het heden en het verleden om daarmee de politiek te kunnen adviseren.
- C Historici laten zich bij hun onderzoek te veel leiden door wat journalisten en politici van hun vak vinden en daarom wordt het tijd dat ze afstand nemen van die groepen om zich meer met maatschappelijke problemen bezig te houden.
- D Historici richten zich eenzijdig op het verleden en het wordt tijd dat ze op basis van onderzoek naar actuele maatschappelijke problemen voorspellen in welke richting de maatschappij zich het beste kan ontwikkelen.

- 15 Hoe kan de tekst het beste worden gekarakteriseerd?

- A als een activerende tekst met polemiserende elementen
- B als een beschouwende tekst met betogende elementen
- C als een polemiserende tekst met beschouwende elementen

Tekst 2

Wat weerloos is, is niet per se van waarde¹⁾ (fragment)

(1) Een paar jaar geleden zag ik in de bioscoop *Into the Wild*, Sean Penns verfilming van het gelijknamige boek van Jon Krakauer. Boek en film volgen de laatste twee levensjaren van Chris McCandless. Nadat hij met mooie cijfers is afgestudeerd, drijft zijn weerzin tegen de moderne, technologische consumptiemaatschappij hem weg van huis. Hij hunkert ernaar zich te verliezen in de ongerepte natuur. Het kost de kijker weinig moeite sympathie op te brengen voor zijn vlucht uit een verziekte, moderne wereld. De film is voor een groot deel een ode aan de natuur, een ode die ruikt naar het optimisme van de jaren zestig.

(2) Ook Frederik van Eeden, een bekende negentiende-eeuwse schrijver en dichter, stichtte zijn eigen kolonie, gedreven door het ideaal van een leven in een onbedorven natuurstaat. Hoewel deze en vergelijkbare ondernemingen steeds op een mislukking uitliepen, bleek het ideaal van de heilzame natuur tegenover een zieke en slechte cultuur gedurende de twintigste eeuw buitengewoon hardnekkig.

(3) Dit ideaal van een onbedorven natuurstaat blijkt ook in deze tijd nog steeds te bestaan. In 2002 zong cultuurfilosoof Ton Lemaire in het vuistdikke *Met open zinnen* de inmiddels bekende klaagzang van

plundering en vernieling van de aarde. Hij pleitte voor een gemeenschapsleven van kleinschalige landbouw en jacht, in harmonie met een heilzame natuur. En toch was er iets veranderd. Het steeds manifester worden van een ecologische crisis in de jaren zeventig en tachtig maakte dit ideaal feitelijk irrelevant. We konden moeilijk blijven dromen van een pastoraal bestaan op een aarde waar de ene na de andere dier- en plantensoort bezig was uit te sterven. Het geloof in de heilzaamheid van een door de mens onaangeraakte wildernis blijkt moeilijk houdbaar.

(4) Terwijl orthodoxe adepten van de mythe van het romantische natuurpurisme ons aanbevelen de natuur zo veel mogelijk te bevrijden van menselijke bemoeienissen, neemt gaandeweg het besef toe dat zo iets als een volkomen ongerepte natuur in Nederland vrijwel nergens meer bestaat en ook niet meer kan bestaan. Gedurende vijfhonderd jaar landbouwgeschiedenis is alles wat ooit moerassig, leeg en onherbergaam land was allang bedijkt, drooggemalen, ingepolderd, ontgonnen, aangeharkt, beplant, bebost en uiteindelijk nuttig en bewoonbaar gemaakt. Zo raakten natuur en landleven hecht vergroeid met cultuur en geschiedenis. Het onderscheid tussen Natuur en Cultuur kan eigenlijk niet meer worden gemaakt.

naar: Patrick van der Kroef

uit: *De Groene Amsterdamer*, 9 februari 2012

noot 1) De titel is een verwijzing naar de dichtregel 'Alles van waarde is weerloos' uit het gedicht *De zeer oude zingt* van de Nederlandse dichter en beeldend kunstenaar Lucebert (1924-1994).

16 Vat tekst 2 samen in maximaal 55 woorden.

Uit je samenvatting moet duidelijk worden:

- welke visie natuurpuristen hebben op de natuur;
- welk standpunt de auteur inneemt tegenover de natuurpuristen;
- welke ontwikkeling in Nederland aan zijn standpunt ten grondslag ligt.

Wil je weten hoe je de toets hebt gemaakt? De antwoorden staan op mijnexamenbundel.nl. Vul je punten in en bekijk je score per onderwerp. Je scores worden bewaard.

Deel 1

Theorie met oefenopgaven

De theorie is volledig aangepast aan het nieuwste examenprogramma, inclusief de begrippenlijst argumentatieve vaardigheden.

1 Het centraal examen

Op het centraal examen Nederlands worden twee domeinen uit het examenprogramma getoetst: leesvaardigheid en argumentatieve vaardigheden voor zover het analyseren en beoordelen van een betoog betreft.

Het centraal examen Nederlands bestaat uit ongeveer vier teksten, overgenomen uit kranten en tijdschriften en van websites. Daarbij worden in totaal ongeveer 40 vragen gesteld. Soms is er in een vraag bij een tekst nog een tekstfragment opgenomen. Zo'n tekstfragment wordt een satelliettekst genoemd. Een satelliettekst gaat over hetzelfde onderwerp als de hoofdtekst, maar hij is geschreven door een andere auteur en geeft een andere kijk op het onderwerp.

Je gaat de satellietteksten inhoudelijk met de hoofdtekst vergelijken.

Je krijgt drie uur de tijd voor het beantwoorden van de vragen.

Het soort teksten dat je moet kunnen lezen en begrijpen, wordt als volgt omschreven:

algemene omschrijving	Je kunt een grote variatie aan teksten lezen over tal van onderwerpen uit de (beroeps)opleiding en van maatschappelijke aard en je kunt die in detail begrijpen.
tekstenmerken	De teksten zijn complex en de structuur is niet altijd even duidelijk.
informatieve teksten	Je kunt informatieve teksten met een hoge informatiedichtheid lezen, zoals lange en ingewikkelde rapporten en gecondenseerde artikelen.
betogende teksten	Je kunt betogende teksten lezen waaronder teksten met een ingewikkelde argumentatie, of artikelen waarin de schrijver (impliciet) een standpunt inneemt of beschouwing geeft.

! Leestip

In de examens van de laatste jaren zijn teksten uit onderstaande informatiebronnen opgenomen. Vooral landelijke kranten en opiniebladen zijn populair.
Lees af en toe een interessant artikel uit een van die bronnen. Het helpt je bij de voorbereiding van je examen.

Landelijke kranten	<i>NRC, de Volkskrant, Trouw</i>
Opinieweekbladen	<i>De Groene, Vrij Nederland, HP/De Tijd</i>

Vraagtypen

De paragrafen hierna geven een overzicht van de belangrijkste theorie. Je leest er over welke leesvaardigheden en argumentatieve vaardigheden je moet beschikken om het examen goed te kunnen maken. Je neemt daarbij ook kennis van de vraagtypen die op het examen veel voorkomen en van de wijze waarop je deze het beste kunt beantwoorden. Bij de theorie vind je oefenopgaven en een lijst met belangrijke begrippen. Achter in deze bundel staat een register waarin je de examenopgaven kunt opzoeken die aansluiten bij de paragrafen van deel 1. Heb je moeite met een bepaald vraagtype, besteed dan extra aandacht aan de examenopgaven die je via het register vindt.

Beoordeling

Je werk wordt beoordeeld aan de hand van een correctievoorschrift. In dat voorschrift staan de scorepunten die aan een antwoord worden toegekend.

Het cijfer dat je behaalt voor het centraal examen, bepaalt voor 50 procent je eindcijfer voor het vak Nederlands.

2 Taalgebruik en aantal woorden

Bij open vragen moet je taalgebruik correct zijn. Dat wil zeggen: in je antwoord mogen geen taal- en geen spelfouten voorkomen. Voor incorrect taalgebruik worden maximaal 4 scorepunten in mindering gebracht. Daarvoor geldt als aftrekregeling:

- bij 1 fout of 2 fouten krijg je 1 punt aftrek;
- bij 3 of 4 fouten krijg je 2 punten aftrek;
- bij 5 of 6 fouten krijg je 3 punten aftrek;
- bij 7 of meer fouten krijg je 4 punten aftrek.

Onder incorrecte formuleringen en onjuist taalgebruik wordt verstaan: spelfouten, verkeerd woordgebruik en fouten in de zinsbouw, inclusief verkeerde woordvolgorde. Als je steeds dezelfde fout maakt, worden die herhaalde fouten als afzonderlijke fouten meegeteld. Bij de beoordeling van de spelling wordt uitgegaan van de schrijfwijze volgens het Groene Boekje.

Ook als je antwoord inhoudelijk fout is en dus geen punten oplevert, wordt het op taalgebruik en spelling beoordeeld. Een inhoudelijk fout antwoord met taalfouten leidt dus tot puntenaftrek.

Bij open vragen wordt vaak gezegd dat je in een of meer volledige zinnen moet antwoorden. In dat geval kun je antwoorden met een volzin, maar een zelfstandig gebruikte bijzin is ook goed. Luidt de vraag bijvoorbeeld: 'Waarom mag je in dit geval wél klagen, volgens de tekst?', dan kan je antwoord zijn: 'Je mag in dat geval wel klagen omdat ze dan niet meer kunnen rondkomen.' Maar het is ook goed als je antwoordt: 'Omdat ze dan niet meer kunnen rondkomen.'

Moet je met een volledige zin antwoorden, dan wordt er een punt afgetrokken wanneer je met een zin antwoordt die niet volledig is. Je mag in dat geval ook geen telegramstijl gebruiken. Is je antwoord geheel in telegramstijl, dan wordt het hoe dan ook geheel fout gerekend en levert het je geen punten op.

Worden er volledige zinnen gevraagd, dan mag je niet citeren, ook niet verkort citeren.

Maar soms hoef je bij een open vraag niet in volledige zinnen te antwoorden. Dan mag je ook met een woordgroep antwoorden. Bij zo'n vraag wordt alleen op de spelling gelet.

Gebruik je een kleine letter waar je een hoofdletter zou moeten gebruiken, zoals aan het begin van een zin, dan wordt er een punt afgetrokken. Voor het omgekeerde, als je ten onrechte een hoofdletter gebruikt in plaats van een kleine letter, geldt hetzelfde.

Bij de beoordeling van het taalgebruik en de spelling wordt er niet op gelet hoe je getallen schrijft. Je kunt ze uitschrijven (bijvoorbeeld 'veertien'), maar dat hoeft niet (bijvoorbeeld '14').

Soms staat er in de tekst zelf een spelfout. Neem je die fout over in je antwoord, dan kost dat je geen punten.

Je antwoorden worden niet beoordeeld op interpunctie.

Geef niet meer antwoorden (zinnen, redenen, voorbeelden en dergelijke) dan er worden gevraagd. Als er bijvoorbeeld één zin wordt gevraagd en je antwoordt met meer dan één zin, wordt alleen de eerste zin in de beoordeling meegeteld.

Bij open vragen wordt vaak aangegeven dat je voor je antwoord niet meer dan een bepaald aantal woorden mag gebruiken. Als je bij zo'n vraag een antwoord geeft dat het maximale aantal woorden overschrijdt, worden alleen die woorden die binnen het maximum vallen, beoordeeld. Anders gezegd: voor een goed antwoord dat te lang is, krijg je zelden alle punten. Houd je dus altijd aan het gegeven maximale aantal woorden.

In aansluiting op de vorige regel geldt het volgende. Als je de vraag herhaalt voordat je tot het antwoord komt, tellen de woorden tot aan het eigenlijke antwoord niet mee.

Besteed niet te veel tijd aan het tellen van het maximale aantal woorden dat je in het antwoord mag gebruiken. Vaak kun je het aantal gebruikte woorden wel inschatten. En: het gegeven aantal woorden is in de regel ruim bemeten. Maar als je twijfelt aan de lengte van je antwoord, tel dan zorgvuldig. Want als je antwoord maximaal 20 woorden mag tellen en je hebt er 24 gebruikt, dan tellen alleen de eerste 20 woorden als antwoord.

Blijf niet te ver onder het gegeven maximale aantal woorden. Als in een uitlegvraag een maximum van 35 woorden wordt genoemd, zal een antwoord van 8 woorden niet veel punten opleveren.

3 Signaalwoorden en signaalzinnen

Signaalwoorden geven het verband aan tussen (delen van) zinnen en tussen alinea's. Ze geven belangrijke informatie over de opbouw van een tekst of tekstgedeelte. Zo kunnen signaalwoorden een opsomming aankondigen of duidelijk maken dat er sprake is van een voorbeeld of een verklaring. Let er dus goed op: bij het maken van vragen bij een tekst én bij het schrijven van een samenvatting zijn signaalwoorden een belangrijk hulpmiddel.

Soorten en voorbeelden signaalwoorden

opsomming	ook, bovendien, verder, eveneens, dan, vervolgens, daarnaast, ten eerste ... ten tweede, zowel ... als
tegenstelling	maar, echter, toch, daarentegen, in tegenstelling tot, daar staat tegenover dat, enerzijds ... anderzijds
oorzaak-gevolg	daardoor, door, doordat, waardoor, zodat, te danken aan, te wijten aan, het gevolg van, ten gevolge van, de oorzaak hiervan is
reden/verklaring	want, omdat, daarom, waarom, namelijk, immers, aangezien
doel-middel	door middel van, met de bedoeling om, met behulp van, om te, daartoe, opdat
toelichting	denk hierbij aan, bijvoorbeeld, zo, dat komt voor bij, ter illustratie, dat is het geval bij
vergelijking	net als, zoals, zo ook, evenals, eveneens, eenzelfde, hetzelfde/dezelfde als, in vergelijking met, vergeleken met, soortgelijke
voorwaarde	als, indien, mits (op voorwaarde dat), tenzij (behalve wanneer), stel dat
conclusie	dan ook, dus, aldus, hieruit volgt, concluderend
samenvatting	kortom, samenvattend, alles bij elkaar genomen, om kort te gaan

Om de opbouw van een tekst te doorgronden heb je ook veel aan signaalzinnen. Met behulp van signaalzinnen maakt een schrijver duidelijk wat er volgt (aankondigend) of wat hij heeft behandeld (terugblikkend).

Soorten en voorbeelden signaalzinnen

aankondigend	Ik zal hier enkele voor- en nadelen van rekeningrijden bespreken. Maar aan het systeem kleven ook enkele bezwaren. Hoe is de opmars van het toerisme te verklaren?
terugblikkend	Van de besproken verklaringen lijkt de laatste me het meest aannemelijk.
aankondigend én terugblikkend	Welke conclusie kunnen we nu uit bovenstaande onderzoeksresultaten trekken?

4 Tekstsoort en schrijfdoel

De teksten in de examens komen uit kranten en tijdschriften en van websites. Ze gaan over onderwerpen van maatschappelijke aard.

De voornaamste *tekstsoorten* zijn:

- 1 **informatieve tekst of uiteenzetting.** Een tekst waarin de schrijver iets uitlegt, beschrijft, verklaart of mededeelt.

Kenmerken:

- is objectief (auteur geeft voornamelijk feiten, geen eigen mening);
- is bedoeld om de lezers te informeren over een stand van zaken of een gang van zaken om de lezers iets te laten begrijpen.

Bij uiteenzettende teksten of tekstgedeelten wordt objectief uitleg gegeven, worden indelingen aangeduid en worden samenhangen en processen verduidelijkt.

- 2 **betogende tekst of betoog.** Een tekst waarin de schrijver een duidelijk standpunt inneemt en dat standpunt met argumenten onderbouwt.

Kenmerken:

- is subjectief (auteur geeft voornamelijk eigen mening);
- is bedoeld om de lezers van het standpunt te overtuigen.

Bij betogende teksten of tekstgedeelten wordt een beargumenteerd standpunt ingenomen.

- 3 **beschouwende tekst of beschouwing.** Een tekst waarin de schrijver de lezer interpretaties, verklaringen en opinies ter overweging aanbiedt.

Kenmerken:

- is gedeeltelijk objectief, gedeeltelijk subjectief;
- is bedoeld om de lezer over een kwestie te laten nadenken.

Bij beschouwende teksten of tekstgedeelten belicht de schrijver een verschijnsel van verschillende kanten. Hij legt de lezer mogelijke verklaringen van en verschillende standpunten (inclusief zijn eigen standpunt) over een kwestie voor, zodat de lezer zijn eigen mening kan vormen. Een beschouwing kan ook de argumenten voor en tegen een of meer standpunten behandelen, maar is er niet op gericht de lezer voor een van die standpunten te winnen.

Men onderscheidt in zakelijke teksten de volgende *schrijfdoelen*:

- 1 **informeren**
- 2 **uiteenzetten**
- 3 **overtuigen (betogen, een pleidooi houden)**
- 4 **tot actie aanzetten (activeren, aansporen tot handelen)**
- 5 **beschouwen (ter overweging aanbieden)**
- 6 **vermaken (amuseren)**

Ook een combinatie van twee of meer schrijfdoelen is mogelijk. Je moet dan vaststellen wat het belangrijkste schrijfdoel is.

Een voorbeeld van een examenvraag:

- Hoe kan de tekst het beste getypeerd worden?
Deze tekst is vooral
 - A een beschouwende tekst met activerende elementen.
 - B een beschouwende tekst met betogende elementen.
 - C een betogende tekst met activerende elementen.
 - D een betogende tekst met beschouwende elementen.

5 Intentie van de schrijver, stijlmiddelen en figuurlijk taalgebruik, framing

Naast vragen over tekstsoort en schrijfdoel kun je vragen verwachten over de *intenties, opvattingen en gevoelens* van de auteur of auteurs.

Drie voorbeelden van dergelijke vragen:

- In welke alinea van de tekst komt het standpunt van de auteur het duidelijkst naar voren?
- Hoe kan de houding van de auteur ten opzichte van zijn onderwerp het beste gekarakteriseerd worden?
 - A bezorgd, maar weinig kritisch
 - B kritisch en betrokken
 - C neutraal en afstandelijk
 - D zakelijk en professioneel
- Al in de eerste twee alinea's zet de schrijver de toon voor zijn hele artikel. Hoe zou je die toonzetting het beste kunnen typeren?
 - A als alarmerend
 - B als enthousiasmerend
 - C als prikkelend
 - D als spottend

Woordkeus, stijlmiddelen (als woordspeling, ironie, overdrijving) en *figuurlijk taalgebruik* kunnen veel zeggen over de houding van de schrijver ten opzichte van het onderwerp. De houding van de schrijver komt ook tot uiting in de *toon* of *toonzetting* van de tekst of een tekstdeel. Let bij vragen die de hele tekst betreffen vooral op de titel, de inleiding en het slot.

Drie voorbeeldvragen:

- Een kritisch lezer zou kunnen zeggen dat de titel van de tekst een woordspeling bevat en dat de auteur hiermee probeert de lezer te beïnvloeden.
Leg uit welke woordspeling dat is en geef aan op welke manier de lezer daarmee beïnvloed kan worden.
- Een schrijver kan gebruikmaken van stijlmiddelen om zijn mening overtuigender weer te geven.
Citeer uit het tekstgedeelte van de alinea's 4 tot en met 6 een zin die duidelijk ironisch bedoeld is.
- Figuurlijk taalgebruik kan onder meer gebruikt worden om de aandacht van de lezer te trekken.
Welke drie andere effecten van figuurlijk taalgebruik heeft de schrijver van de tekst waarschijnlijk beoogd?
Kies uit onderstaande effecten:
 - 1 de belangrijkste boodschap kracht bijzetten
 - 2 de geloofwaardigheid van de aangehaalde politici in twijfel trekken
 - 3 de nadruk leggen op de voordelen van nucleaire energie
 - 4 de tekst een amuserend karakter geven
 - 5 de twijfel van de auteur over de motie benadrukken

De schrijver kan met zijn of haar taalgebruik proberen het oordeel van de lezer te beïnvloeden. Dat kan met opzet gebeuren of gedachteloos. Noemt de schrijver iets een 'probleem', dan zal de lezer onbewust denken aan grote moeilijkheden, onoplosbare kwesties, onmogelijke opgaven. Noemt de schrijver het een 'uitdaging', dan zal de lezer onbewust denken: mooi om op te lossen, nieuwe kansen, niet makkelijk maar in ieder geval leerzaam enzovoort. Wat de schrijver hier doet, is *framing*. De schrijver heeft het onderwerp als het ware ingelijst: *geframed*. Het is voor de lezer moeilijk anders over het onderwerp te denken dan de schrijver. De lezer ziet het plaatje alleen zoals de schrijver het heeft ingelijst.

Vaak wordt er door *framing* een positieve of een negatieve emotie opgeroepen bij de lezer. Framing kom je vooral tegen in betogende teksten waarin meningen tegenover elkaar worden geplaatst. Frames zijn vooral bedoeld om het tegenstander lastig te maken. De schrijver wil je niet alleen met argumenten overtuigen, maar ook door de keuze van positief of juist negatief geladen woorden.

Een voorbeeld van een *frame*, ontleend aan het *Handboek Framing* van Hans de Bruijn: je kunt het hebben over 'meer efficiency in de zorg'. Dat zal op veel weerstand stuiten. Want bij efficiency denk je aan 'zorgminuten' en 'stopwatchcultuur'. Wie vindt dat er zorg aan een patiënt of cliënt verleend moet worden met een stopwatch in de hand? Je kunt het ook hebben over 'minder geldverspilling in de zorg'. Daar zal niemand tegen zijn. Want wie vindt dat er in de zorg geld verspild mag worden? Als je het frame overneemt waarin de schrijver over het onderwerp schrijft, sta je bij voorbaat zwak. Want je kunt moeilijk zeggen: ik ben voor minder efficiency in de zorg. Of: ik ben juist voor geldverspilling in de zorg.

Twee voorbeelden van vragen over framing:

- In de tekst wordt met enige regelmaat geprobeerd de sympathie van de lezer voor huisdieren en andere dieren te beïnvloeden door bijzonder taalgebruik.
Citeer drie woordgroepen uit alinea 5 waarin dergelijk bijzonder taalgebruik is te vinden. Leg per woordgroep uit waarom lezers door dit taalgebruik meer of minder sympathie kunnen gaan voelen voor huisdieren in vergelijking met andere dieren.
- 'Ikzelf ben aanhanger van het ecomodernisme, een optimistische duurzame stroming die begin deze eeuw is komen overwaaien uit de Verenigde Staten.' (regels 40-44)
Wat is het effect van het gebruik van het woord 'optimistische', als het gaat om de tegenstelling tussen intensieve en biologische landbouw in de tekst?

6 Citeren en met eigen woorden

Als gevraagd wordt te *citeren*, dan haal je een stukje uit de tekst letterlijk aan. Dat doe je door de eerste twee en de laatste twee woorden van een zin of zinsgedeelte over te nemen en daar de regelnummers achter te schrijven.

Voorbeeld:

'Stel, je (...) wordt samengevat.' (regels 1-3)

Aandachtspunten:

- Meestal wordt gevraagd een zin of een zinsgedeelte te citeren. Een zinsgedeelte is een onderdeel van een zin dat op zijn minst twee opeenvolgende woorden bevat. Je antwoord is minder goed of fout als je te lange citaten geeft.
- Wees heel nauwkeurig bij het citeren. Vergeet niet dat een zin begint met een hoofdletter en eindigt met een punt, vraagteken of uitroep teken. Ook van een citaat moet de spelling correct zijn. Controleer dus of je alle woorden goed hebt overgenomen. Vergeet ook niet de regelaanduiding toe te voegen.

Als er gevraagd wordt iets *met eigen woorden* uit te leggen, dan mag je beslist niet een zin of zinsgedeelte uit de tekst letterlijk overschrijven (citeren). Je mag wél belangrijke termen uit de tekst overnemen. Bij een met-eigen-woorden-vraag formuleer je zelfstandig met behulp van belangrijke woorden uit de tekst.

Meestal staat bij een met-eigen-woorden-vraag aangegeven hoeveel woorden je *maximaal* mag gebruiken. Maak een inschatting van het aantal woorden dat je hebt gebruikt en tel ze bij twijfel na.

Het is bij met-eigen-woorden-vragen handig je antwoord eerst in het klad te schrijven. Dan kun je in het klad overbodige woorden wegstrepen en het antwoord op begrijpelijkheid controleren, voordat je dat op het antwoordblad schrijft.

Zoals je in paragraaf 1 kunt lezen, worden alle antwoorden op open vragen ook op correct taalgebruik getoetst.

Opdracht bij de theorie van paragraaf 3 tot en met 6

Lees de volgende samenvatting van een examentekst en beantwoord de vragen.

H. Blok

Ouders moeten kinderen zelf les kunnen geven

- 1 Er is een trend om kinderen steeds jonger naar school te sturen. Dat is een bedenkelijke ontwikkeling om een aantal redenen.
- 2 In de eerste plaats is het rendement van groepsgewijs onderwijs relatief laag. In de tweede plaats is geïnstitutionaliseerd onderwijs duur. In de derde plaats kweekt het uitvallers.
- 3 Er is een goed alternatief voor het geïnstitutionaliseerde basisonderwijs: thuisonderwijs. Daarbij treden de ouders zelf als leerkrachten op. Dat heeft vele voordelen. Zo krijgt een kind thuis meer aandacht dan op een leerinstituut. Het is maatschappelijk gezien goedkoop, want de ouders betalen de kosten. De leeromgeving is rijker doordat er thuis meer hulpmiddelen zijn. Doordat het effectiever is, kost thuisonderwijs minder tijd. En het leerrendement van dit onderwijs blijkt veel groter te zijn. Dat geldt voor de leervakken, maar ook voor de sociaaleconomische ontwikkeling van het kind.
- 4 Het zou daarom goed zijn als het basisonderwijs niet langer verplicht was maar facultatief. De overheid zou experimenten op het gebied van thuisonderwijs moeten ondersteunen.

- 1 Wat is de functie van de signaalzin 'Dat is (...) aantal redenen.' (eerste alinea)?
- 2 Citeer een signaalzin met dezelfde functie uit de derde alinea.
- 3 Noteer de acht onderstreepte signaalwoorden en zet erachter welk verband ze aanduiden.
- 4 Tot welke tekstsoort reken je *Ouders moeten kinderen zelf les kunnen geven*?
- 5 Motiveer je antwoord op vraag 4 met behulp van gegevens uit de tekst.
Gebruik maximaal 25 woorden.

7 Hoofdgedachte en hoofdvraag

Als gevraagd wordt naar de hoofdgedachte van een alinea of een groepje alinea's, moet je één zin opschrijven die het belangrijkste van dat tekstgedeelte weergeeft.

Er zijn in examenteksten drie soorten vragen naar *de hoofdgedachte van een alinea of een groepje alinea's*:

- 1 **met-eigen-woorden-vraag**, bijvoorbeeld:

Zeg met eigen woorden wat de hoofdgedachte is van het tekstgedeelte dat bestaat uit de alinea's 4 tot en met 6.

Gebruik maximaal 15 woorden.

- 2 **citeervraag**, bijvoorbeeld:

Citeer de zin die de hoofdgedachte bevat van het tekstgedeelte dat bestaat uit de alinea's 12 tot en met 16.

- 3 **kopjesvraag**, bijvoorbeeld:

De tekst kan worden onderverdeeld in drie delen die van de volgende kopjes kunnen worden voorzien:

deel 1: Twijfels bij de aanpak van het probleem

deel 2: De kern van het probleem

deel 3: Conclusie en mogelijke oplossing

Bij welke alinea begint deel 2?

Bij welke alinea begint deel 3?

Aandachtspunten:

- Let bij het zelf formuleren of citeren van de hoofdgedachte op de plaats van de kernzinnen. Vaak staat de kernzin van een alinea vooraan (eerste of tweede zin) of achteraan. Hetzelfde geldt voor een groepje alinea's: de belangrijkste informatie staat dikwijls vooraan of achteraan.
- Het is niet de bedoeling dat je bij een hoofdgedachtevraag een opsomende samenvatting van de betreffende alinea's geeft. Eén zin is genoeg; twee zinnen is een zin te veel. Probeer de inhoud van de alinea's in algemene termen en kernachtig weer te geven. Details, voorbeelden en uitweidingen laat je dus weg.
- Vaak wordt een maximaal aantal woorden vermeld. Houd je strikt aan het vermelde aantal.

Een vraag naar *de hoofdgedachte van de hele tekst* heeft vaak de vorm van een meerkeuzevraag.

Aanpak meerkeuzevraag naar hoofdgedachte:

- Onderstreep de kernzinnen en signaalwoorden of schrijf op wat je zelf het belangrijkste van de tekst vindt.
- Let bij het bepalen van de hoofdgedachte van de tekst vooral op de titel, de inleiding en het slot.
- Kies het alternatief dat het meest overeenkomt met je eigen notities. Let daarbij vooral op volledigheid: het juiste alternatief geeft alle belangrijke onderdelen van de tekst in de juiste samenhang. De zinnen die alleen maar overeenstemmen met een deel van de tekst, en die dus niet de hoofdgedachte van de *hele* tekst weergeven, streep je weg.

Soms wordt niet naar de hoofdgedachte maar naar de *hoofdvraag* (of *overkoepelende vraag*) van een tekst(gedeelte) gevraagd. Zo'n vraag kan de vorm van een meerkeuzevraag hebben. Ook kan het zijn dat je de hoofdvraag moet citeren of zelf formuleren. Let daarbij op de vraagvorm.

Een voorbeeld:

- Zeg met eigen woorden wat de hoofdvraag is waarop de auteur in deze tekst een antwoord probeert te geven. Formuleer je antwoord in de vorm van een vraag.

Opdracht bij de theorie van paragraaf 6 en 7

Bepaal of de volgende uitspraken juist of onjuist zijn.

- 6 In het antwoord op een met-eigen-woorden-vraag mag je geen termen uit de tekst letterlijk overnemen.
- 7 Bij een met-eigen-woorden-vraag mag je het maximale aantal woorden met tien procent overschrijden.
- 8 Je citeert nooit meer dan één zin als je de hoofdgedachte van een tekst weergeeft.
- 9 Een vraag naar de hoofdgedachte kan de vorm hebben van een met-eigen-woorden-vraag, een meerkeuzevraag of een citeervraag.
- 10 Bij het bepalen van de hoofdgedachte van een alinea of een groepje alinea's let je vooral op de kernzinnen.
- 11 De kernzin van een alinea staat altijd vooraan (eerste of tweede zin).
- 12 Als je zelf de hoofdgedachte van een groepje alinea's moet formuleren, geef je daar een opsommende samenvatting van.
- 13 Bij het bepalen van de hoofdgedachte van de hele tekst let je vooral op de titel, de inleiding en het slot.
- 14 In een meerkeuzevraag naar de hoofdgedachte van de tekst kunnen ook alternatieven die overeenstemmen met een deel van de tekst, juist zijn.
- 15 Als gevraagd wordt naar de overkoepelende vraag waarop de auteur in de tekst antwoord geeft, mag je nooit citeren.

8 Samenvatten

Voordat je begint aan een samenvattingsopgave, ga je na of de tekst een betoog, een beschouwing of een uiteenzetting is. Het samenvatten van een betogende tekst komt neer op het weergeven van de stelling, de bijbehorende argumenten en de conclusie. Het samenvatten van een beschouwing richt zich meer op de visie van de auteur op zijn onderwerp en de bijbehorende gedachtegang. Voor het samenvatten van een uiteenzetting speelt de opzet van de uitleg een belangrijke rol. Let bij het bepalen van de hoofdzaken van een tekst vooral op de titel, de inleiding en het slot.

De vragen die gaan over het samenvatten van een tekstgedeelte of een korte tekst, zijn in drie soorten onder te verdelen:

- Je moet de tekst of het tekstgedeelte terug kunnen brengen tot de hoofduitspraak of hoofduitspraken met (belangrijke) ondergeschikte uitspraken.
- Je moet de tekst of het tekstgedeelte kunnen (her)ordenen tot hoofduitspraak of hoofduitspraken met (belangrijke) ondergeschikte uitspraken.
- Je moet kunnen beoordelen of een gegeven samenvatting de hoofduitspraak of hoofduitspraken van de tekst of het tekstgedeelte bevat met (belangrijke) ondergeschikte uitspraken.

Deze drie soorten kunnen voorkomen in open samenvattingsopgaven, samenvattingsopgaven in meerkeuzevorm en in de vorm van een schema, waarin informatie moet worden geordend.

Voorbeelden van **open samenvattingsopgaven**:

- Wat is de hoofgedachte van de tekst?
- Wat is de hoofdvraag waarop de tekst een antwoord probeert te geven? (zie ook paragraaf 7 hoofgedachte en hoofdvraag)
- Vat het standpunt samen dat de auteur inneemt inzake (...) in alinea 8 tot en met 12.
- Geef een samenvatting van alinea 4 in maximaal 20 woorden.
- Maak een samenvatting van de tekst in maximaal 60 woorden, waarin duidelijk wordt
 - wat de directe aanleiding is voor het schrijven van de tekst;
 - welke zorg wordt uitgesproken;
 - welke conclusie wordt getrokken.
- Vat de column samen in maximaal 50 woorden.

De laatste twee voorbeelden komen alleen voor bij vrij korte teksten.

Voorbeelden van **samenvattingsopgaven in meerkeuzevorm**:

- Welke van de onderstaande samenvattingen geeft de hoofgedachte / gedachtegang / inhoud / boodschap van de tekst het beste weer?
- Welke van de onderstaande beweringen hoort (niet) in een samenvatting van de tekst thuis?
- Welke zinnen zouden (niet) opgenomen moeten worden in een samenvatting van de tekst?

Voorbeeld van **samenvattingsopgaven in de vorm van een schema**:

- Vat de bijbehorende argumentatie in alinea 3 en 4 samen door het onderstaande schema in te vullen. (Bij deze vraag zie je dat de samenvattingsopgave gecombineerd is met een vraag naar argumentatie, zie daarvoor ook paragraaf 10 en 11.)

Aandachtspunten bij het maken van open samenvattingsofgaven:

- Bestudeer de opdracht zorgvuldig. Beperk je tot de gevraagde alinea of alinea's. Als je een korte tekst moet samenvatten, kun je vaak uit de vraagstelling afleiden waar je vooral op moet letten.
- Lees vervolgens de tekst of het tekstgedeelte intensief en onderstreep de hoofdzaken. Let daarbij vooral op de kernzinnen. Markeer in de onderstreepte woorden ook de signaalwoorden: deze geven belangrijke informatie over de opbouw van de tekst.
- Er mogen geen indirecte formuleringen in je samenvatting staan. Schrijf bijvoorbeeld niet: 'De tekst gaat over ...'
- Schrijf de onderstreepte gedeelten uit in een goede zin of goede zinnen. Je samenvatting moet helder en prettig leesbaar zijn. Vermijd dus telegramstijl. Voor een antwoord dat helemaal in telegramstijl wordt gegeven, worden geen scorepunten toegekend.
- Gebruik signaalwoorden om er een samenhangend geheel van te maken. Vaak is het handig eerst een kladversie te schrijven, je formulering te verbeteren en deze daarna op je antwoordblad te noteren.
- Controleer je antwoord op correct taalgebruik. Fouten tegen spelling, interpunctie, zinsbouw en woordkeus leiden tot aftrekpunten.
- Vaak wordt in een samenvattingsofgave een maximaal aantal woorden genoemd. Maak een inschatting van het aantal woorden dat je hebt gebruikt. Als je twijfelt aan de lengte van je antwoord, tel dan zorgvuldig.

Opdracht bij de theorie van paragraaf 8

- 16** Hoe noem je een formulering als 'De schrijver behandelt ...'?
- 17** Waarom moet je de formulering in vraag 16 vermijden in een samenvattingsofgave?
- 18** Signaalwoorden zorgen voor een goede samenhang in je samenvatting. Noem nog twee manieren om het verband tussen zinnen of zinsgedeelten duidelijk te maken.

Bestudeer onderstaande samenvattingsofgave nauwkeurig en beantwoord de vragen 19, 20 en 21.

Geef een samenvatting van alinea 2 in maximaal 40 woorden, waaruit in elk geval blijkt waarom een ramp fascineert en waar de publieke aandacht voor een ramp en het gezamenlijke beleven ervan goed voor zijn.

- 19** Bij het uitwerken van deze samenvattingsofgave kun je goed gebruikmaken van een alineaverdeling. Licht dit toe.
- 20** Noteer ongeveer tien woorden uit de samenvattingsofgave die je in je samenvatting kunt overnemen.

In aansluiting op paragraaf 3 (signaalwoorden en signaalzinnen) en 4 (tekstsoort en schrijfdoel):

- 21** De samenvattingsofgave geeft informatie over de soorten signaalwoorden die je kunt gebruiken. Noem minstens twee soorten.

9 Functie van tekstgedeelte

Een tekstgedeelte (een alinea of een groepje alinea's) heeft binnen een tekst een bepaalde *functie*: de schrijver heeft met dat tekstgedeelte een *bedoeling*. Hij geeft bijvoorbeeld bij een algemene uitspraak een toelichting. Of hij geeft argumenten om zijn stelling te ondersteunen.

Bij vragen naar de functie van een tekstgedeelte moet je altijd kiezen uit een gegeven reeks functiewoorden. Ga bij het beantwoorden van vragen van dit type systematisch te werk:

- Lees het betreffende tekstgedeelte goed door.
- Onderstreep de kernzin(nen) en de signaalwoorden/signaalzinnen. Je kunt ook per alinea korte notities maken.
- Kies het functiewoord dat het best past bij de onderstrekkingen of de notities.

De voornaamste functiewoorden zijn:

aanbeveling (advies)	De schrijver komt, meestal aan het eind van zijn artikel, tot een goede raad of een advies.
aanleiding	Omstandigheid die de schrijver ertoe brengt zijn tekst te schrijven.
afweging	De schrijver weegt voor- en nadelen of mogelijke oplossingen tegen elkaar af en maakt zo een keuze.
anekdote	De schrijver vertelt een kort, kenmerkend of grappig verhaal, vaak als introductie van een probleem of verschijnsel.
argument	De schrijver doet een uitspraak waarmee hij een standpunt onderbouwt.
beantwoording	De schrijver reageert op een gestelde vraag.
begrips- omschrijving	De schrijver geeft een nauwkeurige omschrijving van een bepaalde term (zie ook 'definitie').
beoordeling	De schrijver geeft een positief of negatief oordeel over een onderwerp.
bewering	De schrijver doet een uitspraak die volgens hem op twijfel of tegenspraak zou kunnen stuiten (zie ook 'standpunt' en 'stelling').
bewijs(voering)	De schrijver probeert de juistheid van een stelling of theorie aan te tonen met feiten (uit onderzoek).
bezwaar	De schrijver heeft bedenkingen tegen een eerdere bewering of argumentatie (van een ander).
conclusie	De schrijver komt, op grond van het voorafgaande, tot een gevolgtrekking.
constatering	De schrijver stelt iets vast, merkt iets op.

definitie	De schrijver geeft een nauwkeurige omschrijving van een bepaalde term (zie ook 'begripsomschrijving').
doelstelling	De schrijver geeft aan wat hij wil bereiken.
gevolgen	De schrijver beschrijft de gevolgen die door een verschijnsel veroorzaakt zijn.
hypothese	De schrijver veronderstelt iets wat hij nog moet bewijzen.
karakterisering	De schrijver geeft de voornaamste kenmerken van een verschijnsel.
nuancering	De schrijver zwakt een standpunt iets af door te laten zien dat er ook andere gezichtspunten mogelijk zijn.
onderbouwing	De schrijver ondersteunt een stelling met argumenten en gegevens.
ontkenning	De schrijver stelt dat een bewering niet juist is.
ontkrachting	De schrijver haalt een bewering of argumentatie onderuit.
oorzaak	De schrijver geeft aan waardoor iets is geworden zoals het is.
oplossing	De schrijver maakt duidelijk hoe een bepaald probleem kan worden beëindigd.
opsomming	De schrijver geeft een reeks van argumenten, voorbeelden, verklaringen enzovoort.
probleemstelling	De schrijver brengt het probleem onder woorden dat hij gaat bespreken.
relativering	De schrijver wijst op het betrekkelijke van iets (zie ook: 'nuancering').
samenvatting	De schrijver geeft, aan het eind van een tekst of tekstgedeelte, in het kort het belangrijkste weer.
standpunt	De schrijver doet een uitspraak die volgens hem op twijfel of tegenspraak zou kunnen stuiten (zie ook 'bewering' en 'stelling').
stelling	De schrijver doet een uitspraak die volgens hem op twijfel of tegenspraak zou kunnen stuiten (zie ook 'bewering' en 'standpunt').
tegenargument	De schrijver doet een uitspraak waarmee hij een standpunt of een argument ontkracht. Een tegenargument dient om een standpunt of een argument minder aanvaardbaar te maken.
tegenstelling	De schrijver geeft aan dat een feit of bewering tegenover een ander feit of een andere bewering staat.
tegenwerping	De schrijver maakt bezwaar of heeft bedenkingen tegen een eerdere bewering of argumentatie (van een ander).

theorie	De schrijver geeft wetenschappelijke opvattingen die losstaan van de praktijk.
toekomst-verwachting	De schrijver geeft zijn visie op een mogelijke ontwikkeling.
toelichting	De schrijver geeft voorbeelden of nadere uitleg om zijn opvattingen te verduidelijken.
toepassing	De schrijver beschrijft hoe een bepaalde theorie in praktijk wordt gebracht.
uitwerking	De schrijver werkt een algemene stelling of theorie meer in detail uit (geeft nadere uitleg, voorbeelden).
vergelijking	De schrijver bespreekt overeenkomsten en verschillen tussen situaties, voorbeelden of oplossingen.
verklaring	De schrijver legt uit hoe een bepaald verschijnsel is ontstaan.
vermoeden	De schrijver uit een veronderstelling.
verslag van onderzoek	De schrijver geeft de resultaten van een onderzoek.
voorbeelden	De schrijver verduidelijkt een bewering of verschijnsel met concrete voorbeelden (zie ook 'toelichting').
voorbehoud	De schrijver stemt alleen met iets in, als aan een beperkende voorwaarde is voldaan.
voorwaarde	De schrijver stelt vooraf een eis waaraan voldaan moet worden, voordat iets kan plaatsvinden.
vraagstelling	De schrijver stelt, meestal in de inleiding, de hoofdvraag die hij in de rest van zijn artikel wil beantwoorden.

Opdracht bij de theorie van paragraaf 9

- 22** Noteer vijf functiewoorden die vooral van belang zijn voor het begin van een tekst.
23 Noteer vijf functiewoorden die vooral van belang zijn voor het slot van een tekst.
24 Wat is het verschil tussen een tegenwerping en een tegenstelling?
25 Bepaal van de volgende kernzinnen op welke functie ze duiden.

1 De biotechnologie is vandaag de dag wat de nucleaire technologie in de jaren zestig en zeventig was: een gevaarlijk spelletje met Moeder Natuur.

In aansluiting op kernzin 1:

2 Overigens, ik wil niet beweren dat alle genetisch gemanipuleerde voeding per definitie ongezond of zelfs onnatuurlijk zou zijn.

3 Waarom heeft de ene cultuur zich sinds de ijstijd ontwikkeld tot een hoogtechnische samenleving, terwijl de andere amper de beginselen van de landbouw onder de knie heeft gekregen?

In aansluiting op kernzin 3:

4 Volgens de Amerikaanse bioloog en vogelkenner Jared Diamond zijn het de klimatologische omstandigheden en andere geografische omgevingsfactoren, die het historische lot van een volk bepalen.

5 Steeds meer instanties gaan over tot het openstellen van een klik- of klaaglijn.

In aansluiting op kernzin 5:

6 De algemene regel zou moeten zijn, dat geformaliseerde klikvoorzieningen nimmer toegestaan zijn.

7 Beperking van de burgerlijke vrijheden kan de volgende ernstige consequenties hebben.

In aansluiting op kernzin 7:

8 De overheid zou zich moeten realiseren wat de schadelijke kanten zijn van de afbraak van onze privacy en zich uiterst terughoudend moeten opstellen.

10 Standpunt en argumenten

Een standpunt is een uitspraak van de schrijver die twijfel of tegenspraak bij de lezer kan oproepen. Synoniemen van standpunt zijn: stelling(name), bewering, mening.

Om een standpunt te onderbouwen gebruikt de schrijver argumenten. Argumenten dienen om een standpunt aanvaardbaar of aanvaardbaarder te maken. De schrijver wil met argumenten de twijfelaars of tegenstanders overtuigen van het standpunt. Argumenten zijn soms letterlijk in een tekst terug te vinden; soms ook moet je ze zelf formuleren op grond van gegevens uit de tekst.

Uitspraken die als argument kunnen dienen zijn er in allerlei soorten. We onderscheiden feitelijke en waarderende uitspraken.

Een **feitelijke uitspraak** is een uitspraak waarvan degene die hem doet, claimt dat hij waar, waarschijnlijk of aannemelijk is. Er is sprake van een *feit* wanneer een feitelijke uitspraak waar is.

Een **waarderende uitspraak** is een *niet-feitelijke* uitspraak. Dat wil zeggen: een uitspraak over wat goed of slecht, mooi of lelijk, waardevol of waardeloos, wenselijk of onwenselijk, gepast of ongepast is.

We onderscheiden verschillende soorten argumenten.

Argumenten op basis van controleerbare feiten

voorbeeld

Voorbeelden

Soaps zijn erg populair. *Op de Nederlandse zenders worden per dag gemiddeld zes soaps uitgezonden.*

Soaps kunnen verslavend zijn. *Kijk maar naar mijn buurvrouw die van 's ochtends vroeg tot 's avonds laat kijkt.*

vergelijking (analogie)

Mariëlle houdt waarschijnlijk niet van 'All you need is love'. Ze heeft immers ook de pest aan al die datingshows op tv.

ervaring (empirisch argument)

Je kunt beter elke dag een bladzijde woordjes leren dan in één keer alles. *Dan onthoud je er veel meer van.*

gezag of autoriteit¹⁾

De nieuwe roman van Thomas Roosenboom overtreft al zijn eerdere werk, zoals de criticus van NRC terecht opmerkt.

gevolg

Dat bedrijf moet nodig op zoek naar een fusiepartner; anders gaat het binnen de kortste keren failliet.

nut of gewenste gevolgen

Zo veel mogelijk landen moeten hun munt inwisselen voor de euro. *Dat is gunstig voor het betalingsverkeer en zal de concurrentiepositie van Europa ten goede komen.*

noot 1 gezag of autoriteit: de schrijver beroept zich op een uitspraak van een deskundige en betrouwbare bron

gevoel, intuïtie of emotie (emotioneel argument)	Ik vind die nieuwe roman erg goed. <i>Ik kan me echt inleven in de hoofdpersoon en het boek is nog spannend ook.</i>
algemene normen en waarden	Het is goed het afval gescheiden in te zamelen. <i>Je vindt het milieu toch ook belangrijk?</i>
geloof (persoonlijke overtuiging, moreel argument)	De inkomensverschillen in ons land mogen niet te groot worden. <i>Dat past niet in een maatschappij als de onze.</i>
veronderstelling(en)	De gevolgen van het broeikaseffect zijn steeds duidelijker te merken. <i>Volgend jaar zal de temperatuur op aarde weer hoger zijn dan die van vorig jaar.</i> Dat was de afgelopen tien jaar steeds het geval.
vermoedens (op basis van veronderstelling(en) maar subjectiever)	Het is een goede zaak als leerlingen op verschillende niveaus examen kunnen doen. <i>Ik denk namelijk dat de scholen dan beter kunnen inspelen op de individuele behoeften van de leerlingen.</i>

Opdracht bij de theorie van paragraaf 10

Bepaal het type argument dat in elk van de volgende zinnen wordt gebruikt.

- 26 Je rijdt veel te hard binnen de bebouwde kom: *verkeersregels zijn er niet voor niets!*
- 27 Je kunt je inkopen het beste tijdens de opruiming doen. *Dan kun je spullen van goede kwaliteit kopen voor een betaalbare prijs.*
- 28 De instelling van het team is bijzonder goed. *Dat merk je wel aan de sfeer in de groep.*
- 29 Ik geloof niet dat de VS en hun bondgenoten de oorlog tegen IS alleen met bombardementen kunnen winnen. *Heb je dat commentaar van die Amerikaanse generaal gisteren in Nieuwsuur niet gehoord?*
- 30 Door veel te lezen vergroot je je tekstbegrip. *Het is net zo iets als schrijven: dat leer je ook alleen goed door het vaak te doen.*

11 Argumentatie en argumentatieschema's

Een argumentatie bestaat uit het standpunt en het geheel van argumenten dat het standpunt ondersteunt (argumenten) of ontkracht (tegenargumenten).

De schrijver van een betoog probeert de lezer te overtuigen. Dat lukt alleen als de lezer zijn gedachtegang of argumentatie logisch vindt en overneemt. Ook een beschouwing vraagt om logisch argumenteren. De schrijver van een beschouwing wil de lezer immers over zijn onderwerp na laten denken.

De argumentatie in een tekst of tekstdeel kan op drie manieren opgebouwd zijn:

Enkelvoudige argumentatie

Een enkelvoudige argumentatie bestaat uit één standpunt en één argument.

Bijvoorbeeld:

- De spelling moet worden vereenvoudigd. (standpunt of stelling)
- Het aanleren van spelling kost te veel tijd. (argument)

Nevenschikkende argumentatie

Een nevenschikkende argumentatie bestaat uit twee of meer argumenten die gezamenlijk het standpunt ondersteunen. De argumenten kunnen **afhankelijk** zijn (ze zijn samen nodig om het standpunt te ondersteunen) of **onafhankelijk** (ze vormen ieder op zich een zelfstandig argument voor het standpunt). Bijvoorbeeld:

- De spelling moet worden vereenvoudigd. (standpunt of stelling)
- Het aanleren van spelling kost te veel tijd. (eerste argument)
- Bovendien zijn zwakke leerlingen de dupe van de ingewikkelde spelregels. (tweede argument)

In dit voorbeeld is sprake van onafhankelijke argumenten.

Onderschikkende argumentatie

Een onderschikkende argumentatie bestaat uit een argument dat wordt ondersteund door één of meer subargumenten. Wanneer de schrijver meent dat een argument op zichzelf niet voldoende overtuigend is en ondersteuning behoeft, dan noemen we het ondersteunende argument onderschikt. Bijvoorbeeld:

- De spelling moet worden vereenvoudigd. (standpunt of stelling)
- De meeste Nederlanders blijven fouten maken. (hoofdargument)
- Kijk maar naar de spelfouten in tijdschriften en kranten. (subargument)

Argumentatieschema's

Een argumentatieschema maakt duidelijk op welke wijze standpunt en argument(en) inhoudelijk met elkaar samenhangen.

We onderscheiden de volgende argumentatieschema's.

Argumentatie op basis van

oorzaak en gevolg (causaliteit)

De schrijver wijst op een of meer gevolgen om de (on)waarschijnlijkheid van een oorzaak te onderbouwen of op een of meer oorzaken om de (on)waarschijnlijkheid van een gevolg te onderbouwen.

Signaalwoorden: daardoor, door, doordat, waardoor, zodat, te danken aan, te wijten aan, het gevolg van, ten gevolge van, de oorzaak hiervan is.

kenmerk of eigenschap	De schrijver geeft een of meer kenmerkende eigenschappen van een persoon, object of verschijnsel om een standpunt over een andere eigenschap te onderbouwen. <i>Signaalwoorden:</i> let vooral op signaalwoorden die een opsomming of toelichting aangeven (zie paragraaf 3).
voor- en nadelen	De schrijver geeft voor- en/of nadelen van een voorgestelde actie of handeling met de bedoeling een standpunt voor of tegen die actie of handeling te onderbouwen. <i>Signaalwoorden:</i> voordeel ... nadeel, positief ... negatief, vooruitgang ... ongunstige ontwikkeling, waarderen ... tegenvallen, gunstig beeld ... kwalijke kanten/problemen.
vergelijking	De schrijver vergelijkt twee situaties; op grond van wat in de ene situatie (on)waarschijnlijk of (on)gepast is, onderbouwt hij een standpunt over wat in de andere situatie (on)waarschijnlijk of (on)gepast is. <i>Signaalwoorden:</i> net als, zoals, zo ook, evenals, eveneens, eenzelfde, hetzelfde/dezelfde als, in vergelijking met, vergeleken met, soortgelijke, anders dan, verschillend, onderscheid.
algemene uitspraak en voorbeelden	De schrijver geeft voorbeelden van het optreden van een eigenschap of verschijnsel; daarmee onderbouwt hij een standpunt over het algemener voorkomen van die eigenschap of dat verschijnsel. <i>Signaalwoorden:</i> bijvoorbeeld, zo, dat komt voor bij, ter illustratie.
autoriteit	De schrijver beroeft zich op een uitspraak van een deskundige en betrouwbare bron om een standpunt te onderbouwen. Ook: argumentatie op basis van een gezaghebbende bron. <i>Signaalwoorden:</i> denk hierbij aan, dat is (ook) het geval bij, eveneens.

Soms moet je de argumentatie in een schema plaatsen, vaak gecombineerd met een samenvattingsopgave (zie ook paragraaf 8).

Voorbeeld van een dergelijke vraag:

- Vat de argumentatie in alinea 3 en 4 samen door het onderstaande schema in te vullen.

Hoofdstandpunt:

Argument:

Tegenargument:

Tegenwerping:

want

Onderbouwing:

Onderbouwing 1:

Onderbouwing 2:

12 Drogredenen

Soms staan er in een tekst argumentaties die niet logisch en daarom onaanvaardbaar of fout zijn.

We onderscheiden twee soorten drogredenen:

- drogredenen waarin de argumentatieschema's (zie paragraaf 11) onjuist worden gebruikt;
- drogredenen waarin de discussieregels worden overtreden.

Onjuist gebruik van argumentatieschema's	
Drogreden met toelichting	Voorbeelden
Onjuist beroep op een oorzaak-gevolgschema Dit schema wordt onjuist gebruikt als: <ul style="list-style-type: none">- de genoemde oorzaken niet voldoende zijn voor het optreden van het voorspelde gevolg, of- het voorspelde gevolg andere oorzaken kan hebben dan de genoemde oorzaak.	De pleidooien in de Volkskrant voor uitbreiding van de Europese Unie hebben effect gehad, want sindsdien zijn er zes nieuwe lidstaten bijgekomen.
Onjuist beroep op een kenmerk- of eigenschapsschema Dit schema wordt onjuist gebruikt als aan een bepaald kenmerk of een bepaalde eigenschap wel betekenis wordt toegekend, terwijl andere relevante kenmerken of eigenschappen worden genegeerd.	Die zaal is kil en onpersoonlijk ingericht en de stoelen zitten niet comfortabel. We moeten daar niet gaan vergaderen.
Overdrijven van voor- of nadelen Het argumentatieschema op basis van voor- en nadelen wordt onjuist gebruikt als het belang van de voordelen of van de nadelen erg wordt overdreven. In de drogreden van het hellend vlak wordt ten onrechte gesuggereerd dat een bepaalde oplossing of maatregel zal leiden tot een doemscenario. Het zal van kwaad tot erger gaan. Hier is dus sprake van het overdrijven van nadelen.	Als Nederland het gebruik van softdrugs zal legaliseren, zal het aantal drugsverslaafden verveelvoudigen. Ons land zal als een onbetrouwbare narcostaat beschouwd worden en zijn aanzien en invloed in de Europese Unie verkwanselen.
Vals dilemma Hier is ook sprake van onjuist gebruik van het voor-en-nadelenschema. Er wordt namelijk gesuggereerd of aangenomen dat we moeten kiezen tussen twee mogelijkheden met beide even grote nadelige gevolgen, terwijl er nog andere mogelijkheden zijn.	Of je voedt kinderen streng op met het gevolg dat ze gefrustreerd raken, of je laat ze vrij met het gevolg dat ze volledig ontsporen.
Verkeerde vergelijking Het argumentatieschema op basis van vergelijking wordt onjuist gebruikt als de vergeleken situaties op relevante punten van elkaar verschillen.	Het geschiedenisonderwijs kan beter worden afgeschaft. Wat gebeurd is, is gebeurd. Een versleten jas gooij je toch ook weg?
Overhaaste generalisatie Het argumentatieschema op basis van voorbeelden wordt onjuist gebruikt. Er wordt namelijk een standpunt beargumenteerd op basis van te weinig en/of niet-representatieve voorbeelden.	De winnaar van het Groot Dictee der Nederlandse Taal heeft acht spelfouten gemaakt. Met het Nederlandse spellingsonderwijs is het dus droevig gesteld.

Onjuist beroep op autoriteit Het argumentatieschema op basis van autoriteit wordt onjuist gebruikt. Er wordt namelijk een beroep gedaan op een bron die ondeskundig of belanghebbend is, of zichzelf tegenspreekt.	De ING is de beste bank voor alle Nederlanders. Dat zegt voetballer Memphis Depay ook.
--	--

Overtreding van een discussieregel	
<i>Drogreden met toelichting</i>	<i>Voorbeelden</i>
Op de man spelen of persoonlijke aanval (argumentum ad hominem) Bij de persoonlijke aanval wordt op de man gespeeld. De spreker of schrijver geeft geen enkel inhoudelijk argument, maar valt iemand aan op zijn verleden, overtuiging of uiterlijk.	'Dat rapport is geschreven door professor B. Janssen, lid van de Sociaal Economische Raad.' 'Is dat niet die man die onlangs in het nieuws was wegens belastingontduiking?'
Ontduiken van bewijslast Bij deze drogreden wordt een standpunt als vanzelfsprekend aangenomen. De spreker of schrijver doet geen enkele poging zijn standpunt te verdedigen.	Dit kabinet heeft zijn langste tijd gehad. Dat zal iedereen met mij eens zijn.
Cirkelredenering Bij een cirkelredenering is het argument inhoudelijk gezien hetzelfde als het standpunt. Het standpunt wordt dus als juist aangenomen, terwijl dit niet bewezen is.	Kinderen van de middelbare school kunnen niet zelfstandig werken, want ze zijn nog niet volwassen.
Vertekenen van een standpunt Bij deze drogreden wordt een standpunt anders weergegeven dan is bedoeld. Er is sprake van opzettelijke verdraaiing: het oorspronkelijke standpunt wordt overdreven of juist afgezwakt.	'Ik vind dat medisch specialisten soms te veel verdienen.' 'Dus je bent het met me eens dat hun tarieven drastisch omlaag moeten!'
Bespelen van het publiek Bij deze drogreden probeert de spreker of schrijver het publiek mee te krijgen door op het gevoel te werken. Het gaat niet om de inhoud van de argumenten maar om het effect.	Wie wil er nu als zinnig mens op zulke lieve, kleine zangvogels jagen?

Opdracht bij de theorie van paragraaf 12

Bepaal de soort drogreden die in elk van de volgende zinnen wordt gebruikt.

- 31 Die verslaggever van Nieuwsuur is altijd slordig gekleed en heeft een afstotelijke boksersneus. Naar zo iemand luister je toch niet graag?
- 32 Het aantal mensen bij wie staar wordt geconstateerd, neemt de laatste jaren sterk toe. Mensen krijgen steeds slechtere ogen.
- 33 Als de examenklassen studieverlof hebben, hebben wij daar ook recht op.
- 34 Wie het niet met mij eens is, beschouw ik als mijn tegenstander.
- 35 Ga toch niet skiën! Op alle skipistes ligt kunstsneeuw, zo'n vakantie is peperduur en de kans dat je op krukken terugkomt is levensgroot.
- 36 Die bejubelde tolerantie blijkt vandaag de dag in feite niets anders dan wegkijken. Niemand wil meer aangesproken worden op zijn gedrag en omgekeerd wil of kan niemand meer de ander daarop aanspreken.

13 Aanvaardbaarheid van argumentatie, werken met scenario's

Vragen naar de aanvaardbaarheid van de argumentatie in een tekst of tekstgedeelte hebben betrekking op:

- de betrouwbaarheid van de bron(nen);
- de controleerbaarheid en aanvaardbaarheid van feitelijke uitspraken;
- de aanvaardbaarheid van waarderende uitspraken en argumenten.

Bij het beantwoorden van dit type vragen stel je je op als kritische lezer of beoordelaar. Kennis van de theorie in paragraaf 10, 11 en 12 is daarbij noodzakelijk.

Aandachtspunten bij het beantwoorden van vragen naar de aanvaardbaarheid van argumentatie:

a De bron (de schrijver en/of het medium)

	<i>Punten die bijdragen aan de betrouwbaarheid</i>	<i>Punten die afbreuk doen aan de betrouwbaarheid</i>
1 Deskundigheid van de bron	De bron is deskundig ten aanzien van het vakgebied waarover een uitspraak wordt gedaan.	De bron staat niet bekend als deskundig ten aanzien van het vakgebied waarover een uitspraak wordt gedaan.
2 Partijdigheid van de bron	De bron heeft geen belang bij acceptatie van datgene waarover een uitspraak wordt gedaan (is onpartijdig).	De bron heeft belang bij de acceptatie van datgene waarover een uitspraak wordt gedaan (is partijdig).
3 Consistentie van de bron	De bron spreekt zichzelf niet tegen.	De bron spreekt zichzelf tegen.

b Feitelijke uitspraken

	<i>Punten die bijdragen aan de aanvaardbaarheid</i>	<i>Punten die afbreuk doen aan de aanvaardbaarheid</i>
1 Controleerbaarheid van de uitspraken	<ul style="list-style-type: none">- De feitelijke uitspraken zijn direct controleerbaar en blijken daarbij waar te zijn.- De feitelijke uitspraken zijn (in principe) door empirische waarneming te toetsen.	<ul style="list-style-type: none">- De feitelijke uitspraken zijn direct controleerbaar en blijken daarbij niet waar te zijn.- De feitelijke uitspraken kunnen niet getoetst worden.
2 Kennis van de wereld	De feitelijke uitspraken zijn in overeenstemming met de kennis van de wereld (van de lezer of beoordelaar).	De feitelijke uitspraken stemmen niet overeen met de kennis van de wereld.
3 Betrouwbaarheid van de bron	De feitelijke uitspraken zijn afkomstig uit een betrouwbare bron.	De feitelijke uitspraken zijn afkomstig uit een onbetrouwbare bron.

c Waarderende uitspraken (meningen) en argumenten

	<i>Punten die bijdragen aan de aanvaardbaarheid</i>	<i>Punten die afbreuk doen aan de aanvaardbaarheid</i>
1 Kennis en opvattingen van de lezer of beoordelaar	De waarderende uitspraken zijn in overeenstemming met de kennis en opvattingen van de lezer of beoordelaar.	De waarderende uitspraken komen niet overeen met de kennis en opvattingen van de lezer of beoordelaar.
2 Relevantie van de argumenten	Een argument is relevant (van belang) wanneer aanvaarding ervan het standpunt aannemelijker maakt (<i>zie ook paragraaf 10</i>).	Een argument is niet relevant als het standpunt er niet aannemelijker door wordt (<i>zie ook paragraaf 12</i>).
3 Consistentie van de argumentatie	Argumentatie is consistent: - wanneer de geleverde argumenten elkaar niet tegenspreken; - wanneer de argumenten leiden naar het standpunt (<i>zie paragraaf 10 en 11</i>).	Argumentatie is niet consistent: - wanneer de geleverde argumenten elkaar tegenspreken; - wanneer de argumenten niet (noodzakelijk) leiden naar het standpunt.
4 Toereikendheid van de argumentatie	Argumentatie is toereikend (voldoende) wanneer het geleverde argument of de geleverde argumenten samen een standpunt aanvaardbaar maken.	Argumentatie is niet toereikend wanneer het geleverde argument of de geleverde argumenten samen een standpunt niet aanvaardbaar maken.

Twee voorbeelden van vragen naar de aanvaardbaarheid van de argumentatie:

- In alinea 11 wordt gesteld dat roken of af en toe een glaasje drinken tijdens de zwangerschap het ongeboren kind geen kwaad doet. Het argument is dat de kans dat door dergelijk gedrag afwijkingen bij de foetus zullen optreden, verwaarloosbaar klein is.
Is dit voor elke zwangere vrouw een aanvaardbaar argument? Licht je antwoord toe in maximaal 25 woorden.
- 'Er is eenvoudig geen goede manier om de invloed van al die 'risico's' wetenschappelijk vast te stellen.' (alinea 3)
In welk opzicht is het argument waarmee deze stelling onderbouwd wordt onaanvaardbaar?
De argumentatie
 - A berust op een onjuiste oorzaak-gevolgrelatie.
 - B berust op een verkeerde vergelijking.
 - C bestaat uit onjuiste feiten.
 - D mist afdoende bewijsvoering.

In de examens van de laatste jaren zijn enkele nieuwe vraagtypen bij het beoordelen van informatie en *argumentatie* te zien. Daarbij krijg je meestal een aantal bronnen voor ogen. Bijvoorbeeld teksten uit kranten en opiniebladen, met reacties van lezers daarop, een instructie of een afbeelding (zoals een cartoon, tabel of foto). Om de vragen te kunnen beantwoorden moet je die verschillende bronnen inhoudelijk vergelijken.

Een voorbeeld van een vraag over argumentatie:

- Geef aan of de grafiek gebruikt kan worden als argument voor een snelle digitalisering in het onderwijs en leg uit waarom wel of waarom niet.

Zulke vragen kunnen ook gesteld worden naar aanleiding van een herkenbare situatieschets (*scenario*). Vaak gaat het dan om een samenhangende reeks van vragen bij meerdere bronnen. Bijvoorbeeld:

Scenario

Uit onderzoek blijkt dat steeds meer Nederlandse jongeren lezen niet meer leuk vinden. In jullie klas gaan jullie aan de slag met dit thema en lezen jullie er drie teksten over, aan de hand van enkele opdrachten die helpen om de teksten beter te beoordelen en begrijpen. Sommige klasgenoten gaan daarna een presentatie over het thema houden, andere schrijven een artikel over het onderwerp.

Stappen

Lees de drie teksten eerst globaal door. Ga dan naar de vragen en lees de teksten zorgvuldiger als dat nodig is voor het beantwoorden van de vragen.

Vier voorbeelden van scenariovragen:

- Jullie docent vindt de informatie in de bronnen 1, 2 en 3 onder meer betrouwbaar omdat de teksten uit gerespecteerde kranten komen. Twee teksten kunnen ook om een andere reden betrouwbaar genoemd worden.
- Noteer welke twee teksten dat zijn en geef voor elk van deze teksten nog een reden waarom de informatie betrouwbaar genoemd kan worden.

Miriam gaat een werkstuk schrijven over het belang van leesplezier voor leesvaardigheid. Daarvoor maakt ze het volgende bouwplan:

- 1 Inleiding
- 2 Presentatie probleem: achteruitgang leesvaardigheid
- 3 Oorzaken en gevolgen van achteruitgang leesvaardigheid
- 4 De rol van leesplezier bij de verbetering van leesvaardigheid
- 5 Afsluiting

Miriam bekijkt voor welk onderdeel ze informatie uit bron 1, 2 en/of 3 kan gebruiken en richt zich hierbij eerst op onderdeel 2 tot en met 4 uit de volgende tabel.

- Kan ze bron 1, 2 en 3 gebruiken voor onderdeel 2, 3 en/of 4?
Zet in onderstaande tabel *ja* of *nee* in de juiste vakjes. Twee vakjes zijn al ingevuld.

Onderdeel	Bron 1	Bron 2	Bron 3
2 Probleem	Ja		
3 Oorzaken en gevolgen			
4 Rol leesplezier bij verbetering leesvaardigheid		Nee	

Dany gaat een betoog houden waarin hij pleit voor het afschaffen van de verplichte leeslijst. Hij wil een afweging maken van argumenten voor en tegen zijn standpunt.

- Citeer uit een van de teksten een argument *vóór* zijn standpunt.
- Citeer uit een van de teksten een argument *tegen* zijn standpunt.

Bij het beantwoorden van de nieuwe vraagtypen gebruik je, zoals bij alle vragen, gegevens uit de tekst(en) en andere bronnen. Daarnaast wordt af en toe een beroep gedaan op je kennis van de wereld. Wat weet jij van het onderwerp? Wat zou jij doen in die situatie?

Je kennis van de wereld vergroot je door regelmatig te lezen en de actualiteit te volgen. Zie paragraaf 1.

Opdracht bij de theorie van paragraaf 13

Bepaal welk beoordelingspunt uit de schema's van deze paragraaf van toepassing is. Noteer bij elke vraag een antwoord uit de eerste kolom van de schema's.

- 37 In een tekstfragment lees je verouderde gegevens: de informatie is gedateerd.
Welk beoordelingspunt betrek je in je antwoord?
- 38 De argumentatie zit wel logisch in elkaar, maar je mist enkele steekhoudende argumenten.
Welk beoordelingspunt betrek je in je antwoord?
- 39 De schrijver gebruikt naar jouw mening ten onrechte informatie en argumenten uit propagandamateriaal ter ondersteuning van zijn standpunt.
Welk beoordelingspunt betrek je in je antwoord?
- 40 In alinea 9 komt de auteur terug op een uitspraak uit alinea 3, maar hij blijkt nu opeens een andere mening te hebben.
Welk beoordelingspunt betrek je in je antwoord?

14 Belangrijke begrippen

aanbeveling	Goede raad of advies – zie paragraaf 9.
aanleiding	Omstandigheid of gebeurtenis die de schrijver ertoe heeft gebracht zijn tekst te schrijven – zie paragraaf 9.
activeren	Aansporen tot handelen – zie paragraaf 4.
afweging	Weging van voor- en nadelen of mogelijke oplossingen om tot een keuze te komen – zie paragraaf 9.
amuseren	Vermaken – zie paragraaf 4.
analogie	Zie vergelijking .
anekdote	Kort, kenmerkend of grappig verhaal – zie paragraaf 9.
argument	Een uitspraak waarmee de schrijver een standpunt onderbouwt – zie paragraaf 10.
argumentatieschema	Samenhang tussen standpunt en argumenten – zie paragraaf 11.
argumenten	We onderscheiden argumenten op basis van: <ul style="list-style-type: none">- algemene normen en waarden- ervaring (empirisch argument)- feiten- geloof (persoonlijke overtuiging, moreel argument)- gevolg(en)- gezag of autoriteit- intuïtie of gevoel (emotioneel argument)- nut of gewenst gevolg- vergelijking (analogie)- vermoedens- veronderstelling(en)- voorbeeld
argumentum ad hominem	Argument van de persoonlijke aanval – zie paragraaf 12.
beantwoording	Antwoord op een gestelde vraag – zie paragraaf 9.
bedenking	Bezwaar, tegenwerping – zie paragraaf 9.
beeldspraak	Figuurlijk taalgebruik. De schrijver maakt gebruik van beelden om zijn uitspraken te verduidelijken en kracht bij te zetten. Beeldspraak gaat vaak gepaard met een vorm van spot of met overdrijving – zie paragraaf 5.
begripsomschrijving	Nauwkeurige omschrijving van een bepaalde term, definitie – zie paragraaf 9.
beoordeling	Positief of negatief oordeel over een onderwerp of redenering – zie paragraaf 9.
beschouwing	Tekst waarin interpretaties, verklaringen en opinies ter overweging worden aangeboden; gedeeltelijk objectief, gedeeltelijk subjectief, bedoeld om een verschijnsel van verschillende kanten te belichten – zie paragraaf 4.
betoog	Tekst met een duidelijk standpunt, dat met voldoende steekhoudende argumentatie wordt gerechtvaardigd; zeer subjectief, bedoeld om te overtuigen – zie paragraaf 4.
bewering	Mening die met argumenten wordt onderbouwd (ook stelling) – zie paragraaf 9.
bewijs(voering)	Het aantonen met feiten (uit onderzoek) van de juistheid van een stelling of theorie – zie paragraaf 9.
bezwaar	Bedenking, tegenwerping – zie paragraaf 9.
causaliteit	Verband tussen oorzaak en gevolg.
centrale stelling	Standpunt dat in een betoog wordt verdedigd, kernachtig te omschrijven in één zin als hoofdgedachte – zie paragraaf 7.

citeren	Een stukje tekst letterlijk aanhalen – zie paragraaf 6.
conclusie	Gevolgtrekking – zie paragraaf 3 en 9.
consistent	Logisch opgebouwd wat betreft de gebruikte argumenten, passend wat betreft de verstrekte gegevens – zie paragraaf 13.
consistentie	Bij elkaar passen of met elkaar overeenstemmen van verstrekte gegevens, logische opbouw van redenering – zie paragraaf 13.
constatering	Vaststelling, opmerking – zie paragraaf 9.
definitie	Nauwkeurige omschrijving van een bepaalde term, begripsomschrijving – zie paragraaf 9.
doelstelling	Wat iemand wil bereiken – zie paragraaf 9.
drogredenen	Argumenten die verkeerd zijn gebruikt en daarom fout moeten worden genoemd – zie paragraaf 12. We onderscheiden de volgende drogredenen: <ul style="list-style-type: none"> - bespelen van het publiek - cirkelredenering - onjuist beroep op autoriteit - onjuist beroep op kenmerk- of eigenschapsschema - onjuist beroep op oorzaak-gevolgschema - ontduiken bewijslast - op de man spelen of persoonlijke aanval (argumentum ad hominem) - overdrijven van voor- of nadelen - overhaaste generalisatie - vals dilemma - verkeerde vergelijking - vertekenen van een standpunt
eigen woorden	Iets weergeven zonder een zin of zinsgedeelte letterlijk aan te halen (citeren); je mag in een zelfgeformuleerde zin wel belangrijke termen uit de tekst overnemen – zie paragraaf 6.
expliciet	Uitdrukkelijk.
factor	Medebepalend deel, medeoorzaak.
framing	Poging van de schrijver de mening of emotie van de lezer te beïnvloeden door taalgebruik – zie paragraaf 5.
functiewoorden	Woorden die aangeven welke functie een alinea of een groepje alinea's in een tekst heeft – zie paragraaf 9.
generalisatie	Een van de drogredenen – zie paragraaf 12.
gevoelswaarde	Mening of gevoel van de schrijver met betrekking tot het onderwerp, bijvoorbeeld: spot, afkeer, bewondering.
gevolg(en)	Het gevolg dat (de gevolgen die) uit een verschijnsel of uit een bepaalde maatregel voortvloeit (voortvloeien) – zie paragraaf 9, 10 en 11.
hoofdgedachte	Kernachtige omschrijving van tekst of tekstgedeelte in één zin (vergelijk onderwerp) – zie paragraaf 7.
hoofdvraag	Kernachtige omschrijving van de vraag die in een tekst centraal staat – zie paragraaf 7.
hyperbool	Overdrijving. Stijlmiddel waarbij de schrijver een uitspraak op overdreven manier kracht bijzet – zie paragraaf 5.
hypothese	Te bewijzen veronderstelling – zie paragraaf 9.
impliciet	Niet uitdrukkelijk in de tekst geformuleerd, maar wel uit de tekst af te leiden.
informeren	Gegevens verstrekken.

intentie	Bedoeling of oogmerk van de schrijver; wat de schrijver wil bereiken met de tekst.
ironie	Milde spot. Stijlmiddel waarbij de schrijver vaak het tegenovergestelde zegt van wat hij bedoelt. De toon is vriendelijk – zie paragraaf 5.
karakterisering	De voornaamste kenmerken van een verschijnsel – zie paragraaf 9.
kopje	Titel boven een of meer alinea's.
middel	De manier om een doel te bereiken – zie paragraaf 3.
moralistisch	Oordelend vanuit een opvatting over wat goed en fout is.
neutraal	Niet voor en niet tegen, zonder partij te kiezen.
nevenschikking	Naast elkaar gebruiken van verschillende, gelijkwaardige argumenten – zie paragraaf 10 (zie ook onderschikking).
nuanceren	Fijne onderscheidingen aanbrengen in.
objectief	Zich bepalend tot de feiten, zonder dat de mening van de schrijver naar voren komt.
onderbouwing	Argumenten en gegevens die een stelling ondersteunen – zie paragraaf 9.
onderschikking	Gebruik van een argument ter ondersteuning van een ander argument, dat op zichzelf onvoldoende overtuigend is. Een argumentatie waarin het argument wordt ondersteund door een of meer subargumenten wordt ook wel ketenargumentatie genoemd – zie paragraaf 10 (zie ook nevenschikking).
onderwerp	Omschrijving in enkele woorden waar de tekst of een tekstgedeelte over gaat (vergelijk hoofdgedachte) – zie paragraaf 7.
oneigenlijk	Voor een ander doel dan waarvoor het eigenlijk is bestemd.
ontkenning	Bewering dat iets niet zo is – zie paragraaf 9.
ontkrachting	Weerlegging van een bewering of argumentatie - zie paragraaf 9.
oorzaak	Waardoor iets is geworden zoals het is – zie paragraaf 9 en 11.
oplossing	Antwoord op een probleem – zie paragraaf 9.
opsomming	Reeks, bijvoorbeeld van argumenten, voorbeelden, verklaringen – zie paragraaf 9.
overtuigen	Iemand laten inzien dat iets zo is.
paradox	Schijnbare tegenstrijdigheid.
polemisch	Met een duidelijke stellingname die vaak een meningsverschil benadrukt.
premissie	Zie vooronderstelling .
probleemstelling	Formulering van het probleem dat zal worden besproken – zie paragraaf 9.
reden	Waarom iemand iets doet of vindt – zie paragraaf 3.
redenering	Gedachtegang volgens logisch patroon, bedoeld om te overtuigen – zie paragraaf 11.
relativeren	We onderscheiden typen redeneringen op basis van:
	- oorzaak en gevolg
	- overeenkomst of vergelijking
	- stelling-argumenten(-conclusie)
	- voor- en nadelen
relevant	De betrekkelijkheid ergens van doen uitkomen, afzwakken.
	Een argument is relevant wanneer aanvaarding ervan het standpunt aannemelijker maakt.

retorische vraag	De schrijver maakt een bewering sterker door deze als vraag te formuleren – zie paragraaf 5.
samenvatting	Korte weergave van het belangrijkste van een tekst of tekstgedeelte – zie paragraaf 3, 8 en 9.
sarcasme	Bijtende spot. Stijlmiddel waarbij de toon van de schrijver scherper is dan bij ironie. Sarcasme kan beledigend overkomen – zie paragraaf 5.
satelliettekst	Aparte, korte tekst over hetzelfde onderwerp als de hoofdtekst, afkomstig uit een andere bron.
scenario	Beschrijving van een reeks handelingen, zoals in het draaiboek voor een film. In het examen: het plaatsen van een opdracht in een zinvolle situatie of context, bijvoorbeeld het voorbereiden van een presentatie of het voeren van een debat – zie paragraaf 13.
schrijfdoel	Doel dat de schrijver met zijn tekst wil bereiken (zie ook tekstsoorten) – zie paragraaf 4. We onderscheiden de volgende schrijfdoelen: <ul style="list-style-type: none"> - beschouwen (ter overweging aanbieden) - informeren - overtuigen (betogen, een pleidooi houden) - tot actie aanzetten (activeren, aansporen tot handelen) - uiteenzetten - vermaken (amuseren)
standpunt	Mening (meestal van de schrijver) (zie ook bewering en stelling).
stelling	Mening die met argumenten wordt onderbouwd (ook bewering) – zie paragraaf 9.
strekking	Bedoeling van de schrijver met een tekst.
subargument	Ondergeschikt argument (zie onderschikking).
subjectief	Uitgaand van de persoonlijke zienswijze van de schrijver, waarbij zijn mening naar voren komt.
tegenargument	Een uitspraak waarmee een schrijver een standpunt of een argument ontkracht. Een tegenargument dient om een standpunt of een argument minder aanvaardbaar te maken.
tegenstelling	Plaatsing van een feit of bewering tegenover een ander feit of een andere bewering – zie paragraaf 3 en 9.
tegenwerping	Een reactie op een eerdere bewering of argumentatie – zie paragraaf 9.
tekstdoel	Schrijfdoel – zie paragraaf 4.
tekstsoorten	Uiteenzetting, betoog en beschouwing – zie paragraaf 4.
theorie	Wetenschappelijke opvattingen die in de praktijk kunnen worden toegepast – zie paragraaf 9.
toekomstverwachting	Visie op een mogelijke ontwikkeling – zie paragraaf 9.
toelichting	De schrijver geeft voorbeelden of nadere uitleg om zijn opvattingen te verduidelijken – zie paragraaf 3.
toepassing	In praktijk brengen van een theorie – zie paragraaf 9.
tussenkopje	Titel boven een of meer alinea's.
uiteenzetting	Objectieve uitleg, aanduiding van indelingen en samenhang, verduidelijking van processen, bedoeld om lezers te informeren, iets te laten begrijpen – zie paragraaf 4.
uitwerking	Nadere uitleg in details of voorbeelden van een algemene stelling – zie paragraaf 9.
vaststelling	Constatering – zie paragraaf 9.

vergelijking	Beschouwing van overeenkomsten en/of verschillen tussen twee standpunten, verschijnsels, oplossingen – zie paragraaf 3, 9 en 10.
verklaring	Uitleg waarom iets is zoals het is, hoe een verschijnsel is ontstaan – zie paragraaf 3 en 9.
verslag van onderzoek	Weergave van de resultaten van een onderzoek – zie paragraaf 9.
verwijt	Beschuldigende afkeuring.
voorbeeld(en)	Concreet geval (concrete gevallen) ter verduidelijking van een bewering of verschijnsel – zie paragraaf 9 en 10.
voorbehoud	Beperkende voorwaarde – zie paragraaf 9.
vooronderstelling	Voorafgaande of vooropgestelde stelling, af te leiden uit een tekstfragment.
vooroordeel	Voorbarig, meestal afwijzend oordeel of standpunt .
voorwaarde	Eis waaraan moet worden voldaan voordat iets kan plaatsvinden – zie paragraaf 9.
vraagstelling	Hoofdvraag, meestal in de inleiding gesteld, die in de rest van het artikel wordt beantwoord – zie paragraaf 9.
weerleggen	Aantonen dat een bewering of argumentatie niet juist is.
woordspeling	Woordenspel waarbij de schrijver een woord of een combinatie van woorden gebruikt in meer dan één betekenis – zie paragraaf 5. Bijvoorbeeld: <i>Beter eenvoud dan twee fout</i> . Of: <i>Sommige mensen hebben hun buik vol van gezond eten</i> .
zinsgedeelte	Deel van een zin dat op zijn minst twee opeenvolgende woorden bevat (zie citeren) – zie paragraaf 6.

Oefenopgave A

Lees de tekst *Wie de beschaving terug wil, moet weer leren balanceren*, geschreven door Sébastien Valkenberg, aandachtig en beantwoord de vragen.

Wie de beschaving terug wil, moet weer leren balanceren

(1) Rotzooi op straat, scheldpartijen op het voetbalveld, spreekkoren in de stadions, agressie op de snelweg. Het maatschappelijke verkeer is verruwd, 5 zelfs in de Tweede Kamer is de schoffering bon ton geworden. Ooit ging de mens door voor een met rede begenadigd dier. We wisten wel dat het dierlijke in ons zat, maar we hielden het 10 in bedwang met behulp van ons verstand. Het lijkt erop alsof we dat niveau van beschaving steeds moeilijker bereiken.

(2) In de westerse samenlevingen geldt 15 de vrijheid van meningsuiting als een van de belangrijkste kenmerken van beschaving. Maar wat houdt die vrijheid in? Is vrijheid vooral mogen zeggen wat je maar wilt? Op het eerste gezicht lijkt 20 deze visie op vrijheid acceptabel, maar in het huidige tijdsgewricht manifesteert vrijheid zich eerder in een lak-aan-de-andershouding en is de vrijheid van meningsuiting verworden tot een-richtingsverkeer: zo hard mogelijk 25 roepen en vooral niet luisteren. Als dit de enige manier is om vrij te zijn, moeten we niet vreemd opkijken als onze publieke ruimtes, de centrale 30 communicatieplaatsen van een vrije samenleving, verworden tot domeinen waar wordt gescreeuwd en gescholden, totdat er een punt is bereikt dat niemand elkaar meer verstaat en er 35 van beschaving geen sprake meer is.

(3) Want wat is beschaving? Beschaving is een evenwichtskunst, 40 een verantwoordelijkheid van alle burgers om op redelijke wijze met elkaar te communiceren, ook al zijn personen en partijen het totaal met

elkaar oneens. De huidige verruwing is het gevolg van het onvermogen of de onwil om deze balanceeract nog langer 45 vol te houden. Beschaving houdt een gezamenlijke verantwoordelijkheid in, de noodzaak ons te houden aan bepaalde spelregels. Het probleem is echter dat velen geneigd zijn deze 50 spelregels niet als een voorwaarde voor beschaving maar juist als een beperking van hun vrijheid te zien. Dan wordt het uiteraard heel moeilijk om gezamenlijk nog het beschaafde spel 55 van de vrije samenleving te spelen.

(4) Een ander probleem is dat we niet graag met andere inzichten worden 60 geconfronteerd. We willen blijkbaar maar al te graag een samenleving die uniform is – met als gevolg een doorgeschooten verlangen naar een collectieve identiteit, waarbij alles wat afwijkt van de norm als bedreigend 65 wordt gezien.

(5) In de klassieke oudheid bestond er 70 een plaats die speciaal was ingericht voor de balanceeract van de vrije meningsuiting: de agora. Daar waren mensen vrije en gelijke burgers en konden zij het hartgrondig met elkaar 75 oneens zijn, zonder dat ze als privé-personen als vijanden tegenover elkaar stonden. Ze waren het weliswaar oneens als publieke personen, maar na de strijd konden ze zich terugtrekken in 80 de onbekommerde privésfeer van het eigen leven. De Grieken waren er trots op dat zij deze publieke ruimte voor het openbare debat hadden ontwikkeld en ze beseften terdege de uniciteit en de kwetsbaarheid van deze vorm van burgerlijke beschaving. Daarmee

onderscheiden ze zich van al wat zich buiten de muren van de polis¹⁾ bevond: de barbaren.

(6) Een publieke ruimte vraagt om permanente zorg en toewijding van iedere burger. De Grieken realiseerden zich maar al te goed dat ze er zuinig op moesten zijn. Vandaar dat ze besloten een leerschool op te richten. Want burger werd je niet zomaar. De eerste filosofen waren dan ook vooral opvoeders. Ze waren het erover eens dat je je diende te oefenen in de noodzakelijke deugden. Alleen door te oefenen, een leven lang, kreeg je die in de vingers. Natuurlijk zijn er tal van noodzakelijke eigenschappen voor goede democratische burgers te bedenken, maar in de oudheid waren de kardinale: verstandigheid, matigheid, moed en rechtvaardigheid. Deze deugden moesten niet slechts latent aanwezig zijn, maar aanwijsbaar en zichtbaar in praktijk worden gebracht.

(7) Deze klassieke notie van beschaving is eeuwenlang doorgegeven. In het Duitsland van de negentiende eeuw, bijvoorbeeld, werd ze samengebald in het begrip 'Bildung'. Dit woord wordt vaak vertaald met 'onderwijs'. Bildung betekent echter veel meer dan het bijbrengen van cognitieve vaardigheden zoals rekenen en taal, en richt zich niet alleen op het intellect. 'Vorming' zou daarom een betere vertaling zijn.

(8) Tegenwoordig leeft het bildungs-ideaal niet meer zo en zijn, onder invloed van de commerciële massamedia, de kardinale deugden naar de achtergrond verdronken. Zij hebben plaatsgemaakt voor een eigentijds ideaal: consumeren en directe behoeftebevrediging. De commerciële televisie houdt ons daarbij voor 'te doen waar we zin in hebben' en 'gewoon onszelf te zijn'.

(9) De hedendaagse mens die zijn leven inricht rond onmiddellijke be-

vrediging van zijn behoeften, lijkt niets meer te voelen voor een actief burgerschap in de geest van het oude beschavingsideaal. Wellicht uit angst voor stemmenverlies lijkt de politiek deze consumptieve leefstijl van de burgers te stimuleren, doordat men de commercialisering van het omroepbestel op alle mogelijke manieren faciliteert.

(10) Een belangrijk gevolg van deze ontwikkeling betreft de pervertering en verloedering van de publieke ruimte, waarin de burgers met elkaar in een zekere saamhorigheid het openbare debat zouden moeten voeren. Die ruimte is braak komen te liggen en is een speelbal geworden van de commercie. Eeuwenlang gold dat de publieke ruimte van niemand in het bijzonder was en daardoor een klein beetje van ons allemaal. Inmiddels is deelname aan of bezit van de publieke mediaruimte vooral een kwestie van geld, een kwestie van wie de zendtijd betaalt. De burgers kunnen niet meer naar eigen believen gebruikmaken van de omroep voor het voeren van het openbare debat, ook al waren de publieke omroepen daar oorspronkelijk wel voor bedoeld.

(11) De individuele burger voelt amper nog betrokkenheid bij de publieke ruimte. Dat geldt min of meer ook voor openbare ruimtes als straten en parken. De zorg daarvoor is uitbesteed aan de overheid of aan semi-overheidsbedrijven; de eigen verantwoordelijkheid voor deze ruimtes ervaart de burger nauwelijks meer of wijst hij zelfs af. Hij realiseert zich onvoldoende, dat elke individuele burger alleen al door het feit dat hij belasting betaalt mede-eigenaar van de openbare ruimtes is. Deze fiscale transactie versterkt juist de idee dat onze parken, pleinen en straten weliswaar voor iedereen, maar van niemand zijn. Deze houding blijkt uit de rommel die na een hete zomer-

noot 1 Polis: stad, stadstaat

- dag in het Amsterdamse Vondelpark wordt achtergelaten. Waarom zelf opruimen als daar schoonmaakdiensten voor bestaan?
- (12) Burgerschap doet een beroep op het redelijke deel van de mens, op een politiek ethos, op het besef dat een publiek domein essentieel is voor onze democratie. Juist door een aantal actuele ontwikkelingen zoals de multiculturele uitdijing van de samenleving en de maatschappelijke emancipatie van allerlei zichzelf profilerende minderheden, blijkt meer dan ooit hoe belangrijk een gezonde publieke ruimte eigenlijk is. De huidige maatschappij vraagt dan ook om een moderne herinterpretatie van de klassieke deugdenleer. Zo'n herinterpretatie is niet hetzelfde als verlangen naar de collectieve identiteit van weleer, maar biedt juist de gelegenheid moedig en verstandig om te gaan met de pluriformiteit van vandaag. De eerste moedige daad moet dan ook komen van politici die niet halfhartig hun oren laten hangen naar een simpelstisch verlangen naar een gemakkelijk standpunt voor de korte termijn, maar die daadwerkelijk opkomen voor het behoud van de publieke ruimte, waar verschil van opvattingen mogelijk is.
- (13) Als er één openbare ruimte beschermd moet worden, in het belang van de vrije samenleving, dan wel die van de publieke fora. Daarbij doel ik niet alleen op de traditionele media zoals krant en televisie maar juist ook op een betrekkelijk nieuw medium zoals internet, dat mogelijkheden biedt voor het ontwikkelen van nieuw burgerschap. Op het eerste gezicht faciliteren de nieuwe media vooral de hufterigheid: een bezoek aan een van de vele internetfora leert dat een discussie al snel uitmondt in woeste scheldpartijen. Van een debat met uitwisseling van argumenten is nauwelijks sprake. Maar deze ontremming is slechts één zijde van de medaille, de andere zijde biedt aanleiding tot voorzichtig optimisme. De nieuwe media bieden namelijk ook ongekende mogelijkheden de agora van 2500 jaar geleden nieuw leven in te blazen, maar nu op megaschaal.
- (14) Dat internet hiertoe in staat kan zijn, blijkt uit het zogeheten burgerinitiatief, dat sinds een aantal jaren bestaat. Dankzij dit initiatief kunnen burgers zelf op de verschillende bestuurlijke niveaus een onderwerp op de politieke agenda plaatsen. Iets dergeliks kan ook de televisie bewerkstelligen, en dan bedoel ik niet de commerciële, maar de publieke televisie. In het huidige bestel zal dit niet lukken: dat vertoont nog steeds trekken van het verzuilde Nederland waarin de verschillende groepen zich niet openstellen voor andere meningen en opvattingen, maar zich juist opsluiten in hun eigen ideologie. Het klassieke ideaal vraagt juist om een gemeenschappelijke ruimte voor alle burgers, ongeacht hun godsdienstige achtergrond. Want de verzuilde pluriformiteit van weleer – verschillende ruimtes waarbinnen elke levensbeschouwing haar eigen visie kan uitdragen – staat diametraal tegenover het oude ideaal van de agora, dat één ruimte bood aan alle burgers.

naar: *Sebastien Valkenberg*
uit: *NRC Handelsblad, Opinie & Debat*

Sebastien Valkenberg is filosoof en publicist.

In aansluiting op paragraaf 3 (signaalwoorden en signaalzinnen):

- 1 'Want wat is beschaving?' (regel 36)
Van welk type signaalzin is hier sprake?
- 2 Welk signaalwoord verbindt alinea 4 met alinea 3?
- 3 Welk verband geeft dit signaalwoord aan?
- 4 Noteer twee redengevende signaalwoorden uit alinea 6.
- 5 Welk verband bestaat er tussen alinea 9 en 10?

In aansluiting op paragraaf 9 (functie van tekstgedeelte):

- 6 Welke functie heeft alinea 1? Kies uit (noteer de letter):
vertellen van een anekdote (A), formuleren van de probleemstelling (B), directe aanleiding tot schrijven noemen (C), een begrip definiëren (D), korte samenvatting geven (E).
- 7 Welke functie heeft het eerste deel van alinea 3: 'Want wat ... bepaalde spelregels.' (regels 36-48)? Kies een van de in vraag 6 genoemde functiewoorden.
- 8 Welke twee functies heeft alinea 14, in aansluiting op alinea 13?
Kies uit: *conclusie, constatering, inleiding, oorzaak, samenvatting, tegenstelling, uitwerking, verklaring, voorbeeld en voorbehoud.*

In aansluiting op paragraaf 10 en 11 (standpunt en argumenten - argumentatie en argumentatieschema's):

- 9 In het tekstgedeelte van alinea 2 tot en met 4 beargumenteert de auteur, dat de omgangsvormen zijn verruwd. Geef het argument en de twee subargumenten. Gebruik voor je antwoord onderstaand schema.

stelling	<i>Omgangsvormen zijn verruwd</i>
argument	<i>doordat ...</i>
subargument	<i>want ...</i>
subargument	<i>want ...</i>

- 10 In alinea 8, 9 en 10 wordt beargumenteerd, waarom het openbaar debat niet meer mogelijk is. Op welk soort argumentatie is deze redenering hoofdzakelijk gebaseerd? Kies uit (noteer de letter): *overeenkomsten en vergelijkingen (A), kenmerken en eigenschappen (B), oorzaak-gevolgrelaties (C), voorbeelden (D).*
- 11 'Burgerschap doet ... klassieke deugdenleer.' (regels 185-199) Deze passage bevat een stelling en twee bijbehorende argumenten.
In welke volgorde staan ze in de tekst? Kies uit (noteer de letter):
argument - argument - stelling (A), argument - stelling - argument (B), stelling - argument - argument (C)
- 12 'Als er ... publieke fora.' (regels 213-216)
Welk soort argument bevat de geciteerde zin?

In aansluiting op paragraaf 4 (tekstsoort en schrijfdoel):

- 13 Tot welke tekstsoort kun je de tekst *Wie de beschaving terug wil, moet weer leren balanceren rekenen?*
- 14 Motiveer je keuze.

In aansluiting op paragraaf 7 en 8 (hoofdgedachte en hoofdvraag - samenvatten):

- 15 Formuleer de hoofdgedachte van de hele tekst door een goede zin te formuleren, te beginnen met de volgende woorden:
Voor het bestaan van een beschafde samenleving ...
Gebruik voor de hele zin maximaal 25 woorden.

Oefenopgave B

Lees de tekst *Over oorlog en vrede wordt niet rationeel beslist: waarom haviken vaak winnen van duiven*, geschreven door Daniel Kahneman en Jonathan Renshon, aandachtig en beantwoord de vragen.

Over oorlog en vrede wordt niet rationeel beslist: waarom haviken vaak winnen van duiven

(1) De talloze adviseurs die staatshoofden in tijden van spanningen en conflicten terzijde staan, vallen grofweg in twee categorieën uiteen. Aan de ene kant staan de zogeheten 'haviken': zij geven de voorkeur aan krachtdadig optreden, zijn meer geneigd strijdkrachten in te zetten en zullen eerder betwijfelen of het een goed idee is om concessies te doen. Zij ontwaren vaak in het verre buitenland onwrikbaar vijandige regimes, die maar één taal verstaan: geweld. Aan de andere kant staan de 'duiven', sceptisch over het gebruik van geweld en eerder bereid om naar politieke oplossingen te zoeken. Waar haviken bij hun tegenstanders vrijwel uitsluitend vijandigheid waarnemen, wijzen duiven dikwijls op aanknopingspunten voor een dialoog.

(2) Wanneer haviken en duiven ieder hun zaak bepleiten, zou je hopen dat de politici die het beleid moeten maken, de aangevoerde argumenten op hun merites beoordelen en ze zorgvuldig tegen elkaar afwegen alvorens tot actie over te gaan. Vergeet het maar. Volgens de moderne psychologie zijn beleidsmakers al bij voorbaat geneigd de haviken onder hun adviseurs meer gehoor te schenken dan de duiven. Met politiek of strategie heeft dat niets te maken. De menselijke geest is van nature het meest ontvankelijk voor de overtuigingen en de voorkeuren van de haviken.

(3) Psychologen hebben een aantal voorspelbare, op vooroordeelen gebaseerde neigingen ontdekt in de manier waarop mensen situaties

beoordelen en risico's taxeren. Al deze neigingen blijken in het voordeel van de haviken te zijn. Door deze psychologische mechanismen overdriven politieke leiders de kwade bedoelingen van tegenstanders, schatten zij verkeerd in hoe de tegenstanders hen zien, zijn zij al te optimistisch wanneer de vijandelijkheden uitbreken en zijn zij onvoldoende bereid om bij onderhandelingen concessies te doen. Het zijn allemaal factoren die het uitbreken van oorlogen bevorderen en het sluiten van vrede bemoeilijken.

(4) Hiermee wil niet gezegd zijn dat de haviken het altijd mis hebben. Er zijn zelfs argumenten om in het algemeen te kiezen voor een havikachtige benadering. Zo is het volstrekt redelijk om meer dan vijftig procent zekerheid te eisen alvorens toezeggingen van een gevvaarlijke tegenstander te accepteren. Maar de door psychologen onderzochte tendensen gaan verder dan dit soort verstandige gedragsregels, en ze zijn niet het resultaat van een serieuze afweging.

(5) Bij een aantal laboratorium-onderzoeken is bekeken hoe mensen de intelligentie, de bereidheid tot onderhandelen en de vijandigheid van hun tegenstrekker taxeren, en hoe ze hun eigen eigenschappen op deze terreinen zien. De bevindingen zijn ontnuchterend. Zelfs wanneer mensen zich bewust zijn van de beperkte armslag die de andere partij in bijvoorbeeld militair-strategisch of financieel-economisch opzicht heeft, houden zij

daar bij de beoordeling van de motieven van de ander dikwijls toch geen rekening mee. Maar ze nemen aan dat de ander die hén waarneemt, de beperkingen waaraan hun gedrag gebonden is, wél onderkent.

(6) In conflictsituaties kan dit kwalijke gevolgen hebben. Een beleidsmaker of diplomaat die betrokken is bij gevoelig overleg met een buitenlandse regering, zal naar alle waarschijnlijkheid bij de vertegenwoordigers van dat land allerlei vijandig gedrag waarnemen. Voor een deel kan dat gedrag inderdaad voortvloeien uit diepgewortelde vijandigheid. Maar deels is het gewoon een reactie op de actuele situatie zoals de andere partij die waarneemt. De ironie wil dat personen die andermans optreden toeschrijven aan diepgewortelde vijandigheid, hun eigen optreden hoogstwaarschijnlijk afdoen als een gevolg van het feit dat ze zich door de tegenstander in het nauw gedreven voelen.

(7) De tendens van beide partijen om het eigen gedrag op te vatten als een reactie op het provocerende optreden van de ander is een bekend trekje van echtelijke ruzies, maar speelt ook een rol in internationale conflicten. In de aanloop naar de Eerste Wereldoorlog beschouwden de leiders van alle landen die weldra met elkaar in oorlog zouden zijn, zichzelf als veel minder vijandig dan hun tegenstanders.

(8) Zijn mensen dus veelal slecht toegerust om het gedrag van hun tegenstanders te verklaren, ze begrijpen ook slecht hoe zij zelf bij anderen overkomen. Dat kan tot uiting komen in kritieke fasen van internationale crises, wanneer signalen zelden zo helder en ondubbelzinnig zijn als diplomaten en generals wel denken.

(9) Neem de oorlog in Korea. In 1950, toen de strijdkrachten van de Verenigde Naties snel in noordelijke richting oprukten op het Koreaanse schiereiland, debatteerden beleidsmakers in Washington over de vraag hoe ver ze

moesten oprukken en hoe de reactie van China zou kunnen uitvallen. De Amerikaanse minister van Buitenlandse Zaken was ervan overtuigd dat "in de hoofden van de Chinese communisten niet de geringste twijfel zou bestaan omtrent het feit dat de strijdkrachten van de Verenigde Naties geen dreigende bedoeling hadden". Omdat de Amerikaanse leiders wisten dat zij jegens China geen kwade bedoelingen hadden, namen zij aan dat de Chinezen dat ook wisten. Toen China reageerde met een militaire interventie, vatten de Amerikanen deze reactie op als een uiting van vijandschap jegens de Verenigde Staten, terwijl China zich in werkelijkheid waarschijnlijk bedreigd voelde door de oprukkende geallieerde troepen.

(10) Een andere belangrijke neiging die psychologen hebben gevonden, is overdreven optimisme. Onderzoek heeft uitgewezen dat een ruime meerderheid van de mensen zichzelf als boven-gemiddeld slim, aantrekkelijk en begaafd beschouwt, en dat deze meerderheid haar toekomstig welslagen voortdurend overschat. Mensen lijden ook aan een 'illusion of control': de illusie de zaak in de hand te hebben. Zij overschaten systematisch hun invloed op gebeurtenissen die voor hen van belang zijn – ook als die gebeurtenissen in feite door het toeval of door andere factoren worden bepaald. Het valt niet moeilijk in te zien dat deze neiging de Amerikaanse beleidsmakers op een dwaalspoor heeft gebracht bij de voorbereidingen voor de oorlog in Irak.

(11) Juist in de aanloop naar een conflict is de neiging tot optimisme groot en de illusion of control sterk. De havik geeft meestal de voorkeur aan militair optreden boven diplomatieke stappen omdat hij rekent op een snelle en gemakkelijke overwinning. De inschatting dat de oorlog in Irak 'een fluitje van een cent' zou zijn, zoals

enkele voorstanders van de aanval meenden, is maar één voorbeeld in een lange reeks ondeugdelijke voor-spellingen van haviken. De elite in Washington vatte destijds de eerste grote veldslag van de Amerikaanse Burgeroorlog (1861-1865) op als een gezellig uitje, zo zeker wist zij dat de federale troepen de rebellen vernietigend zouden verslaan. Vrijwel alle leidende figuren in de Eerste Wereldoorlog, tot dan toe de meest verwoestende oorlog uit de geschiedenis, voorspelden een betrekkelijk snelle en gemakkelijke overwinning voor hun partij. Die zinsbegoochelingen en overdrijvingen kunnen niet worden afgedaan als het gevolg van onvolledige of onjuiste informatie. Vóór het begin van ieder militair conflict zijn er, gewoonlijk aan beide kanten, optimistische generals te vinden.

(12) Tegenover het optimisme waarmee men als regel zijn eigen kansen in een gewapend treffen beoordeelt, staat doorgaans een negatief oordeel over concessies van de tegenpartij. Psychologisch zijn wij niet alleen ontvankelijk voor de argumenten die haviken aanvoeren vóór de oorlog, maar ook voor hun argumenten tegen onderhandelingen. We hebben het gevoel dat iets minder waard is alleen al omdat de andere partij het heeft voorgesteld. Juist het feit dat een concessie afkomstig is van de vijand, ondermijnt de inhoud van het voorstel. Wát er wordt gezegd doet er minder toe dan wie het zegt.

(13) Er zijn aanwijzingen dat deze neiging een belangrijk struikelblok is bij onderhandelingen. Bij een experiment beoordeelden Israëlische Joden een in werkelijkheid Israëlsch plan minder gunstig toen het aan de Palestijnen werd toegeschreven dan toen hun eigen regering als bedenker werd

genoemd. Pro-Israëlische Amerikanen zagen een hypothetisch vredesvoorstel als partijdig voor de Palestijnen wanneer die als indieners werden genoemd, maar als 'neutraal' wanneer het aan de Israëliërs werd toegeschreven.

(14) Het is duidelijk dat wanneer staatslieden worstelen met kwesties van oorlog en vrede, de haviken vaak de overhand hebben. En hun sterke startpositie vervliegt niet zomaar zodra de eerste kogels zijn afgevuurd. Terwijl de strategische calculaties dan gaan over veroverd of verloren gebied en aantallen slachtoffers, doet een nieuwe eigenaardigheid van de wijze waarop wij besluiten nemen haar intrede: onze diepgewortelde weerzin om een verlies of nederlaag te accepteren.

(15) Stel we hebben de keuze tussen optie A: een zeker verlies van 890 euro, en optie B: 90 procent kans om 1.000 euro te verliezen en 10 procent kans om niets te verliezen. In deze situatie zullen de meeste mensen liever de gok wagen en optie B kiezen, terwijl de andere keuze statistisch gezien de voorkeur verdient. Mensen verkiezen een mogelijk verlies boven een zeker verlies, ook al maken ze daarbij kans op een groter verlies. In Vietnam hebben Amerikaanse beleidsmakers vaak voor dit dilemma gestaan, en nu staan ze er opnieuw voor in Irak. Wie zich nu terugtrekt, accepteert een onloochenbare nederlaag. Daarbij vergeleken is volhouden relatief aantrekkelijk, ook al is de kans op succes klein.

(16) Haviken kunnen veel momenten in de jongste geschiedenis aanwijzen waarop geweld tot het gewenste resultaat heeft geleid, of al veel eerder had moeten worden toegepast. Maar inzicht in de ingewortelde neigingen van de mens kan er hopelijk toe bijdragen dat de haviken niet méér discussies winnen dan hun toekomt.

naar: Daniel Kahneman en Jonathan Renshon, in NRC Handelsblad.
Oorspronkelijk verschenen in Foreign Policy.

In aansluiting op paragraaf 3 (signaalwoorden en signaalzinnen):

- 1 Welk verband is bepalend voor de opbouw van alinea 1?
- 2 Noteer de signaalwoorden die deze opbouw duidelijk maken.
- 3 'Psychologen hebben (...) risico's taxeren.' (alinea 3)
Van welk type signaalzin is hier sprake?
- 4 Welk verband bestaat er tussen alinea 7 en 8?
- 5 Welk verband bestaat er tussen alinea 8 en 9?
- 6 Welk verband bestaat er tussen alinea 9 en 10?
- 7 Welk verband bestaat er tussen alinea 11 en 12?

In aansluiting op paragraaf 9 (functie van tekstgedeelte):

- 8 Welke functie heeft alinea 1? Kies uit (noteer de letter):
vertellen van een anekdote (A), formuleren van de probleemstelling (B), directe aanleiding tot schrijven noemen (C), definiëren van begrippen (D), korte samenvatting geven (E).
- 9 'Wanneer haviken (...) het maar.' (alinea 2)
Welke functie heeft dit tekstgedeelte? Kies een van de in vraag 8 genoemde functiewoorden.
- 10 'Volgens de (...) van de haviken.' (alinea 2)
Welke functie heeft dit tekstgedeelte, in aansluiting op het eerste deel van alinea 2?
Kies een van de volgende functiewoorden: *conclusie, constatering, samenvatting, tegenstelling, verklaring, toelichting, voorbehoud, wens.*
- 11 Wat is de functie van alinea 15, in aansluiting op alinea 14? Kies een van de in vraag 10 genoemde functiewoorden.
- 12 Wat is de functie van alinea 16, gelet op de voorafgaande alinea's?

In aansluiting op paragraaf 12 (drogredenen):

- 13 'Er zijn (...) te accepteren.' (alinea 4)
Welk type drogreden kun je in dit tekstgedeelte aanwijzen?

In aansluiting op paragraaf 4 (tekstsoort en schrijfdoel):

- 14 Tot welke tekstsoort kun je de tekst *Over oorlog en vrede wordt niet rationeel beslist: waarom haviken vaak winnen van duiven rekenen?*
- 15 Motiveer je keuze.

In aansluiting op paragraaf 7 en 8 (hoofdgedachte en hoofdvraag - samenvatten):

- 16 Formuleer de hoofdgedachte van de hele tekst door een goede zin te formuleren, te beginnen met de volgende woorden:
Het is te hopen dat ...
Gebruik voor de hele zin maximaal 25 woorden.

In aansluiting op paragraaf 13 (aanvaardbaarheid van argumentatie, werken met scenario's):

- 17 Hoe proberen de schrijvers de overtuigingskracht en betrouwbaarheid van hun tekst te vergroten?
Noem twee punten.

In aansluiting op paragraaf 7 en 8 (hoofdgedachte en hoofdvraag - samenvatten):

- 18 Welke van de onderstaande zinnen hoort/horen niet thuis in een samenvatting van deze tekst?
 - 1 Adviezen van haviken krijgen bij beleidmakers meer gehoor dan adviezen van duiven.
 - 2 Bijna alle leiders in de Eerste Wereldoorlog voorspelden een snelle overwinning voor hun partij.
 - 3 De bevindingen bij een aantal psychologische laboratoriumonderzoeken zijn ontnuchterend.
 - 4 In tijden van spanningen zijn er twee soorten adviseurs voor staatshoofden: haviken en duiven.

Uitwerkingen bij de theorie

Opdracht bij de theorie van paragraaf 3 tot en met 6

- 1** aankondigend
2 'Dat heeft vele voordelen.'
- 3** In de eerste plaats: opsomming
In de tweede plaats: opsomming
In de derde plaats: opsomming
Zo: toelichting
want: redengevend
doordat: oorzaak-gevolg
En: opsomming
daarom: redengevend
- 4** betoog
5 De schrijver brengt nadrukkelijk zijn mening naar voren (dat thuisonderwijs een goed alternatief is voor basisonderwijs) en onderbouwt zijn standpunt met argumenten.

Opdracht bij de theorie van paragraaf 6 en 7

- 6** onjuist
7 onjuist
8 juist
9 juist
10 juist
11 onjuist
12 onjuist
13 juist
14 onjuist
15 onjuist

Opdracht bij de theorie van paragraaf 8

- 16** een indirecte formulering
17 Een indirecte formulering kost je extra woorden, waardoor je het maximale aantal kunt overschrijden.
18 verwijswoord gebruiken, een woord of woorden uit de vorige zin of alinea herhalen
19 In de eerste alinea kun je uitleggen waarom een ramp fascineert. In de tweede alinea leg je uit waar de publieke aandacht voor een ramp en het gezamenlijk beleven ervan goed voor zijn.
20 Kernwoorden:
- Een ramp fascineert (omdat ...)
- De publieke aandacht en het gezamenlijke beleven ervan (zorgen ervoor dat ...)
21 reden / verklaring (in alinea 1, bijvoorbeeld: omdat); opsomming (in alinea 2, bijvoorbeeld: bovendien, ook)

Opdracht bij de theorie van paragraaf 9

- 22** vijf van de volgende functiewoorden:
aanleiding, bewering (of: stelling), constatering, hypothese, probleemstelling, vraagstelling
- 23** vijf van de volgende functiewoorden:
aanbeveling (of: advies), afweging, conclusie, oplossing, samenvatting
- 24** Bij een tegenwerping maakt de schrijver *bezoar* tegen een bewering of argumentatie van een ander; bij een tegenstelling geeft hij aan dat een feit of bewering *tegenover* een ander feit of andere bewering staat.

25 1 stelling (of: bewering)	5 constatering
2 nuancing	6 stelling (of: bewering)
3 vraagstelling	7 gevolgen
4 verklaring	8 aanbeveling (of: conclusie)

Opdracht bij de theorie van paragraaf 10

- 26 algemene normen en waarden
27 ervaring
28 gevoel of emotie
29 gezag of autoriteit
30 vergelijking

Opdracht bij de theorie van paragraaf 12

- 31 onjuist beroep op een kenmerk- of eigenschapsschema
32 overhaaste generalisatie
33 verkeerde vergelijking
34 vals dilemma
35 overdrijven van nadelen
36 overhaaste generalisatie (of: onduiken bewijslast)

Opdracht bij de theorie van paragraaf 13

- 37 kennis van de wereld (of: controleerbaarheid van uitspraken)
38 toereikendheid van argumentatie
39 partijdigheid bron (of: deskundigheid bron, betrouwbaarheid bron)
40 consistentie van argumentatie

Oefenopgave A

- 1** aankondigend
- 2** (Een) ander (probleem)
- 3** opsomming
- 4** Vandaar dat, Want
- 5** oorzaak-gevolg
- 6** B
- 7** D
- 8** voorbehoud, uitwerking
- 9**

stelling	<i>Omgangsvormen zijn verruwd</i>
argument	<i>doordat er te weinig evenwicht is tussen wat mag en kan / doordat de beschaafde balanceeract ontbreekt</i>
subargument	<i>want men beschouwt de (spel)regels als een inperking van vrijheid</i>
subargument	<i>want men wordt niet graag met andere meningen geconfronteerd / men verlangt naar uniformiteit.</i>

- 10** C
- 11** A
- 12** geloof (persoonlijke overtuiging), ook goed: algemene normen en waarden
- 13** betoog
- 14** De tekst is vooral betogend, omdat de schrijver een duidelijk standpunt inneemt ten aanzien van de kwaliteit van het publieke debat en zijn mening ondersteunt met argumenten.
- 15** Voor het bestaan van een beschaafde samenleving moeten we de publieke ruimte in ere herstellen om zo de kwaliteit van het debat te garanderen. (24 woorden)

Oefenopgave B

- 1** tegenstelling
- 2** Aan de ene kant, Aan de andere kant
- 3** aankondigend
- 4** conclusie
- 5** toelichting
- 6** opsomming
- 7** tegenstelling
- 8** D
- 9** probleemstelling
- 10** verklaring
- 11** toelichting
- 12** wens
- 13** ontduiken van bewijslast
- 14** beschouwing
- 15** De schrijvers geven inzicht in de vraag waarom haviken vaak winnen van duiven.
- 16** Het is te hopen dat inzicht in de psychologische mechanismen van de mens ertoe bijdraagt dat haviken niet vaker winnen dan hun toekomt. (23 woorden)
- 17** De schrijvers baseren zich op psychologisch onderzoek; ook onderbouwen ze hun beweringen met voorbeelden en uitleg.
- 18** 2 en 3

Vind je bepaalde onderwerpen uit de theorie lastig? Bekijk een uitlegfilmpje op mijnexamenbundel.nl of oefen met extra examenopgaven.

Deel 2

Examens met uitwerkingen

Oefenen met hele examens, met een uitleg bij de goede antwoorden. Probeer de opgaven te maken in 3 uur.

Tips bij het maken van het examen Nederlands

Oefening

- Bouw leeservaring op. Examenteksten komen vaak uit landelijke kranten en opiniebladen. Als je geregeld krantenartikelen en artikelen in opiniebladen leest, vergroot je niet alleen je tekstinzicht maar ook je woordenschat.
- Maak examens en bestudeer de bijbehorende theorie. Zo raak je vertrouwd met de veelvoorkomende vraagtypen en de omvang van het centraal examen.
- Achter in deze bundel staat een register waarin je examenopgaven kunt opzoeken die aansluiten bij de paragrafen van deel 1. Heb je moeite met een bepaald vraagtype, besteed dan extra aandacht aan de examenopgaven die je via dit register vindt.
- Het centraal examen bestaat uit ongeveer vier teksten met plusminus 40 vragen en duurt drie uur. Soms is er bij een vraag een tekstfragment opgenomen. In anderhalf uur maak je dus zo'n 20 vragen. Het is belangrijk dat je ook oefent met het indelen van je tijd.

Voorbereiding

- Vergeet niet een woordenboek mee te nemen naar het examen.
- Neem voldoende pennen en desgewenst een markeerstift mee.
- Zorg ervoor dat je ruim op tijd aanwezig bent, zodat je rustig en geconcentreerd aan het examen kunt beginnen.

Uitvoering

- Begin met het rustig lezen van de complete, eerste tekst. Daarbij kun je signaalwoorden en kernzinnen markeren. Omdat je ter voorbereiding al een aantal examens hebt gemaakt, weet je wat voor vragen je ongeveer kunt verwachten. Kijk niet te snel naar de vragen. Vragen over de hoofgedachte, de tekstsoort of de bedoeling van de schrijver en vragen waarin je teksten met elkaar moet vergelijken, kun je pas beantwoorden als je de hele tekst hebt doorgenomen.
- Kijk daarna pas naar de vragen en zoek per vraag gericht in de tekst.
- Zoek alleen woorden op die je nodig hebt om de vragen te kunnen beantwoorden. Veel woorden opzoeken kan tot gevolg hebben dat je in tijdnood komt. Vaak kun je de betekenis van een woord ook wel uit de context afleiden.
- Maak de vragen altijd in de gegeven volgorde. Veel vragen hangen namelijk met elkaar samen, en vaak kun je een vraag beter beantwoorden als je eerst de voorgaande vragen hebt beantwoord.
- Lees elke vraag rustig en nauwkeurig door. Markeer desgewenst kernwoorden.
- Begin pas met de beantwoording van een vraag als je zeker weet wat echt gevraagd wordt.
- Neem bij open vragen een deel van de vraag over voordat je tot het antwoord komt. Door deze werkwijze zet je jezelf op het goede spoor en voorkom je veelal dat jouw antwoord te veel afwijkt van het gevraagde antwoord.
Als het antwoord maar een bepaald aantal woorden mag tellen, hoef je alleen het aantal woorden van het eigenlijke antwoord te tellen. Voor de lengte van je antwoord telt het overgenomen gedeelte van de vraag niet mee.
- Besteed niet te veel tijd aan het tellen van het maximale aantal woorden dat je in het antwoord mag gebruiken. Vaak kun je het aantal gebruikte woorden wel inschatten. En: het gegeven aantal woorden is in de regel ruim bemeten. Maar als je twijfelt aan de lengte van je antwoord, tel dan zorgvuldig. Want als je antwoord maximaal 20 woorden mag tellen en je hebt er 24 gebruikt, dan tellen alleen de eerste 20 woorden als antwoord.
- Sla op je antwoordblad tussen de antwoorden steeds minstens een regel over. Je kunt dan later gemakkelijker iets toevoegen of verbeteren.

- Blijf niet te lang bezig met een opgave waarbij je echt vast komt te zitten. Houd er wel rekening mee dat een goed antwoord op een open vraag meestal meer punten oplevert dan de juiste optie bij een meerkeuzevraag.
- Geef op het blad met de examenopgaven aan welke vraag je nog niet helemaal hebt beantwoord. Je kunt die vraag dan later snel terugvinden om deze af te maken.
- Probeer alle vragen te beantwoorden, ook als je niet zeker bent van het antwoord. Vaak levert een gedeeltelijk goed antwoord op een open vraag toch nog een punt op en bij een meerkeuzevraag maak je in ieder geval kans dat je antwoord toch goed is.

Controle

- Ga na of je alle meerkeuzevragen en open vragen hebt beantwoord.
- Leg de vragen nog even naast je antwoorden. Let vooral op die vragen waarin naar een aantal onderdelen (voorbeelden, ontwikkelingen) wordt gevraagd. Controleer of je antwoorden volledig zijn.
- Besteed ook extra aandacht aan de open vragen die je in volledige zinnen moet beantwoorden. Door die te verbeteren of aan te vullen kun je nog aardig wat extra punten verzamelen.
- Controleer je antwoorden op spelling, woordkeus en zinsbouw.

Tekst 1

We leren (n)iets van de geschiedenis

(1) In brede kringleeft het idee dat kennis van de geschiedenis een nuttige zaak is. We zouden kunnen leren van historische ervaringen. Als we een analyse hebben gemaakt van de oorzaken van historische mislukkingen en rampen, kunnen we daaruit conclusies trekken over het te voeren beleid in heden en toekomst.

5 Kortom, wie het verleden kent, hoeft het niet te herhalen.

(2) Historici moeten dan wel opmerkelijk verstandige lieden zijn en zo- doende veelgevraagde beleids-

10 deskundigen. Wie even nadenkt over deze gedachten, zal zich realiseren dat die grotendeels onjuist moeten zijn. Anders zouden we ondertussen toch wereldwijd in vrijwel perfecte

15 samenlevingen moeten leven?

(3) Je hebt niet veel aan historische kennis. In Nederland hebben we de afgelopen jaren te maken gehad met de uitzonderlijke situatie dat twee

20 opeenvolgende minister-presidenten geschiedenis hadden gestudeerd. Zij hebben echter nimmer de indruk gewekt dat hun beleid aan kwaliteit heeft gewonnen door hun historische

25 kennis.

(4) Ik heb vrijwel mijn hele werkzame leven doorgebracht onder historici. Mij is echter nooit opgevallen dat historici betere analisten van hun

30 eigen tijd waren dan niet-historici. Zij waren onveranderlijk even verrast door de gebeurtenissen in hun eigen tijd als niet-historici. Zagen zij het

einde van de Koude Oorlog¹⁾

35 aankomen, en wat daarvan de betekenis en consequenties zouden zijn? Helemaal niet. Met de kredietcrisis ging het al niet anders. Historici onderscheiden zich in niets van hun verwante tijdgenoten.

(5) Een helder inzicht in de eigen tijd heeft te maken met gezond verstand en een goed gevoel voor maatschappelijke verhoudingen. In het algemeen geldt dat we steukeblind de toekomst in struikelen. De meeste academische historici die ik heb gekend, zullen overigens direct toegeven dat historische kennis geen enkele garantie is voor een betere kijk op heden en toekomst.

(6) Het menselijk leervermogen is beperkt als het gaat om historische kennis en de emoties van de waan van de dag zijn dominant. Als er al een periode is uit ons nationale verleden die velen beschouwen als een leerzaam en bruikbaar verleden, dan is het wel de Duitse bezetting.

(7) Nu al zeven decennia wordt ons elk jaar door tientallen, zo niet honderden sprekers op 4 en 5 mei voorgehouden dat wat in die vijf jaren is gebeurd, nooit meer mag gebeuren. Dat er uit de gebeurtenissen van die jaren en de periode daarvoor belangrijke lessen moeten worden geleerd. Discriminatie en uitsluiting mogen nooit worden getolereerd.

60 75 Ons land moet gastvrij zijn als het gaat om de opvang van vluchtelingen

noot 1 De Koude Oorlog (1945-1991) was een periode van gewapende vrede tussen de Verenigde Staten en de Sovjet-Unie, en hun verschillende bondgenoten.

die in eigen land met de dood worden bedreigd. Onze steden staan vol met monumenten die ons aan die essentiële, uniek leerzame periode uit ons verleden herinneren.

(8) We hebben mooie internationale verdragen ondertekend waarin we beloven vluchtelingen op te nemen.

Van dit leerzame verleden, dit volstrekte dieptepunt in onze nationale geschiedenis, heeft een groot deel van de huidige Nederlandse bevolking niets geleerd. Zodra de gelegenheid zich voordeed, bleken vele Nederlanders direct bereid tot discriminatie en uitsluiting.

(9) Nu het ernaar uitziet dat Nederland enkele tienduizenden vluchtelingen uit het Midden-Oosten zal opnemen, zijn we getuige van een beschamende vreemdelingenhaat. Alle klassieke verdachtmakingen van 'De Ander' worden onmiddellijk van stal gehaald, zonder enig steekhoudend bewijs. We hadden op 4 en 5 mei beter gratis poffertjes kunnen uitdelen; dat had evenveel geholpen als al die prachtige toespraken van de afgelopen zeventig jaar.

(10) Terwijl academische historici niet veel moeten hebben van een bruikbaar verleden, zijn 'de media' er dol op. Die veronderstelde bruikbaarheid blijkt meestal het gevolg van simpele en misleidende analogieën. De bekendste en meestgebruikte analogie betreft de teloorgang van de Weimar Republiek en de opkomst van het nationaalsocialisme, in combinatie met het fenomeen Hitler. Vrijwel iedere nieuwe dictator wordt vroeg of laat vergeleken met Hitler, waarbij dan de veronderstelling is dat de nieuwe dictator vergelijkbare gevaren voor de wereld zou kunnen

veroorzaken. Daarbij wordt bijna altijd vergeten dat Duitsland in de jaren dertig de tweede industriële mogendheid ter wereld was.

(11) Zoals bekend is, hebben de andere grote mogendheden in de jaren dertig aanvankelijk gedacht dat zij Hitler met concessies wel tevreden konden stellen, zodat hij ingepast kon worden in het bestaande Europese statensysteem. Omdat daar in het geval van nazi-Duitsland niets van terecht is gekomen, hebben velen daaruit de historische les gedestilleerd dat er met dictaturen nooit te praten valt. Zo is er in het begin van de Koude Oorlog vaak geargumenteerd dat er met de Sovjet-Unie nu eenmaal niet te overleggen viel. Hitler en Stalin waren echter totaal verschillende schurken en de Sovjet-Unie was nazi-Duitsland niet.

(12) Ter gelegenheid van het feit dat in 2014 het begin van de Eerste Wereldoorlog een eeuw geleden was, verschenen er pretentieuze artikelen in de krant waarin de suggestie werd gewekt dat de strategische situatie in Europa in 2014, met de Russische leider als hoofdrolspeler, sterk deed denken aan de rampzalige gebeurtenissen van een eeuw eerder. Het zou zomaar helemaal mis kunnen gaan. Dat de alliantiestructuur van 2014 fundamenteel anders was dan in 1914, dat het bestaan van nucleaire wapens een grote oorlog in Europa uiterst onwaarschijnlijk heeft gemaakt en dat de machtsbasis van Poetin in vergelijking met die van het westers bondgenootschap (NAVO²) plus EU) niets voorstelt, werd niet duidelijk gemaakt. Paniekzaaierij is immers een van de belangrijkste activiteiten van 'de media'.

noot 2 De Noord-Atlantische Verdrags Organisatie (NAVO) werd in 1949 opgericht met als doel door onderlinge samenwerking de veiligheid van niet-communistische landen van Europa tegen eventuele agressie van de Sovjet-Unie te waarborgen.

(13) Een andere vaak gebruikte analogie is de ondergang van het (West-)Romeinse Rijk³). Het relatieve machtsverval van de VS is volgens conservatieve stemmingmakers goed te vergelijken met de verzwakking van het Romeinse Rijk in zijn nadagen. Dat werd overspoeld door barbaarse immigranten en was door politieke disfunctie niet in staat zich te verdedigen. En geldt dat eigenlijk ook niet voor de EU?

(14) Daarbij wordt licht vergeten dat het Romeinse imperium een straatarme, pre-industriële natie was met een infrastructuur die tekortschoot. Zowel de VS als de EU vertonen gebreken, maar dat neemt niet weg dat hun organisatievermogen en infrastructuur van een andere orde zijn dan die van het Romeinse Rijk. Bovendien hebben de immigrantenstromen geen militaire capaciteit, zoals de barbaarse stammen.

(15) In 1988 verscheen *Thinking in Time* van de historicus Ernest R. May en de politoloog Richard Neustadt. De ondertitel van dat boek luidt *The Uses of History for Decision-Makers*. Kortom, geschiedenis waar je wat aan hebt. Het boek levert concrete, zij het teleurstellend beperkte resultaten voor beleidsmakers. De auteurs zijn zich bewust van het feit dat ze bezig zijn met een academische exercitie en dat hun boek, hoe nuttig ook, ongetwijfeld niet gelezen zal worden door de politici die de beslissingen nemen die later vaak zeldzaam stompzinnig blijken te zijn – bijvoorbeeld de Amerikaanse invasie van Irak in 2003.

(16) De gebruikte geschiedenis bestaat in het boek uit analyses van historische gebeurtenissen die vooral de Amerikaanse buitenlandse politiek

betreffen. De auteurs komen na een uitputtende analyse van hun historisch materiaal met drie aanbevelingen voor degenen die belangrijke beslissingen moeten nemen.

(17) In de eerste plaats is het zaak geen overhaaste besluiten te nemen. Rust is van eminent belang. Vooral over de doelstellingen van het beleid dient helderheid te bestaan. Ten tweede zijn alle historische analogieën uit den boze. Die leiden eigenlijk altijd tot ongewenste resultaten. In de derde plaats is het van wezenlijk belang om de wordingsgeschiedenis van de crisis, waarin beslissingen moeten worden genomen, zo nauwkeurig mogelijk te beschrijven en te analyseren. Na een dik boek met gevalsbeschrijvingen is dit een nogal mager resultaat.

Iedereen met gezond verstand had dit zelf kunnen bedenken. Historicus hoef je er niet voor te zijn.

(18) Toch is dit ook een pleidooi voor historische kennis. De historicus kan uitleggen waarom een analogie niet deugt als basis voor besluitvorming. Historische situaties lijken misschien soms op elkaar, maar dat wil niet zeggen dat ze identiek zijn en dezelfde dynamiek vertonen. Historici kunnen vanzelfsprekend de wordingsgeschiedenis van een conflict of beleidsmatig probleem beschrijven, al zal vaak blijken dat zij het onderling niet eens zijn over die geschiedenis.

(19) Maar historici, hoe bekwaam ook, kunnen weinig verstandigs over de toekomst zeggen. Wat we zeker weten over de toekomst, is banaal en kan iedereen bedenken. Anders dan veel leken denken, herhaalt de geschiedenis zich niet. Zeker, er zijn patronen die steeds weer opnieuw

noot 3 In 476 werd de laatste West-Romeinse keizer afgezet en hield het West-Romeinse Rijk op te bestaan.

voorkomen, maar die patronen wijken
260 op subtiele wijze van elkaar af.
(20) Het valt enigszins te vergelijken
met de vier seizoenen die elk jaar
terugkeren. Dat op de herfst de
winter zal volgen, staat vast. Maar
265 hoe streng die winter zal worden, is
onvoorspelbaar. Het historisch
proces zorgt steeds weer voor

verrassende wendingen en geheel
onverwachte gebeurtenissen. Veel
270 van de huidige technologie is al
tientallen jaren geleden aangekon-
digd, maar wellicht de belangrijkste
technische noviteit van de afgelopen
jaren, de smartphone, was een
275 onvoorziene ontwikkeling.

naar: Maarten van Rossem
uit: Maarten! vrijdag 27 november 2015

De tekst 'We leren (n)iets van de geschiedenis' kan door middel van onderstaande kopjes in zes delen worden onderverdeeld:

deel 1: Inleiding

deel 2: Het (on)nut van historische kennis

deel 3: Ons (on)vermogen lessen te trekken uit het verleden

deel 4: Vergelijkingen tussen heden en verleden

deel 5: Poging tot toepassing in de praktijk

deel 6: Slot

- 1p 1 Bij welke alinea begint deel 2, 'Het (on)nut van historische kennis'?
- 1p 2 Bij welke alinea begint deel 4, 'Vergelijkingen tussen heden en verleden'?
- 1p 3 Bij welke alinea begint deel 5, 'Poging tot toepassing in de praktijk'?
- 1p 4 Welke functie heeft alinea 1 in tekst 1 met name ten opzichte van alinea 2?
Alinea 1 toont ten opzichte van alinea 2 met name een
A algemene doelstelling.
B beredeneerde hypothese.
C onterechte constatering.
D vooropgeplaatste conclusie.
- 1p 5 Hoe kan het tekstgedeelte dat bestaat uit alinea 1 en 2 van tekst 1 getypeerd worden?
A als erudit: uit dat tekstgedeelte blijkt een hoge mate van geleerdheid
B als naïef: uit dat tekstgedeelte blijkt een hoge mate van goedgelovigheid
C als objectief: uit dat tekstgedeelte blijkt een wetenschappelijke houding
D als sceptisch: uit dat tekstgedeelte blijkt afkeuring van andere meningen

In alinea 4 van tekst 1 vind je een argumentatie. De functie van elk gedeelte in deze argumentatie kan met behulp van functiewoorden worden weergeven.

- 3p **6** Neem de nummers van zin 2 tot en met 6 van de betreffende tekstgedeeltes over en noteer daarachter het juiste functiewoord. Je mag elk van de genoemde functiewoorden meer dan eens gebruiken. Kies uit de volgende functiewoorden: afweging, argument, nuancering, standpunt, subargument, toegeving, voorbehoud, voorwaarde, weerlegging.

zin 1	Ik heb ... onder historici. (regels 31-32)	constatering
zin 2	Mij is ... dan niet-historici. (regels 33-35)
zin 3	Zij waren ... als niet-historici. (regels 35- 38)
zin 4 + 5	Zagen zij ... Helemaal niet. (regels 38-42)
zin 6	Met de ... niet anders. (regels 42-43)
zin 7	Historici onderscheiden ... verwante tijdgenoten. (regels 43-45)	herhaling standpunt

In alinea 3 en 4 van tekst 1 komt de vraag aan de orde of historische kennis zinvol is of niet.

- 2p **7** Aan welke twee criteria is de zinnigheid van historische kennis af te meten volgens alinea 3 en 4 van tekst 1?
- 1p **8** Citeer uit alinea 6 tot en met 9 van tekst 1 de zin die de strekking van deze alinea's het beste samenvat.

"We hadden op 4 en 5 mei beter gratis poffertjes kunnen uitdelen; dat had evenveel geholpen als al die prachtige toespraken van de afgelopen zeventig jaar." (regels 101-105)

- 1p **9** Van welk stijlmiddel wordt in de geciteerde zin gebruikgemaakt?

"Als er al een periode is uit ons nationale verleden die velen beschouwen als een leerzaam en bruikbaar verleden, dan is het wel de Duitse bezetting." (regels 60-64)

- 2p **10** Vat met gebruikmaking van onderstaand schema samen waarom de gebeurtenissen tijdens de Duitse bezetting volgens tekst 1 niet zo leerzaam en bruikbaar blijken als velen denken. Maak daartoe onderstaande zinnen af en gebruik voor je antwoord niet meer dan 40 woorden. Geef geen voorbeelden.

deelzin 1	Weliswaar ...
deelzin 2	maar toch ...

In alinea 19 en 20 van tekst 1 wordt geargumenteerd op basis van vergelijking.

- 2p **11** Geef de strekking van alinea 20 weer. Vul daartoe de tweede en de derde regel van onderstaand schema aan.
Geef antwoord in een of meer volledige zinnen en gebruik voor je antwoord niet meer dan 20 woorden.

Relativering	Weliswaar zijn in de geschiedenis patronen waar te nemen,
Standpunt	maar toch
Argument	

In alinea 10 tot en met 13 van tekst 1 staan woorden die suggereren dat er sprake is van een negatieve houding ten opzichte van de media.

- 3p 12** Noteer de nummers van de vijf woorden of woordgroepen uit onderstaande rij waarmee bedoelde negatieve houding in de tekst tot uitdrukking wordt gebracht.

- 1 'de media' (regel 108)
- 2 veronderstelde (regel 109)
- 3 simpele en misleidende (regel 111)
- 4 teloorgang (regel 113)
- 5 gedestilleerd (regels 135-136)
- 6 schurken (regel 142)
- 7 pretentieuze (regel 147)
- 8 fundamenteel anders (regel 156)
- 9 onwaarschijnlijk (regel 159) 10 Paniekzaaierij (regel 164)
- 11 conservatieve stemmingmakers (regel 171)
- 12 politieke disfunctie (regel 176)

"En geldt dat eigenlijk ook niet voor de EU?" (regels 177-178) Volgens tekst 1 is het antwoord op deze vraag ontkennend.

- 2p 13** Leg uit met welke twee hoofdargumenten dit ontkennende antwoord in de tekst wordt onderbouwd.

Geef antwoord in een of meerdere zinnen en gebruik voor je antwoord niet meer dan 50 woorden.

In het tekstgedeelte van de alinea's 10 tot en met 14 van tekst 1 wordt een aantal historische analogieën besproken en telkens ontkracht.

- 1p 14** Welk algemeen punt van kritiek kan worden gegeven op de analogieën, gelet op de strekking van de tekst?

De analogieën zijn

- A aangedikt en tendentieus.
- B beladen en emotionerend.
- C gedateerd en weinig herkenbaar.
- D onvolledig en versimpeld.

In tekst 1 wordt gesteld dat de historicus "kan uitleggen waarom een analogie niet deugt als basis voor besluitvorming." (regels 238-240)

- 1p 15** Citeer uit alinea 19 en 20 van tekst 1 de zin die het best duidelijk maakt waarom analogieën niet deugen als basis voor besluitvorming.

- 2p 16** Welke drie van onderstaande uitspraken zijn het meest in overeenstemming met de inhoud en het doel van tekst 1? Noteer de nummers.

Deze tekst

- 1 laat zien dat het weinig zinvol te noemen is om het verleden te gebruiken als basis voor analyse van het heden.
- 2 maakt duidelijk dat nuchterheid en reflectie van belang zijn tijdens onverwachte gebeurtenissen en de journalistieke weergave daarvan.
- 3 maakt duidelijk dat politieke beleidsmakers er per definitie geen baat bij hebben om te luisteren naar historici.
- 4 relativeert het belang van historische kennis door in te gaan op misvattingen en tegenvallende onderzoeksresultaten.
- 5 schetst een genuanceerd beeld van de auteurs en hun boek *Thinking in Time*.
- 6 zet vraagtekens bij pogingen tot duiding van het heden op basis van kennis van het verleden, zodat het belang van historische kennis wordt gerelativeerd.

Hieronder staan acht zinnen in alfabetische volgorde; de zinnen zijn al dan niet woordelijk aan de tekst ontleend.

- 3p 17** Noteer de nummers van de vier zinnen die het best passen in een samenvatting van tekst 1.

- 1 De bekendste en meest gebruikte analogie tussen heden en verleden betreft de teloorgang van de Weimar Republiek en de opkomst van het nationaalsocialisme.
- 2 Het historisch proces zorgt steeds weer voor verrassende wendingen en geheel onverwachte gebeurtenissen.
- 3 Historici kunnen de wordingsgeschiedenis van een conflict of beleidsmatig probleem beschrijven, verklaren en gedeeltelijk voorspellen.
- 4 Historici zijn onveranderlijk al even verrast door de gebeurtenissen in hun eigen tijd als niet-historici.
- 5 In kranten en televisieprogramma's maakt men graag gebruik van simpele en misleidende analogieën.
- 6 Over het belang van inzicht in het verleden wordt soms te badinerend gedaan, met name door mensen die er geen verstand van hebben.
- 7 Velen beschouwen de Duitse bezetting als een leerzaam en bruikbaar verleden.
- 8 Wat we zeker weten over de toekomst, is banaal en kan iedereen bedenken zonder inzicht in het verleden te hebben.

"Iedereen met gezond verstand had dit zelf kunnen bedenken." (regels 234-235)

- 1p 18** Waar verwijst het woord 'dit' uit het citaat naar? 'Dit' verwijst naar
- A de aanbeveling om de wordingsgeschiedenis van crises nauwkeurig te analyseren.
 - B de conclusie dat je geen historicus hoeft te zijn om tot het geboekte resultaat te komen.
 - C de drie aanbevelingen voor mensen die belangrijke beslissingen moeten nemen.
 - D het boek *Thinking in Time* van de historicus Ernest R. May.

tekstfragment 1

- (1) Volgens de Delftse toekomstonderzoeker, econoom en docent Van der Duin, ook verbonden aan de Fontys Hogeschool in Tilburg, kan de focus op historische parallellellen contraproductief werken in maatschappelijke besluitvorming. 'Steeds verwijzen naar de Amerikaanse invasie in Irak in 2003 slaat bijvoorbeeld de discussie over grondtroepen in Syrië dood. Lessen uit het verleden zijn beperkt. Ik pleit voor meer vrijheid van denken over wat er in deze situatie zou kunnen gebeuren, lukken en misgaan.'
- (2) De automatische nadruk op historische continuïteit is volgens Van der Duin niet alleen een vorm van gemakzucht, maar heeft bij bedrijven en overheden ook te maken met gevestigde belangen. 'De meeste instanties denken op korte termijn, waar veranderingen geleidelijk gaan, behapbaar zijn en dus beheersbaar. Het echt nieuwe is ongrijpbaar en dus moeilijk op te pakken. Voor het gemak negeren ze het dan maar.'

naar: Martijn van Calmthout
uit: de Volkskrant, 8 december 2015

- 2p 19** Met welke twee argumenten wordt in tekstfragment 1 het nut van historische kennis gerelateerd? Noteer de nummers van twee van onderstaande argumenten.
- Het nut van historische kennis is volgens tekstfragment 1 beperkt, want
- 1 door te verwijzen naar het verleden krijgt het unieke van nieuwe ontwikkelingen te weinig aandacht.
 - 2 het is lastig om nut en onnut te onderscheiden binnen wat we leren van de geschiedenis
 - 3 het steeds vergelijken van het heden met het verleden is een vorm van gemakzucht.
 - 4 historische kennis beperkt de mogelijkheid om nieuwe oplossingen te verzinnen.
 - 5 in maatschappelijke besluitvorming werkt historische kennis contraproductief.
 - 6 regelmatig worden veranderingen tegengehouden met een beroep op historische kennis.

In tekstfragment 1 wordt het begrip 'historische continuïteit' gebruikt.

- 1p 20** Welk begrip uit tekst 1 komt in betekenis (nagenoeg) overeen met het begrip 'historische continuïteit' zoals dat gebruikt is in tekstfragment 1?
- A historische kennis (regels 21-22)
 B emoties van de waan van de dag (regels 59-60)
 C bruikbaar verleden (regel 63)
 D historische analogieën (regel 223-224)
 E wordingsgeschiedenis (regel 228)
 F historisch proces (regels 266-267)

tekstfragment 2

De unieke bijdrage van het vak geschiedenis aan de vorming van de leerling is inzicht en overzicht bieden in die enorme wereld die achter ons ligt en tegelijkertijd deel uitmaakt van onze cultuur. Het begrijpen van het heden en het op juiste wijze beslissen over de toekomst, kan niet zonder kennis van de ontwikkeling die ons gebracht heeft waar we nu zijn. Wie niet weet waar hij vandaan komt, weet niet waarheen hij onderweg is. We noemen dit historisch besef. Er zitten schakels tussen verleden, heden en toekomst.

Fragment uit de visienota die Cees van der Kooij en Ton van der Schans namens de VGN schreven en die op vrijdag 4 maart is gepresenteerd op het Tweede Nationaal Geschiedenisonderwijscongres in de EUR. 12-03-2016

In tekstfragment 2 is sprake van een ander gedachtegoed over het nut van geschiedenis dan in de hoofdtekst.

- 1p 21** Citeer uit de eerste drie alinea's van tekst 1 de zin die het meest overeenkomt met de visie zoals die naar voren komt uit tekstfragment 2.
- 1p 22** In welk tekstgedeelte van tekst 1 wordt de visie zoals die naar voren komt uit tekstfragment 2 het meest explicet weersproken?
- A in alinea 1 en 2
 B in alinea 12 en 13
 C in alinea 13 en 14
 D in alinea 18 en 19

tekstfragment 3

(1) Veel jonge historische wetenschappers kwamen onlangs bijeen voor een internationale conferentie. De politieke instrumentalisering van geschiedenis, bijvoorbeeld bij het gebruik van historische analogieën, was een terugkerend thema in de gastlezingen, workshops en presentaties van de promovendi. Gastspreker Hans Kribbe – tot 2005 werkzaam bij de Europese Commissie en daarna onder meer adviseur van de Russische regering over EU-beleid – was daar heel nuchter over: “Elke poging lessen uit de geschiedenis op huidige politieke kwesties te plakken is een politieke daad.”

(2) Voor politici is geschiedenis een instrument, aldus Kribbe, dat wordt ingezet om politieke initiatieven te legitimeren. In beleidsjargon: gebeurtenissen uit het verleden worden gebruikt om te *framen*. Voor elke historische analogie bestaat een andere gebeurtenis die juist het tegendeel bewijst. Het is de taak van academici, betoogde Kribbe, deze frames te deconstrueren. Leren van de geschiedenis is alleen mogelijk als we ons bewust worden van de relativiteit van de geconstrueerde narratieven.

naar: Conferentie: 'Reflecteren op geschiedenis heeft zin'

uit: Achtergrond - 17 december 2015 - Auteurs: Marieke Oprel, Hannah van der Heijde

In tekst 1 wordt uitgebreid toegelicht wat voor velen het belangrijkste motief zou zijn om de geschiedenis te bestuderen. In tekstfragment 3 wordt daarvoor een ander motief genoemd.

2p **23** Benoem deze beide motieven.

Geef antwoord in een of meer volledige zinnen en gebruik voor je antwoord niet meer dan 60 woorden.

2p **24** Wat moeten historici volgens tekstfragment 3 doen in de visie van Hans Kribbe?

Geef antwoord in een of meer volledige zinnen en gebruik voor je antwoord niet meer dan 30 woorden.

Tekst 2

De fata morgana van een basisinkomen

- (1) Er is weer volop aandacht voor het idee van een basisinkomen. Een linkse partij bracht een manifest uit met een pleidooi voor een (lokaal) basisinkomen en de gemeenten Nijmegen, Wageningen en Tilburg willen hiermee gaan experimenteren.
- (2) Voor de media is Rutger Bregman hét gezicht van dit nieuwe pleidooi. Bregman pleit voor een basisinkomen van circa 1.000 euro per maand, de zogenoemde armoedegrens, voor iedere Nederlandse. Dit kost bijna 195 miljard euro per jaar – ruim 30 procent van het bbp¹). Onzinnig is zijn argument ‘dat dit veel geld kost, maar dat de overheid nu al 50 procent bbp voor haar rekening neemt’. Bregman vergeet te vermelden dat dit inclusief uitgaven voor zorg, onderwijs en veiligheid is. Als we hierbij alle uitkeringen, toeslagen en de meeste heffingskortingen optellen, ontstaat al snel een tekort van 70 miljard euro. Als we rekening houden met arbeidsmarkteffecten, is het tekort nog veel groter. Zijn claim dat bijstandsgerechtigen² gelukkiger worden van een basisinkomen klinkt als een fata morgana als we beseffen dat de andere Nederlanders worden geconfronteerd met een belastingverhoging van ten minste 25 procent.
- (3) Er circuleren ook voorstellen waarbij iedere volwassene een basisinkomen krijgt gelijk aan de helft van de AOW³) voor een echtpaar (circa 750 euro). Maar ook dan blijft er een gat over van 30 miljard euro. Bovendien zal een dergelijk basisinkomen niet volstaan. Immers, anderhalf miljoen (alleenstaande) AOW’ers zullen dan worden geconfronteerd met een verlaging van ruim 300 euro per maand. Uiteraard is het niet acceptabel dat een grote groep ouderen door de bodem van het bestaan zakt. Een aanvullende uitkering zal noodzakelijk zijn. Ook andere groepen zullen gecompenseerd moeten worden. Dit alles zal leiden tot nieuwe regelingen en bureaucratie.
- (4) In de plannen voor de invoering van een basisinkomen krijgt de betaalbaarheidsdiscussie een plek onder de noemer dat er nog een aloude en allerminst opgeloste discussie over de dekking van een basisinkomen is. Daarom wil men het basisinkomen vooralsnog beperken tot de bijstand en wordt voorgesteld alle (sollicitatie)verplichtingen en regels voor bijverdiensten te schrappen. Omdat controle niet meer nodig is, kan fors bespaard worden op ambtenaren. Om te voorkomen dat het aantal bijstandsgerechtigen

noot 1 bbp: bruto binnenlands product. De totale geldwaarde van alle in een land geproduceerde goederen en diensten gedurende een jaar

noot 2 bijstandsgerechtigen: mensen die op geen enkele manier eigen inkomsten kunnen verkrijgen en niet in aanmerking komen voor een andere uitkering, kunnen een beroep doen op de Bijstandswet en zijn in die situatie bijstandsgerechtigd

noot 3 AOW: de Algemene Ouderdomswet (AOW) waarmee in Nederland het verplichte, collectieve ouderdomspensioen is geregeld. Ook de uitkering die volgens deze wet wordt gedaan, duidt men aan met de term AOW.

'aanzienlijk' groeit, beperkt men wel
70 het bijverdienen tot het minimumloon.

(5) Er zal echter een enorme prikkel ontstaan om zwart meer te verdienen dan het minimumloon, terwijl er niemand is om dit te controleren. Uiteindelijk zal ook dit voorstel leiden tot nieuwe controles en bureaucratie.

(6) Er zijn ook principiële bezwaren tegen een basisinkomen. Talenten blijven onbenut en het staat haaks op 80 het uitgangspunt van een activerende sociale zekerheid. In het verleden zijn verschillende delen van de verzorgingsstaat activerend gemaakt.

Gemeenten namen hun verantwoordelijkheid voor een gebudgetteerde bijstandswet, waardoor de instroom zichtbaar afnam. Er kwam een arbeidsongeschiktheidsregeling die het principe 'van wat mensen niet kunnen' omdraaide naar 'wat mensen wel kunnen'. In de nieuwe WIA⁴⁾ worden mensen die participeren dan ook extra beloond. Inmiddels is dit principe ook bij de jonggehandicap-95 ten in de nieuwe participatiewet het uitgangspunt geworden en worden op lokaal niveau afspraken gemaakt met werkgevers.

(7) Het voorstel tot een basisinkomen 100 gaat bovendien voorbij aan het principe van wederkerigheid in solidari-

teit. Echte solidariteit is niet zomaar een uitkering, maar is: iedereen doet mee, opdat wie echt niet kan, ver-105 zorgd wordt.

(8) Eveneens onvermijdelijk is een verdere verstating⁵⁾. Zo worden de werknemersverzekeringen WW⁶⁾ en WIA afgeschaft en ondergebracht 110 in het basisinkomen. Zou dit niet gebeuren, dan blijft immers een lappendeken aan regelingen bestaan. Dan moet echter ook afscheid worden genomen van loongerelateerde 115 uitkeringen en het principe dat iemand die tijdelijk buiten zijn schuld werkloos is een hogere uitkering verdient dan het sociale minimum. Dit maakt de rol van de overheid onno-120 dig groot en gaat ook voorbij aan het principe van goed werkgeverschap.

(9) Zo zit in de huidige WIA nadrukkelijk het principe dat goede werkgevers worden beloond. Wie ervoor 125 zorgt dat zijn mensen niet arbeidsongeschikt worden, wie met andere woorden een goede werkgever is, wordt daarvoor beloond. Met een (lokaal) basisinkomen worden de 130 verschillende verantwoordelijkheden van overheid, markt en samenleving verstoord, iets wat het ook zeer onwenselijk maakt.

naar: *Raymond Gradus*
uit: *de Volkskrant*, 19 mei 2015

Raymond Gradus is hoogleraar Bestuur en economie publieke sector aan de Vrije Universiteit te Amsterdam.

noot 4 WIA: de uitkering die iemand kan aanvragen als deze door ziekte niet of minder kan werken. De afkorting staat voor Wet werk en inkomen naar arbeidsvermogen

noot 5 verstating: het vergroten van de bemoeienis van de overheid met de maatschappij

noot 6 WW: de uitkering die iemand kan aanvragen als deze werkloos wordt, zodat deze toch een tijdelijk inkomen heeft. De afkorting staat voor Werkloosheidswet.

Een schrijver kan in de inleiding van een tekst op verschillende manieren de aandacht van de lezer trekken.

- 1p 25** Welke manier is in alinea 1 van tekst 2 met name gebruikt?
- A aansluiten bij actuele ontwikkelingen en initiatieven om een basisinkomen in te voeren
 - B een opmerkelijk grote toename in geestdrift voor een basisinkomen onder de aandacht brengen
 - C het indirecte belang van de lezer bij het al dan niet lokaal invoeren van een basisinkomen benadrukken
 - D op ironische wijze de hernieuwde aandacht van bepaalde partijen voor het basisinkomen aan de orde stellen

Tekst 2 kan in drie opeenvolgende delen worden onderverdeeld:

deel 1: Een onhaalbaar plan
 deel 2: Onbetaalbare alternatieven
 deel 3: In conflict met het stelsel

- 1p 26** Bij welke alinea begint deel 2, 'Onbetaalbare alternatieven'?
- 1p 27** Bij welke alinea begint deel 3, 'In conflict met het stelsel'?

In alinea 2 van tekst 2 wordt geprobeerd Bregmans argumenten voor de invoering van een basisinkomen te weerleggen.

- 2p 28** Geef de kern van deze weerlegging weer en de conclusie die de auteur daaruit trekt. Geef antwoord in een of meer volledige zinnen en gebruik voor je antwoord niet meer dan 20 woorden.

"Er circuleren ook voorstellen waarbij iedere volwassene een basisinkomen krijgt gelijk aan de helft van de AOW voor een echtpaar (circa 750 euro)." (regels 34-38)

- 3p 29** Noem drie bezwaren die in de tekst tegen deze voorstellen worden geopperd. Geef antwoord in een of meer volledige zinnen.

In tekst 2 komt een aantal groepen aan bod die op een of andere manier belang hebben bij het al dan niet invoeren van een basisinkomen.

- 3p 30** Geef voor elk van de onderstaande groepen aan of het basisinkomen, gelet op tekst 2, voordelig of nadelig voor hen uitpakt en geef het hoofdargument daarbij weer.
 Neem voor je antwoord onderstaand schema over en vul het verder in.

Groep	Voordelig / Nadelig	Hoofdargument(en)
AOW'ers		a)
Bijstandsgerechtigden		b) c)
De overheid		d) e) f)

"Het voorstel tot een basisinkomen gaat bovendien voorbij aan het principe van wederkerigheid in solidariteit." (regels 99-102)

- 2p 31** Leg uit wat genoemde wederkerigheid in solidariteit inhoudt. Geef antwoord in een of meer volledige zinnen en gebruik voor je antwoord niet meer dan 30 woorden.

Aan tekst 2 ontbreekt een conclusie.

- 4p 32** Noem op basis van alinea 1 tot en met 9 de zes inhoudelijke elementen die beslist in een conclusie zouden moeten staan.

Tekst 3

Stiekem ben ik een docent

(1) Soms vraag ik me af waarom ik in de krant schrijf. Uit ijdelheid? Natuurlijk, dat ook. Mensen herkennen mij en complimenteren mij met mijn columns, dat is leuk. Maar vaak gaat dat zo: ‘Uw laatste column vond ik weer uitstekend. Waar ging die ook alweer over? Eh – dat ben ik even kwijt, maar ik vond hem wel goed.’ Ik vind dat niet erg. Mensen lezen de krant niet om er onmisbare informatie uit te halen. De dingen die u echt moet weten, hoort u van uw naasten (‘het dak lekt’), van uw collega’s (‘Jansen gaat failliet’) of van internet (‘Schiphol is dicht’). Kranten, radio en televisie leveren vooral entertainment, *nice to know*¹⁾, maar zelden *need to know*.²⁾

(2) Bij stukjes over voeding zou je denken dat de lezers eruit willen leren hoe ze gezonder kunnen eten. Maar daar zitten mensen niet op te wachten; ze hebben al vaak genoeg gehoord wat gezond is. Wat ze van de media willen, is verstrooiing. Ze willen schokkend nieuws (‘Brood is slecht’), ze willen bevestiging (‘Wijn is goed’) en ze willen schuldigen zien (‘ADHD komt door E-nummers’³⁾). Journalisten moeten daaraan tegemoet komen, anders worden ze werkloos. Maar journalisten willen meer zijn dan entertainer: ze willen bedrog ontmaskeren en laten zien hoe het echt zit. Dat is een spagaat, maar nogal wat journalisten weten die spa-

gaat om te zetten in een mooi ballet waarin ze datgene wat ze willen zeggen toch weten over te brengen.

(3) Mijn kijk op journalisten is door drie fases gegaan. De eerste was de naïeve, waarin ik vond dat de media mensen moesten onderwijzen. De tweede was een cynische fase: de media leveren alleen maar vermaak en geven niet om de feiten. De derde fase is er een van respect.

(4) Niet dat er geen slechte journalisten zijn; die zijn er, net als slechte loodgieters, chirurgen en bankiers. Sommige journalisten zijn bevoordeeld of lui, ze schrijven maar wat op en ze leggen mensen woorden in de mond. Ik ben in prestigieuze televisieprogramma’s geweest waarvan de redactie vond dat ze zelf wel wisten wat gezond was. Ze hadden de teksten al uitgeschreven en zochten alleen nog een professor zoals ik om die uit te spreken.

(5) Kranten moeten telkens weer met nieuws komen. Ze publiceren zonder grondige controle persberichten over de nieuwste ontdekkingen bij muizen, nieuwe geneeswijzen voor vetzucht, en ander twijfelachtig wetenschapsnieuws. Veel journalisten willen echt weten hoe het zit; ze zoeken dat uit en schrijven het op in een pakkend verhaal met een tiende van het aantal woorden van de gemiddelde wetenschappelijke publicatie. Ook sommige radio-interviewers hebben

noot 1 *nice to know*: leuk om te weten

noot 2 *need to know*: noodzakelijk om te weten

noot 3 E-nummers: door de Europese Unie goedgekeurde hulpstoffen om de eigenschappen van levensmiddelen, zoals kleur, geur of smaak, te veranderen

75 die gave. Midden in een live-uitzending schuiven ze er een schijnbaar onnozel vraagje tussen waarmee ze de zaak op scherp zetten en ik gedwongen word te kiezen: is het 'ja' 80 of 'nee'?

(6) Goede journalisten zijn beter in staat om de essentie eruit te pikken en die duidelijk op te schrijven dan de meeste wetenschappers. De aller- 85 beste wetenschappers schrijven levendig, helder en eenduidig, maar 99% van de wetenschappelijke publicaties bestaat uit een stroom van vage, lange woorden met heel 90 veel slagen om de arm. 'Het zou kunnen zijn, maar eventueel kan het ook zo zijn, meer onderzoek is nodig'. Die vaagheid en die woordenbrij dienen soms om te verhullen dat 95 de auteurs niets opmerkelijks gevonden hebben. Maar ook als ze wel iets hebben gevonden, staan ze vaak onvoldoende boven de stof om conclusies te durven trekken en moeilijke 100 keuzes te maken. Ze volgen dus het voorbeeld van al die andere collega's die in tienduizend moeilijke woorden niets zeggen.

(7) Dat het allemaal in het Engels 105 moet, maakt het ook niet gemakkelijker. Vandaar dat ik bij proefschriften eerst de populaire Nederlandse samenvatting voor leken lees. Vaak blijkt pas wat de auteur zelf vindt van 110 haar onderzoeksresultaten als ze

zich niet meer kan verbergen achter jargon, maar gewone mensenwoorden moet gebruiken.

(8) Goede journalisten volgen zonder 115 het te weten de aan Einstein toege-schreven uitspraak: *Everything should be made as simple as possible, but not simpler.*⁴⁾ Dat is de kern van de wetenschap: niet-essen- 120 tiële verschillen weglaten zodat de essentiële overeenkomsten overblijven en in natuurwetten kunnen worden vastgelegd. Voor die opgave sta ik in mijn wetenschappelijke werk, 125 maar nog meer in interviews en columns. Dan word ik echt gedwongen te beslissen wat er weg kan en wat niet. Leg maar eens in twintig seconden uit of olijfolie gezond is en 130 waarom. Uitputtend, maar als ik de formulering heb gevonden, is mijn eigen begrip verdiept.

(9) Mijn columns moeten leuk zijn om 135 te lezen, maar net als een goede journalist wil ik meer dan u verma-ken. Ik wil u iets laten zien, iets uit-leggen, iets leren. En tijdens die moeizame pogingen om dat voor u op te schrijven, groeit mijn eigen 140 inzicht. Zo leer ik zelf nog het meest van mijn stukjes. Ik schrijf dus in de krant om mezelf te dwingen een onderwerp te doordenken, als sport dus en een beetje uit ijdelheid. Maar 145 stiekem hoop ik toch dat u er iets van leert.

naar: Martijn B. Katan
uit: NRC Handelsblad, 21 februari 2015

noot 4 *Everything should be made as simple as possible, but not simpler.*

Vertaling: Alles moet zo eenvoudig mogelijk worden gemaakt, maar niet eenvoudiger.

In alinea 2 van tekst 3 is sprake van een spagaat waarin de journalist zit.

- 3p 33 Leg de essentie van deze figuurlijke spagaat uit.

Geef antwoord in een of meer volledige zinnen en gebruik voor je antwoord niet meer dan 30 woorden.

"(...) maar nogal wat journalisten weten die spagaat om te zetten in een mooi ballet"
(regels 36-38)

- 2p **34** Wat is er, gelet op tekst 3, nodig om de 'spagaat' om te zetten in 'een mooi ballet'?

In tekst 3 worden de kwaliteiten van de journalistiek langs de meetlat gelegd.

- 4p **35** Noem uit alinea 4 en 5 zeven verschillende adviezen voor de journalist.
Nummer je antwoorden.

In alinea 6 en 7 van tekst 3 worden twee verklaringen gegeven waarom veel wetenschappers niet levendig, helder en eenduidig schrijven.

- 2p **36** Vat deze verklaringen samen.

Geef antwoord in een of meer volledige zinnen en gebruik voor je antwoord niet meer dan 35 woorden.

In alinea 8 van tekst 3 wordt gesproken over de opgave waarvoor een wetenschapsjournalist gesteld wordt. Die opgave wordt 'uitputtend' genoemd.

- 1p **37** Wat zorgt er volgens tekst 3 met name voor dat die opgave uitputtend is?

- A de eis om zaken beknopt op te schrijven
- B de snelheid waarmee geantwoord moet worden
- C het gebrek aan begrip bij geïnterviewden
- D het streven naar maximale verdieping

"Ik vind dat niet erg" (regels 9-10)

- 1p **38** In welke alinea van tekst 3 wordt dit weersproken?

- A in alinea 6
- B in alinea 7
- C in alinea 8
- D in alinea 9

- 3p **39** Geef een samenvatting van alinea 5 van tekst 3.

Geef antwoord in een of meer volledige zinnen en gebruik voor je antwoord niet meer dan 25 woorden.

In tekst 3 zijn meerdere tegengestelde belangen tussen groepen aanwijsbaar.

- 1p **40** In welke alinea komen de tegengestelde belangen van kranten versus individuele journalisten aan de orde?

- A in alinea 2
- B in alinea 4
- C in alinea 5
- D in alinea 6

Je kunt dit examen nakijken met de uitwerkingen hierna of online op mijnexamenbundel.nl. Je ziet dan je totaalscore en je score per onderwerp.
Deze worden bewaard.

Uitwerkingen bij examen 2021-I

TEKST 1 WE LEREN (N)IETS VAN DE GESCHIEDENIS

1p 1 (alinea) 3

Zie regels 21-22: 'Je hebt niet veel aan historische kennis.'

1p 2 (alinea) 10

Zie regels 109-122: 'Die veronderstelde bruikbaarheid blijkt meestal het gevolg van simpele en misleidende analogieën. (...) Vrijwel iedere nieuwe dictator wordt vroeg of laat vergeleken met Hitler, waarbij dan de veronderstelling is dat de nieuwe dictator vergelijkbare gevaren voor de wereld zou kunnen veroorzaken.'

1p 3 (alinea) 15

Zie regels 191-199: 'In 1988 verscheen *Thinking in Time* van de historicus Ernest R. May en de politcoloog Richard Neustadt. De ondertitel van dat boek luidt *The Uses of History for Decision-Makers*. (...) Het boek levert concrete, zij het teleurstellend beperkte resultaten voor beleidsmakers.'

1p 4 C

Alinea 1 gaat over het idee dat kennis van de geschiedenis een nuttige zaak is (zie regels 1-3): 'Als we een analyse hebben gemaakt van de oorzaken van historische mislukkingen en rampen, kunnen we daaruit conclusies trekken over het te voeren beleid in heden en toekomst.' (regels 4-9) Dat leidt tot de constatering: 'Kortom, wie het verleden kent, hoeft het niet te herhalen.' (regels 10-11)

In alinea 2 legt de schrijver uit dat die constatering niet terecht is: 'Wie even nadenkt over deze gedachten, zal zich realiseren dat die grotendeels onjuist moeten zijn. Anders zouden we ondertussen toch wereldwijd in vrijwel perfecte samenlevingen moeten leven?' (regels 15-20)

1p 5 D

De sceptische houding van de schrijver blijkt al uit de openingszinnen: 'In brede kring leeft het idee dat kennis van de geschiedenis een nuttige zaak is. We zouden kunnen leren van historische ervaringen.' (regels 1-4) Let op de sceptische formulering 'we zouden kunnen leren'.

Het duidelijkst zie je de scepsis in de regels 15-18: 'Wie even nadenkt over deze gedachten, zal zich realiseren dat die grotendeels onjuist moeten zijn.'

3p 6	zin 1	Ik heb ... onder historici. (regels 31-32)	constatering
	zin 2	Mij is ... dan niet-historici. (regels 33-35)	standpunt
	zin 3	Zij waren ... als niet-historici. (regels 35-38)	argument
	zin 4 + 5	Zagen zij ... Helemaal niet. (regels 38-42)	subargument
	zin 6	Met de ... niet anders. (regels 42-43)	subargument
	zin 7	Historici onderscheiden ... verwarde tijdgenoten. (regels 43-45)	herhaling standpunt

Vier functies goed: 3p. Drie goed: 2p. Twee goed: 1p. Minder dan twee: 0p.

Zin 2 is het standpunt ofwel de mening van de schrijver. Volgens hem analyseren historici hun eigen tijd niet beter dan niet-historici.

Met zin 3 onderbouwt de schrijver zijn standpunt. Als historici en niet-historici in gelijke mate worden verrast door de gebeurtenissen, dan heeft de ene groep kennelijk geen betere analyse van de eigen tijd dan de andere.

Met de zinnen 4 en 5 ondersteunt de schrijver dit argument met een voorbeeld: het einde van de Koude Oorlog heeft beide groepen in gelijke mate verrast. Ook met zin 6 ondersteunt de schrijver het argument met een voorbeeld: de kredietcrisis verraste beide groepen net zoals het einde van de Koude Oorlog.

2p 7 De kern van een goed antwoord:

- 1 het criterium of (politiek) beleid erdoor verbeterd wordt / in kwaliteit toeneemt [1p]**
- 2 het criterium of je je eigen tijd beter kan duiden / je de (nabije) toekomst beter in kan schatten/voorspellen [1p]**

'het criterium of historici betere analisten zijn dan niet-historici': 0p.

'het criterium of men iets kan leren van de geschiedenis': 0p.

Voor criterium 1 zie regels 22-30 over de minister-presidenten die geschiedenis hadden gestudeerd: 'Zij hebben echter nimmer de indruk gewekt dat hun beleid aan kwaliteit heeft gewonnen door hun historische kennis.'

Voor criterium 2 zie regels 33-35: 'Mij is echter nooit opgevallen dat historici betere analisten van hun eigen tijd waren dan niet-historici.' Of regels 38-43: 'Zagen zij het einde van de Koude Oorlog aankomen, en wat daarvan de betekenis en consequenties zouden zijn? Helemaal niet. Met de kredietcrisis ging het al niet anders.'

1p 8 'Het menselijk leervermogen is beperkt als het gaat om historische kennis en de emoties van de waan van de dag zijn dominant.' (regels 57-60)

Er wordt gevraagd naar de strekking van het tekstgedeelte. Dus: wat is de bedoeling van de schrijver, wat wil hij ermee zeggen? Dat is iets anders dan een samenvatting of de hoofgedachte, zoals 'Van dit ... niets geleerd.' (regels 85-89)

De schrijver bespreekt hier een voorbeeld dat duidelijk moet maken dat de meeste Nederlanders niets hebben geleerd van de Tweede Wereldoorlog (zie regels 85-89), wat blijkt uit de 'beschamende vreemdelingenhaat' waar hij het in regel 97 over heeft. Er wordt gevraagd naar de zin die het beste samenvat wat hij met dit voorbeeld wil zeggen. Dat is de eerste zin van het tekstgedeelte.

1p 9 Een van deze vijf stijlmiddelen:

spot / ironie / sarcasme / hyperbool / overdrijving

Deze zin maakt door zijn toon of stijl duidelijk hoe de schrijver denkt over 'al die prachtige toespraken'. Je kunt er verschillende stijlmiddelen in zien. De schrijver drijft de spot met de toespraken. Hij meent het niet als hij ze 'prachtig' noemt: dat is ironisch. Je kunt zelfs van bittere spot spreken: sarcasme. En in ieder geval is het overdreven dat de toespraken niet meer effect zouden hebben gehad dan het uitdelen van 'gratis poffertjes': het is een hyperbool.

2p 10 De kern van een goed antwoord:

deelzin 1	Weliswaar pretenderen mensen dat de duidelijkste lessen kunnen worden geleerd uit de Duitse bezetting / de Tweede Wereldoorlog, [1p]
deelzin 2	maar toch blijken mensen hier niets van geleerd te hebben. [1p]

of

deelzin 1	Weliswaar kan uit de geschiedenis / uit de Duitse bezetting / uit de Tweede Wereldoorlog worden geleerd dat we discriminatie (en uitsluiting) niet kunnen tolereren, [1p]
deelzin 2	maar toch maken mensen zich hier schuldig aan, zodra zich een gelegenheid voordoet. [1p]

Je antwoord mag niet meer dan 40 woorden tellen.

Voor deelzin 1 zie regels 60-74: 'Als er al een periode is uit ons nationale verleden die velen beschouwen als een leerzaam en bruikbaar verleden, dan is het wel de Duitse bezetting. Nu al zeven decennia wordt ons elk jaar door tientallen, zo niet honderden sprekers op 4 en 5 mei voorgehouden dat wat in die vijf jaren is gebeurd, nooit meer mag gebeuren. (...) Discriminatie en uitsluiting mogen nooit worden getolereerd.'

Voor deelzin 2 zie regels 85-92: 'Van dit leerzame verleden (...) heeft een groot deel van de huidige Nederlandse bevolking niets geleerd. Zodra de gelegenheid zich voordeed, bleken vele Nederlanders direct bereid tot discriminatie en uitsluiting.'

2p 11 De kern van een goed antwoord:

Relativering	Weliswaar zijn in de geschiedenis patronen waar te nemen,
Standpunt	maar toch valt de toekomst nauwelijks te voorspellen / maar die patronen wijken van elkaar af. [1p]
Argument	Het historisch proces neemt onverwachte wendingen. [1p]

Je antwoord moet bestaan uit volledige zinnen. Het mag niet meer dan 20 woorden tellen.

De relativering en het standpunt: 'Zeker, er zijn patronen die steeds weer opnieuw voorkomen, maar die patronen wijken op subtile wijze van elkaar af.' (regels 257-260)

Het standpunt kun je ook afleiden uit de vergelijking met de seizoenen: 'Dat op de herfst de winter zal volgen, staat vast. Maar hoe streng die winter zal worden, is onvoorspelbaar' (regels 263-266) Met andere woorden: ondanks de patronen die je kunt waarnemen is de toekomst onvoorspelbaar.

Het argument: 'Het historisch proces zorgt steeds weer voor verrassende wendingen en geheel onverwachte gebeurtenissen.' (regels 266-269)

3p 12 nummers 1, 3, 7, 10 en 11

Vijf nummers goed: 3p. Vier goed: 2p. Drie goed: 1p. Twee of minder goed: 0p.

1: De aanhalingsstekens wijzen op een negatieve houding. Eigenlijk staat er niet 'de media' maar 'de zogenaamde media'.

3: Simpele en misleidende analogieën zijn niet eenvoudig en onjuist, maar dom en verwarring.

7: Pretentieuze (ofwel aanmatigende) artikelen wekken een valse indruk van deskundigheid.

10: De media waarschuwen niet eenvoudigweg, het is een van hun belangrijkste bezigheden om paniek te zaaien. Dat kan alleen zo worden gezegd door iemand die negatief is over de media.

11: De media publiceren volgens de tekst geen opinies, ze verspreiden conservatieve propaganda.

2p 13 De kern van een goed antwoord:

- 1 Het organisatievermogen en de infrastructuur van de EU zijn van een andere orde dan die van het Romeinse Rijk.** [1p]
- 2 De (huidige) immigratiestromen hebben geen militaire capaciteit zoals dat wel het geval was bij de barbaarse stammen / tijdens het Romeinse Rijk.** [1p]

Je antwoord moet bestaan uit volledige zinnen. Het mag niet meer dan 50 woorden tellen.

Hoofdargument 1: 'Daarbij wordt licht vergeten dat het Romeinse imperium een straatarme, pre-industriële natie was met een infrastructuur die tekortschoot.

Zowel de VS als de EU vertonen gebreken, maar dat neemt niet weg dat hun

organisatievermogen en infrastructuur van een andere orde zijn dan die van het Romeinse Rijk.' (regels 179-187)

Hoofdargument 2: 'Bovendien hebben de immigrantenstromen geen militaire capaciteit, zoals de barbaarse stammen.' (regels 188-190)

1p 14 D

Analogie 1: 'Ter gelegenheid van het feit dat in 2014 het begin van de Eerste Wereldoorlog een eeuw geleden was, verschenen er pretentieuze artikelen in de krant waarin de suggestie werd gewekt dat de strategische situatie in Europa in 2014, met de Russische leider als hoofdrolspeler, sterk deed denken aan de rampzalige gebeurtenissen van een eeuw eerder.' (regels 144-153)

Kritiek: 'Dat de alliantiestructuur van 2014 fundamenteel anders was dan in 1914, dat het bestaan van nucleaire wapens een grote oorlog in Europa uiterst onwaarschijnlijk heeft gemaakt en dat de machtsbasis van Poetin in vergelijking met die van het westers bondgenootschap (...) niets voorstelt, werd niet duidelijk gemaakt.' (regels 155-164)

Analogie 2: 'Het relatieve machtsverval van de VS is volgens conservatieve stemmingmakers goed te vergelijken met de verzwakking van het Romeinse Rijk in zijn nadagen.' (regels 169-174)

Kritiek: 'Daarbij wordt licht vergeten dat het Romeinse imperium een straatarme, pre-industriële natie was met een infrastructuur die tekortschoot. Zowel de VS als de EU vertonen gebreken, maar dat neemt niet weg dat hun organisatievermogen en infrastructuur van een andere orde zijn dan die van het Romeinse Rijk. Bovendien hebben de immigrantenstromen geen militaire capaciteit, zoals de barbaarse stammen.' (regels 179-190)

In beide gevallen is de analogie dus onvolledig en te simpel: gegevens die voor de vergelijking belangrijk zijn werden 'niet duidelijk gemaakt' of 'licht vergeten'.

1p 15 'Anders dan veel leken denken, herhaalt de geschiedenis zich niet.'
(regels 255-257)

of

'Zeker, er zijn patronen die steeds weer opnieuw voorkomen, maar die patronen wijken op subtile wijze van elkaar af.' (regels 257-260)

In beide citaten wordt duidelijk gemaakt dat analogieën bruikbaar lijken als basis voor besluitvorming, en waarom ze dat toch niet zijn.

2p 16 uitspraak 1, 4 en 6

Drie uitspraken goed: 2p. Twee goed: 1p. Minder goed: 0p.

Uitspraak 1 stemt overeen met tal van uitspraken in deze tekst. Bijvoorbeeld: 'Mij is echter nooit opgevallen dat historici betere analisten van hun eigen tijd waren dan niet-historici.' (regels 33-35) En: 'De meeste academische historici die ik heb gekend, zullen overigens direct toegeven dat historische kennis geen enkele garantie is voor een betere kijk op heden en toekomst.' (regels 51-56) De schrijver laat dit met een aantal voorbeelden zien.

Volgens uitspraak 4 gaat de schrijver in op misvattingen en tegenvallende onderzoeksresultaten om daarmee het belang van historische kennis te relativieren. Dat doet hij onder meer in het tekstgedeelte van alinea 12 tot en met 14 en het tekstgedeelte van alinea 15 tot en met 17, naar aanleiding van het boek *Thinking in Time*. Daarover zegt de schrijver: 'Het boek levert concrete, zij het teleurstellend beperkte resultaten voor beleidsmakers.' (regels 197-199) En: 'Na een dik boek met gevalsbeschrijvingen is dit een nogal mager resultaat. Iedereen met gezond verstand had dit zelf kunnen bedenken. Historicus hoef je er niet voor te zijn.' (regels 231-236) Uitspraak 6 stemt onder meer overeen met wat je leest in alinea 5: 'Een helder inzicht in de eigen tijd heeft te maken met gezond verstand en een goed gevoel voor maatschappelijke verhoudingen. (...) De meeste academische historici die ik heb

gekend, zullen overigens direct toegeven dat historische kennis geen enkele garantie is voor een betere kijk op heden en toekomst.' (regels 46-56) Uitspraken 2 en 5 hebben geen betrekking op de algemene inhoud en het doel van de tekst. Uitspraak 3 klopt niet. Zie alinea 18: 'Toch is dit ook een pleidooi voor historische kennis. De historicus kan uitleggen waarom een analogie niet deugt als basis voor besluitvorming. (...) Historici kunnen vanzelfsprekend de wordingsgeschiedenis van een conflict of beleidsmatig probleem beschrijven (...).'

3p 17 zin 2, 4, 5 en 8

Vier zinnen goed: 3p. Drie goed: 2p. Twee goed: 1p. Minder goed: 0p.

Zin 2 komt uit alinea 20 (regels 266-269). Hij geeft een goede samenvatting van de alinea's 19 en 20, die op hun beurt een verklaring leveren waarom we geen belangrijke toekomstverwachtingen kunnen afleiden uit historische kennis.

Zin 4 geeft een goede samenvatting van alinea 4. Let daarop in deze zin: 'Historici onderscheiden zich in niets van hun verwante tijdgenoten.' (regels 43-45)

Zin 5 geeft een goede samenvatting van de alinea's 10 tot en met 12. Zie regels 106-111: 'Terwijl academische historici niet veel moeten hebben van een bruikbaar verleden, zijn "de media" er dol op. Die veronderstelde bruikbaarheid blijkt meestal het gevolg van simpele en misleidende analogieën.'

Zin 8 komt uit alinea 19 (regels 253-255). Hij geeft een goede samenvatting van het standpunt van de schrijver.

Zinnen 1 en 7 hebben betrekking op voorbeelden uit de tekst, en voorbeelden horen niet thuis in een samenvatting. Zin 3 geeft een detail, een terzijde weer: de belangwekkende maar beperkte rol die historici kunnen spelen.

1p 18 C

De analyse in *Thinking in Time* levert drie aanbevelingen op: 'In de eerste plaats is het zaak geen overhaaste besluiten te nemen. (...). Ten tweede zijn alle historische analogieën uit den boze. (...). In de derde plaats is het van wezenlijk belang om de wordingsgeschiedenis van de crisis (...) zo nauwkeurig mogelijk te beschrijven en te analyseren. Na een dik boek met gevalsbeschrijvingen is dit een nogal mager resultaat.' (regels 218-231)

Als de schrijver vervolgens stelt dat iedereen 'dit' had kunnen bedenken, verwijst hij naar die aanbevelingen. Net zoals hij daar in de voorgaande zin naar verwijst met 'dit': 'Na een dik boek met gevalsbeschrijvingen is dit een nogal mager resultaat.' (regels 231-233)

2p 19 1 argument 1 [1p]

2 argument 4 [1p]

Argument 1: 'De automatische nadruk op historische continuïteit (...) heeft bij bedrijven en overheden ook te maken met gevestigde belangen. "(...) Het echt nieuwe is ongrijpbaar en dus moeilijk op te pakken. Voor het gemak negeren ze het dan maar." (alinea 2)

Argument 4: 'Lessen uit het verleden zijn beperkt. Ik pleit voor meer vrijheid van denken over wat er in deze situatie zou kunnen gebeuren, lukken en misgaan.' (alinea 1)

1p 20 D

Het begrip 'historische analogieën' komt het dichtst in de buurt. Vergelijk de toelichting van Van der Duin in het tekstfragment met het citaat uit de tekst:

Tekstfragment 1: 'De meeste instanties denken op korte termijn, waar veranderingen geleidelijk gaan, behapbaar zijn en dus beheersbaar. Het echt nieuwe is ongrijpbaar en dus moeilijk op te pakken.' (alinea 2)

Tekst 1: 'Ten tweede zijn alle historische analogieën uit den boze. Die leiden eigenlijk altijd tot ongewenste resultaten.' (regels 222-226)

Je zou kunnen denken dat 'historisch proces' overeenkomt met 'historische continuïteit'. Maar zoals dat in de tekst wordt gebruikt, gaat het om een ander begrip: 'Het historisch proces zorgt steeds weer voor verrassende wendingen en geheel onverwachte gebeurtenissen.' (regels 266-269) Je moet de begrippen die in de vraag worden genoemd, beoordelen op hun betekenis in de zin waaruit ze zijn geciteerd.

- 1p 21 'Als we een analyse hebben gemaakt van de oorzaken van historische mislukkingen en rampen, kunnen we daaruit conclusies trekken over het te voeren beleid in heden en toekomst.' (regels 4-9)**

'In brede kring leeft het idee dat kennis van de geschiedenis een nuttige zaak is.' (regels 1-3): Op.

'We zouden kunnen leren van historische ervaringen.' (regels 3-4): Op.

Volgens tekstfragment 2 is historische kennis nuttig voor het begrijpen van het heden en voor het goed beslissen over de toekomst: 'Het begrijpen van het heden en het op juiste wijze beslissen over de toekomst, kan niet zonder kennis van de ontwikkeling die ons gebracht heeft waar we nu zijn.' In de zin die je uit tekst 1 moet citeren, moet duidelijk zijn op welke manier historische kennis nuttig zou zijn – zowel voor het heden als voor de toekomst. Daarom zijn andere citaten fout.

- 1p 22 D**

Zie regels 251-255: 'Maar historici, hoe bekwaam ook, kunnen weinig verstandigs over de toekomst zeggen. Wat we zeker weten over de toekomst, is banaal en kan iedereen bedenken.'

- 2p 23 De kern van een goed antwoord:**

- 1 In tekst 1 wordt toegelicht dat voor veel mensen het belangrijkste motief voor historische kennis ligt in het verklaren van het heden / in het voorspellen van de toekomst. [1p]**
- 2 In tekstfragment 3 wordt gesteld dat politici de geschiedenis gebruiken als instrument om hun beleid te rechtvaardigen / dat historische kennis nuttig is om analogieën van politici te kunnen deconstrueren/ ondermijnen. [1p]**

Je antwoord moet bestaan uit een of meer volledige zinnen. Het mag niet meer dan 60 woorden tellen.

Het motief volgens tekst 1: 'In brede kring leeft het idee dat kennis van de geschiedenis een nuttige zaak is. (...) Als we een analyse hebben gemaakt van de oorzaken van historische mislukkingen en rampen, kunnen we daaruit conclusies trekken over het te voeren beleid in heden en toekomst.' (regels 1-9)

Het motief volgens tekstfragment 3: 'Voor politici is geschiedenis een instrument (...) dat wordt ingezet om politieke initiatieven te legitimeren. In beleidsjargon: gebeurtenissen uit het verleden worden gebruikt om te *framen*.'

Of: 'Het is de taak van academici, betoogde Kribbe, deze frames te deconstrueren.'

- 2p 24 De kern van een goed antwoord:**

Historici moeten de frames van beleidsmakers deconstrueren. [2p]
of

- 1 Historici moeten laten zien dat beleidsmakers uit de beschikbare historische feiten alleen die feiten vertellen [1p]**
- 2 waarmee hun beleidskeuzen worden ondersteund. [1p]**
of
- 1 Historici moeten laten zien dat op basis van historische feiten een verhaal kan worden verteld [1p]**
- 2 dat net zo goed heel anders had kunnen luiden. [1p]**

Je antwoord moet bestaan uit een of meer volledige zinnen. Het mag niet meer dan 30 woorden tellen.

Volgens Kribbe moeten historici laten zien hoe politici de geschiedenis gebruiken: 'Het is de taak van academici, betoogde Kribbe, deze frames te deconstrueren.'

TEKST 2 DE FATA MORGANA VAN EEN BASISINKOMEN**1p 25 A**

Actuele ontwikkelingen: 'Er is weer volop aandacht voor het idee van een basisinkomen. Een linkse partij bracht een manifest uit met een pleidooi voor een (lokaal) basisinkomen (...) (regels 1-5)

Initiatieven om een basisinkomen in te voeren: '(...) de gemeenten Nijmegen, Wageningen en Tilburg willen hiermee gaan experimenteren.' (regels 5-7)

1p 26 (alinea) 2

of

(alinea) 3

In de tekst worden verschillende voorstellen voor de hoogte van het basisinkomen behandeld. Je kunt het voorstel van Bregman als eerste alternatief beschouwen: 'Bregman pleit voor een basisinkomen van circa 1.000 euro per maand (...) voor iedere Nederlander.' (regels 10-13) Dat de schrijver dit onbetaalbaar vindt, kun je opmaken uit het vervolg van alinea 2, het duidelijkst uit de regels 21-27: 'Als we hierbij alle uitkeringen, toeslagen en de meeste heffingskortingen optellen, ontstaat al snel een tekort van 70 miljard euro. Als we rekening houden met arbeidsmarkteffecten, is het tekort nog veel groter.'

Maar je kunt ook alinea 3 zien als het begin van deel 2, omdat hier de onbetaalbaarheid van Bregmans voorstel en van andere voorstellen aan de orde komen: 'Er circuleren ook voorstellen waarbij iedere volwassene een basisinkomen krijgt gelijk aan de helft van de AOW voor een echtpaar (circa 750 euro). Maar ook dan blijft er een gat over van 30 miljard euro.' (regels 34-39)

1p 27 (alinea) 6

Zie regels 77-81: 'Er zijn ook principiële bezwaren tegen een basisinkomen. Talenten blijven onbenut en het staat haaks op het uitgangspunt van een activerende sociale zekerheid.'

2p 28 De kern van een goed antwoord:

1 De berekening van Bregman klopt niet / is onvolledig. [1p]

2 Het voorstel is veel te duur. / Er ontstaat een (te) groot tekort. / Andere Nederlanders zullen de kosten moeten betalen. [1p]

of

1 Het voorstel is veel te duur. / Er ontstaat een (te) groot tekort. [1p]

2 Andere Nederlanders zullen de kosten moeten betalen. [1p]

Je antwoord moet bestaan uit een of meer volledige zinnen. Het mag niet meer dan 20 woorden tellen.

Er zijn twee mogelijkheden.

Weerlegging van Bregmans argumenten: 'Bregman vergeet te vermelden dat dit inclusief uitgaven voor zorg, onderwijs en veiligheid is.' (regels 19-21)

Conclusie van de auteur: 'Als we hierbij alle uitkeringen, toeslagen en de meeste heffingskortingen optellen, ontstaat al snel een tekort van 70 miljard euro. Als we rekening houden met arbeidsmarkteffecten, is het tekort nog veel groter.' (regels 21-27)

Maar je kunt het ook zo zien:

Weerlegging van Bregmans argumenten: 'Als we hierbij alle uitkeringen, toeslagen en de meeste heffingskortingen optellen, ontstaat al snel een tekort van 70 miljard euro. Als we rekening houden met arbeidsmarkteffecten, is het tekort nog veel groter.' (regels 21-27)

Conclusie van de auteur: 'Zijn claim dat bijstandsgerechtigden gelukkiger worden van een basisinkomen klinkt als een fata morgana als we beseffen dat de andere Nederlanders worden geconfronteerd met een belastingverhoging van ten minste 25 procent.' (regels 27-33)

3p 29 Drie van de volgende vier bezwaren:

- 1 De invoering is te duur / er zal een gat van 30 miljard ontstaan.
- 2 AOW'ers worden geconfronteerd met een onacceptabele verlaging van hun uitkering.
- 3 Ook andere groepen moeten gecompenseerd worden.
- 4 Er ontstaan nieuwe regelingen en bureaucratie.

Drie bezwaren goed: 3p. Twee goed: 2p. Een goed: 1p.

Je antwoord moet bestaan uit een of meer volledige zinnen.

Bezwaar 1: 'Maar ook dan blijft er een gat over van 30 miljard euro.' (regels 38-39)

Bezwaar 2: 'Bovendien zal een dergelijk basisinkomen niet volstaan. Immers, anderhalf miljoen (alleenstaande) AOW'ers zullen dan worden geconfronteerd met een verlaging van ruim 300 euro per maand.' (regels 39-45)

Bezwaar 3: 'Een aanvullende uitkering zal noodzakelijk zijn. Ook andere groepen zullen gecompenseerd moeten worden.' (regels 48-51)

Bezwaar 4: 'Dit alles zal leiden tot nieuwe regelingen en bureaucratie.' (regels 51-53)

3p 30	Groep	Voordelig / Nadelig	Hoofdargument(en)
	AOW'ers	Nadelig of Voordelig	a) De inkomsten van alleenstaande AOW'ers worden verlaagd met 300 euro per maand. of a) De inkomsten van getrouwde AOW'ers gaan omhoog.
	Bijstandsgerechtigden	Voordelig	b) Er is geen sollicitatieverplichting meer. c) Regels voor bijverdiensten worden geschrapt. of b) (Allerlei) regelingen worden geschrapt. c) Bijstandsgerechtigden gaan er mogelijk financieel op vooruit.
	De overheid	Nadelig	Twee van de volgende drie hoofdargumenten: d) Er ontstaat een (groter) begrotingstekort. e) Er ontstaat bureaucratie. f) Er ontstaat een prikkel tot zwartwerken.

Per groep 1p als de combinatie van voordelig of nadelig met de hoofdargumenten goed is.

Voor AOW'ers zou een basisinkomen nadelig kunnen zijn: 'Iimmers, anderhalf miljoen (alleenstaande) AOW'ers zullen dan worden geconfronteerd met een verlaging van ruim 300 euro per maand.' (regels 41-45)

Maar voor AOW'ers zou het ook voordelig kunnen zijn, namelijk als het voorstel van Bregman zou worden gevuld: 'Bregman pleit voor een basisinkomen van circa 1.000 euro per maand (...) voor iedere Nederlandse.' (regels 10-13) Terwijl de AOW op dit moment voor echtparen 1500 euro is. Dat kun je afleiden uit regels 34-38: 'Er circuleren ook voorstellen waarbij iedere volwassene een basisinkomen krijgt gelijk aan de helft van de AOW voor een echtpaar (circa 750 euro).' In het voorstel van Bregman krijgen getrouwde AOW'ers samen geen 1500 maar 2000 euro.

Voor bijstandsgerechtigden zou een basisinkomen voordelig zijn: 'Daarom wil men het basisinkomen vooralsnog beperken tot de bijstand en wordt voorgesteld alle (sollicitatie)verplichtingen en regels voor bijverdiensten te schrappen.' (regels 60-65)

Uit regels 67-70 kun je bovendien afleiden dat bijstandsgerechtigden er financieel op vooruit kunnen gaan: 'Om te voorkomen dat het aantal bijstandsgerechtigden "aanzienlijk" groeit, beperkt men wel het bijverdienen tot het minimumloon.' Dat betekent dat bijstandsgerechtigden het basisinkomen mogen aanvullen uit bijverdiensten, wat nu niet het geval is.

Er zijn drie hoofdargumenten dat het basisinkomen voor de overheid nadelig is, waarvan je er maar twee hoeft te noemen:

d: 'Als we hierbij alle uitkeringen, toeslagen en de meeste heffingskortingen optellen, ontstaat al snel een tekort van 70 miljard euro. Als we rekening houden met arbeidsmarkteffecten, is het tekort nog veel groter.' (regels 21-27)

e: 'Dit alles zal leiden tot nieuwe regelingen en bureaucratie.' (regels 51-53)

En: 'Uiteindelijk zal ook dit voorstel leiden tot nieuwe controles en bureaucratie.' (regels 74-76)

f: 'Er zal echter een enorme prikkel ontstaan om zwart meer te verdienen dan het minimumloon, terwijl er niemand is om dit te controleren.' (regels 71-74)

2p 31 De kern van een goed antwoord:

1 **Wie niet kán werken, wordt financieel ondersteund.** [1p]

2 **Wie wél kan werken, wordt verondersteld dat naar vermogen te doen.** [1p]

Je antwoord moet bestaan uit een of meer volledige zinnen. Het mag niet meer dan 30 woorden tellen.

Zie regels 102-105: 'Echte solidariteit is niet zomaar een uitkering, maar is: iedereen doet mee, opdat wie echt niet kan, verzorgd wordt.'

4p 32 De kern van een goed antwoord bestaat uit zes van de volgende acht inhoudelijke elementen:

1 **Het invoeren van een basisinkomen is een slecht idee.**

2 **Het kost te veel geld / is onbetaalbaar.**

3 **Er gaan groepen op achteruit.**

4 **Het leidt tot nieuwe regelingen/bureaucratie. / Het is een prikkel tot zwartwerken (die leidt tot nieuwe controles en bureaucratie).**

5 **(Talenten blijven onbenut en) het staat haaks op het uitgangspunt van een activerende sociale zekerheid.**

6 **Het leidt tot ondermijning van het solidariteitsprincipe.**

7 **Het gaat voorbij aan goed werkgeverschap.**

8 **De verantwoordelijkheden van overheid, markt en samenleving veranderen. / Het leidt tot verdere verstating.**

Zes elementen goed: 4p. Vijf goed: 3p. Vier goed: 2p. Drie goed: 1p. Twee of minder goed: 0p.

Je moet de inhoudelijke elementen samenvatten, al dan niet in volledige zinnen.

Noem geen voorbeelden.

1: De schrijver geeft tal van argumenten waarom hij tegen de invoering van een basisinkomen is. Samengevat komt zijn standpunt erop neer dat hij het een slecht idee vindt.

2: Zie alinea's 2 en 3.

3: In alinea 3 lees je dat alleenstaande AOW'ers en andere groepen erop achteruit zouden gaan. Zie ook alinea's 4, 5 en 8.

4: Zie alinea 5.

5: Zie alinea 6.

6: Zie alinea 7.

7 en 8: Zie alinea's 8 en 9.

TEKST 3 STIEKEM BEN IK EEN DOCENT

3p 33 De kern van een goed antwoord:

- 1 **De lezer wil amusement/verstrooiing, [1p]**
- 2 **de journalist wil kennis overdragen [1p]**
- 3 **en de journalist moet die twee (lastig verenigbare) zaken met elkaar combineren. [1p]**

Je antwoord moet bestaan uit een of meer volledige zinnen. Het mag niet meer dan 30 woorden tellen.

Een goede uitleg van de spagaat bestaat uit drie elementen.

Aan de ene kant moet de journalist eraan tegemoet komen dat zijn lezers behoeft te hebben aan amusement: 'Wat ze van de media willen, is verstrooiing. (...) Journalisten moeten daaraan tegemoet komen, anders worden ze werkloos.' (regels 25-33)

Aan de andere kant wil de journalist meer bieden dan verstrooiing: 'Maar journalisten willen meer zijn dan entertainer: ze willen bedrog ontmaskeren en laten zien hoe het echt zit.' (regels 33-36)

Maar je uitleg moet ook duidelijk maken dat de journalist geen keuze heeft. Hij moet die twee dingen combineren: de journalist moet de kennisoverdracht en het amusement tegelijkertijd realiseren.

2p 34 De kern van een goed antwoord:

- 1 **de essentie van iets achterhalen / laten zien hoe iets zit [1p]**
- 2 **en daar een pakkend verhaal over schrijven [1p]**

Wat er nodig is voor het mooie ballet waarin journalisten 'datgene wat ze willen zeggen toch weten over te brengen' (regels 39-40) lees je in alinea 5: 'Veel journalisten willen echt weten hoe het zit; ze zoeken dat uit en schrijven het op in een pakkend verhaal met een tiende van het aantal woorden van de gemiddelde wetenschappelijke publicatie.' (regels 68-73)

4p 35 De kern van een goed antwoord:

- 1 **Wees niet bevooroordeeld.**
- 2 **Wees niet lui.**
- 3 **Leg mensen geen woorden in de mond.**
- 4 **Controleer persberichten (grondig) / verricht steeds research / publiceer geen twijfelachtig nieuws.**
- 5 **Schrijf op een pakkende manier.**
- 6 **Schrijf beknopt / beknopter dan je wetenschappelijke bron.**
- 7 **Stel scherpe vragen (om de zaak op scherp te zetten).**

Zeven adviezen goed: 4p. Zes goed: 3p. Vijf goed: 2p. Vier goed: 1p. Drie of minder goed: 0p.

Sommige adviezen kun je afleiden uit wat de schrijver 'slechte journalisten' noemt (in regels 49-50). Want een goede journalist doet het tegengestelde van een slechte journalist. Neem geen voorbeelden over.

De adviezen 1, 2 en 3 leid je af uit de regels 52-55: 'Sommige journalisten zijn bevooroordeeld of lui, ze schrijven maar wat op en ze leggen mensen woorden in de mond.'

Je zou hier ook uit kunnen afleiden dat 'schrijf niet zo maar wat op' een goed advies is. Maar voor een advies is dat toch te vaag. En het zit eigenlijk al in het advies dat je niet lui moet zijn.

Advies 4 leid je af uit de regels 63-68: 'Ze publiceren zonder grondige controle persberichten over de nieuwste ontdekkingen bij muizen, nieuwe geneeswijzen voor vetzucht, en ander twijfelachtig wetenschapsnieuws.'

De adviezen 5 en 6 leid je af uit de regels 68-73: 'Veel journalisten willen echt weten hoe het zit; ze zoeken dat uit en schrijven het op in een pakkend verhaal met een tiende van het aantal woorden van de gemiddelde wetenschappelijke publicatie.'

Advies 7 leid je af uit de regels 75-80: 'Midden in een live-uitzending schuiven ze er een schijnbaar onnozel vraagje tussen waarmee ze de zaak op scherp zetten (...).'

2p 36 Twee van de volgende drie verklaringen:

- 1 **Veel wetenschappers verhullen het gebrek aan opmerkelijke onderzoeksresultaten.**
- 2 **Ze staan onvoldoende boven de stof (zodat ze geen conclusies kunnen trekken en keuzes kunnen maken).**
- 3 **Ze zijn gedwongen in het Engels te schrijven.**

Per juiste verklaring: 1p (tot een maximum van 2p).

Je antwoord moet bestaan uit een of meer volledige zinnen. Het mag niet meer dan 35 woorden tellen.

Verklaring 1: 'Die vaagheid en die woordenbrij dienen soms om te verhullen dat de auteurs niets opmerkelijks gevonden hebben.' (regels 93-96)

Verklaring 2: 'Maar ook als ze wel iets hebben gevonden, staan ze vaak onvoldoende boven de stof om conclusies te durven trekken en moeilijke keuzes te maken.' (regels 96-100)

Verklaring 3: 'Dat het allemaal in het Engels moet, maakt het ook niet gemakkelijker.' (regels 104-106)

1p 37 A

Zie regels 126-132: 'Dan word ik echt gedwongen te beslissen wat er weg kan en wat niet. Leg maar eens in twintig seconden uit of olijfolie gezond is en waarom. Uitputtend, maar als ik de formulering heb gevonden, is mijn eigen begrip verdiept.' De schrijver heeft het hier over zijn wetenschappelijke werk, over interviews en over columns (zie regels 123-126). De 'twintig seconden' die hij noemt, hebben dus geen betrekking op de snelheid waarmee moet worden geantwoord, maar over het belang weg te laten wat je kunt weglaten.

1p 38 D

In alinea 1 suggereert de schrijver dat hij het niet erg vindt als iemand zijn column goed noemt maar niet meer weet waar die over gaat. Dat de schrijver dat wel erg vindt, is het duidelijkst in de regels 136-137: 'Ik wil u iets laten zien, iets uitleggen, iets leren.' En in de regels 144-146: 'Maar stiekem hoop ik toch dat u er iets van leert.'

Dat komt overigens allebei overeen met de titel.

3p 39 De kern van een goed antwoord:

- 1 **Kranten (hebben publicatielidwang en) publiceren zonder grondige controle.** [1p]
- 2 **Veel journalisten willen eerst uitzoeken hoe iets zit** [1p]
- 3 **en daarna een pakkend verhaal schrijven.** [1p]

Je antwoord moet bestaan uit een of meer volledige zinnen. Het mag niet meer dan 25 woorden tellen.

Je samenvatting moet drie elementen bevatten.

Voor punt 1 zie regels 62-68: 'Kranten moeten telkens weer met nieuws komen. Ze publiceren zonder grondige controle persberichten over de nieuwste ontdekkingen bij muizen, nieuwe geneeswijzen voor vetzucht, en ander twijfelachtig wetenschapsnieuws.' Het gaat om een samenvatting, dus je moet de voorbeelden weglaten.

Voor punt 2 en punt 3 zie regels 68-73: 'Veel journalisten willen echt weten hoe het zit; ze zoeken dat uit en schrijven het op in een pakkend verhaal met een tiende van het aantal woorden van de gemiddelde wetenschappelijke publicatie.' Hier gaat het om het pakkend schrijven. Dat de journalist het met een tiende moet doen van het aantal woorden in een wetenschappelijke publicatie, is maar een voorbeeld.

De opmerkingen over 'sommige radio-interviewers' in de rest van de alinea zijn niet meer dan een voorbeeld bij punt 2 en punt 3. Die moet je dus niet opnemen in je samenvatting.

1p 40 C

Het belang van de kranten: 'Kranten moeten telkens weer met nieuws komen. Ze publiceren zonder grondige controle persberichten over de nieuwste ontdekkingen bij muizen, nieuwe geneeswijzen voor vetzucht, en ander twijfelachtig wetenschapsnieuws.' (regels 62-68)

Daartegenover het belang van de individuele journalisten: 'Veel journalisten willen echt weten hoe het zit; ze zoeken dat uit (...).' (regels 68-73)

Tekst 1

We kunnen echt niet om kernenergie heen

- (1) In het regeerakkoord stelt Nederland de uitstoot van broeikasgassen met 49 procent te willen verminderen in 2030, ten opzichte van 1990. Dat is een ambitieuzer doel dan de verplichting die Nederland heeft aan de EU, die de lidstaten een vermindering van 40 procent oplegt.
- (2) Dit is zeer lovenswaardig. Echter, is het haalbaar zonder dat het grote en onherstelbare schade doet aan de economie? Een moderne gemeenschap kan niet bestaan zonder een betrouwbare en betaalbare bron van energie. Die vormt immers de basis van de economie.
- (3) Volgens het regeerakkoord zullen de kolencentrales worden gesloten en zal het gasverbruik sterk worden verminderd. Wat zal dan als energiebron dienen? Denkt men werkelijk dat windturbines en zonnepanelen voldoende zullen zijn om de Nederlandse economie gaande te houden?
- (4) De oplossing voor Nederland is kernenergiecentrales te bouwen die geen broeikasgas¹⁾ uitstoten en ook geen luchtvervuiling veroorzaken. Een enkele kerncentrale, met een levensduur van meer dan zestig jaar, kan duizenden windturbines en zonnepanelen, met een levensduur van ongeveer vijftien jaar, vervangen. En een kerncentrale zal dat doen met grote betrouwbaarheid, ongestoord door de wisselvalligheid van het weer.
- (5) In Frankrijk is, als gevolg van 58 kerncentrales, de uitstoot van CO₂ per kilowattuur ongeveer tien maal kleiner dan die in Duitsland en is de prijs per kilowattuur ongeveer de helft.
- (6) In een aantal landen, waaronder Nederland, bestaat weerstand tegen kernenergie. Dit is hoofdzakelijk gebaseerd op twee misverstanden, namelijk het gevaar dat kerncentrales zouden vormen voor hun omgeving
- 35 windturbines en zonnepanelen niet opslaan op economisch haalbare wijze, tenzij er bergmeren met waterkrachtcentrales in de buurt zijn. Het feit dat de wisselvalligheid van wind en zon altijd een dubbele investering zal vergen, heeft tot gevolg dat dit een optie is die nooit economisch rendabel zal zijn.
- 40

noot 1 'Broeikasgas' is de aanduiding van gassen in de atmosfeer van de aarde, zoals waterdamp, CO₂ en ozon, die ervoor zorgen dat de warmte bij de aardbol blijft hangen. Een teveel aan broeikasgassen leidt tot een versterkt broeikaseffect en daardoor tot opwarming van de aarde.

en het ‘probleem’ van het radioactieve afval.

(7) Wat het gevaar betreft, sinds het begin van stroomopwekking in kerncentrales in de jaren vijftig zijn er slechts drie grote ongelukken gebeurd (Harrisburg-TMI, Tsjernobyl en Fukushima). Het is van belang erop te wijzen dat Tsjernobyl een reactortype is dat niet voldoet aan westerse en internationale criteria en standaarden.

(8) Ook over het radioactieve afval van kerncentrales bestaan helaas veel misverstanden. De heersende opvatting is dat radioactief afval heel gevaarlijk is, het grote hoeveelheden betreft, het honderdduizenden jaren radioactief blijft en dat niemand weet wat ermee gedaan moet worden. Dit alles is ver bezijden de waarheid.

90 Radioactief afval kan alleen gevaarlijk zijn wanneer er minstens vier barrières tegelijkertijd verbroken worden. Dat is zeer onwaarschijnlijk.

(9) De hoeveelheid radioactief afval afkomstig van kerncentrales is zeer klein in vergelijking met het afval van bijvoorbeeld kolencentrales. De moderne behandelingstechnieken (waaronder ‘pyro-processing’) zijn in staat de tijdsduur van de radioactiviteit van de splijtingsproducten sterk te verkleinen.

(10) Over hoeveel radioactief afval hebben we het? Een reken voorbeeld. Een kerncentrale met een elektrische productiecapaciteit van duizend megawatt en met een thermisch rendement van 30 procent, zal per jaar 1,2 ton radioactief afval opleveren, bij moderne verwerking van de gebruikte splijtstofelementen.

(11) Daarentegen zal een kolen-centrale met een capaciteit van duizend megawatt elektrische energie en met een thermisch rendement van

40 procent, ongeveer twee miljoen ton steenkolen per jaar verbranden. Dat levert 600.000 ton giftig en radioactief afval op. Daarnaast komt ongeveer vijf miljoen ton CO₂ in de atmosfeer. Een kolencentrale produceert dus een hoeveelheid giftig gas die 500.000 maal groter is dan de hoeveelheid radioactieve splijtings-producten afkomstig van een vergelijkbare kerncentrale.

(12) De stad Toronto in Canada is een voorbeeld van hoe het in werkelijkheid gedaan kan worden. Zij wordt grotendeels door kerncentrales voorzien van betrouwbare, veilige, betaalbare en milieuvriendelijke elektrische energie. Canada ontwikkelde daarvoor een speciaal reactortype

(CANDU) dat veel aantrekkelijke eigenschappen heeft, waaronder een hoog veiligheidsniveau: smelten van de kern (‘core-melt’) is niet mogelijk wegens de grote warmtecapaciteit van de relatief koude moderator, waardoor verspreiding van splijtingsproducten uitgesloten is. Zijn Canadezen dom omdat ze kernenergie gebruiken? Zou Nederland misschien van Canada kunnen leren? Andere landen met CANDU-kerncentrales zijn Argentinië, China, India, Roemenië en Zuid-Korea.

(13) Nederland staat nu op een tweesprong: het land kan kiezen voor een realistisch energiebeleid waarbij meer kerncentrales gebouwd worden. Of het land kan voortgaan met het sprookje van de ‘duurzame’ wind-turbines en zonnepanelen. Kiezen we voor dat laatste, dan blijven we voor de helft afhankelijk van energie opgewekt uit fossiele brandstoffen om de stroomvoorziening zeker te stellen. Bovendien zal deze weg nooit economisch rendabel kunnen worden.

(14) De eerste keuze zal leiden tot een opbloei van de economie, terwijl de tweede keuze tot gevolg zal

165 hebben: een verlies van industrieën, werkloosheid en armoede.

naar: Jan van Erp
uit: Trouw, 24 januari 2018

Jan van Erp is ingenieur, consultant energietechnologie en lid van de American Nuclear Society.

De tekst 'We kunnen echt niet om kernenergie heen' kan door middel van onderstaande kopjes in vier delen worden onderverdeeld:

deel 1: Inleiding

deel 2: Argumenten en standpunt

deel 3: Argumenten tegenstanders en ontkrachting daarvan

deel 4: Afronding en conclusie

- 1p 1 Bij welke alinea begint deel 3, 'Argumenten tegenstanders en ontkrachting daarvan'?
1p 2 Bij welke alinea begint deel 4, 'Afronding en conclusie'?

In alinea 4 en 5 van tekst 1 wordt een groot aantal voordelen van kernenergiecentrales genoemd.

- 3p 3 Noem vijf voordelen die een kernenergiecentrale zou hebben volgens alinea 4 en 5 van tekst 1.

Een kritisch lezer zou kunnen opmerken dat de auteur van tekst 1 kennelijk weerstand verwacht tegen het standpunt dat we echt niet om kernenergie heen kunnen.

- 1p 4 Met welk aan tekst 1 ontleend gegeven kan de opmerking van deze kritische lezer worden onderbouwd?
A Al direct na de inleiding is het standpunt te lezen dat we echt niet om kernenergie heen kunnen.
B Een groot deel van de tekst is erop gericht argumenten tegen kernenergie te weerleggen.
C In de tekst wordt aanwijsbaar moeite gedaan om het belang van wind- en zonne-energie te relativieren.
D Op een groot aantal plekken in de tekst wordt denigrerend gesproken over tegenstanders in het debat.

Door specifieke woorden te gebruiken kan een standpunt versterkt tot uitdrukking worden gebracht.

- 2p 5 Citeer uit alinea 13 van tekst 1 drie woorden die het ingenomen standpunt versterken.

Een kritisch lezer zou kunnen stellen dat er in alinea 13 van tekst 1 sprake is van een drogreden.

- 2p 6 Benoem deze drogreden en leg deze uit aan de hand van gegevens uit tekst 1. Geef antwoord in een of meer volledige zinnen en gebruik voor je antwoord niet meer dan 40 woorden.

In tekst 1 wordt gesproken over een 'dubbele investering' (regel 40).

- 2p 7 Noem de twee investeringen die volgens tekst 1 gedaan zouden moeten worden.

In alinea 14 van tekst 1 wordt gesteld dat de keuze voor kernenergie zal leiden tot een opbloei van de economie.

Een kritisch lezer zou kunnen opmerken dat dit te sterk is uitgedrukt, gelet op andere uitspraken in de tekst.

- 1p **8** Waarom zou deze kritische lezer dit te sterk uitgedrukt kunnen vinden?
Gebruik in je antwoord gegevens uit de tekst.
Geef antwoord in een of meer volledige zinnen en gebruik voor je antwoord niet meer dan 30 woorden.
- 2p **9** Welke van onderstaande zinnen geeft het beste de hoofdgedachte van tekst 1 weer?
De opwekking van kernenergie in Nederland is noodzakelijk om
 A aan de stijgende energiebehoefte te kunnen blijven voldoen.
 B de afgedwongen afspraken over klimaatdoelen te kunnen halen.
 C de instabiliteit van wind- en zonne-energie te kunnen compenseren.
 D op langere termijn nog voldoende en betaalbare energie te hebben.

Hieronder staan vijf feitelijke uitspraken.

- 3p **10** Noteer de nummers van de drie uitspraken die als betrouwbaar geïnterpreteerd kunnen worden, gelet op de deskundigheid van de auteur.
- 1 Nederland heeft zich vooralsnog ambitieuze klimaatdoelen gesteld dan nodig is.
 - 2 Een enkele kerncentrale, met een levensduur van meer dan zestig jaar, kan duizenden windturbines en zonnepanelen, met een levensduur van ongeveer 15 jaar, vervangen.
 - 3 Tsjernobyl is een reactortype dat niet voldoet aan westerse en internationale criteria en standaarden.
 - 4 Een CANDU-centrale is minder vervuilend dan een kolencentrale.
 - 5 Met het oog op duurzaamheid zou het beter zijn als Nederland stopt met het investeren in zonne- en windenergie.

Tekst 2

Kernenergie? Dat is wensdenken

(1) We moeten inzetten op kernenergie, beweerde Jan van Erp onlangs in deze krant, met het argument dat we anders de klimaatdoelstellingen niet halen. Hij probeert lezers ervan te overtuigen dat de weerzin tegen kernenergie geheel en al berust op misverstanden.

(2) Het is onmogelijk om al zijn geponeerde stellingen in detail te ontleden, maar dit is een klassiek geval van wensdenken van een gelovige. Kernenergie is – ondanks 60 jaar ervaring en honderden miljarden overheidssteun – wereldwijd de enige energiedrager met een negatieve financiële leercurve. Elke kilowattuur

stroom uit een nieuwe kerncentrale kost meer dan een uit de vorige, zelfs als de nieuwe centrale van hetzelfde type is. Waar alle duurzame energiedragers een, vaak scherpe, positieve leercurve laten zien, is dit voor kernenergie kennelijk niet mogelijk.

(3) De industrie verwijt het de milieubeweging dat de kosten oplopen. Wij eisen immers dat er niks mis moet kunnen gaan. Ik hoop toch dat Van Erp ons dat niet kwalijk neemt. De reactoren van generatie 3+, waarvan er nu wereldwijd een paar in aanbouw zijn, kunnen nog steeds niet garanderen dat het nooit misgaat. Ja, ze zijn waarschijnlijk veiliger

35 dan de honderden centrales van de eerste, tweede en derde generatie die wereldwijd nog in bedrijf zijn. Maar ondanks de waanzinnig hoge kosten van die nieuwste generatie
 40 reactoren is inherente veiligheid niet gegarandeerd.

(4) Wereldwijd hebben zich vijf grote rampen voorgedaan in kerncentrales. Dat is, ook statistisch, een significant
 45 aantal. Risico is kans maal gevolg. De kans erop blijkt vele malen groter dan ons wordt voorgespiegeld en de gevolgen zijn enorm; niet alleen als je kijkt naar het menselijk leed, maar
 50 ook als je het in geld uitdrukt. De ongelukken in Fukushima en Tsjernobyl hebben al meer dan 1000 miljard euro gekost. En de teller loopt nog. Dat bedrag is opgehoest door de
 55 belastingbetalers, niet door de bedrijven die kerncentrales bouwen en exploiteren.

(5) Waaraan is dat besteed? De eerste crisismaatregelen, kortlopende
 60 compensatie voor de tienduizenden mensen die verdreven zijn, het tijdelijk opruimen van kernaafval en de gezondheidsgevolgen op korte termijn. Welke rekening komt nog? De
 65 kosten voor vervangende elektriciteitsproductie (in Japan gelukkig veel zon en wind), de kosten van het verlies, voor decennia, van duizenden vierkante kilometers (landbouw)-
 70 grond, de nog onbekende kosten voor definitieve berging van het

verspreide radioactieve materiaal.
(6) Een dag voordat Van Erp in Trouw beweert dat het probleem van
 75 kernaafval eigenlijk is opgelost, zette in Zweden de rechter uiteindelijk een dikke streep door de plannen voor eindberging van het kernaafval. Na twintig jaar intensieve discussies en
 80 eindeloos veel onderzoek concludeerde de rechter dat onvoldoende is aangetoond dat een van de materialen waarin het kernaafval verpakt wordt voor het voor tienduizenden
 85 jaren onder de grond gaat, veilig is. In de termen van Van Erp: een van de vier barrières is nu al verbroken. Wereldwijd heeft nog niemand een oplossing voor hoogactief kernaafval.

90 En ja, dat moet voor 240.000 jaar hermetisch van mens en milieu afgesloten worden. In volume gemeten gaat het om weinig afval. Helaas is dat niet zo relevant. Het gaat om de
 95 toxiciteit en de stralingsintensiteit. Of je nu 100 of 10.000 kilo moet ophogen voor tienduizenden jaren, het probleem blijft even groot.

(7) Het energievraagstuk is ingewikkeld. Laten we, nu Nederland eindelijk op stoom begint te komen met wind, zon, besparing en het beperken van vervuiling, niet opnieuw in de nucleaire valkuil trappen. Laat de
 100 industrie zich eerst maar eens echt verantwoordelijk gaan voelen voor haar stralende erfenis.

naar: Peer de Rijk
 uit: Trouw, 29 januari 2018

Peer de Rijk is directeur van het World Information Service on Energy (WISE), een in 1978 opgerichte non-profitorganisatie, geworteld in de anti-kernenergiebeweging, die fungeert als informatiecentrum over energiekwesties.

"Het is onmogelijk om al zijn geponeerde stellingen in detail te ontleden, maar dit is een klassiek geval van wensdenken van een gelovige." (regels 9-12)
 In het eerste gedeelte van bovenstaand citaat zou een kritisch lezer het ontduiken van de bewijslast kunnen zien. In het laatste gedeelte zou men een overtreding van een andere discussieregel kunnen zien.

1p 11 Om welke overtreding gaat het?

- om
- A een cirkelredenering
 - B een persoonlijke aanval
 - C het bespelen van het publiek
 - D het vertekenen van een standpunt

In de tekst 'Kernenergie? Dat is wensdenken' komen diverse deelonderwerpen aan de orde die te maken hebben met kernenergie.

In alfabetische volgorde zijn dat:

- afvalberging
- crisissituaties
- rendabiliteit
- totale kosten
- veiligheidsrisico's

1p 12 In welke alinea komt het deelonderwerp 'afvalberging' uitgebreid aan de orde?

1p 13 In welke alinea komt het deelonderwerp 'veiligheidsrisico's' uitgebreid aan de orde?

Door bepaalde woorden en formuleringen te kiezen kan een schrijver een standpunt versterkt tot uitdrukking brengen.

2p 14 In welke twee van onderstaande uitspraken zijn woorden en formuleringen aanwijsbaar die onmiskenbaar bedoeld zijn om het standpunt van de schrijver versterkt tot uitdrukking te brengen? Noteer de nummers.

- 1 "De industrie verwijt het de milieubeweging dat de kosten oplopen." (regels 25-26)
- 2 "Maar ondanks de waanzinnig hoge kosten van die nieuwste generatie reactoren is inherente veiligheid niet gegarandeerd." (regels 38-41)
- 3 "De ongelukken in Fukushima en Tsjernobyl hebben al meer dan 1000 miljard euro gekost." (regels 50-53)
- 4 "Waaraan is dat besteed?" (regel 58)
- 5 "In volume gemeten gaat het om weinig afval." (regels 92-93)
- 6 "Laten we, nu Nederland eindelijk op stoom begint te komen met wind, zon, besparing en het beprijsen van vervuiling, niet opnieuw in de nucleaire valkuil trappen." (regels 100-104)

2p 15 Wat is de hoofdgedachte van tekst 2?

- A De paar verbeteringen die zijn doorgevoerd in de toepassing van kernenergie wegen niet op tegen de vele problemen ervan.
- B De industrie moet zich daadwerkelijk verantwoordelijk gaan voelen voor de vele problemen die kernenergie nog steeds oplevert.
- C Het is verstandiger om te kiezen voor andere energiebronnen gezien de vele problemen die kernenergie nog steeds oplevert.
- D Het wordt lastig om het ingewikkelde energievraagstuk op te lossen door de vele problemen die kernenergie nog steeds oplevert.

2p 16 Welke twee factoren zorgen er volgens tekst 2 voor dat de kosten die verbonden zijn aan kernenergie oplopen?

Overkoepelende vragen bij tekst 1 en 2

"De hoeveelheid radioactief afval afkomstig van kerncentrales is zeer klein in vergelijking met het afval van bijvoorbeeld kolencentrales." (tekst 1, regels 94-97)

- 1p 17 Welk bezwaar voert de auteur van tekst 2 aan tegen bovenstaande uitspraak? Geef antwoord in een of meer volledige zinnen en gebruik voor je antwoord niet meer dan 15 woorden.

"Wereldwijd heeft nog niemand een oplossing voor hoogactief kernafval." (tekst 2, regels 88-89)

- 2p 18 Citeer uit alinea 8 tot en met 11 van tekst 1 twee zinnen die kunnen worden gebruikt als argument om de ernst van het hierboven genoemde probleem van hoogactief kernafval te relativieren.

In tekst 1 en tekst 2 wordt het financiële aspect van een eventuele transitie naar wind- en zonne-energie op verschillende manieren beoordeeld.

- 2p 19 Leg uit hoe het financiële aspect van een eventuele transitie naar wind- en zonne-energie wordt beoordeeld volgens alinea 3 van tekst 1 en volgens alinea 2 van tekst 2. Maak daartoe onderstaande twee zinnen af en gebruik voor je aanvulling per zin niet meer dan 20 woorden.

Zin 1:

Volgens alinea 3 van **tekst 1** kunnen wind- en zonne-energie **niet** economisch rendabel zijn in vergelijking met kernenergie, want ...

Zin 2:

Volgens alinea 2 van **tekst 2** kunnen wind- en zonne-energie **wel** economisch rendabel zijn in vergelijking met kernenergie, want ...

Tekst 3

Botsende idealen blijven geloofwaardig

(1) "Onbegrijpelijk en irrationeel" noemde Mike Shellenberger mensen die tegen kernenergie zijn. Hij is groot voorstander en reist de wereld over om het nucleaire woord te verkondigen. De milieuactivist maakte een stevige ommezwaai in zijn opvattingen over kernenergie. Hij groeide op als links hippiekind, keerde zich tegen kernenergie, was een fervent voorstander van wind- en zonne-energie. Nu zegt hij in een interview in *Het Financiële Dagblad* dat zonnecellen vooral "een berg giftig

15 afval opleveren".

(2) Elke kerk heeft een overenthousiaste bekeerling. Gentech heeft bijvoorbeeld Mark Lynas; eerst antigentechactivist en nu prominent voorstander van genetische technieken. Het levert een aantrekkelijk verhaal op: ze zijn altijd net iets strenger in de leer en een kop met "*Why I changed my mind*"¹⁾ garandeert veel klikken. Wat opvalt: na de grote ommezwaai zijn ze vaak net zo twijfelloos als daarvoor. Dat betekent niet dat het onoprecht is. Noem me

noot 1 "Why I changed my mind": "Waarom ik van gedachten ben veranderd".

naïef, maar volgens mij is het meeste
 30 geen theater. Misschien geloof ik ze omdat ik regelmatig dezelfde stijl van debatteren hanteer, en die komt direct voort uit mijn eigen stijl van denken. Leren door te botsen, de
 35 grenzen opzoeken en zo nu en dan het roer omgooien.

(3) Zowel Shellenberger als Lynas zijn ambassadeurs van de ecomodernistische beweging. Ik schaar mijn
 40 eigen inzichten over voedselproductie daar ook onder. Ecomodernisten hebben een soort Ruttaans²⁾ positivisme over zich: techniek is gaaf en gaat de wereld reden en iedereen
 45 die het daarmee oneens is, is bang of onwetenschappelijk of beide. De argumenten leunen zwaar op wetenschappelijke inzichten. Bijvoorbeeld dat kernenergie weliswaar een grote
 50 investering vergt, maar daarna goedkoop en relatief veilig is. De kernramp van Fukushima leverde één dode op, terwijl de aardbeving die daaraan vooraf ging en de vloedgolf
 55 die volgde, bijna 20.000 doden tot gevolg hadden.

(4) Nu is (door mensen veroorzaakte) klimaatverandering constateren een tamelijk wetenschappelijke exercitie.
 60 Je moet wel heel erg met je ogen knijpen, wil je iets anders zien. Maar wat we daar vervolgens mee moeten, is voer voor prachtig debat. En iedereen draagt zijn steentje bij. Vegetari-
 65 sche fietsers wijzen vooral op de vervuiling van vlees eten en autorijden. Kinderlozen wijzen op de dramatische gevolgen van voortplanting. Thuisblijvers schreeuwen om vliegtaks.
 70 En de nieuwe generatie individualisten wil vooral alles zelf zelf

doen. De gasaansluiting loskoppelen en driftig in de grond de warmte oppompen. Met goudvissenpoep uit je aquarium je moestuin bemesten.

(5) Gelukkig regeert ‘de wetenschap’ niet en mag iedereen van zijn eigen optimale energiemix dromen – en die deels zelf uitvoeren. In praktijk komt de collectieve aanpassing neer op een allegaartje van nogal toevallige maatregelen gebaseerd op lokale idealen, voorkeuren, geschiedenis, angsten, gevoeligheden; weinig wetenschap in te ontdekken. Ons enthousiasme voor wind op zee verraat een oer-Hollandse, Michiel de Ruyter-achtige maritieme trots en bijbehorende kennis en technologie.
 80 Zit het op een dag tegen, dan mogen we vast even gebruik maken van het verlengsnoer richting België en Frankrijk; gasloze landen waar de bevolking meer gewend is aan het idee van kerncentrales.

(6) In dit soort verhitte discussies zijn het niet de cijfers die botsen. Hier botsen wereldbeelden, idealen, dromen, verlangens en emoties. Mits die 100 enigszins binnen de kaders van de realiteit blijven, is het volkomen legitiem om daarop te varen. Maar het helpt wel als mensen als Shellenberger en ecomodernisten dat 105 toegeven. Zoals wetenschappers vaak verplicht zijn om hun *competing interests*³⁾ te tonen, zouden auteurs standaard inzage moeten geven in hun *competing ideals*⁴⁾. Een soort 110 Kahnemann-clausule (van het boek *Thinking, Fast and Slow*): “Mijn snelle brein had allang besloten dat dit de enige juiste oplossing is voor het klimaatprobleem. Mijn langzame

noot 2 'Ruttaans' verwijst naar de Nederlandse minister-president Mark Rutte.

noot 3 *competing interests*: concurrerende belangen, vrij te vertalen als belangenvorstengeling

noot 4 *competing ideals*: concurrerende idealen

115 brein vond de bijbehorende cijfers en studies."

(7) Dan zouden we bijvoorbeeld kunnen concluderen dat Shellenberger nog steeds net zo irrationeel is als

120 zijn opponenten en als de jongere anti-kernenergieversie van zichzelf. Dat maakt zijn betoog absoluut niet minder geloofwaardig. Het maakt het des te interessanter.

naar: Rosanne Hertzberger
uit: NRC, 10 november 2018

Rosanne Hertzberger is microbioloog.

"Elke kerk heeft een overenthousiaste bekeerling." (regels 16-17)

- 2p 20** Noem drie zaken die volgens alinea 2 kenmerkend zijn voor overenthousiaste bekeerlingen.
Geef antwoord in een of meer volledige zinnen en gebruik voor je antwoord niet meer dan 40 woorden.
- 2p 21** Wat zijn volgens tekst 3 de *competing ideals* van respectievelijk Mike Shellenberger en Mark Lynas?
Geef antwoord in een of meer volledige zinnen en gebruik voor je antwoord niet meer dan 50 woorden.
- 1p 22** Wat is het wezenlijke kenmerk van aanhangers van de ecomodernistische beweging volgens tekst 3?
Baseer je antwoord op alinea 1 tot en met 3.
Aanhangers van de ecomodernistische beweging
A baseren hun opvattingen over voedselproductie op wetenschappelijke inzichten.
B laten hun overtuigingen voornamelijk afhangen van technologie en wetenschap.
C schilderen hun tegenstanders vaak af als bange en onwetenschappelijke mensen.
D wijzigen hun denkbeelden om de zoveel jaar vanwege hun eigen stijl van denken.

"Maar wat we daar vervolgens mee moeten, is voer voor prachtig debat."
(regels 61-63)

- 1p 23** Waar verwijst 'daar' naar?
naar
A de onredelijkheid van tegenstanders van ecomodernisten (alinea 3)
B de vaststelling dat mensen klimaatverandering veroorzaken (alinea 4)
C het maatschappelijke debat over de milieuproblematiek (alinea 4)
D het belang van wetenschappelijk inzicht in klimaatverandering (alinea 4)

"Je moet wel heel erg met je ogen knijpen, wil je iets anders zien." (regels 60-61)

- 1p 24** Wat betekent de geciteerde zin binnen de context van alinea 3 en 4 van tekst 3?
A Alleen met wetenschappelijke technieken is de (door mensen veroorzaakte) klimaatverandering te constateren.
B Het is inmiddels wetenschappelijk bewezen dat de klimaatverandering door mensen veroorzaakt is.
C Je moet erg goed kijken om de (door mensen veroorzaakte) klimaatverandering te kunnen zien.
D Je moet erg je best doen om de (door mensen veroorzaakte) klimaatverandering niet te zien.

Tekst 4

Misschien eerst eens begrijpen wat ons overkomen is

(1) In amper twintig jaar zijn we wereldwijd verslaafd geraakt aan dingen met een beeldscherm. Het kost ons moeite deze dingen een paar uur uit te zetten. We zijn bang dat we iets zullen missen. We willen toch snel nog even iets opzoeken. We voelen lichte paniek als we ergens geen bereik hebben. Online-neurose wordt dat ook wel genoemd, of 'digibesitas'.

(2) Horen we hier veel debatten over? Is Den Haag in rep en roer? Niet echt. De digitale technologie wordt om economische redenen kritiekloos omarmd of zelfs gepro-moot, zoals door Sander Dekker die er in 2016 als staatssecretaris van Onderwijs voor pleitte het hele

20 onderwijs "in rap tempo te digitaliseren". Technobedrijven die het onderwijs zelfs willen 'gamificeren', omdat leerlingen anders niet meer tot leren te verleiden zijn, krijgen ruim baan.

25 **(3)** Maar wie zou nu – amper twee jaar verder – dat beleid nog omarmen? Wie heeft er inmiddels geen kennis genomen van de vele onderzoeken over de negatieve invloed

30 van digitalisering op de cognitieve en sociale vermogens? Om over de nek- en rugpijnen, de slapeloosheid en aandachtsstoornissen nog maar te zwijgen.

35 **(4)** Misschien moeten we eerst eens proberen te begrijpen wat ons precies overkomen is. Computers, iPads en smartphones onderscheiden zich

van de oude dingen hierin dat zij

40 geen besloten ding op zich zijn, maar een medium dat verwijst naar iets buiten het ding: het worldwide web met zijn oneindige informatiestromen, onbegrensde werelden en dus ook

45 onbegrensde mogelijkheden. Het is dit onbegrensde karakter dat ons parten begint te spelen.

(5) We kunnen immers altijd nog verder zoeken, nog meer informatie

50 inwinnen, nog meer berichten plaatsen, nog meer Facebook-vrienden krijgen, nog meer artikelen raadplegen of nog meer vakantiehuisjes opzoeken. De postbode komt niet

55 één keer, maar honderden keren per dag. Onze aandacht wordt voortdurend onderbroken door zoemende, trillende of piepende beeldschermen of telefoons. Omdat de nieuwe

60 dingen geen einde kennen, valt er niets af te ronden of te voltooien en wordt onze informatiehonger maar niet gestild.

(6) Diverse auteurs, van Nicholas

65 Carr tot Sherry Turkle en Hans Schnitzler, hebben de afgelopen jaren de onderzoeken over de invloed van de digitalisering op een rijtje gezet. We kunnen weliswaar

70 steeds sneller informatie vinden, maar we zijn steeds slechter in staat om deze aandachtig te lezen en er een weloverwogen mening over te vormen. De nieuwe technologie lijkt

75 op een gestage en sluipende manier onze kritische vermogens aan te tasten. We consumeren informatie in plaats van erover na te denken.

"Vroeger kon ik me moeiteloos

80 verdiepen in een boek of een lang artikel," schrijft Carr. "Nu laat mijn concentratie na een bladzijde of twee al te wensen over. Ooit was ik een diepzeeduiker in een zee van woorden. Nu glijd ik over de oppervlakte als een jetskiér."

(7) De nieuwe dingen vragen om een intensieve vorm van mentaal multitasken. Ze laten ons werkgeheugen

90 volstromen met informatie en dwingen ons brein te jongleren met wat hersenwetenschappers 'omschakelkosten' noemen. Van de ene naar de andere informatiebron zappen onder-

95 breekt onze aandacht, waardoor onze hersenen zich steeds moeten heroriënteren, wat veel energie kost. Ons brein heeft tijd en rust nodig om de vele informatie goed te kunnen

100 verwerken, maar die gunnen we onszelf niet. Gevolg is een overspanning van het brein, met als eerste symptomen concentratieproblemen en slapeloosheid, en vervolgens ernstiger klachten als chronische stress, ADHD, hoofdpijnen, burn-out en depressieve stoornissen. Twee derde van de zieke werknemers zit thuis vanwege deze klachten, meldde het

110 Centraal Bureau voor de Statistiek.

(8) Het is ook een mythe dat we door de digitalisering daadwerkelijk met anderen verbonden zijn. Hoewel de communicatiefrequentie via Face-

115 book, e-mail, Twitter en sms vertenvoudigd is, blijkt uit onderzoek van onder anderen de Britse neuroloog Susan Greenfield dat we minder in staat zijn subiele, typisch menselijke

120 vormen van empathie en compassie voor anderen te voelen. Dat komt niet alleen doordat een like op Facebook of een kort sms-bericht qua betekenisvolle inhoud nu

125 eenmaal niet te vergelijken is met een gesprek. Greenfield constateert een sterke afname van sociale vaardigheden als we hoofdzakelijk nog via beeldschermen communice-

130 ren. Lichaamstaal, oogcontact en stemgeluid trainen namelijk voor een aanzienlijk deel onze sociale vaardigheden. Voor een beeldscherm verleert het brein de technieken die ons

- 135 in staat stellen de ander te peilen en te begrijpen.
- (9) Wie het onderwijs "in rap tempo" wil digitaliseren, gaat voorbij aan deze inzichten en onderzoeken.
- 140 Daarom brak ik in mijn boek *Kairos* een lans voor de vertellende docent, die niet alleen de sociale vaardigheden van de leerlingen traint, maar ook hun cognitieve en talige vermo-
- 145 gens scherpt, zoals het onderscheiden van hoofd- en bijzaken, het interpreteren van een verhaal, het herkennen van een mening en het verzinnen en formuleren van tegenargu-
- 150 menten. "Reclaiming Conversation¹⁾", vat Sherry Turkle, de auteur van *Alone Together*, dit treffend samen.
- (10) De tijd dat beeldschermen slechts voor snelle informatie of on-
- 155 schuldig vertier zorgden, ligt achter ons. Het zijn ook onruststokers, aandachtvreteren en privacyschenders, die weliswaar de zakken van multinationals vullen, maar het onderscheid tussen mens en machine doen vervagen. We zullen een politiek debat moeten beginnen over de juiste maat van digitalisering, zowel op school, als op het werk en thuis.
- 160

naar: Joke Hermsen
uit: NRC, 9 november 2018

Joke Hermsen (1961) is filosoof en schrijver van meerdere romans en essaybundels.

noot 1 Letterlijk vertaald: "Het terugiseisen van conversatie".

De tekst 'Misschien eerst eens begrijpen wat ons overkomen is' kan door middel van onderstaande kopjes in vier delen worden onderverdeeld:

- deel 1: Introductie van het probleem
deel 2: Aard van het probleem
deel 3: Gevolgen van het probleem
deel 4: Aanbevelingen

1p 29 Bij welke alinea begint deel 2, 'Aard van het probleem'?

1p 30 Wat is het impliciete standpunt van tekst 4 zoals dat blijkt uit alinea 1 en 2?

- A De overheid laat zich meer leiden door financiële prikkels dan door didactische uitgangspunten.
- B De politiek zou zich meer zorgen moeten maken over de grootschalige digitalisering.
- C Het is zorgelijk dat de digitale technologie uitgangspunt is voor nieuw onderwijsbeleid.
- D Zowel bedrijfsleven als overheid baseren nieuw beleid op een maatschappelijke digitale verslaving.

Er is in alinea 3 van tekst 4 een impliciete redenering ten aanzien van onderwijsbeleid te herkennen.

2p 31 Maak de argumentatie expliciet door het standpunt en het argument te noemen.

Baseer je antwoord op alinea 2 en 3.

Geef antwoord in een of meer volledige zinnen. Maak daarbij geen gebruik van voorbeelden.

In alinea 6 van tekst 4 wordt gebruikgemaakt van de metaforen 'diepzeeduiken in een zee van woorden' en 'glijden over de oppervlakte als een jetskiér'. Deze metaforen vormen een samenvatting van uitspraken die eerder in alinea 6 zijn gedaan.

- 3p 32** Citeer uit alinea 6 de zinnen of zinsgedeelten waarvan de betekenis in deze metaforen is samengevat. Neem daartoe onderstaand schema over en vul het in. Citeer niet meer dan nodig is. Zorg ervoor dat tussen de antwoorden in het linker en het rechter gedeelte eenzelfde verband is als tussen beide metaforen.

'diepzeeduiken in een zee van woorden'	'glijden over de oppervlakte als een jetskiér'
1a.	1b.
2a.	2b.
3a.	3b.

"Twee derde van de zieke werknemers zit thuis vanwege deze klachten, meldde het Centraal Bureau voor de Statistiek." (regels 107-110)

Alinea 7 van tekst 4 is op te vatten als een volledige redenering die eindigt met het bovenstaande citaat als argument.

- 1p 33** Geef aan of je de gebruikte argumentatie juist vindt of niet en leg uit waarom. Kies daartoe een van onderstaande zinnen en maak die af.
Gebruik voor het aanvullen van de gekozen zin niet meer dan 25 woorden.

Zin 1:

Dat twee derde van de zieke werknemers thuiszit vanwege deze klachten is in deze redenering **wel** relevant, want ...

Zin 2:

Dat twee derde van de zieke werknemers thuiszit vanwege deze klachten is in deze redenering **niet** relevant, want ...

In alinea 8 van tekst 4 wordt geargumenteerd over het al dan niet aanwezige nut van digitalisering.

- 3p 34** Parafraseer de argumentatie in de vorm van drie (deel)zinnen volgens onderstaande zin. Geef antwoord in een of meer volledige zinnen.

Weliswaar ... , maar ... , dus ...

De titel van tekst 4 is 'Misschien eerst eens begrijpen wat ons overkomen is'. En volgens alinea 1 van tekst 4 hebben we last van 'digibesitas'.

- 1p 35** Leg uit wat de essentie is van wat ons is overkomen, gelet op de strekking van de tekst. Geef antwoord in een of meerdere zinnen en gebruik voor je antwoord niet meer dan 20 woorden.

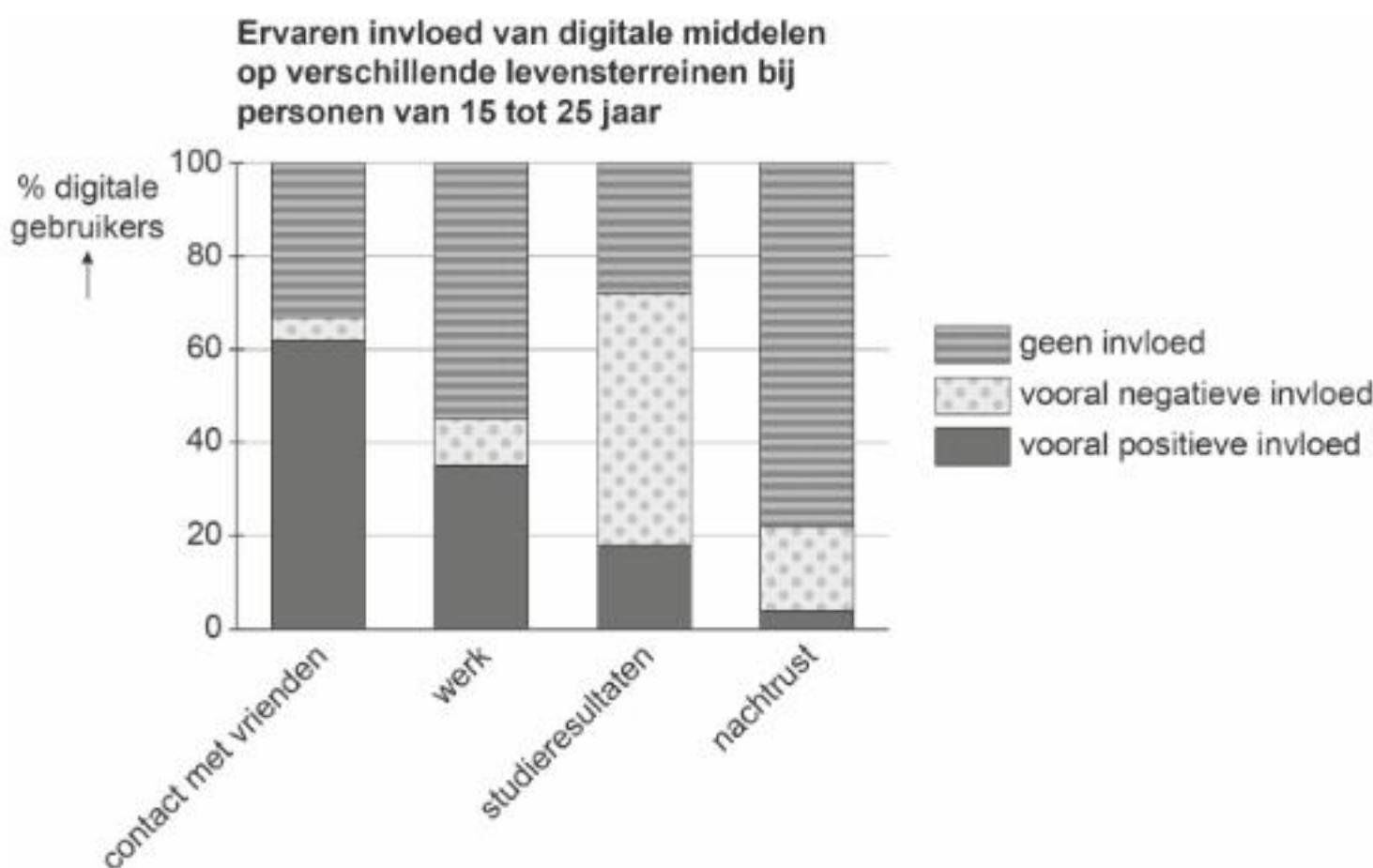
In tekst 4 worden vraagtekens gezet bij de gesigneerde digitalisering.

- 3p 36** Wat zijn volgens alinea 6 tot en met 8 van de tekst de drie belangrijkste negatieve gevolgen van deze digitalisering?

Welke van de onderstaande uitspraken geeft het doel van tekst 4 het best weer met betrekking tot onderwijs?

- 1p 37** De tekst wil de lezer ervan overtuigen dat er
- A** beperkingen moeten worden gesteld aan de digitalisering van het onderwijs.
 - B** genuanceerder moet worden gedacht over de gevolgen van digitalisering in het onderwijs.
 - C** goede kanten en slechte kanten zitten aan de digitalisering van het onderwijs.
 - D** recentelijk te weinig aandacht was voor de digitalisering van het onderwijs.

- 1p 38 Met welke van de onderstaande beschrijvingen is de toonzetting van tekst 4 het best te typeren?
- De toonzetting van de tekst is vooral
- analyserend en bezorgd.
 - constructief en genuanceerd.
 - moraliserend en ironisch.
 - zakelijk en vilein.

Stel, drie vwo-leerlingen hebben zich voor hun profielwerkstuk intensief beziggehouden met effecten van het gebruik van digitale middelen. Zij hebben in 2019 een grootschalig onderzoek uitgevoerd in hun provincie. Bovenstaande grafiek zou het resultaat van hun onderzoek kunnen zijn.

- 2p 39 Geef aan of de grafiek gebruikt kan worden als argument voor een snelle digitalisering in het onderwijs en leg uit waarom wel of waarom niet.
Geef antwoord in een of meer volledige zinnen en gebruik voor je antwoord niet meer dan 40 woorden.
- 2p 40 Geef aan of de grafiek gebruikt kan worden als ondersteuning bij de hoofdgedachte van alinea 8 van tekst 4 en leg uit waarom wel of waarom niet.
Geef antwoord in een of meer volledige zinnen en gebruik voor je antwoord niet meer dan 50 woorden.

Je kunt dit examen nakijken met de uitwerkingen hierna of online op mijnexamenbundel.nl. Je ziet dan je totaalscore en je score per onderwerp. Deze worden bewaard.

Uitwerkingen bij examen 2021-II

TEKST 1 WE KUNNEN ECHT NIET OM KERNENERGIE HEEN

1p 1 (alinea) 6

Zie regels 63-65: 'In een aantal landen, waaronder Nederland, bestaat weerstand tegen kernenergie.' De argumenten zijn volgens alinea 6 gebaseerd op 'twee misverstanden' (regel 66). In de volgende alinea's worden de argumenten ontkracht.

1p 2 (alinea) 13

In alinea 13 en 14 wordt de tekst afgerond: 'Nederland staat nu op een tweesprong: het land kan kiezen voor een realistisch energiebeleid waarbij meer kerncentrales gebouwd worden.' (regels 149-152)

3p 3 De kern van een goed antwoord bestaat uit vijf van de volgende zeven inhoudelijke voordelen:

- 1 **minder/geen uitstoot van broeikasgas/CO₂**
- 2 **geen luchtvervuiling**
- 3 **een lange levensduur**
- 4 **een grote betrouwbaarheid (vanwege de onafhankelijkheid van weersomstandigheden)**
- 5 **een kerncentrale levert veel energie**
- 6 **een kerncentrale levert goedkope(re) energie**
- 7 **een kerncentrale is rendabeler**

Vijf voordelen goed: 3p. Vier goed: 2p. Drie goed: 1p. Minder dan drie: 0p.

Voordelen 1 en 2: 'De oplossing voor Nederland is kernenergiecentrales te bouwen die geen broeikasgas uitstoten en ook geen luchtvervuiling veroorzaken.' (regels 44-47)

Voordelen 3 en 5: 'Een enkele kerncentrale, met een levensduur van meer dan zestig jaar, kan duizenden windturbines en zonnepanelen, met een levensduur van ongeveer vijftien jaar, vervangen.' (regels 48-52)

Voordeel 4: 'En een kerncentrale zal dat doen met grote betrouwbaarheid, ongestoord door de wisselvalligheid van het weer.' (regels 52-56)

Voordelen 1, 6 en 7: 'In Frankrijk is, als gevolg van 58 kerncentrales, de uitstoot van CO₂ per kilowattuur ongeveer tien maal kleiner dan die in Duitsland en is de prijs per kilowattuur ongeveer de helft.' (regels 57-62)

1p 4 B

Over de 'weerstand (...) tegen het standpunt dat we echt niet om kernenergie heen kunnen' gaat alinea 6. Daar zegt de schrijver meteen al dat die weerstand op misverstanden berust: 'het gevaar dat kerncentrales zouden vormen voor hun omgeving en het "probleem" van het radioactieve afval.' (regels 67-70) Vervolgens gebruikt hij de alinea's 7 tot en met 12 om die twee argumenten te weerleggen.

2p 5 1 'realistisch' (regel 151)

2 'sprookje' (regel 154)

3 'duurzame' (regel 154)

Drie woorden goed: 2p. Twee goed: 1p. Minder dan twee: 0p.

Meer kerncentrales bouwen noemt de schrijver 'realistisch'. Voortgaan met windturbines en zonnepanelen noemt hij een 'sprookje'. En hij noemt windturbines en zonnepanelen 'duurzaam' tussen aanhalingsstekens. Uit die aanhalingsstekens blijkt dat hij hier met het begrip 'duurzaam' de spot drijft.

- 2p 6 De kern van een goed antwoord:

- 1 **(Het gaat hier om een) vals dilemma / een onjuist beroep op een voor-en-nadelenschema.** [1p]
- 2 **Er wordt gesteld dat er maar twee mogelijkheden zijn / dat we moeten kiezen tussen (realistisch energiebeleid met) kerncentrales of (het sprookje van de) 'duurzame' windturbines en zonnepanelen, terwijl er ook nog wel andere mogelijkheden zijn.** [1p]

Je antwoord moet bestaan uit een of meer volledige zinnen. Het mag niet meer dan 40 woorden tellen.

Het dilemma: 'Nederland staat nu op een tweesprong: het land kan kiezen voor een realistisch energiebeleid waarbij meer kerncentrales gebouwd worden. Of het land kan voortgaan met het sprookje van de "duurzame" windturbines en zonnepanelen.' (regels 149-155)

Dit is een vals dilemma: nergens in de tekst wordt beargumenteerd dat kern-, wind- en zonne-energie de enige mogelijkheden zouden zijn. En het is algemeen bekend dat er nog wel meer energiebronnen bestaan.

- 2p 7 De kern van een goed antwoord:

De kosten voor:

- 1 **de benodigde apparatuur om wind- en zonne-energie op te wekken** [1p]
- 2 **een extra energiebron (om de stroomvoorziening zeker te stellen) / fossiele brandstoffen / de opslag van wind- en zonne-energie** [1p]

Het staat niet in de tekst, maar het ligt voor de hand: om op grote schaal wind- en zonne-energie op te wekken, moet er worden geïnvesteerd in windturbines en zonnepanelen. En in verband met de wisselvalligheid van wind en zon (zie regels 38-43) moet een deel van de opgewekte energie worden opgeslagen of moet er nog een andere energiebron worden aangesproken.

- 1p 8 De kern van een goed antwoord:

Dat de economie rendabel en stabiel is, wil niet zeggen dat er (automatisch) sprake is van een opbloei van de economie.

Je antwoord moet bestaan uit een of meer volledige zinnen. Het mag niet meer dan 30 woorden tellen.

In de tekst gaat het steeds om de energievoorziening die nodig is voor de economie. Zie bijvoorbeeld regels 21-24: 'Denkt men werkelijk dat windturbines en zonnepanelen voldoende zullen zijn om de Nederlandse economie gaande te houden?' Het bezwaar van de schrijver tegen wind- en zonne-energie, aangevuld met energie uit fossiele brandstoffen: 'Bovendien zal deze weg nooit economisch rendabel kunnen worden.' (regels 160-161)

Volgens de schrijver moeten we dus kiezen voor kernenergie om de Nederlandse economie wel gaande te houden. Maar nergens bearugmenteert hij dat die keuze zou leiden tot een opbloei van de economie.

- 2p 9 D

De hoofgedachte wordt het duidelijkst onder woorden gebracht in alinea 4: 'De oplossing voor Nederland is kernenergiecentrales te bouwen (...). Een enkele kerncentrale, met een levensduur van meer dan zestig jaar, kan duizenden windturbines en zonnepanelen, met een levensduur van ongeveer vijftien jaar, vervangen. En een kerncentrale zal dat doen met grote betrouwbaarheid, ongestoord door de wisselvalligheid van het weer.'

3p 10 2 [1p]

3 [1p]

4 [1p]

De schrijver is 'ingenieur, consultant energietechnologie en lid van de American Nuclear Society'. De uitspraken 2, 3 en 4 doet hij op grond van zijn kennis van zaken. Voor de uitspraken 1 en 5 geldt dat niet. Dat de Nederlandse klimaatdoelen onnodig ambitieus zijn en dat we moeten stoppen met investeringen in wind- en zonne-energie, zijn meningen van de schrijver. Hij kan deze uitspraken niet doen op grond van zijn deskundigheid.

TEKST 2 KERNENERGIE? DAT IS WENSDENKEN

1p 11 B

Van Erp 'een gelovige' noemen, is geen inhoudelijk argument. Hij is 'ingenieur, consultant energietechnologie en lid van de American Nuclear Society'.

1p 12 (alinea) 6

Zie regels 73-85: 'Een dag voordat Van Erp in Trouw beweert dat het probleem van kernafval eigenlijk is opgelost, zette in Zweden de rechter uiteindelijk een dikke streep door de plannen voor eindberging van het kernafval. Na twintig jaar intensieve discussies en eindeloos veel onderzoek concludeerde de rechter dat onvoldoende is aangetoond dat een van de materialen waarin het kernafval verpakt wordt voor het voor tienduizenden jaren onder de grond gaat, veilig is.'

En regels 88-89: 'Wereldwijd heeft nog niemand een oplossing voor hoogactief kernafval.'

En regels 92-98: 'In volume gemeten gaat het om weinig afval. Helaas is dat niet zo relevant. Het gaat om de toxiciteit en de stralingsintensiteit. Of je nu 100 of 10.000 kilo moet opbergen voor tienduizenden jaren, het probleem blijft even groot.'

1p 13 (alinea) 3 / (alinea) 4

Het deelonderwerp komt zowel in alinea 3 als in alinea 4 uitgebreid aan de orde. In alinea 3: 'De reactoren van generatie 3+ (...) kunnen nog steeds niet garanderen dat het nooit misgaat. Ja, ze zijn waarschijnlijk veiliger dan de honderden centrales van de eerste, tweede en derde generatie die wereldwijd nog in bedrijf zijn. Maar ondanks de waanzinnig hoge kosten van die nieuwste generatie reactoren is inherente veiligheid niet gegarandeerd.' (regels 30-41)

In alinea 4: 'Wereldwijd hebben zich vijf grote rampen voorgedaan in kerncentrales. Dat is, ook statistisch, een significant aantal. Risico is kans maal gevolg. De kans erop blijkt vele malen groter dan ons wordt voorgespiegeld en de gevolgen zijn enorm (...).' (regels 42-50)

2p 14 2 [1p]

6 [1p]

In uitspraak 2 versterkt de schrijver zijn standpunt met de uitdrukking 'waanzinnig hoge kosten'.

In uitspraak 6 gaat het om de uitdrukking 'Laten we (...) niet opnieuw in de nucleaire valkuil trappen.'

2p 15 C

In de laatste alinea wordt goed duidelijk waar het in deze tekst om gaat: 'Laten we, nu Nederland eindelijk op stoom begint te komen met wind, zon, besparing en het beprijsen van vervuiling, niet opnieuw in de nucleaire valkuil trappen.' (regels 100-104)

- 2p 16 Twee van de volgende drie factoren:

- 1 **de kosten van de gevolgen van ongelukken met kernenergie**
- 2 **de steeds strengere veiligheidsnormen / de hoge kosten van de nieuwe reactoren**
- 3 **de opslag van kernafval**

Per juiste factor: 1p (tot een maximum van 2p).

Factor 1: '(...) de gevolgen zijn enorm; niet alleen als je kijkt naar het menselijk leed, maar ook als je het in geld uitdrukt. De ongelukken in Fukushima en Tsjernobyl hebben al meer dan 1000 miljard euro gekost.' (regels 46-53)

Factor 2: 'De industrie verwijt het de milieubeweging dat de kosten oplopen. Wij eisen immers dat er niks mis moet kunnen gaan.' (regels 25-28)

Factor 3: '(...) de nog onbekende kosten voor definitieve berging van het verspreide radioactieve materiaal.' (regels 64-72) En: 'Wereldwijd heeft nog niemand een oplossing voor hoogactief kernafval. En ja, dat moet voor 240.000 jaar hermetisch van mens en milieu afgesloten worden.' (regels 88-92)

OVERKOEPELENDE VRAGEN TEKST 1 EN 2

- 1p 17 De kern van een goed antwoord:

De hoeveelheid radioactief afval is niet zo relevant. / Het gaat om de toxiciteit en de stralingsintensiteit.

Je antwoord moet bestaan uit een of meer volledige zinnen. Het mag niet meer dan 15 woorden tellen.

Zie tekst 2, regels 92-98: 'In volume gemeten gaat het om weinig afval. Helaas is dat niet zo relevant. Het gaat om de toxiciteit en de stralingsintensiteit. Of je nu 100 of 10.000 kilo moet opbergen voor tienduizenden jaren, het probleem blijft even groot.'

- 2p 18 Twee van de volgende vier zinnen:

- 1 '**Radioactief afval kan alleen gevvaarlijk zijn wanneer er minstens vier barrières tegelijkertijd verbroken worden.**' (tekst 1, regels 90-92)
- 2 '**De hoeveelheid radioactief afval afkomstig van kerncentrales is zeer klein in vergelijking met het afval van bijvoorbeeld kolencentrales.**' (tekst 1, regels 94-97)
- 3 '**De moderne behandelingstechnieken (waaronder 'pyro-processing') zijn in staat de tijdsduur van de radioactiviteit van de splijtingsproducten sterk te verkleinen.**' (tekst 1, regels 97-102)
- 4 '**Over hoeveel radioactief afval hebben we het?**' (tekst 1, regels 103-104)

Per juiste zin: 1p (tot een maximum van 2p).

Je moet twee zinnen citeren, maar je hebt vier mogelijkheden. Daarbij gaat het om de ernst van het probleem van hoogactief kernafval. Je moet hier niet een zin citeren die stelt dat het afval van kolencentrales een veel groter probleem vormt.

- 2p 19 De kern van een goed antwoord:

- 1 Zin 1:

Volgens alinea 3 van tekst 1 kunnen wind- en zonne-energie *niet* economisch rendabel zijn in vergelijking met kernenergie, want

deze vormen van energie vereisen een dubbele investering / laten ons voor de helft afhankelijk blijven van fossiele brandstoffen. [1p]

- 2 Zin 2:

Volgens alinea 2 van tekst 2 kunnen wind- en zonne-energie *wel* economisch rendabel zijn in vergelijking met kernenergie, want

deze vormen van energie hebben (wel) een positieve (financiële) leercurve / worden steeds goedkoper. [1p]

Voor een juiste uitleg bij een verkeerde beoordeling: 0p.

Voor een verkeerde uitleg bij een juiste beoordeling: 0p.

Per zin mag je uitbreiding niet meer dan 20 woorden tellen.

Voor zin 1 zie tekst 1, regels 38-43: 'Het feit dat de wisselvalligheid van wind en zon altijd een dubbele investering zal vergen, heeft tot gevolg dat dit een optie is die nooit economisch rendabel zal zijn.'

Voor zin 2 zie tekst 2, regels 17-24: 'Elke kilowattuur stroom uit een nieuwe kerncentrale kost meer dan een uit de vorige, zelfs als de nieuwe centrale van hetzelfde type is. Waar alle duurzame energiedragers een, vaak scherpe, positieve leercurve laten zien, is dit voor kernenergie kennelijk niet mogelijk.'

TEKST 3 BOTSENDE IDEALEN BLIJVEN GELOOFWAARDIG

2p 20 De kern van een goed antwoord:

- 1 Ze zijn strenger in de leer.**
- 2 Ze kennen geen twijfel / dragen overduidelijke standpunten uit.**
- 3 Ze maken gebruik van een confronterende debatteerstijl. / Ze leren door te botsen, de grenzen op te zoeken en nu en dan het roer om te gooien.**

Drie kenmerken goed: 2p. Twee goed: 1p. Minder dan twee: 0p.

Je antwoord moet bestaan uit een of meer volledige zinnen. Het mag niet meer dan 40 woorden tellen.

Kenmerk 1: 'Het levert een aantrekkelijk verhaal op: ze zijn altijd net iets strenger in de leer en een kop met "Why I changed my mind" garandeert veel kliks.' (regels 21-25)

Kenmerk 2: 'Wat opvalt: na de grote ommezwaaai zijn ze vaak net zo twijfelloos als daarvoor.' (regels 25-27)

Kenmerk 3: 'Misschien geloof ik ze omdat ik regelmatig dezelfde stijl van debatteren hanteer, en die komt direct voort uit mijn eigen stijl van denken. Leren door te botsen, de grenzen opzoeken en zo nu en dan het roer omgooien.' (regels 30-36)

2p 21 De kern van een goed antwoord:

- 1 Mike Shellenberger was eerst voorstander van wind- en zonne-energie (en was tegen kernenergie). Nu is hij voorstander van kernenergie (en tegen zonne-energie). [1p]**
- 2 Mark Lynas was eerst tegen genetische technieken en nu is hij juist voor (genetische technieken). [1p]**

Je antwoord moet bestaan uit een of meer volledige zinnen. Het mag niet meer dan 50 woorden tellen.

De concurrerende idealen van Shellenberger: "Onbegrijpelijk en irrationeel" noemde Mike Shellenberger mensen die tegen kernenergie zijn. Hij is groot voorstander en reist de wereld over om het nucleaire woord te verkondigen. De milieuactivist maakte een stevige ommezwaaai in zijn opvattingen over kernenergie. Hij groeide op als links hippiekind, keerde zich tegen kernenergie, was een fervent voorstander van wind- en zonne-energie.' (regels 1-12)

De concurrerende idealen van Lynas: 'Gentech heeft bijvoorbeeld Mark Lynas; eerst antigentechactivist en nu prominent voorstander van genetische technieken.' (regels 17-21)

1p 22 B

Zie regels 41-48: 'Ecomodernisten hebben een soort Ruttiaans positivisme over zich: techniek is gaaf en gaat de wereld reden en iedereen die het daarmee oneens is, is bang of onwetenschappelijk of beide. De argumenten leunen zwaar op wetenschappelijke inzichten.'

1p 23 B

Zie regels 57-63: 'Nu is (door mensen veroorzaakte) klimaatverandering constateren een tamelijk wetenschappelijke exercitie. (...). Maar wat we daar vervolgens mee moeten, is voer voor prachtig debat.'

1p 24 D

Zie regels 57-61: 'Nu is (door mensen veroorzaakte) klimaatverandering constateren een tamelijk wetenschappelijke exercitie. Je moet wel heel erg met je ogen knijpen, wil je iets anders zien.' Met andere woorden: de constatering is onontkoombaar. Alleen als je met opzet heel slecht kijkt, zie je geen klimaatverandering.

2p 25 De kern van een goed antwoord:

1 Het snelle brein bepaalt (op basis van intuïtie/gevoel) wat je ergens van vindt [1p]

2 terwijl het langzame brein (met behulp van de ratio) zoekt naar de bijbehorende onderbouwing van het standpunt. [1p]

Je antwoord moet bestaan uit een of meer volledige zinnen. Het mag niet meer dan 30 woorden tellen.

Zie regels 96-99: 'In dit soort verhitte discussies zijn het niet de cijfers die botsen. Hier botsen wereldbeelden, idealen, dromen, verlangens en emoties.'

En regels 111-116: 'Mijn snelle brein had allang besloten dat dit de enige juiste oplossing is voor het klimaatprobleem. Mijn langzame brein vond de bijbehorende cijfers en studies.'

1p 26 C

Zie regels 27-36: '(...) volgens mij is het meeste geen theater. Misschien geloof ik ze omdat ik regelmatig dezelfde stijl van debatteren hanteer, en die komt direct voort uit mijn eigen stijl van denken. Leren door te botsen, de grenzen opzoeken en zo nu en dan het roer omgooien.' Met andere woorden: in een debat met opzet de meningen laten botsen, de tegenstellingen opzoeken.

1p 27 De kern van een goed antwoord:

De oplossingen bestaan uit iets wat de verschillende groepen zelf (graag) al doen. / De oplossingen bestaan uit iets wat voortkomt uit hun eigen wereldbeeld/ideologie. / De oplossingen vloeien niet (rechtstreeks) voort uit wetenschappelijke inzichten.

Je antwoord moet bestaan uit een of meer volledige zinnen. Het mag niet meer dan 20 woorden tellen.

Neem bijvoorbeeld de vegetarische fietsers: 'Vegetarische fietsers wijzen vooral op de vervuiling van vlees eten en autorijden.' (regels 64-66) De oplossing die zij aandragen: geen vlees eten en geen autorijden. En dat is precies wat ze toch al doen. De oplossing berust niet op wetenschappelijke inzichten: 'Gelukkig regeert "de wetenschap" niet en mag iedereen van zijn eigen optimale energiemix dromen – en die deels zelf uitvoeren.' (regels 76-79)

1p 28 D

De schrijfster is een voorstander van het laten botsen van meningen. Dat levert 'prachtig debat' op (zie regel 63). Het gaat haar om het botsen van 'wereldbeelden, idealen, dromen, verlangens en emoties' (zie regels 98-99) Alleen zou het volgens haar wel helpen als de deelnemers aan het debat inzage geven in 'hun competing ideals' (zie regel 109).

TEKST 4 MISSCHIEN EERST EENS BEGRIJPEN WAT ONS OVERKOMEN IS**1p 29 (alinea) 4**

Zie regels 35-37: 'Misschien moeten we eerst eens proberen te begrijpen wat ons precies overkomen is.'

1p 30 B

Het gaat in deze tekst in het algemeen om de problemen van de digitalisering, niet alleen in het onderwijs. Volgens regels 161-164 gaat het ook om de digitalisering op het werk en thuis.

De schrijfster vindt dat de overheid zich er zorgen over zou moeten maken. Zie regels 12-14: 'Horen we hier veel debatten over? Is Den Haag in rep en roer? Niet echt.'

2p 31 De kern van een goed antwoord:

1 Standpunt: het onderwijsbeleid uit 2016 dat gericht is op verdere digitalisering, moet niet gecontinueerd worden. [1p]

2 Argument: onderzoek laat zien dat digitalisering slecht is voor onze cognitieve/sociale/fysieke vermogens. [1p]

Je antwoord moet bestaan uit een of meer volledige zinnen. Je mag geen voorbeelden gebruiken.

Het standpunt blijkt uit de retorische vraag: 'Maar wie zou nu – amper twee jaar verder – dat beleid nog omarmen?' (regels 25-27) Daarin verwijst 'dat beleid' naar het beleid van Sander Dekker, waarover je leest in alinea 2.

Het argument blijkt ook uit een retorische vraag: 'Wie heeft er inmiddels geen kennis genomen van de vele onderzoeken over de negatieve invloed van digitalisering op de cognitieve en sociale vermogens? Om over de nek- en rugpijnen, de slapeloosheid en aandachtsstoornissen nog maar te zwijgen.' (regels 27-34)

3p 32	'diepzeeduiken in een zee van woorden'	'glijden over de oppervlakte als een jetskiér'
	1a. ' (we zijn steeds slechter in staat om) deze informatie aandachtig te lezen ' (regels 71-72) of 'er een weloverwogen mening over te vormen' (regels 72-74)	1b. ' (We kunnen weliswaar steeds) sneller informatie vinden ' (regels 69-70)
	2a. ' er een weloverwogen mening over te vormen ' (regels 72-74) of '(in plaats van) erover na te denken' (regels 77-78)	2b. ' We consumeren informatie ' (regel 77)
	3a. ' (Vroeger) kon ik me moeiteloos verdiepen (in een boek of een lang artikel). ' (regels 79-81)	3b. ' (Nu) laat mijn concentratie (na een bladzijde of twee al) te wensen over. ' (regels 81-83)

Per juist geciteerd paar zinnen of zinsgedeelten: 1p (tot een maximum van 3p).

1a/1b: De hele zin luidt: 'We kunnen weliswaar steeds sneller informatie vinden, maar we zijn steeds slechter in staat om deze aandachtig te lezen en er een weloverwogen mening over te vormen.' (regels 69-74). Hierin komt het snelle vinden van informatie overeen met de snelheid van de jetskiér. Het aandachtig lezen of de weloverwogen meningsvorming komt overeen met de duik in een diepzee van woorden.

Op dezelfde manier kun je de andere twee zinnen analyseren: het ene deel komt overeen met de ene metafoor, het andere met de andere metafoor.
Let erop dat je niet meer mag citeren dan nodig is.

- 1p 33 Zin 1:** Dat twee derde van de zieke werknemers thuiszit vanwege deze klachten is in deze volledige redenering *wel* relevant, want
deze klachten worden (inderdaad) veroorzaakt door (een overspanning van het brein die is veroorzaakt door) multitasken. [1p]

'... de redenering klopt.' Op.

of

- Zin 2: Dat twee derde van de zieke werknemers thuiszit vanwege deze klachten is in deze volledige redenering *niet* relevant, want
deze klachten kunnen ook een andere oorzaak hebben dan multitasken of digitalisering. [1p]

'... de redenering klopt niet.' Op.

Je uitbreiding van de zin mag niet meer dan 25 woorden tellen.

Je kunt de gebruikte argumentatie juist vinden of niet. De keuze is aan jou. Je antwoord is goed als je uitleg goed is.

Zin 1: 'Ons brein heeft tijd en rust nodig om de vele informatie goed te kunnen verwerken, maar die gunnen we onszelf niet.' (regels 98-101)

Maar je kunt het ook anders zien, en dan kom je uit bij zin 2. De klachten kunnen het gevolg zijn van de overspanning van het brein, maar ze kunnen ook andere oorzaken hebben. Dat twee derde van de zieke werknemers thuiszit met deze klachten, wil nog niet zeggen dat bij al die werknemers de klachten door het multitasken worden veroorzaakt.

- 3p 34 De kern van een goed antwoord:**

- 1 Weliswaar blijkt (uit onderzoek) dat de communicatiefrequentie via digitale media vertenvoudigd is / dat we meer digitaal zijn gaan communiceren, [1p]
- 2 maar we zijn minder in staat tot (het voelen van) empathie en compassie (voor anderen) / er is een sterke afname van sociale vaardigheden (als we nog hoofdzakelijk via beeldschermen communiceren), [1p]
- 3 dus is het een mythe / klopt het niet dat digitalisering ons (daadwerkelijk / inderdaad) verbindt met anderen. [1p]

Je antwoord moet bestaan uit een volledige zin.

1: 'Hoewel de communicatiefrequentie via Facebook, e-mail, Twitter en sms vertenvoudigd is (...)' (regels 113-121)

2: '(...) blijkt uit onderzoek van onder anderen de Britse neuroloog Susan Greenfield dat we minder in staat zijn subtiele, typisch menselijke vormen van empathie en compassie voor anderen te voelen.' (regels 113-121) Of: 'Greenfield constateert een sterke afname van sociale vaardigheden als we hoofdzakelijk nog via beeldschermen communiceren.' (regels 126-130)

3: 'Het is ook een mythe dat we door de digitalisering daadwerkelijk met anderen verbonden zijn.' (regels 111-113)

- 1p 35 De kern van een goed antwoord:**

De (toenemende) digitalisering zorgt ervoor dat we aan oneindige informatiestromen / te veel informatie worden blootgesteld. / We hebben last van het onbegrensde van digitale informatie.

Je antwoord moet bestaan uit een of meer volledige zinnen. Het mag niet meer dan 20 woorden tellen.

Alinea 4 begint zo: 'Misschien moeten we eerst eens proberen te begrijpen wat ons precies overkomen is.' (regels 35-37) Het antwoord op de vraag volgt meteen: 'Computers, iPads en smartphones onderscheiden zich van de oude dingen hierin dat zij geen besloten ding op zich zijn, maar een medium dat verwijst naar iets buiten

het ding: het worldwide web met zijn oneindige informatiestromen, onbegrensde werelden en dus ook onbegrensde mogelijkheden. Het is dit onbegrensde karakter dat ons parten begint te spelen.' (regels 37-47)

3p 36 De kern van een goed antwoord:

- 1 **(meer informatie consumeren en) minder nadenken over informatie [1p]**
- 2 **(een teveel aan informatie met als gevolg) overspanning van het brein [1p]**
- 3 **(veel meer communicatie via sociale media en daardoor) minder empathie [1p]**

Gevolg 1: 'We kunnen weliswaar steeds sneller informatie vinden, maar we zijn steeds slechter in staat om deze aandachtig te lezen en er een weloverwogen mening over te vormen. (...) We consumeren informatie in plaats van erover na te denken.' (regels 69-78)

Gevolg 2: 'Ons brein heeft tijd en rust nodig om de vele informatie goed te kunnen verwerken, maar die gunnen we onszelf niet. Gevolg is een overspanning van het brein (...).' (regels 98-107)

Gevolg 3: 'Hoewel de communicatiefrequentie (...) vertenvoudigd is, blijkt (...) dat we minder in staat zijn subtiele, typisch menselijke vormen van empathie en compassie voor anderen te voelen.' (regels 113-121)

1p 37 A

Zie regels 161-164: 'We zullen een politiek debat moeten beginnen over de juiste maat van digitalisering, zowel op school, als op het werk en thuis.'

1p 38 A

De bezorgdheid blijkt onder meer uit de vragen aan het begin van de tekst: 'Horen we hier veel debatten over? Is Den Haag in rep en roer? Niet echt.' (regels 12-14) Dat de schrijfster het probleem analyserend benadert, blijkt onder meer uit de titel en de eerste zin van alinea 4: 'Misschien moeten we eerst eens proberen te begrijpen wat ons precies overkomen is.' (regels 35-37)

2p 39 De kern van een goed antwoord:

- 1 **Nee, de grafiek kan daarvoor niet gebruikt worden [1p]**
- 2 **want uit de grafiek blijkt dat digitale middelen met name een negatieve invloed hebben op de studieresultaten. [1p]**

Je antwoord moet bestaan uit een of meer volledige zinnen. Het mag niet meer dan 40 woorden tellen.

Uit de grafiek kun je aflezen dat het gebruik van digitale middelen bij erg veel gebruikers een negatieve invloed heeft op de studieresultaten: bij meer dan zestig procent. Geen reden om het onderwijs snel te digitaliseren.

2p 40 De kern van een goed antwoord:

- 1 **Nee, de grafiek kan daarvoor niet gebruikt worden / de grafiek gaat in tegen het standpunt in alinea 8 [1p]**
- 2 **want uit de grafiek blijkt dat een ruime meerderheid positief is over de invloed van digitale middelen op contact met vrienden. [1p]**

Je antwoord moet bestaan uit een of meer volledige zinnen. Het mag niet meer dan 50 woorden tellen.

Volgens alinea 8 is het een mythe dat we door de digitalisering daadwerkelijk met anderen verbonden zijn (zie regels 111-113). Deze gedachte wordt niet ondersteund door de grafiek. Want meer dan zestig procent van de ondervraagden ervaart vooral een positieve invloed op het contact met vrienden. En maar heel weinig ondervraagden ervaart een negatieve invloed op het contact met vrienden.

Tekst 1

Mag het een tikje minder spontaan, alstublieft?

(1) Het wemelt van de spontane mensen: op datingsites, bij de kapper, in de horeca, op scholen, in talk- en spelletjesshows en ook in de politiek. Een politicus kan allang niet meer volstaan met gedrevenheid en vakbekwaamheid alleen. Als hij niet leuk kan omgaan met de mensen op straat of in het voetbalstadion, stelt hij zich bloot aan het verwijt dat hij arrogant is of een bewoner van die vermaledijde ivoren toren. En dat verwijt is dodelijk in het land waar de spontane mens heerser is.

(2) De (zelf)kwalificatie ‘spontaan’ wordt zo intensief gebezigt, dat niemand zich lijkt af te vragen wat ermee wordt bedoeld. Iets positiefs, zo veel is duidelijk. De spontane mens is niet gekunsteld, niet verlegen, oprecht, eerlijk, onbevangen, openhartig en behept met zelfvertrouwen. En wie van nature niet spontaan is, kan op allerhande sites lezen hoe hij dat alsnog kan worden – waarbij steeds de disclaimer wordt geplaatst dat je spontaniteit niet kunt simuleren.

(3) Maar dat je niet spontaan zou willen zijn? Bij de makers van de zelfhulpsites gaat dat er niet in. “Accepteer uzelf en werk aan de rem die u tegenhoudt om spontaan te zijn”, moedigen de makers van *InfoNu.nl* de sociaal minderbedeelde bezoeckers aan. Een gemis aan spontaniteit is niet een vorm van bedachtzaamheid, maar komt voort uit angst voor afwijzing door anderen. “Deze angst

ontwikkeld (sic!) zich vaak al in de jeugd bijvoorbeeld door ouders die een druk leggen op presteren of doordat men gepest is.”

(4) Voor coach Hans Klaasse is spontaniteit een absolute vereiste voor succesvol ondernemerschap. “*Keep calm and focus on spontaneity*¹⁾”, houdt hij ondernemers voor op zijn site. “Spontaniteit komt tot uiting in daadkracht, zoals het oppakken van nieuwe initiatieven en het in gang zetten van verfrissende acties. (...) Bij spontaniteit staat de mens als inspiratiebron centraal. (...) Een spontane en geïnspireerde ondernemer staat bol van authenticiteit en uniciteit. (...) Tegenovergesteld gedrag werpt zijn schaduw vooruit! Dwang, ongenoegen, angst, ongemotiveerd gedrag en fakegedrag.” Een beetje ondernemer heeft, met andere woorden, geen andere keuze dan spontaan te zijn.

(5) Spontaniteit – afgeleid van het Latijnse *mea sponte*: uit eigen beweging, op eigen kracht – mag zich dan in de gunst van de tijdgeest verheugen, als tegenhanger van knellende conventies en drukkende gedachten heeft ze een lange voor geschiedenis. In *Briefen über die ästhetische Erziehung des Menschen*²⁾ (1795) van de Duitse filosoof en dichter Friedrich Schiller (1759-1805) is de spontane mens het equivalent van de spelende mens, die “alleen kan spelen wanneer hij in

noot 1 *Keep calm and focus on spontaneity*: “Blijf rustig en richt je op spontaniteit.”

noot 2 *Briefen über die ästhetische Erziehung des Menschen*: Brieven over de esthetische ontwikkeling van de mens

- de volle betekenis van het woord mens is, en alleen dan mens is als hij speelt".
- 80 **(6)** Jacob Moreno (1889-1974), grondlegger van de groepspsychotherapie, stelde zich ten doel "spontaniteit en creativiteit van mensen vrij te maken". "Ik leer mensen hoe ze
- 85 God kunnen spelen", zou hij ooit tegen zijn collega-psychanaliticus Sigmund Freud (1856-1939) hebben gezegd. Fantasie, onbevangenheid en – inderdaad – spontaniteit zouden
- 90 de mens daartoe in staat stellen. Hijzelf had als jongetje van vierenhalf voor God gespeeld door plaats te nemen op een hoge constructie van tafels en stoelen. "Plotseling hoorde ik
- 95 een kind mij vragen: 'Waarom vlieg je niet?' Toen sloeg ik mijn armen uit om het te proberen. Een seconde later viel ik op de vloer en brak ik mijn rechterarm."
- 100 **(7)** In Moreno's tijd – het beschreven voorval moet zich in 1893 hebben voorgedaan – moest spontaniteit nog worden bevochten op dragers van de victoriaanse moraal, die destijds
- 105 overal op het Europese continent heerste. Die moraal, gekenmerkt door huiver voor emoties, lichamelijkheid en intimiteit, vormde weer het voorlopig eindpunt van het 'civilisatieproces' dat socioloog Norbert Elias
- 110 later heeft beschreven. Uit de – overwegend Britse – etiquetteboeken die Elias had gelezen, maakte hij op hoe ingrijpend de opvattingen over
- 115 de omgangsvormen in de voor-gaande eeuwen waren veranderd.
- (8)** De middeleeuwer gaf nog onge-remd uiting aan zijn emoties en 'gewelddadige spontaniteit'. Daarna
- 120 raakten gaandeweg deugden als zelf-beheersing en ingetogenheid in zwang, zeker in landen die naar het protestantisme waren overgegaan.

Niet alleen de maatschappelijke elite maakte zich deze beschavingssnormen eigen, ook de 'lagere klassen' – die hoopten daarmee respectabiliteit te verwerven. Het civilisatieproces ging dus twee kanten op: het schreed voort in de tijd en het maakte zich breed – van de elite naar de klassen die op de elite wilden lijken.

(9) Het heeft er alle schijn van dat het civilisatieproces volgens de definitie van Elias tot staan is gebracht. De maatschappelijke elite heeft opgehouden te bestaan als cultuurdrager. De levenshouding van de oude elite is allang niet meer maatgevend. Het tegendeel is eerder het geval: ze probeert zich naar buiten toe niet van de rest van de samenleving te onderscheiden. Bovendien heeft de 'nieuwe elite' van ondernemers, mediasterren en topvoetballers niet de behoefte 'het goede voorbeeld' te geven. Zo reageerde Katja Schuurman jaren geleden enigszins getergd op het verwijt dat ze met haar rijgedrag – onder invloed achter het stuur – haar voorbeeldfunctie had verzaakt: "Ik kan het toch ook niet helpen dat ik BN'er ben."

(10) Dat het civilisatieproces is onderbroken, zou ook kunnen worden opgemaakt uit de herwaardering van spontaniteit als noemer van onge-remdheid, onbevangenheid en afkeer van conventies. Voor die deugden hadden de dragers van de oude culturele norm beslist geen waardering.

(11) Hoe zij aankeken tegen mensen die nu 'spontaan' zouden worden genoemd, blijkt uit de passage van de in juli verschenen biografie van George Maduro (1916-1945) – de oorlogsheld van sefardisch-joodse³⁾ huize naar wie Madurodam is vernoemd – waarin Maduro senior zijn

noot 3 Sefardische joden zijn joden wier voorouders in Spanje en Portugal woonden.

(enige) zoon op het hart bindt om te breken met zijn vriendin Hedda, die hij als "een minderwaardig meisje" diskwalificeert. "Minderwaardig niet alleen wegens haar gebrekkige opvoeding, haar laag intellect en burgerlijke manieren en voorkomen, maar ook wegens haar veelbesproken impulsieve en losbandige gedrag." De gevreesde 'mesalliance'⁴⁾ kwam overigens niet tot stand. Niet vanwege de ouderlijke interventie, maar omdat George in 1941 tijdens een verblijf in het Oranjehotel, de Scheveningse strafgevangenis, zonder plichtplegingen door Hedda werd gedumpt.

(12) Het eerherstel van de spontane mens is een begrijpelijke reactie op de starheid en het decorum waarin de oude elite vaak haar toevlucht zocht. Er is geen enkele reden om deze ontwikkeling te betreuren. Wel kun je je afvragen of spontaniteit zich niet ontwikkelt tot een even dwingende levenshouding als de etiquette van weleer.

(13) Spontaniteit is de sociale norm, zoals het even diffuse begrip 'welle-vendheid' dat in de victoriaanse tijd was. En ook van deze norm gaat iets intimiderends uit op mensen die zich er niet behaaglijk bij voelen. Spontaniteit heeft niet alleen positieve uitingsvormen, ze kan ook worden opgevoerd als legitimatie voor botheid, ongemanierdheid en wangedrag. De spontane mensen eisen de openbare ruimte voor zichzelf op, zeker op zomerse dagen. Ze voelen zich gerechtigd iedereen deelgenoot te maken van hun particuliere genoe-

gens. In hun bijzijn voelen schuchtere, verlegen en bedachtzame mensen zich klein en ongezien. Erger: waar een luidruchtige spontaniteit de norm is, zijn terughoudendheid en ingetogenheid enigszins suspect.

Formeel gedrag geldt als een sociale zonde.

(14) Spontaniteit laat geen ruimte voor aftasten en voor verkennende bewegingen. De spontane mens slaat meteen aan het zoenen. Hij gaat op je tenen staan terwijl je misschien nog even wat afstand zou willen houden. Hij suggereert een intimiteit of vriendschappelijkheid die er (nog) niet is. Hij stelt vragen die je liever nog niet beantwoordt. Op zelfhulp-sites wordt spontaniteit opgevoerd als voorwaarde voor intieme en minder intieme relaties.

(15) Maar spontaniteit kan een rij-pingsproces ook nodeloos beladen. Wie meteen, op z'n Ikea's, begint te tutoyeren, slaat de 'u'-fase over. En dat is jammer. In Duitstalige landen wordt je het 'du' nog plechtig aangeboden, als een ridderslag van iemand die je vriendschap werkelijk op prijs stelt. Op die manier is het 'du' een gekoesterde verworvenheid en geen loze aanspreekvorm.

(16) In Nederland zou zo'n sociaal ritueel inmiddels een hopeloos gekunstelde indruk maken. Het zij zo. Toch is het te hopen dat de spontane mens iets aan spontaniteit inboet en dat 'jij' – net als 'you' in het Engelse taalgebied – ooit zo kan worden uitgesproken dat het niet per definitie 'jij' betekent.

naar: Sander van Walsum
uit: de Volkskrant, 3 september 2016

Sander van Walsum is journalist en heeft meerdere boeken gepubliceerd.

noot 4 mesalliance: een huwelijk beneden iemands stand of sociale positie

In de inleiding van een tekst probeert een auteur vaak de aandacht van de lezer te trekken. Enkele manieren om dat te doen, zijn:

- 1 een aanleiding schetsen
- 2 een anekdote vertellen
- 3 een of meer observaties weergeven
- 4 een shockerende opmerking maken
- 5 een stelling poneren
- 6 een tegenstelling schetsen
- 7 een vergelijking maken

- 2p **1** Welke twee van bovenstaande manieren worden in alinea 1 van tekst 1 toegepast? Noteer de nummers.

Tekst 1 kan door middel van onderstaande kopjes in achtereenvolgens vijf delen worden onderverdeeld:

Deel 1: Inleiding

Deel 2: Spontaniteit door de eeuwen heen

Deel 3: Vergelijking huidige en vroegere spontaniteit

Deel 4: Twijfels over en gevolgen van huidige spontaniteit

Deel 5: Slot

- 1p **2** Bij welke alinea begint deel 3, 'Vergelijking huidige en vroegere spontaniteit'?

- 1p **3** Bij welke alinea begint deel 4, 'Twijfels over en gevolgen van huidige spontaniteit'?

"En wie van nature niet spontaan is, kan op allerhande sites lezen hoe hij het alsnog kan worden – waarbij steeds de disclaimer wordt geplaatst dat je spontaniteit niet kunt simuleren." (regels 22-27)

Een kritisch lezer kan de laatste uitspraak opvatten als impliciete kritiek op websites die spontaniteit aanprijzen.

- 1p **4** Hoe zou die kritiek expliciet luiden?

De makers van de sites die spontaniteit aanprijzen,

- A doen steeds valse beloftes.
- B kunnen niet goed formuleren.
- C plaatsen te veel disclaimers.
- D spreken zichzelf inhoudelijk tegen.

- 1 "En wie van nature niet spontaan is, kan op allerhande sites lezen hoe hij dat alsnog kan worden – waarbij steeds de disclaimer wordt geplaatst dat je spontaniteit niet kunt simuleren." (regels 22-27)

- 2 "Een gemis aan spontaniteit is niet een vorm van bedachtzaamheid, maar komt voort uit angst voor afwijzing door anderen." (regels 35-38)

Tussen de twee geciteerde zinnen uit alinea 2 en alinea 3 van tekst 1 zit een tegenstelling die betrekking heeft op het karakter van spontaniteit.

- 2p **5** Leg uit in welk opzicht de opvattingen zoals die blijken uit de twee geciteerde zinnen, tegengesteld zijn.

Geef antwoord in een of meer volledige zinnen en gebruik voor je antwoord niet meer dan 25 woorden.

- 3p **6** Noem uit alinea 3 van tekst 1 drie voorbeelden waaraan je kunt zien dat de auteur de voorstanders van spontaniteit in diskrediet wil brengen.

In alinea 3 van tekst 1 is sprake van een oorzaak-gevolgrelatie waarbij gebruikgemaakt wordt van de volgende elementen:

- 1 angst voor afwijzing door anderen
- 2 een gebrek aan spontaniteit
- 3 strenge, prestatiegerichte ouders of een pestverleden

- 1p** **7** Wat is de juiste volgorde van deze oorzaak-gevolgketen volgens de strekking van alinea 3, beginnend bij de oorzaak?

- A 1 - 2 - 3
- B 2 - 3 - 1
- C 3 - 1 - 2
- D 3 - 2 - 1

"Spontaniteit – afgeleid van het Latijnse *mea sponte*: uit eigen beweging, op eigen kracht – mag zich dan in de gunst van de tijdgeest verheugen, als tegenhanger van knellende conventies en drukkende gedachten heeft ze een lange voorgeschiedenis." (regels 63-70)

- 1p** **8** Citeer uit alinea 1 tot en met 4 van tekst 1 de zin die het meest overeenkomt met deze oorspronkelijke betekenis van het woord 'spontaniteit'.

"Het heeft er alle schijn van dat het civilisatieproces volgens de definitie van Elias tot staan is gebracht." (regels 134-136)

- 2p** **9** Vat samen waaruit volgens alinea 8 tot en met 12 van tekst 1 blijkt dat dit proces is gestopt.
Geef antwoord in een of meer volledige zinnen en gebruik voor je antwoord niet meer dan 25 woorden.

In alinea 6 tot en met 10 van tekst 1 worden de veranderingen geschatst van hoe er naar het begrip 'spontaniteit' wordt gekeken.

- 4p** **10** Geef deze ontwikkeling in chronologische volgorde weer, inclusief de aanduidingen van de betreffende periodes.
Neem daartoe onderstaand schema over en vul het verder in.

	tijdaanduiding	kijk op het begrip spontaniteit
1		
2	Daarna	
3		
4	Nu	

"Wel kun je je afvragen of spontaniteit zich niet ontwikkelt tot een even dwingende levenshouding als de etiquette van weleer." (regels 193-197)

- 2p** **11** In bovenstaand citaat gaat een tegenstelling schuil. Leg uit wat deze tegenstelling behelst.
Geef antwoord in een of meer volledige zinnen en gebruik voor je antwoord niet meer dan 25 woorden.

Van spontaniteit als norm "gaat iets intimiderends uit op mensen die zich er niet behaaglijk bij voelen". (regels 201-203)

- 3p** **12** Welke andere drie negatieve aspecten kleven volgens alinea 13 tot en met 15 van tekst 1 aan spontaniteit als opgelegde norm.
Geef antwoord in een of meer volledige zinnen en gebruik voor je antwoord niet meer dan 60 woorden. Nummer je antwoorden.

In alinea 1 en 2 van tekst 1 wordt de huidige stand van zaken met betrekking tot de sociale omgangsvormen geschatst. In alinea 15 en 16 komt de gewenste situatie naar voren.

- 2p **13** Welke tegenstelling in omgangsvormen doet zich voor tussen de huidige en de gewenste situatie?
Geef antwoord in een of meer volledige zinnen. Gebruik geen voorbeelden.
- 3p **14** Welke vijf van onderstaande beweringen komen overeen met de optiek van mensen die spontaniteit bepleiten zoals die in tekst 1 naar voren komt?
- 1 De hedendaagse elite wordt gekenmerkt door een grote mate van spontaniteit.
 - 2 Een slechte sfeer op de werkvloer is te wijten aan een niet-spontane werkgever.
 - 3 Een spontaan mens heeft ook zo nu en dan een etiquetteboek nodig.
 - 4 Je kunt in maatschappelijk opzicht alleen slagen als je spontaniteit bezit.
 - 5 Mensen die bedachtzaam zijn en niet het achterste van hun tong laten zien, hoeven geen probleem te hebben met hun spontaniteit.
 - 6 Mensen die doen alsof ze spontaan zijn, zijn feilloos te onderscheiden van mensen met een natuurlijke spontaniteit.
 - 7 Mensen die verlegen en onzeker zijn, wordt geadviseerd te rade te gaan bij zelfhulpsites of hulp te zoeken bij coaches.
 - 8 Natuurlijk wil iedereen te allen tijde spontaan reageren, maar niet iedereen is hiertoe in staat.
 - 9 Op relationeel gebied is spontaniteit een vereiste.
 - 10 Volwassenen die volledig opgaan in hun spel zijn hun spontaniteit niet verloren.
- 1p **15** Tekst 1 is een betoog, omdat in die tekst gepleit wordt tegen
- A eerherstel van de spontane mens.
 - B minder onverwachte intimiteit.
 - C spontaniteit als sociale norm.
 - D succesvol ondernemerschap.
 - E terugkeer van victoriaanse wellevendheid.
- 2p **16** Welke van onderstaande formuleringen geeft het best de hoofgedachte weer van tekst 1?
- A De huidige tijdgeest, waarin spontaniteit de boventoon voert na een periode van starre conventies en formaliteiten, is in principe toe te juichen. De huidige spontaniteit is alleen te ver doorgeshoten, met alle gevolgen van dien.
 - B De talrijke omschrijvingen van spontaniteit en de verplichting daarvan, hebben de weegschaal laten doorslaan naar een sociale norm van onfatsoen. Bepaalde schuchtere mensen dreigen daarvan de dupe te worden.
 - C Doordat er steeds meer nadruk wordt gelegd op gedwongen spontaniteit, zal er opnieuw een samenleving ontstaan met te veel dwang en starheid. We zouden ons in dit opzicht meer moeten laten leiden door Duitstalige landen.
 - D Het verdient aanbeveling om bij het aangaan van een diepgaande vriendschappelijke relatie, die conventies te koesteren die hun waarde hebben aangetoond. Maar laten we vooral niet te veel nadruk op spontaniteit leggen.

tekstfragment 1

(1) Een kennis van mij meldde op zijn Facebookpagina dat hij was gevraagd om in de jury van een of andere culturele prijs plaats te nemen.

Nu kun je je al afvragen of het nodig is zo'n huishoudelijke mededeling met je vrienden te delen, maar de spontane reacties op zijn bericht waren nog veel opmerkelijker: 'Gefeliciteerd, wat eervol!' las ik, 'Wow, gefeliciteerd', 'Fantastisch, proficiat', 'Kerel, van harte' en zelfs 'Mijn proficiat heet jaloers'. Alsof meneer zelf die prijs had gewonnen, alsof hij op Schiphol arriveerde met een olympische medaille om zijn nek.

(2) Overdrijven is ook een kunst, of liever gezegd, het is helemaal geen kunst meer, het is alledaagse kost geworden. Je ziet het bij alles, iemand verschijnt met z'n kind in beeld en van alle kanten stromen de gelukwensen met zo'n prachtig jongetje toe en hoe fantastisch de moeder er uitziet! Een nieuwe baan? Dat is wel het allermooiste en hoogste wat een mens kan bereiken! Als je Facebook mag geloven, zijn we allemaal prachtige, uitgelezen mensen met glanzende carrières en gezinnen en ongeëvenaarde geluksmomenten.

naar: Rob Schouten, uit: Trouw, 27 december 2016

In tekstfragment 1 worden twee tijdsverschijnselen gesignaleerd. Deze twee verschijnselen worden ook in onderstaand schema genoemd.

- 2p 17 Citeer de twee zinnen of zinsgedeelten uit alinea 13 tot en met 16 van tekst 1 waarin de oorzaken worden genoemd van bedoelde twee tijdsverschijnselen.
Neem hiertoe de letters A en B uit onderstaande tabel over en vul die verder aan.

tijdsverschijnselen volgens tekstfragment 1	oorzaken volgens de hoofdtekst
Overdrijven is alledaagse kost geworden. (alinea 2)	A
Nu kun je je afvragen of het nodig is zo'n huishoudelijke mededeling met je vrienden te delen. (alinea 1)	B

Tekst 2

Pullen slikken of pillen schrijven? Taal als geneesmiddel

(1) Vijf jaar geleden ontdekte het Meertens Instituut¹⁾ dat mensen die een harde 'g' uitspreken minder vaak ziek zijn dan sprekers met de zachte variant, doordat die harde, raspende luchtstroom "een hygiëniserend effect op de bovenste luchtwegen" heeft. Het Genootschap Onze Taal²⁾ bood daarom gratis cursussen aan om mensen van hun zachte 'g' af te helpen. Het werd allemaal gemeld in een persbericht van Onze Taal dat vlak voor 1 april verscheen. Zo'n 150 mensen trapten erin.

(2) Tegelijk schijnen nogal wat Limburgers werkelijk te denken dat juist de hárde 'g' een ziekmaker is. Zij willen hun zachte 'g' voor geen goud inruilen voor de Randstedelijke 'g', "die schraapt als een schep over tegels"; ze zijn bang dat ze op die manier een keelziekte oplopen.

(3) Maar er bestaan intussen wel degelijk ziekten die iets met taal te maken hebben. Zo lijden nogal wat wetenschappers aan 'typomanie': het obsessieve verlangen je naam in druk te zien. De typomaniak is herkenbaar doordat hij bij het in handen nemen van een nieuw boek onmiddellijk doorbladert naar de literatuurlijst om te zien of er naar hem verwzen wordt.

(4) Ook komt het voor dat te veel van een bepaald soort taalgebruik voor

ziektes zorgt. De beroepsziekte van leraren is bijvoorbeeld schorheid of een ander stemprobleem. Onvoldoende taalvaardigheid kan eveneens tot ziekte leiden en zelfs tot de dood. Een voorbeeld is de leesvaardigheid van ouderen. In een onderzoek moesten 65-plussers bijsluiters van geneesmiddelen lezen en daarna aangeven hoeveel ze van de teksten begrepen hadden. Op grond daarvan onderscheiden de onderzoekers bekwame en onbekwame lezers van bijsluiters. Zes jaar later gingen ze van beide groepen na wie er nog leefde. Van de onbekwame lezers bleken er anderhalf maal zoveel overleden te zijn als van de bekwame lezers. Leesvaardigheid redt levens.

(5) Is het ook mogelijk dat een vorm van spreken of schrijven iemand ziek maakt, dan wel geneest? Van schelden is aangetoond dat het de spreker weerbaarder maakt. Een Engelse professor liet proefpersonen hun handen in ijskoud water houden totdat ze het van pijn niet meer uit-hielden. De ene groep personen mocht zo vaak ze maar wilde een scheldwoord naar keuze uiten, de controlegroep moest zich beperken tot een neutraal woord. Wie tijdens het werk geregeld scheldt op alles wat hem dwarszit, heeft minder last

noot 1 Het Meertens Instituut is een onderzoeksinstituut dat zich bezighoudt met de bestudering en documentatie van Nederlandse taal en cultuur.

noot 2 Genootschap Onze Taal is een Nederlandse vereniging van taalliefhebbers met een taaladviesdienst en een eigen tijdschrift.

van werkstress. Bovendien schept zijn gescheld een band met andere, ook scheldende werknemers. De onderzoekers merken er wel bij op dat een en ander buiten gehoorsafstand van de uitgescholdenen moet gebeuren. Op hen heeft schelden natuurlijk een minder positief effect.

Uit analyses van wat er gebeurt in de hersenen van personen die met naam en toenaam uitgescholden worden, blijkt dat zij dezelfde sensatie ervaren als bij lichamelijke kwelling.

(6) Maar het intrigerendste voor mij is wel het verband tussen gezondheid en schrijven. Maakt schrijven je gezonder? Voor velen is dat overigens helemaal geen vraag meer. Natuurlijk is dat zo en ze schrijven op hun websites op welsprekende wijze waarom dat logisch is. Wie schrijft, is expressief, creatief, ordent zijn gedachten en krijgt greep op zijn leven. Dat leidt tot meer welbeinden en een betere gezondheid. Het enige probleem met deze verhalen is dat ze uit de pen vloeien van professionele schrijfcoaches en docenten expressief schrijven die van hun pen leven.

(7) Wie op zoek gaat naar een bewijs dat schrijven een positieve invloed heeft op de gezondheid, voelt zich al snel wegzakken in een wetenschappelijk moeras. Je kunt net zo goed beweren dat schrijven juist gevvaarlijk is voor je gezondheid. Ik doel dan niet op langdurig in een zithouding verkeren of naar een beeldscherm turen, maar op het zogeheten Plath-effect, genoemd naar de Britse dichter Sylvia Plath: het verschijnsel dat naar verhouding veel schrijvers – en nog meer schrijfsters – een einde aan hun leven hebben gemaakt.

(8) Het schrijven van een dagboek schijnt ook slecht voor de gezond-

heid te zijn. In Engels onderzoek moesten de proefpersonen een dagboek bijhouden waarin ze persoonlijke zaken noteerden die ze niet zomaar aan de openbaarheid wilden prijsgeven. Na enkele weken werd onderzocht of deze personen vaker of minder vaak een bezoekje aan de dokter hadden gebracht dan een controlegroep die geen dagboek bijhield. De dagboekschrijvers bleken aanzienlijk meer last te hebben van hoofdpijn, slapeloosheid en spijsverteringsproblemen.

(9) Andere onderzoekers rapporteren juist wél een positieve invloed van schrijven. Een van de bekendste is de Amerikaanse psycholoog Pennebaker, die ook onderzocht aan welke voorwaarden de schrijverij moet voldoen wil die de schrijver een opkikker geven. Een van zijn bevindingen luidt dat autobiografische teksten waarin veel woorden van het type ‘omdat’ en ‘dus’ voorkomen, geneeskrachtig werken. De verklaring is dat deze woorden symptomatisch zijn voor (heilzaam) zelf-onderzoek.

(10) Wie heeft er gelijk? Wanneer je te maken hebt met onderzoek met tegenstrijdige resultaten, heb je als onderzoeker baat bij het lezen van zogeheten meta-analyses. Daarin worden zo veel mogelijk experimenten verzameld en gefilterd op kwaliteit, en worden vervolgens de resultaten vergeleken. De twee meest relevante meta-analyses verschenen beide in 2006. Uit de ene blijkt dat gezonde mensen minder vaak gebruikmaken van medische zorg als ze stressveroorzakende ervaringen opschrijven. Fijn! Alleen wel jammer dat volgens dezelfde studie het op-schrijven niet werkt bij patiënten en personen met psychische problemen.

- 165 De andere studie, gebaseerd op nog meer experimenten, beantwoordt de vraag of het goed voor je is om traumatische ervaringen aan het papier toe te vertrouwen. Het antwoord
 170 is duidelijk 'ja'. De auteur schrijft het positieve effect toe aan het feit dat je door het (herhaaldelijk) opschrijven aan de nare ervaringen went, waardoor ze geleidelijk uitdoven.
 175 **(11)** Kortom: er is geen aanwijzing dat schrijven op zichzelf de gezond-

heid in het algemeen beïnvloedt. Wie ziek is, heeft meer aan pillen slikken dan pillen schrijven. Wie een nare
 180 ervaring heeft beleefd en daar last van houdt, bijvoorbeeld omdat hij daardoor de slaap niet kan vatten, kan deze kwaal wel met schrijven proberen te bestrijden. Het beste is 185 het probleem herhaaldelijk te analyseren en het van veel kanten te benaderen.

naar: Frank Jansen

uit: Onze Taal 2015, 2/3, pagina 60-61

Frank Jansen was als taalkundige verbonden aan universiteit Utrecht en heeft met grote regelmaat gepubliceerd over taalkundige kwesties.

In tekst 2 bestaat tussen alinea 1 en 2 aan de ene kant en alinea 3 en 4 aan de andere kant een tegenststellend verband.

- 1p 18** Benoem deze tegenstelling.

"Is het ook mogelijk dat een vorm van spreken of schrijven iemand ziek maakt, dan wel geneest?" (regels 56-58)

Een kritisch lezer kan om twee redenen bezwaar hebben tegen deze aankondigende vraagzin, omdat die in twee verschillende opzichten meer lijkt te beloven dan er feitelijk aan de orde komt in alinea 5.

- 2p 19** In welke twee opzichten is dat het geval?
Geef antwoord in een of meer volledige zinnen.

In alinea 7 van tekst 2 is sprake van het zogeheten Plath-effect.

- 1p 20** Leg uit wat dit Plath-effect inhoudt.
Geef antwoord in een of meer volledige zinnen en gebruik voor je antwoord niet meer dan 40 woorden.

- 1p 21** Welk advies zouden de dagboekschrijvers uit alinea 8 van tekst 2 van Pennebaker gekregen hebben als ze hem hadden geraadpleegd in plaats van hun dokter, gelet op de strekking van de tekst?
- A** Beschrijf je kwaden met bepaalde geneeskundige woorden: dat ordent ook je emoties en heeft een helend effect.
 - B** Schrijf niet alleen maar over en vanuit jezelf maar beschrijf jezelf ook eens vanuit een ander perspectief.
 - C** Stop ermee alles te beschrijven in je dagboek en ga tijdens het schrijven zelfonderzoekend aan de slag.
 - D** Stop zo spoedig mogelijk met het opschrijven van je geheimen: dit is niet heilzaam voor je en zorgt niet voor geestelijke groei.

In alinea 10 van tekst 2 wordt een afweging gemaakt.

- 1p 22 Op welke vraag zou deze afweging een antwoord moeten geven?
Geef antwoord in één volledige zin en gebruik voor je antwoord niet meer dan 15 woorden.
- 2p 23 Hoe luidt de hoofdvraag die in tekst 2 centraal staat?
Geef antwoord in één volledige zin en gebruik voor je antwoord niet meer dan 15 woorden.
- 2p 24 Benoem de functie van de afzonderlijke zinnen in alinea 11, bezien in het licht van tekst 2.
Neem daartoe de nummers uit onderstaand schema over en noteer per nummer de functie van de zin.
Maak een keuze uit de volgende functies: aanbeveling, constatering, conclusie, nuancering, oplossing, verslag van onderzoek, voorwaarde, samenvatting en uitsmijter. Je mag termen meer dan eens gebruiken.

Nummer	Zin	Functie
1	Kortom: er is geen aanwijzing dat schrijven op zichzelf de gezondheid in het algemeen beïnvloedt. (regels 175-177)	samenvatting van alinea 10
2	Wie ziek is, heeft meer aan pillen slikken dan pillen schrijven. (regels 177-179)	
3	Wie een nare ervaring heeft beleefd en daar last van houdt, bijvoorbeeld omdat hij de slaap niet kan vatten, kan deze kwaal wel met schrijven proberen te bestrijden. (regels 179-184)	
4	Het beste is het probleem herhaaldelijk te analyseren en het van veel kanten te benaderen. (regels 184-187)	

In tekst 2 worden twee verschillende adviezen gegeven voor mensen die gekweld worden door nare ervaringen.

- 4p 25 Geef deze twee adviezen weer en geef daarbij aan waarom deze volgens de tekst een positieve uitwerking zouden kunnen hebben.
Geef antwoord in een of meer volledige zinnen en gebruik voor je antwoord niet meer dan 50 woorden.

Tekst 3

Waarom meer vakantie voor meer werkstress zorgt

(1) Rust, vrije tijd, vakantie. Het zijn woorden die bij de meeste mensen positieve associaties oproepen. Woorden die horen in een dubbeldik 5 zomernummer, waarmee u 'lekker' op het strand kan gaan liggen. Woorden die passen bij uitpuffen, bittanken, recreëren. Vrije tijd is fijne tijd – althans, dat houden we onszelf voor.

10 Bijna elf miljoen Nederlanders gaan de komende weken de hort op. We gaan voor het eerst sinds de economische crisis ook weer wat langer weg.

15 (2) Bepaald gratis is dat niet. Ik weet niet of het u is opgevallen, maar ik zie de afgelopen weken veel mensen zich uit de naad werken, juist omdat de vakantie eraan komt. De laatste 20 contracten moeten rond voor de zomer. Stukken moeten af, knopen doorgehakt, rapporten nog snel gepresenteerd. Het mailverkeer staat niet meer stil. Agenda's stromen 25 over. De Tweede Kamer vergadert tot diep in de nacht. De pre-vakantiedruk loopt zo hoog op dat iedereen snakt naar 'even niks'.

(3) Stressen om met vakantie te kunnen. Het is een trend die we vooral kennen uit het onderwijs. Logisch: naarmate de vakanties langer en frequenter zijn, loopt de werkdruk in de perioden tussen de vakanties extra 35 op. Want vakantie of geen vakantie, het werk moet gewoon gebeuren. Langer op vakantie verhoogt de werkdruk.

(4) Iets soortgelijks geldt voor de 40 vakantiespreiding. Voor de drukte op de wegen en de Franse campings mag het fijn zijn dat niet heel Nederland tegelijkertijd in de auto stapt, op

het werk maakt het de ineffektieve 45 periodes alleen maar langer.

(5) Mensen werken steeds vaker in teams en nemen gezamenlijk beslissingen. Als in zo'n team Flore er niet is in juli, Jaap afwezig is van half juli 50 tot half augustus en Nica de laatste weken van augustus op pad is, betekent dit dat de besluitvorming in zo'n team twee maanden stilligt. 'In september verder', klinkt het nu vrijwel dagelijks. Jazeker. En in september, als iedereen weer 'fris en fruitig' terug is, zitten de agenda's weer meteen tjokvol.

(6) Bij gelijkblijvende productie-eisen 60 is de prijs van vrije tijd dat er onder de resterende werktijd domweg harder doorgebeukt moet worden. Voor mensen die in deeltijd werken, is dit een bekend fenomeen. Denk 65 aan de jonge ouder die van vijf naar vier dagen gaat. Schroeft zo iemand zijn of haar ambities dan ook terug met 20 procent? Natuurlijk niet.

(7) Veel deeltijders doen gewoon 70 nagenoeg hetzelfde werk, alleen in minder tijd. Deeltijders zijn bewezen productiever. Echt niet alleen omdat ze dankzij het deeltijdwerk 'een betere balans tussen werk en privé' 75 vinden, maar ook en vooral omdat ze meer druk op de ketel zetten. Dat zijn individuele beslissingen met collectieve effecten. Niet voor niets heeft Nederland Deeltijdland steeds bijna 80 de hoogste arbeidsproductiviteit ter wereld.

(8) Hoge productiviteit is mooi. De andere kant is dat Nederland ook altijd in de top tien staat van landen 85 met werkdruk en werkstress. Eén op de zeven werkende Nederlanders

- kampt met burn-outklachten, zoals emotionele uitputting en vermoeidheid. In het onderwijs, waar ze
 90 bovengemiddeld veel vakantie hebben, vertoont zelfs één op de vijf tekenen van overspannenheid, zo hebben onderzoekers van CBS¹⁾ en TNO²⁾ geconstateerd.
 95 **(9)** Nu gun ik eenieder zijn vrije tijd, maar bij te veel werkdruk en werkstress floreert ons land niet. Langer op vakantie bij gelijkblijvende ambi-

tieniveaus, dat kan niet lang goed gaan. Willen we dat meer vrije tijd bijdraagt aan een meer ontspannen samenleving?
(10) Willen we dat vrije tijd écht fijne tijd is, dan moet dat zijn weerslag
 105 hebben op de ambities, de doelen en de deadlines op het werk. Hoe precies? Dat is misschien iets om tijdens de vakantie eens rustig over na te denken.

*naar: Kees Kraaijeveld
uit: Vrij Nederland, 16 juli 2016*

Kees Kraaijeveld is filosoof en psycholoog. Hij is columnist voor Vrij Nederland en publiceert veel over economie.

noot 1 CBS: Centraal Bureau voor de Statistiek

noot 2 TNO: Nederlandse Organisatie voor toegepast-natuurwetenschappelijk onderzoek

De tekst 'Waarom meer vakantie voor meer werkstress zorgt' kan door middel van onderstaande kopjes in vijf delen worden verdeeld:

deel 1: Inleiding

deel 2: Vakantie en werkdruck

deel 3: Vakantiespreiding en efficiëntie

deel 4: Vrije tijd en rendement

deel 5: Slot

1p **26** Bij welke alinea begint deel 2, 'Vakantie en werkdruck'?

1p **27** Bij welke alinea begint deel 5, 'Slot'?

2p **28** Welke twee nadelen van langer op vakantie gaan en van vakantiespreiding worden genoemd in alinea 3 tot en met 5 van tekst 3?

Geef antwoord in een of meer volledige zinnen en gebruik voor je antwoord niet meer dan 30 woorden.

In tekst 3 wordt een vergelijking gemaakt tussen de situatie van deeltijders en de gevolgen van langere vakanties voor werknemers. Er is volgens de tekst een overeenkomst tussen beide aan te wijzen.

1p **29** Benoem deze overeenkomst.

Geef antwoord in een of meer volledige zinnen.

In alinea 6 en 7 van tekst 3 komen enkele voordelen van werken in deeltijd aan de orde.

2p **30** Noem twee van deze voordelen en maak per voordeel duidelijk voor wie het een voordeel is. Geef antwoord in een of meer volledige zinnen.

- 1p 31 Hoe kan het doel van de laatste twee zinnen van tekst 3 het best worden getypeerd?
De slotzinnen zijn bedoeld als een
A aanbeveling voor een vakantiebesteding zonder gedachten aan werkdruk.
B humoristisch bedoelde verwijzing naar de hectiek die het gevolg is van de vakantieperiode.
C ironische opmerking, bedoeld voor werkgevers die hun werknemers te veel onder druk zetten.
D kritiek op werknemers die zich laten leiden door hun hoge ambitieniveau.
- 2p 32 Welke van onderstaande zinnen geeft het best de hoofdgedachte van tekst 3 weer?
A Bij gelijkblijvende ambities zorgen vakanties en deeltijdwerk onbedoeld voor een verhoging van de werkstress.
B Een vakantie is tegenwoordig eerder een bron van stress dan een periode van ontspannen vrije tijd.
C Hoge arbeidsproductiviteit is een positieve kant van een overwegend onwenselijk verschijnsel als werkstress.
D Voor zowel deeltijders als mensen in het onderwijs is vakantie al langere tijd een zorgwekkende bron van werkstress.

De titel van tekst 3 luidt 'Waarom meer vakantie voor meer werkstress zorgt'.

- 2p 33 Leg uit hoe meer vakantie volgens tekst 3 voor meer werkstress kan zorgen. Gebruik in je uitleg geen voorbeelden.
Geef antwoord in een of meer volledige zinnen en gebruik voor je antwoord niet meer dan 30 woorden.

Tekst 4

Lezenlust

(1) 'Ik heb mijn leven weggelezen.' Aldus Maarten 't Hart. Waar en wanneer hij het precies zei, weet ik niet meer; het is al enige tijd geleden, het was in een praatprogramma op televisie. Hij vertelde dat hij elke dag een boek uit de bibliotheek haalde en dat las. Zeven boeken las hij per week, als het er niet meer waren. In plaats van naar buiten te gaan, met mensen te praten, te lachen, te flirten, te ruiken en te proeven. Kortom, het leven te plukken.

(2) Zijn uitspraak maakte diepe indruk op me. Ik was een jaar of twintig en had al jaren dezelfde tijdverslindende hobby: lezen. Ik las over alles wat er in een mensenleven kon gebeuren: allesverzengende liefde, wereldreizen, oorlog en vrede, goed en kwaad. 't Hart maakte een donker onderscheid tussen lezen en leven. Wie leest,leeft niet. Hij beleeft heus wel wat – allemaal tweedehands avonturen.

(3) Ik begon me af te vragen of het leven al lezend aan mij voorbijgleed. Maarten 't Hart kwam in elk geval schijnbaar op mij over.

(4) Roman Krznaric vraagt zichzelf af in zijn boek *Carpe diem*¹⁾. Hij wil weten wat het leven zin geeft, en of hij de dag wel genoeg plukt. Daar schreef hij een boek over. Dat leidt tot een wonderlijke paradox.

naar: Stine Jensen
uit: Filosofie juni-juli 2017

Stine Jensen is filosoof en maakt programma's over filosofie voor omroep HUMAN.

Hoe *carpe diem* is het om alles over *carpe diem* te lezen en je dan maanden terug te trekken om er een boek over te schrijven? Niet zo heel *carpe diem*,

maar wat moet je dan? Je kunt ook niet de hele dag gaan bungeejumpen, en zelfs een eeuwige wereldreis verveelt op den duur.

(5) En toch. Als ik straks op mijn sterfbed lig en mezelf de vraag stel waar ik spijt van heb, zal ik dan zeggen: 'Ik wou dat ik dit boek nog had gelezen'? Nee, natuurlijk niet. Wat gaf dan het leven zin? Mijn antwoorden zullen, vermoed ik, groot zijn (een kind maken, de reizen die ik maakte, de liefde, familie) en klein: het alledaagse, acceptatie van het gemodder dat leven heet.

(6) Onlangs ontmoette ik een pragmaticus, die een nuchter antwoord gaf op de vraag of lezen en leven elkaar uitsluiten. Lezen is goed en zinvol. Maar het leven is te kort om slechte boeken te lezen. Sla die over. *Carpe diem* van Roman Krznaric behoort niet tot die boeken. Het is wezenlijk, omdat het gaat over de grootste vraag van het leven: hoe kan ik mijn leven zo inrichten dat ik, als ik straks terugkijk, geen spijt heb? Soms, in je zoektocht naar dat antwoord, is lezen het meest levendige wat je kunt doen.

noot 1 *carpe diem*: pluk de dag. Daarmee wordt bedoeld dat je van het leven moet genieten.

In alinea 1 tot en met 3 komt impliciet een vraag aan de orde.

- 1p 34 Welke vraag is dat?

Geef antwoord in een of meer volledige zinnen.

In alinea 4 wordt een "wonderlijke paradox" beschreven.

- 2p 35 Leg de twee schijnbaar tegengestelde delen van deze paradox uit.

Geef antwoord in een of meer volledige zinnen en gebruik voor je antwoord niet meer dan 40 woorden.

Volgens alinea 5 fantaseert de ik-figuur erover dat ze zichzelf twee vragen stelt op haar sterfbed.

- 1p 36 Welke verhouding hebben deze twee vragen ten opzichte van elkaar?

Deze vragen

- A betekenen feitelijk hetzelfde.
- B sluiten elkaar uit.
- C vullen elkaar aan.
- D zijn lastig verenigbaar.

"Als ik straks op mijn sterfbed lig en mezelf de vraag stel waar ik spijt van heb..."
(regels 44-46)

- 1p 37 Hoe zou je volgens de ik-figuur kunnen vermijden dat je op je sterfbed spijt hebt, gelet op alinea 6?

- 1p 38 Hoe is de toonzetting van tekst 4 het best te typeren?

De toonzetting is beurtelings

- A belerend en onderzoekend.
- B sceptisch en bewonderend.
- C serieus en luchtig.
- D zakelijk en humoristisch.

Tekst 4 bevat een oordeel over het boek *Carpe Diem* van Roman Krznaric.

- 1p 39 Citeer de zin die het oordeel samenvattend weergeeft.

tekstfragment 2

- (1) Als iemand leest, verbeeldt hij de ruimte van het boek en is hij bezig met de emoties van de hoofdpersonen. In 2011 stond er in *Annual Review of Psychology* een studie van hersenscans bij mensen die romans lasen: het onderzoek toonde aan dat dezelfde neurologische gebieden oplichten wanneer mensen over een ervaring lezen als wanneer ze een ervaring doormaken. Dit komt door spiegelneuronen in de hersenen: het maakt niet uit of we een handeling doen of 'zien'.
(2) Boeken bieden zo een veilige oefenruimte voor het leven.

naar: Philip Huff, uit: *De Correspondent*, 13 juli 2015

De conclusie op basis van de onderzoeksresultaten in tekstfragment 2 komt in hoge mate overeen met de conclusie zoals die blijkt uit alinea 6 van tekst 4.

- 2p 40 Vat het gemeenschappelijke van deze beide conclusies samen.

Geef antwoord in een of meer volledige zinnen en gebruik voor je antwoord niet meer dan 10 woorden.

Je kunt dit examen nakijken met de uitwerkingen hierna of online op mijnexamenbundel.nl. Je ziet dan je totaalscore en je score per onderwerp. Deze worden bewaard.

Uitwerkingen bij examen 2021-III

TEKST 1 MAG HET EEN TIKJE MINDER SPONTAAN, ALSTUBLIEFT?

2p 1 3 [1p]

5 [1p]

Observaties: de spontane mensen 'op datingsites, bij de kapper, in de horeca, op scholen, in talk- en spelletjesshows en ook in de politiek' (regels 2-5). En nog meer observaties: hoe politici 'leuk' moeten omgaan 'met de mensen op straat of in het voetbalstadion' (regels 7-9).

Een stelling: 'En dat verwijt is dodelijk in het land waar de spontane mens heerser is.' (regels 12-14)

1p 2 (alinea) 9

of

(alinea) 10

In de alinea's 5 tot en met 8 lees je over spontaniteit in vroegere culturen.

In alinea 9 begint een vergelijking van de vroegere culturen met de huidige cultuur: 'Het heeft er alle schijn van dat het civilisatieproces volgens de definitie van Elias tot staan is gebracht.' (regels 134-136)

In alinea 10 wordt de spontaniteit in de huidige cultuur uitdrukkelijk vergeleken met de spontaniteit in vroegere culturen: 'Dat het civilisatieproces is onderbroken, zou ook kunnen worden opgemaakt uit de herwaardering van spontaniteit (...).' (regels 155-160)

Je kunt deel 3 daarom bij alinea 9 laten beginnen, maar ook bij alinea 10.

1p 3 (alinea) 12

Zie regels 193-197: 'Wel kun je je afvragen of spontaniteit zich niet ontwikkelt tot een even dwingende levenshouding als de etiquette van weleer.'

1p 4 D

De websites spreken zichzelf tegen als ze zeggen dat spontaniteit iets natuurlijks is en tegelijk dat je toch kunt leren spontaan te worden. Je kunt niet leren spontaan te worden, want dan ben je het niet echt.

Als je aan dit antwoord twijfelt, kun je nog controleren of de andere antwoorden beter zijn. Maar uit de tekst blijkt niet dat de websites steeds valse beloftes doen (A). Uit de zin die in de vraag wordt aangehaald, kun je niet opmaken dat de websites niet goed kunnen formuleren (B). En naar aanleiding van deze ene disclaimer kun je niet stellen dat de websites te veel disclaimers plaatsen (C).

2p 5 De kern van een goed antwoord:

1 Volgens de zin uit alinea 2 zit spontaniteit niet in de natuur van bepaalde mensen. [1p]

2 Volgens de zin uit alinea 3 zijn alle mensen van nature spontaan (maar zit er een rem op hun spontaniteit). [1p]

Je antwoord moet bestaan uit een of meer volledige zinnen. Het mag niet meer dan 25 woorden tellen.

Als je spontaniteit mist omdat je bang bent voor afwijzing door anderen, ben je kennelijk wel spontaan. Alleen: je onderdrukt je spontaniteit. Die spontaniteit heb je dus wel, van nature.

3p 6 Drie van de volgende vier voorbeelden:

- 1 **het cursiveren / benadrukken van het woord 'willen' (regel 29)**
- 2 **het citeren van een spelfout / het benadrukken van een spelfout met het woord 'sic' (regel 39)**
- 3 **het gebruik van de uitdrukking 'gaat dat er niet in' (regel 30)**
- 4 **het citeren van een zin die slecht / krom geformuleerd is / van een zin waarin het woord 'druk' verkeerd gebruikt is (regels 38-42)**

Per juist voorbeeld: 1p (tot een maximum van 3p).

Voorbeeld 1: De schrijver cursiveert 'willen' om duidelijk te maken dat de voorstanders van spontaniteit het vanzelfsprekend vinden dat iedereen spontaan wil zijn. Voor de schrijver is dat helemaal niet vanzelfsprekend.

Voorbeeld 2: 'ontwikkeld' in regel 39 moet zijn: 'ontwikkelt'. Door de fout niet stilzwijgend te verbeteren maar hem over te nemen en zelfs te benadrukken, laat de schrijver zien dat de makers van *InfoNu.nl* niet kunnen spellen, of in ieder geval: slordig schrijven.

Voorbeeld 3: 'Bij de makers van de zelfhulpsites gaat dat er niet in.' (regels 29-30) De schrijver had ook kunnen zeggen: de makers van de zelfhulpsites denken daar anders over. Hij kiest voor deze uitdrukking om te laten zien dat die makers onverzettelijk of zelfs onredelijk zijn.

Voorbeeld 4: 'ouders die een druk leggen op presteren' (regels 40-41) is geen goed Nederlands. Druk leg je niet op presteren. Bedoeld wordt: ouders die druk uitoefenen om te presteren.

1p 7 C

Het gaat hier om twee zinnen.

Zin 1: 'Een gemis aan spontaniteit is niet een vorm van bedachtzaamheid, maar komt voort uit angst voor afwijzing door anderen.' (regels 35-38)

Zin 2: 'Deze angst ontwikkeld (sic!) zich vaak al in de jeugd bijvoorbeeld door ouders die een druk leggen op presteren of doordat men gepest is.' (regels 38-42)

Volgens zin 1 is het gemis aan spontaniteit het gevolg van angst voor afwijzing.

Volgens zin 2 is die angst het gevolg van prestatielidruk of een pestverleden.

De prestatielidruk of het pestverleden is dus de oorzaak van de angst voor afwijzing.

En die angst voor afwijzing is vervolgens de oorzaak van het gemis aan spontaniteit.

1p 8 'Spontaniteit komt tot uiting in daadkracht, zoals het oppakken van nieuwe initiatieven en het in gang zetten van verfrissende acties.' (regels 48-52)

'De spontane mens is niet gekunsteld, niet verlegen, orecht, eerlijk, onbevangen, openhartig en behept met zelfvertrouwen.' (regels 19-22): 0p.

In de oorspronkelijke betekenis gaat het om de 'eigen beweging' en 'de eigen kracht'.

In de zin die hier het meest mee overeenkomt, is sprake van 'daadkracht', 'nieuwe initiatieven' en 'het in gang zetten van verfrissende acties'.

Als je de zin uit de regels 19-22 aanhaalt, is je antwoord niet goed: hierin is geen sprake van eigen beweging of eigen kracht.

2p 9 De kern van een goed antwoord:

- 1 **De maatschappelijke elite heeft opgehouden te bestaan als cultuurdrager / heeft geen voorbeeldfunctie meer. [1p]**

- 2 **Er is een herwaardering van (het begrip) spontaniteit. [1p]**

Je antwoord moet bestaan uit een of meer volledige zinnen. Het mag niet meer dan 25 woorden tellen.

Zie regels 137-148: 'De maatschappelijke elite heeft opgehouden te bestaan als cultuurdrager. (...) Bovendien heeft de "nieuwe elite" (...) niet de behoefte "het goede voorbeeld" te geven.'

En regels 155-160: 'Dat het civilisatieproces is onderbroken, zou ook kunnen worden opgemaakt uit de herwaardering van spontaniteit (...).'

4p	10	tijdaanduiding	kijk op het begrip spontaniteit
1	In de middeleeuwen	gaf men nog ongeremd uiting aan emoties en gewelddadige spontaniteit.	
2	Daarna	begon het civilisatieproces / raakten (deugden als) zelfbeheersing en ingetogenheid in zwang.	
3	In de victoriaanse tijd / In de negentiende eeuw / In Moreno's tijd	werden de normen veel strenger / werd spontaniteit negatief gewaardeerd.	
4	Nu	is het civilisatieproces ten einde / moet iedereen spontaan zijn / is er een herwaardering van spontaniteit als noemer van ongeremdheid, onbevangenheid en afkeer van conventies.	

Alle zes ingevulde elementen goed: 4p. Vijf elementen goed: 3p. Vier elementen goed: 2p.

Drie elementen goed: 1p. Twee of minder goed: 0p.

Eerste periode: 'De middeleeuwer gaf nog ongeremd uiting aan zijn emoties en "gewelddadige spontaniteit".' (regels 117-119)

Tweede periode: 'Daarna raakten gaandeweg deugden als zelfbeheersing en ingetogenheid in zwang, zeker in landen die naar het protestantisme waren overgegaan.' (regels 119-123)

Derde periode: 'In Moreno's tijd (...) moest spontaniteit nog worden bevochten op dragers van de victoriaanse moraal (...). Die moraal, gekenmerkt door huiver voor emoties, lichamelijkheid en intimiteit, vormde weer het voorlopig eindpunt van het "civilisatieproces" dat socioloog Norbert Elias later heeft beschreven.' (regels 100-111)

Vierde periode: 'Het heeft er alle schijn van dat het civilisatieproces volgens de definitie van Elias tot staan is gebracht.' (regels 134-136) En: 'Dat het civilisatieproces is onderbroken, zou ook kunnen worden opgemaakt uit de herwaardering van spontaniteit als noemer van ongeremdheid, onbevangenheid en afkeer van conventies.' (regels 155-160)

2p **11** De kern van een goed antwoord:

- 1 Als spontaan zijn een verplichting is / afgedwongen wordt, [1p]**
- 2 is er geen sprake meer van spontaniteit. [1p]**

Je antwoord moet bestaan uit een of meer volledige zinnen. Het mag niet meer dan 25 woorden tellen.

Spontaniteit is de tegenhanger van knellende conventies en drukkende gedachten (zie regels 63-70). Spontaniteit valt dus niet te rijmen met een 'dwingende levenshouding'.

3p **12** De kern van een goed antwoord:

- 1. Deze opgelegde norm kan worden gebruikt als legitimatie voor botheid, ongemanierdheid en wangedrag. [1p]**
- 2. Deze norm zorgt ervoor dat terughoudend en ingetogen gedrag wordt gezien als suspect / als een sociale zonde. [1p]**
- 3. Spontaniteit laat geen ruimte voor aftasten en voor verkennende bewegingen in een vriendschappelijke relatie. / Spontaniteit kan een rijpingsproces ook nodeloos beladen. [1p]**

Je antwoorden moeten bestaan uit een of meer volledige zinnen. Met elkaar mogen ze niet meer dan 60 woorden tellen. Je moet de antwoorden nummeren.

- 1: 'Spontaniteit heeft niet alleen positieve uitingsvormen, ze kan ook worden opgevoerd als legitimatie voor botheid, ongemanierdheid en wangedrag.' (regels 203-208)
- 2: 'Erger: waar een luidruchtige spontaniteit de norm is, zijn terughoudendheid en ingetogenheid enigszins suspect. Formeel gedrag geldt als een sociale zonde.' (regels 215-220)
- 3: 'Spontaniteit laat geen ruimte voor aftasten en voor verkennende bewegingen.' (regels 221-223) En: 'Maar spontaniteit kan een rijpingsproces ook nodeloos beladen.' (regels 234-235)

2p 13 De kern van een goed antwoord:

- 1 Momenteel is er een overdaad aan spontaan gedrag [1p]**
- 2 maar er is behoefte aan minder spontaniteit. [1p]**

Je antwoord moet bestaan uit een of meer volledige zinnen.

In alinea 1 lees je over de huidige situatie dat het wemelt van de spontane mensen (zie regels 1-2) en dat de spontane mens in ons land heerser is (zie regel 14).

In alinea 16 lees je over de gewenste situatie: 'Toch is het te hopen dat de spontane mens iets aan spontaniteit inboet (...).' (regels 248-253)

Let op: in de vraag staat uitdrukkelijk dat je geen voorbeelden mag gebruiken.

3p 14 4, 6, 7, 8 en 9

Vijf beweringen goed: 3p. Vier goed: 2p. Drie goed: 1p. Twee of minder goed: 0p.

Bewering 4: 'Voor coach Hans Klaasse is spontaniteit een absolute vereiste voor succesvol ondernemerschap.' (regels 43-45)

Beweringen 6 en 7: 'En wie van nature niet spontaan is, kan op allerhande sites lezen hoe hij dat alsnog kan worden – waarbij steeds de disclaimer wordt geplaatst dat je spontaniteit niet kunt simuleren.' (regels 22-27)

Bewering 8: 'Bij de makers van de zelfhulpsites gaat dat er niet in. "Accepteer uzelf en werk aan de rem die u tegenhoudt om spontaan te zijn", moedigen de makers van *InfoNu.nl* de sociaal minderbedeelde bezoekers aan.' (regels 29-35)

Bewering 9: 'Op zelfhulpsites wordt spontaniteit opgevoerd als voorwaarde voor intieme en minder intieme relaties.' (regels 230-233)

1p 15 C

Zie 198-208: 'Spontaniteit is de sociale norm, zoals het even diffuse begrip "wellevendheid" dat in de victoriaanse tijd was. En ook van deze norm gaat iets intimiderends uit op mensen die zich er niet behaaglijk bij voelen. Spontaniteit heeft niet alleen positieve uitingsvormen, ze kan ook worden opgevoerd als legitimatie voor botheid, ongemanierdheid en wangedrag.'

2p 16 A

Let voor de hoofgedachte altijd op het slot. Hier vind je de hoofgedachte in alinea 12: 'Het eerherstel van de spontane mens is een begrijpelijke reactie op de starheid en het decorum waarin de oude elite vaak haar toevlucht zocht. Er is geen enkele reden om deze ontwikkeling te betreuren. Wel kun je je afvragen of spontaniteit zich niet ontwikkelt tot een even dwingende levenshouding als de etiquette van weleer.' (alinea 12) De vier laatste alinea's geven nog een uitwerking van deze gedachte.

2p 17	tijdsverschijnselen volgens tekstfragment 1 Overdrijven is alledaagse kost geworden. (alinea 2)	oorzaken volgens de hoofdtekst A 'Spontaniteit is de sociale norm' (regel 198) [1p]
	Nu kun je je afvragen of het nodig is zo'n huishoudelijke mededeling met je vrienden te delen. (alinea 1)	B 'Ze voelen zich gerechtigd (iedereen deelgenoot te maken van hun particuliere genoegens).' (regels 210-213) [1p] of B 'Spontaniteit is de sociale norm' (regel 198) [1p] <i>Als je dit antwoord ook al bij A hebt gegeven: Op.</i>

Het gaat hier niet om citaten die overeenkomen met de zinnen uit het tekstfragment, maar om citaten van oorzaken van de verschijnselen in het tekstfragment. De oorzaak van het alledaagse overdrijven is dat spontaniteit de norm is. De oorzaak van het volop delen van 'huishoudelijke' mededelingen: spontane mensen voelen zich daartoe gerechtigd. Voor B kun je als oorzaak ook citeren: 'Spontaniteit is de sociale norm'. Maar omdat er twee zinnen of zinsgedeelten worden gevraagd, is het niet goed als je ditzelfde citaat zowel bij A als bij B geeft.

TEKST 2 PILLEN SLIKKEN OF PILLEN SCHRIJVEN? TAAL ALS GENEESMIDDEL

- 1p 18 De kern van een goed antwoord:

fictieve/onechte/niet-bestaaende ziekten die met taal te maken hebben tegenover werkelijke/echt bestaande ziekten die met taal te maken hebben

In de eerste twee alinea's gaat het om de harde en de zachte 'g'. Volgens een 1 aprilgrap zou het gebruik van de harde 'g' goed zijn voor je luchtwegen en volgens nogal wat Limburgers zou dat juist een keelziekte veroorzaken.

In de twee alinea's daarna wordt verteld dat er wel echte lichamelijke aandoeningen bestaan die worden veroorzaakt door taalgebruik: 'Maar er bestaan intussen wel degelijk ziekten die iets met taal te maken hebben.' (regels 23-25)

Let in verband met de tegenstelling op het signaalwoord 'maar'.

- 2p 19 De kern van een goed antwoord:

1 **Het gaat (in deze alinea) alleen om spreken/schelden. / Schrijven komt (in deze alinea) niet aan de orde. [1p]**

2 **Het gaat (in deze alinea) alleen om (verhoging van de) weerbaarheid/ preventie. / Ziek worden en genezen komen (in deze alinea) niet aan de orde. [1p]**

Je antwoord moet bestaan uit een of meer volledige zinnen.

In de aangehaalde zin gaat het om 'een vorm van spreken of schrijven'. Maar in alinea 5 is alleen sprake van een onderzoek naar het effect van schelden.

In alinea 5 gaat het ook niet over het ziekmakende dan wel geneeskrachtige effect van spreken of schrijven.

(Overigens kun je het ook anders zien dan de kritische lezer uit de vraag. In alinea 5 komt wel aan de orde dat uitgescholden worden dezelfde sensatie oplevert als lichamelijke kwelling, zie regels 79-84. En de ziekmakende en geneeskrachtige effecten van schrijven komen aan de orde in de volgende alinea's 6 tot en met 11, zoals aangekondigd in de vraagzin uit alinea 5.)

1p 20 De kern van een goed antwoord:

Het Plath-effect beschrijft dat schrijven slecht kan zijn voor de (geestelijke) gezondheid / dat er naar verhouding veel schrijvers (en nog meer schrijfsters) zelfmoord hebben gepleegd.

Je antwoord moet bestaan uit een of meer volledige zinnen. Het mag niet meer dan 40 woorden tellen.

Zie regels 105-115: 'Je kunt net zo goed beweren dat schrijven juist gevraagd is voor je gezondheid. Ik doel dan (...) op het zogeheten Plath-effect, genoemd naar de Britse dichter Sylvia Plath: het verschijnsel dat naar verhouding veel schrijvers – en nog meer schrijfsters – een einde aan hun leven hebben gemaakt.'

1p 21 C

Pennebaker zou zijn advies waarschijnlijk baseren op de verklaring in de regels 143-146: 'De verklaring is dat deze woorden symptomatisch zijn voor (heilzaam) zelfonderzoek.'

1p 22 De kern van een goed antwoord:

Is schrijven goed of slecht voor de gezondheid? / Helpt schrijven echt tegen ziekte / bij het voorkomen van ziektes?

Je antwoord moet bestaan uit een of meer volledige zinnen. Het mag niet meer dan 15 woorden tellen.

Alinea 10 begint met de vraag 'Wie heeft er gelijk?' (regel 147) Het gaat dan om de onderzoekers uit alinea 8 aan de ene kant en Pennebaker uit alinea 9 aan de andere kant. Volgens de onderzoekers uit alinea 8 bleken de dagboekschrijvers 'aanzienlijk meer last te hebben van hoofdpijn, slapeloosheid en spijsverteringsproblemen' (regels 129-131). Volgens Pennebaker kan de schrijverij een positief effect hebben, namelijk als het een vorm van zelfonderzoek is (zie regels 143-146). De afweging in alinea 10 is dus bedoeld om te kijken of schrijven slecht of goed is voor de gezondheid.

2p 23 De kern van een goed antwoord:

Is er een relatie / Wat is de relatie tussen taalgebruik en gezondheid/ziekte?

Je antwoord moet bestaan uit een of meer volledige zinnen. Het mag niet meer dan 15 woorden tellen.

De schrijver formuleert de centrale hoofdvraag zelf in de regels 85-88: 'Maar het intrigerendste voor mij is wel het verband tussen gezondheid en schrijven. Maakt schrijven je gezonder?'

2p 24

Nummer	Zin	Functie
1	Kortom: er is geen aanwijzing dat schrijven op zichzelf de gezondheid in het algemeen beïnvloedt. (regels 175-177)	samenvatting van alinea 10
2	Wie ziek is, heeft meer aan pillen slikken dan pillen schrijven. (regels 177-179)	conclusie
3	Wie een nare ervaring heeft beleefd en daar last van houdt, bijvoorbeeld omdat hij de slaap niet kan vatten, kan deze kwaal wel met schrijven proberen te bestrijden. (regels 179-184)	conclusie / nuancinging
4	Het beste is het probleem herhaaldelijk te analyseren en het van veel kanten te benaderen. (regels 184-187)	aanbeveling

Drie functies goed: 2p. Twee goed: 1p. Minder dan twee goed: 0p.

Zin 2 brengt een conclusie onder woorden: er is geen aanwijzing dat schrijven de gezondheid beïnvloedt, dus je hebt meer aan pillen dan aan schrijven.

Zin 3 kun je zien als nog een conclusie: je kunt natuurlijk altijd proberen je kwaal te bestrijden met schrijven. Je kunt hem ook zien als een nuancering. De conclusie (zin 2) wordt genuanceerd: er is geen aanwijzing dat schrijven helpt, maar je kunt het wel proberen.

Zin 4 geeft een aanbeveling: het antwoord op de vraag wat je het beste kunt doen.

- 4p 25 De kern van een goed antwoord:**

- 1 **Schrijf autobiografische teksten met veel woorden van het type 'omdat' en 'dus', [1p]**
- 2 **want dit soort woorden is symptomatisch voor heilzaam zelfonderzoek. [1p]**
- 3 **Schrijf (herhaaldelijk) nare/traumatische ervaringen op / analyseer je probleem (herhaaldelijk) en benader het van veel verschillende kanten, [1p]**
- 4 **want op die manier wen je aan nare ervaringen / want daardoor doven de nare ervaringen uit. [1p]**

Je antwoord moet bestaan uit een of meer volledige zinnen. Het mag niet meer dan 50 woorden tellen.

Het eerste advies kun je afleiden uit de bevindingen van Pennebaker: 'Een van zijn bevindingen luidt dat autobiografische teksten waarin veel woorden van het type "omdat" en "dus" voorkomen, geneeskrachtig werken. De verklaring is dat deze woorden symptomatisch zijn voor (heilzaam) zelfonderzoek.' (regels 139-146)

Het tweede advies kun je afleiden uit wat er wordt gezegd over het onderzoek aan het eind van alinea 10: 'De andere studie (...) beantwoordt de vraag of het goed voor je is om traumatische ervaringen aan het papier toe te vertrouwen. Het antwoord is duidelijk "ja". De auteur schrijft het positieve effect toe aan het feit dat je door het (herhaaldelijk) opschriften aan de nare ervaringen went, waardoor ze geleidelijk uitdoven.' (regels 165-174)

TEKST 3 WAAROM MEER VAKANTIE VOOR MEER WERKSTRESS ZORGT

- 1p 26 (alinea) 2**

Zie regels 15-19: 'Ik weet niet of het u is opgevallen, maar ik zie de afgelopen weken veel mensen zich uit de naad werken, juist omdat de vakantie eraan komt.'

- 1p 27 (alinea) 9**

Alinea 8 is de laatste alinea die over 'vrije tijd en rendement' gaat: 'Hoge productiviteit is mooi. De andere kant is dat Nederland ook altijd in de top tien staat van landen met werkdruck en werkstress.' (regels 82-85) Daarop volgt het slot: vanaf alinea 9.

- 2p 28 De kern van een goed antwoord:**

- 1 **Langer op vakantie gaan en vakantiespreiding verhogen de werkdruk [1p]**
- 2 **en zorgen voor vertraagde besluitvorming / maken de ineffektieve periodes op het werk alleen maar langer. [1p]**

Je antwoord moet bestaan uit een of meer volledige zinnen. Het mag niet meer dan 30 woorden tellen.

Nadeel 1: 'Langer op vakantie verhoogt de werkdruk. Iets soortgelijks geldt voor de vakantiespreiding.' (regels 37-40)

Nadeel 2: 'Iets soortgelijks geldt voor de vakantiespreiding. Voor de drukte op de wegen en de Franse campings mag het fijn zijn dat niet heel Nederland tegelijkertijd in de auto stapt, op het werk maakt het de ineffektieve periodes alleen maar langer.'

(regels 39-45) En: 'Als in zo'n team Flore er niet is in juli, Jaap afwezig is van half juli tot half augustus en Nica de laatste weken van augustus op pad is, betekent dit dat de besluitvorming in zo'n team twee maanden stilligt.' (regels 48-53)

1p 29 De kern van een goed antwoord:

In beide situaties moet in minder tijd worden voldaan aan gelijkblijvende productie-eisen.

Je antwoord moet bestaan uit een of meer volledige zinnen.

Zie regels 37-38: 'Langer op vakantie verhoogt de werkdruk.' En regels 59-64: 'Bij gelijkblijvende productie-eisen is de prijs van vrije tijd dat er onder de resterende werktijd domweg harder doorgebeukt moet worden. Voor mensen die in deeltijd werken, is dit een bekend fenomeen.'

2p 30 De kern van een goed antwoord:

- 1 Werknemers in deeltijd hebben een betere balans tussen werk en privé, wat voor hen plezierig is. [1p]**
- 2 Deeltijders hebben een (bewezen) hogere arbeidsproductiviteit, / zetten meer druk op de ketel, wat een voordeel is voor de werkgever. [1p]**

Je antwoord moet bestaan uit een of meer volledige zinnen.

Per voordeel als je niet goed duidelijk maakt voor wie het een voordeel is: 0p.

Zie regels 71-76: 'Deeltijders zijn bewezen productiever. Echt niet alleen omdat ze dankzij het deeltijdwerk "een betere balans tussen werk en privé" vinden, maar ook en vooral omdat ze meer druk op de ketel zetten.'

1p 31 B

De twee slotzinnen: 'Hoe precies? Dat is misschien iets om tijdens de vakantie eens rustig over na te denken.' (regels 106-109) Dat bedoelt de schrijver niet letterlijk. Hij wil natuurlijk niet dat er alleen in de vakantie goed over het probleem wordt nagedacht. Hij maakt met zijn ironische opmerking wel duidelijk dat er buiten de vakantieperiode nauwelijks over nagedacht kan worden, juist doordat het op het werk zo druk is.

2p 32 A

Zie regels 59-64: 'Bij gelijkblijvende productie-eisen is de prijs van vrije tijd dat er onder de resterende werktijd domweg harder doorgebeukt moet worden. Voor mensen die in deeltijd werken, is dit een bekend fenomeen.' En vooral in de voorlaatste alinea: 'Nu gun ik eenieder zijn vrije tijd, maar bij te veel werkdruk en werkstress floreert ons land niet. Langer op vakantie bij gelijkblijvende ambitieniveaus, dat kan niet lang goed gaan.' (regels 95-100)

2p 33 De kern van een goed antwoord:

- 1 Meer vakantie / Meer vrije tijd zorgt ervoor dat de werkdruk in de periodes tussen de vakanties extra oploopt. [1p]**
- 2 Deze werkdruk / Hogere productiviteit zorgt voor meer werkstress. [1p]**

Je antwoord moet bestaan uit een of meer volledige zinnen. Het mag niet meer dan 30 woorden tellen.

In de regels 29-38 staat het in een andere volgorde: 'Stressen om met vakantie te kunnen. Het is een trend die we vooral kennen uit het onderwijs. Logisch: naarmate de vakanties langer en frequenter zijn, loopt de werkdruk in de perioden tussen de vakanties extra op. Want vakantie of geen vakantie, het werk moet gewoon gebeuren. Langer op vakantie verhoogt de werkdruk.'

Let op: in de vraag staat uitdrukkelijk dat je in je uitleg geen voorbeelden mag gebruiken. Je moet het dus, bijvoorbeeld, niet over het onderwijs hebben.

TEKST 4 LEZENSLUST

- 1p 34 De kern van een goed antwoord:**

Leef je wel (echt) / Geniet je wel genoeg van het leven als je (veel) leest?

Je antwoord moet bestaan uit een of meer volledige zinnen.

Zie regels 26-27: 'Ik begon me af te vragen of het leven al lezend aan mij voorbijgleed.' Dit naar aanleiding van een uitspraak van Maarten 't Hart. Over hem zegt de schrijfster: "'t Hart maakte een donker onderscheid tussen lezen en leven. Wie leest, leeft niet.' (regels 21-23) En: 'Maarten 't Hart kwam in elk geval schijndood op mij over.' (regels 28-29)

- 2p 35 De kern van een goed antwoord:**

1 In het boek *Carpe Diem* wordt bipleit om van het leven te genieten, [1p]

2 maar de auteur van het boek heeft dat zelf lange tijd niet gedaan (door zich op te sluiten en te lezen en te schrijven). [1p]

Je antwoord moet bestaan uit een of meer volledige zinnen. Het mag niet meer dan 40 woorden tellen.

Zie regels 36-39: 'Hoe *carpe diem* is het om alles over *carpe diem* te lezen en je dan maanden terug te trekken om er een boek over te schrijven?' Als je echt de dag wilt plukken, kun je niet maandenlang gaan zitten lezen en schrijven.

- 1p 36 C**

De eerste vraag: 'Als ik straks op mijn sterfbed lig en mezelf de vraag stel waar ik spijt van heb, zal ik dan zeggen: "Ik wou dat ik dit boek nog had gelezen"?' (regels 44-48)

De tweede vraag: 'Wat gaf dan het leven zin?' (regel 49)

Het antwoord op de eerste vraag is negatief (zie regel 48). De schrijfster verwacht niet dat ze uiteindelijk te weinig gelezen zal hebben. Met andere woorden: dat ze wel voldoende aan het leven zal hebben deelgenomen. Daarop volgt als vanzelf de vraag: wat heeft dat leven dan zinvol gemaakt? De ene vraag vult de andere aan.

- 1p 37 De kern van een goed antwoord:**

door geen slechte boeken te gaan lezen

Zie regels 58-60: 'Lezen is goed en zinvol. Maar het leven is te kort om slechte boeken te lezen.'

- 1p 38 C**

De schrijfster zoekt naar het antwoord op de vraag of lezen en leven met elkaar in strijd zijn. De toon is onderzoekend, maar zeker niet belerend: ze geeft de lezer geen dringende adviezen.

'Serieus en luchtig' is de beste typering. Het onderwerp en de behandeling van het onderwerp zijn serieus. Maar de toon is luchtig: nergens zwaarwichtig. De schrijfster heeft het bijvoorbeeld over 'tweedehands avonturen' (regels 24-25) en 'het gemodder dat leven heet' (regels 53-54).

- 1p 39 'Carpe diem van Roman Krznaric behoort niet tot die boeken.' (regels 61-62)**
of

'Het is wezenlijk, omdat het gaat over de grootste vraag van het leven: hoe kan ik mijn leven zo inrichten dat ik, als ik straks terugkijk, geen spijt heb?' (regels 62-66)

Twee mogelijkheden. Ze brengen het oordeel van de schrijfster allebei goed onder woorden.

De eerste zin zegt dat het geen slecht boek is en dat je niet moet overslaan: 'Maar het leven is te kort om slechte boeken te lezen. Sla die over. *Carpe diem* van Roman Krznaric behoert niet tot die boeken.' (regels 59-62)

De tweede zin maakt duidelijk waarom de schrijfster het een goed boek vindt.

2p 40 De kern van een goed antwoord:

Lezen is zinvol.

Je antwoord moet bestaan uit een of meer volledige zinnen. Het mag niet meer dan 10 woorden tellen.

De conclusie in het tekstfragment: 'Boeken bieden zo een veilige oefenruimte voor het leven.'

De conclusie uit alinea 6 van de tekst: 'Lezen is goed en zinvol.' (regels 58-59)

Examen 2022-I

Tekst 1 en tekst 2 hebben betrekking op een tentoonstelling van de kunstenaar Damien Hirst. Behalve vragen over elk van de twee teksten afzonderlijk bevat dit examen ook enkele overkoepelende vragen over beide teksten.

Tekst 1

Alles is gemaakt om kapot te gaan

(1) De megalomane tentoonstelling *Treasures from the Wreck of the Unbelievable*¹⁾ van Damien Hirst, die van april tot begin deze maand te zien was in Venetië, was, zoals alle waarlijk grote kunst, in alles extreem. Zij was verspreid over twee complete musea en bestond uit honderden sculpturen van goden, helden, mythologische figuren en demonen van vaak gigantische omvang, die waren vervaardigd uit de kostbaarste materialen: brons, goud, zilver, jade en marmer uit Carrara.

(2) Het was een tentoonstelling met een verhaal. De beelden waren zogenaamd de schatten van het Romeinse schip 'de Ongelooflijke' dat in de eerste eeuw na Christus was vergaan voor de kust van Oost-Afrika en dat in 2008 bij toeval was teruggevonden. Er werd een video vertoond van de moeizame bergingswerkzaamheden door duikers van de kolossale beelden van de zeebodem. In de tentoonstellingszalen hingen kleurenfoto's van de bergingsoperatie. Er was een replica van het schip opgesteld met een interactieve reconstructie van de manier waarop de beelden in het ruim geborgen moesten zijn. Net als in een echt archeologisch museum was er ook

voorzien in zalen met vitrines vol troep waar je snel aan voorbijloopt: gebruiksartikelen, potten en pannen, pollepels en muntjes die nu eenmaal ook waren gevonden.

(3) De vergankelijkheid, dan wel de onvergankelijkheid van kunst werd gethematiseerd. Veel beelden waren beschadigd. De meeste vertoonden zichtbare sporen van een eeuwenlang verblijf op de zeebodem. Ze waren overdekt met veelkleurige wieren, schelpen, koralen, algen en zeesponzen. Maar dat was dus ook allemaal nauwkeurig in brons gegoten of in marmer uitgehakt. Als je daar goed over nadenkt, is dat ironisch. Echte oudheidkundige kunstschatte die van de zeebodem zijn opgediept, zouden worden schoongemaakt voordat ze in een museum worden tentoongesteld. Bij Hirst maakten het verval en de tekenen van vervlogen eeuwen een onvervreemdbaar deel uit van het kunstwerk.

(4) De tentoonstelling ging over echt en nep. In de fictieve context van een verzonnenv verhaal over een gezonken schip en een berging werden uiterst tastbare, technisch volmaakte en duurzame beelden getoond die een verzonnenv en een werkelijk

noot 1 De vertaling van de naam van deze tentoonstelling is: "Schatten uit het wrak van de Ongelooflijke".

verleden evoceerden. Het zichtbare verval was fictie, want die beelden waren gisteren gemaakt. Maar 70 uiteindelijk was die aftakeling verre van fictief, want ze refereerde aan de vergankelijkheid en het bederf die ons in de werkelijkheid omringen.

(5) De tentoonstelling ging over kunst 75 en kitsch en over de relatie tussen ambachtelijkheid en kunst. De technische perfectie van de sculpturen stond in schril contrast met wat doorgaans voor hedendaagse kunst moet 80 doorgaan. Ik heb ook de Biënnale bezocht in Venetië, waar een staalkaart wordt getoond van de moderne avant-garde. Grote gekleurde bollen 85 van papier-maché. Schoenen aan een touwtje. Honderden gekleurde cassettebandjes op een stuk karton gelijmd. *Treasures from the Wreck of the Unbelievable* was een kolossale opgestoken middelvinger naar die 90 dilettanten met hun ideetjes en knutselwerkjes en stelde tegelijkertijd de vraag wat dan wel de moeite waard is om in een museum tentoon te stellen. Staat de combinatie van techni- 95 sche perfectie met de kostbaarste materialen garant voor waardevolle kunst? Eeuwenlang is dat wel zo geweest. Hirst stelde het hedendaagse dedain voor ambachtelijkheid aan de 100 kaak. En moet iets per se eeuwenoud zijn om waarde te hebben? Als de sculpturen van Hirst werkelijk tweeduizend jaar oud waren, zouden ze tot de belangrijkste kunstschat- 105 ten van de mensheid behoren. Dat waren ze niet. Ze waren gisteren gemaakt. Maar ze waren net zo volmaakt als de beste kunst van tweeduizend jaar geleden. Vinden we ze desalniettemin 110 minder waardevol, wellicht omdat ze te nieuw zijn en te veel glimmen? Dan levert Hirst er het verval en de

sporen van de tand des tijds bij. **(6)** De tentoonstelling ging over 115 mythevorming en de behoefte aan verhalen. De beelden imponeerden niet alleen door hun omvang en kwaliteit, maar ook door hun gezamenlijke evocatieve kracht van een 120 stoerdere en glorieuzere tijd vol helden, avonturen en mysterie. Zij lieten zien wat wij hebben verloren in deze 125 tijd waarin wij alles denken te weten over alles en geen helden of goden meer nodig menen te hebben.

(7) Een constante in het hele oeuvre 130 van Damien Hirst is het ultieme memento mori²⁾. Dood en vergankelijkheid woekeren in zijn werk. *Treasures from the Wreck of the Unbelievable* tilde die thematiek naar een hoger niveau en stelde de vergankelijkheid van onze beschaving ter discussie. Want als je de 135 zogenaamde overblijfselen ziet van een cultuur die verloren is gegaan, kan de vraag in je opkomen wat er over twintig eeuwen van onze beschaving zal zijn overgebleven. Dat 140 is een ongemakkelijke vraag. Wat zullen ze in de toekomst van ons in een museum zetten?

(8) Alles wat we maken, is gemaakt 145 om kapot te gaan, zodat we blijven consumeren. En die papier-machébollen en schoenen aan touwtjes gaan het ook niet reden, denk ik. Het grootste bouwwerk dat we maken, is het world wide web. Dat is 150 het monument van onze generatie. Maar het web is zo vluchtig als het immaterieel is. Ik kan nu mijn leuke digitale vakantiefoto's al niet terugvinden die ik ooit heb geback-upped op 155 een server die niet meer bestaat. Het is goed dat mijn gedichten die ik in Word 4.0 heb geschreven zijn gepubliceerd met inkt op papier, want mijn

noot 2 Memento mori: gedenk te sterven

huidige tekstverwerker kan die be-
 160 standen niet meer openen. Een
 kleine stroomstoring volstaat om ons
 hele wereldwijde web weg te vagen.
 Ons gehele geheugen is zo vergan-
 kelijk als een stroompje elektronen in
 165 een microchip. Geheugen bestaat
 niet zonder materie. Dat laat Hirst
 zien. Daarom heeft hij voor de
 edelste en onvergankelijkste
 materialen gekozen. De kans dat
 170 uitgerekend zijn met opzet beschadigde beelden in de toekomst de
 enige relictten zullen blijken uit onze
 tijd, is niet denkbeeldig.

(9) We hebben niet eens verhalen
 175 om over te leveren aan de toekomst.
 We hebben geen mythen meer. Ja,
 Mickey Mouse misschien. Of Pluto.
 Hirst heeft hen laten zien. Ze zijn
 beide zogenaamd teruggevonden in
 180 het wrak op de zeebodem in de vorm
 van levensgrote bronzen sculpturen.
 Ze zaten onder de schelpen, koraal
 en zeesponzen. In de artikelen en
 recensies die ik over de tentoon-
 185 stelling heb gelezen, werd dit geïn-
 terpreteerd als postmoderne ironie of
 humor. Maar als Mickey Mouse en
 Pluto de enige universele referentie-
 punten zijn van onze cultuur, en dat
 190 zijn ze, valt er weinig te lachen. Het
 contrast met al die goden en helden

uit glorieuzere epochen wordt dan
 wel erg groot. En dan nog iets. Onze
 Mickey Mouse en Pluto zijn niet van
 195 brons. Ze bestaan uitsluitend op
 celluloid en goedkoop papier.

(10) Ik liep de zalen van *Treasures
 from the Wreck of the Unbelievable*
 binnen alsof ik een jongensboek
 200 opensloeg en ik werd daadwerkelijk
 meegesleept door het avontuur. Maar
 geleidelijk aan drong het besef tot mij
 door dat ik oog in oog stond met de
 dood van onze cultuur en het einde
 205 van onze beschaving. Alles van
 waarde ligt met het patina van
 eeuwen overtrokken in het verleden.
 Hirst drukt ons met de neus op de
 feiten door ons een verzonnenv verle-
 210 den voor te schotelen. Als iets maar
 oud is, zetten we het in een museum.
 Maar we begrijpen niet dat we zelf in
 een museum leven en dat we niets
 produceren wat zal glimmen in de
 215 pronkzalen van de musea van de
 toekomst. In het breekbare, zuch-
 tende, zinkende Venetië was
*Treasures from the Wreck of the
 Unbelievable* de zwanenzang van het
 220 Avondland³⁾. Een extreme, groteske,
 fantasievolle evocatie van ons werke-
 lijk en gedroomde verleden, dat was
 het laatste, onherhaalbare grote
 gebaar.

naar: Ilja Leonard Pfeijffer

uit: NRC Handelsblad, 20 december 2017

Ilja Leonard Pfeijffer (1968) is een bekende schrijver. Hij heeft dichtbundels en romans gepubliceerd en won meerdere literaire prijzen.

noot 3 het Avondland: de Europese beschaving

De tekst 'Alles is gemaakt om kapot te gaan' kan door middel van onderstaande kopjes in achtereenvolgens vier delen worden onderverdeeld:

- deel 1: Introductie
- deel 2: Interpretatie van de tentoonstelling
- deel 3: Reflectie op de tentoonstelling
- deel 4: Eindoordeel over de tentoonstelling

- 1p** 1 Bij welke alinea begint deel 3, 'Reflectie op de tentoonstelling'?
- 1p** 2 Bij welke alinea begint deel 4, 'Eindoordeel over de tentoonstelling'?

"Als je daar goed over nadenkt, is dat ironisch." (regels 49-51)

- 2p** 3 Leg uit waarom de term 'ironisch' volgens alinea 3 van tekst 1 van toepassing is op de tentoonstelling van Hirst.
Geef antwoord in een of meer volledige zinnen en gebruik voor je antwoord niet meer dan 25 woorden.

Uit alinea 5 van tekst 1 blijkt dat de tentoonstelling van Hirst op te vatten is als kritiek op de moderne kunst.

- 1p** 4 Wat is de essentie van deze kritiek volgens alinea 5?
Geef antwoord in een of meer volledige zinnen en gebruik voor je antwoord niet meer dan 15 woorden.

"Alles wat we maken, is gemaakt om kapot te gaan". (regels 143-144)

- 2p** 5 Illustrer aan de hand van alinea 8 hoe deze bewering van toepassing is op onze tijd.
Maak voor je antwoord gebruik van onderstaande tabel. Geef antwoord in een of meer volledige zinnen.

constatering	< al gegeven > Het grootste bouwwerk dat we maken, is het world wide web.
probleem	
gevaar	
conclusie	

"Dat is een ongemakkelijke vraag." (regels 139-140)

- 1p** 6 Waarom wordt bedoelde vraag als een ongemakkelijke vraag gezien?
A omdat bedoelde vraag een retorische vraag is
B omdat het antwoord moeilijk onder woorden te brengen is
C omdat we tegenwoordig niets met eeuwigheidswaarde maken

"In de artikelen en recensies die ik over de tentoonstelling heb gelezen, werd dit geïnterpreteerd als postmoderne ironie of humor." (regels 183-187)

- 2p** 7 Leg uit welke tegenstelling ten grondslag ligt aan deze ironie.
Geef antwoord in een of meer volledige zinnen en gebruik voor je antwoord niet meer dan 30 woorden.

"De tentoonstelling ging over mythevorming en de behoefte aan verhalen."
(regels 114-116)

- 1p** 8 Citeer uit alinea 7 tot en met 10 de zin waaruit blijkt dat deze behoefte aan verhalen tijdens het bezoek aan deze tentoonstelling bewaarheid wordt voor de recensent.

- 2p 9 Hoe luidt het eindoordeel over Hirsts tentoonstelling *Treasures from the Wreck of the Unbelievable*, gelet op de strekking van tekst 1?
De tentoonstelling is
- A indrukwekkend, omdat Hirst kosten noch moeite heeft gespaard om een gigantische kunstschat te vervaardigen die niettemin fictief is.
 - B provocatief, omdat Hirst zich in deze tentoonstelling zonder enige reserve bedient van postmoderne ironie of humor in de vorm van moderne mythen.
 - C relativierend, omdat Hirst met zijn fantasierijke weergave van een niet-bestaaand verleden een ander perspectief biedt op de tegenwoordige kunst.
 - D verontrustend, omdat Hirst de bezoeker een ontluisterende kijk op onze hedendaagse cultuur biedt met het tonen van de zogenaamde schatten.
- 1p 10 Hoe kan het voornaamste doel van tekst 1 het best worden omschreven?
De tekst
- A biedt de lezer een subjectieve bespiegeling op Hirsts tentoonstelling.
 - B geeft een zakelijke en diepgravende analyse van Hirsts tentoonstelling.
 - C plaatst de besproken tentoonstelling in de context van het verdere werk van Hirst.
 - D wil de lezer overtuigen van de perfecte uitvoering en de beperkte zeggingskracht van Hirsts tentoonstelling.

Tekst 2

Damien Hirsts schitterende scheepswrak

(1) Damien Hirst toont in Venetië een van de mooiste tentoonstellingen die je kunt voorstellen. Een beeldenpandemonium is het, vol fantasie en kleur en technische virtuositeit en ambitie – en die schoonheid blijkt een ongelofelijke hoeveelheid agressie op te roepen. Zo vond de Engelse krant *The Telegraph* de tentoonstelling een *spectacular failure*¹⁾ waarmee Hirsts carrière ongetwijfeld schipbreuk zou lijden. (“Ugh.”) *The Times* vond dat de hele expositie maar in zee moest worden gedonderd. En ook op Facebook regende het boosheid. De term ‘populisme’ viel, niet één keer, maar vaak, en dat is binnen het huidige politieke klimaat het ergste verwijt dat een kunstenaar kan treffen.

(2) De tentoonstelling *Treasures from the Wreck of the Unbelievable* toont in twee Venetiaanse musea 189 nieuwe beelden en tekeningen die 25 Damien Hirst en zijn studio de afgelopen tien jaar hebben gemaakt. Die werken worden verbonden door een verhaal. Meteen bij de ingang van de expositie staat te lezen dat in 2008, 30 in de Indische Oceaan voor de kust van de oude handelsstad Azania, het wrak werd gevonden van een schip, de *Aristos*, dat ergens in de eerste eeuw was vergaan. Het *Aristos*-verhaal is natuurlijk kolder. Maar toch heeft Hirst zich veel moeite getroost om het geloofwaardig te maken. Het opmerkelijkste, in dit opzicht, zijn de vele films en foto's (in lichtbakken)

40 die laten zien hoe een groot aantal van de werken in de tentoonstelling daadwerkelijk vanaf de zeebodem omhoog wordt getakeld – ze hebben daar dus ooit, even echt gelegen.

(3) Dat betekent dus dat Hirst bereid is geweest om louter voor een conceptueel meta-idee tientallen bronzen beelden op de zeebodem af te zinken en ze vervolgens (meteen?) weer omhoog te takelen. Ook in de teksten bij de afzonderlijke werken trekt Hirst een enorm blik met mythische en historische figuren 55 open die op allerlei manieren met de beelden te maken hebben. Opnieuw is het vast voor een groot deel verzonden, maar de uitwerking is voor hedendaagse kunst zo verregaand, 60 ongekend en idioot dat je onwillige respect krijgt voor Hirsts perfectionisme – en dat is precies de bedoeling.

(4) Met *Treasures* probeert Hirst een fantastische schijnwereld maximale geloofwaardigheid te geven – je zou aan Ovidius' *Metamorfosen*²⁾ kunnen denken, maar even goed aan Disney-land of aan de Efteling. Een wereld 65 vol verwondering en vermaak, gemaakt om ons af te leiden van de harde werkelijkheid, onder te dompelen in fantasie en kleur en bekende emoties, een bijna kleverige vorm 70 van schoonheid. Wat we normaal kitsch noemen.

(5) Maar is dat het ook? Laat ik maar eerlijk toegeven: ik twijfel. Dat komt

noot 1 *spectacular failure*: een spectaculaire mislukking

noot 2 *Metamorfosen* is een boek van Ovidius over de schepping van de wereld. Niets blijft en niets vergaat, zo is de grondgedachte van *Metamorfosen*.

allereerst door de pavlovreactie³⁾ die
 80 Hirst bij veel kunstliefhebbers op-
 roept (en waar hij overigens zelf van
 harte aan meewerkt): Hirst is de pro-
 leet van de hedendaagse kunst, die
 een schedel beplakt met diamanten
 85 (verkoopwaarde 50 miljoen pond) en
 in 2008 in één keer 244 werken
 direct uit zijn atelier liet veilen om zo
 111 miljoen pond op te strijken.

(6) Maar wie Hirst louter als een
 90 patser wegzet, vergeet dat hij door
 die enorme bedragen ook een kwes-
 tie aansnijdt die in de kunst steeds
 belangrijker wordt: op welke manier
 vertegenwoordigt kunst een waarde?
 95 Wie bepaalt dat? Het zou zomaar
 kunnen dat Hirst daar in *Treasures*
 (let op die titel) een interessant ant-
 woord op formuleert, alleen moeten
 we daarvoor iets doen wat in de
 100 hedendaagse kunstwereld vrij
 ongebruikelijk is: hem inhoudelijk
 serieus nemen. Ja, dat is even
 slikken.

(7) Toch zijn daar wel redenen voor.
 105 Door het verhaal van het scheeps-
 wrak geeft Hirst zichzelf de mogelijk-
 heid op de tentoonstelling verschil-
 lende soorten esthetiek voorbij te
 laten komen. Bijna perfect nage-
 110 maakte klassieke beelden zitten er-
 tussen, maar ook soortgelijke beel-
 den overwoekerd door 'koraal' en
 klassiek uitziende beelden die opval-
 lend veel lijken op Kate Moss⁴⁾ of
 115 Hirst zelf – waarmee Hirst je nadruk-
 kelijk de vraag voorlegt waarom de
 ene stijl eigenlijk mooier of beter zou
 zijn dan de andere.

noot 3 pavlovreactie: een reactie die, eenmaal aangeleerd, automatisch optreedt

noot 4 Kate Moss is een bekend fotomodel.

noot 5 Transformer: een robot uit een televisie- en filmserie die kan transformeren in een voertuig of een dier

noot 6 conceptuele traditie: vanaf de jaren zeventig van de twintigste eeuw stond in veel westerse kunst de opvatting centraal dat het idee achter een kunstwerk minstens even belangrijk is als het kunstwerk zelf

(8) Of neem een gekoesterd begrip
 120 als authenticiteit. Waarom accep-
 teren we al eeuwen dat kunstenaars
 uit de renaissance de stijlmiddelen
 van de Grieken en Romeinen onge-
 geneerd kopieerden, maar mag je
 125 datzelfde mechanisme als heden-
 daagse kunstenaar niet gebruiken?
 Hirst voert zulke vragen wellustig, tot
 in het absurde, door: kijk, daar staat
 130 Quetzalcoatl, de Azteekse slangen-
 god, helemaal in goud, of is het een
*Transformer*⁵⁾? (Let op die naam.) En
 kijk, Goofy, in brons, helemaal be-
 dekt met 'koraal'. En hoe zien we
 eigenlijk dat die perfect verweerde
 135 potten en ringen en zwaarden in die
 vitrine niet 'echt' zijn? Welke tijd,
 welke cultuur, oosters of westers,
 jong of oud, is hier eigenlijk domi-
 nant? Waar baseren we onze voor-
 140 keur eigenlijk op? Op smaak? Op
 geschiedenis? Of op geld?
(9) Daar raakt Hirst een gevoelige
 snaar. Sinds enkele jaren is de
 hedendaagse westerse kunstwereld
 145 in de ban geraakt van het besef dat
 'we' wel heel lang op onszelf gericht
 zijn geweest. Of beter: dat we kunst
 te lang, te stug hebben beoordeeld
 vanuit de eigen westerse traditie. Dat
 150 moet veranderen, vinden veel men-
 sen, er moet meer oog komen voor
 kunst uit andere culturen. Alleen:
 daarbij dringt maar heel langzaam
 het besef door dat onze conceptuele
 155 traditie⁶⁾ een tweekoppig monster is.
(10) Allereerst beseffen 'we' nauwe-
 liks dat de conceptuele traditie in de
 wereld zoveel invloed heeft verwor-

ven omdat ze werd gesteund door een macht die ook economisch en politiek mondiaal de dienst uitmaakte. En tegelijk heeft die conceptuele traditie onze smaak zo vernauwd dat 'we' nauwelijks meer beseffen dat ze er in niet-westerse landen vaak een heel andere smaak op nahouden – sterker nog: dat in de hele wereld, behalve het vooruitstrevende Westen, begrippen als ambacht, schoonheid en traditie in de kunst nog heel belangrijk zijn. Die landen worden nu rijker, en machtiger. Hun esthetiek wordt invloedrijker.

(11) Hoe confronterend het ook lijkt: deze *Treasures*, met hun complexe kluts van schoonheden, sluit perfect aan op die mondiale smaakverandering. Hirst geeft de aandacht voor traditie, voor schoonheid, voor ambacht een nieuwe lading – en is het dan niet ironisch dat juist de westerse, progressieve kunstliefhebber die vindt dat we open moeten staan voor andere culturen deze tentoonstelling verschrikkelijk zal vinden? Sterker nog: hoe langer je hier rondloopt, hoe dwingender het besef wordt dat iedereen Hirsts werk mooi vindt, op een kleine elitaire westerse groep progressieve kunstliefhebbers na.

(12) Hirst laat zien dat het concep-

tuele westerse schoonheidsideaal nog maar heel kort meegaat en een beperkte reikwijdte heeft. Ik ben ervan overtuigd dat hij zijn gelijk niet alleen gaat beweren, hij gaat het ook bewijzen: je kunt er vergif op innemen dat een groot deel van deze werken de komende jaren gaan opduiken in al die nieuwe musea die worden gebouwd in Qatar, Dubai, India, Rusland. Zo bekeken is Hirsts *Treasures* zomaar een artistiek statement van jewelste: een groot, verleidelijk, gecompliceerd statement over een veranderend schoonheidsideaal in een veranderende wereld.

(13) Natuurlijk, het valt niet mee om Damien Hirst ineens te beschouwen als een serieuse cultuurcriticus. Het aura van poenerigheid en patserigheid is hardnekkig. Maar zijn *Treasures* zouden heel goed een harde les kunnen zijn over de westerse culturele dominantie: wie echt wil openstaan voor andere culturen, zal steeds vaker iets moeten slikken wat hij niet lekker vindt. Wen er maar aan. Dat veel westerse kunstliefhebbers Hirsts beelden kitsch vinden, daar is niks mis mee, maar het kan geen kwaad als we óók beseffen dat dit oordeel mondiaal vermoedelijk niet breed gedragen zal worden. En misschien wel nooit breed is gedeeld.

naar: Hans den Hartog Jager
uit: NRC Handelsblad, 12 april 2017

Hans den Hartog Jager (1968) studeerde Nederlands en kunstgeschiedenis en werkt vanaf 1991 als journalist.

Tekst 2 kan door middel van onderstaande kopjes in vijf delen worden onderverdeeld:

- deel 1: Inleiding
- deel 2: Beschrijving
- deel 3: Interpretatie
- deel 4: Eendoordeel
- deel 5: Slot

- 1p **11** Bij welke alinea begint deel 3, 'Interpretatie'?
- 1p **12** Bij welke alinea begint deel 4, 'Eendoordeel'?

Een woordspeling is een woordcombinatie waarmee een schrijver een komisch of retorisch effect nastreeft. In alinea 1 van tekst 2 kunnen twee zinnen als een woordspeling worden opvat.

- 3p **13** Citeer de twee zinnen die als woordspeling kunnen worden opgevat en leg uit waarom deze zinnen als woordspeling kunnen worden opgevat. Maak voor je antwoord gebruik van informatie uit alinea 1 en 2.

"Het Apistas-verhaal is natuurlijk kolder." (regels 34-35)

- 2p **14** Citeer twee zinnen of delen van zinnen waaruit af te leiden is dat het Apistas-verhaal niet waar is, gelet op de informatie in alinea 2 en 3.

"Laat ik maar eerlijk toegeven: ik twijfel." (regels 77-78)

- 1p **15** Waarover wordt door de ik-figuur getwijfeld?

"Dat komt allereerst door de pavlovreactie die Hirst bij veel kunstliefhebbers oproept (en waar hij overigens zelf van harte aan meewerkt)" (regels 78-82)

- 1p **16** Wat veroorzaakt de voorgenoemde pavlovreactie bij kunstliefhebbers, gelet op de tekst?

het feit dat Hirst

- A** eerder bezig lijkt te zijn met geld verdienen dan met het maken van kunst
- B** met veel duurdere materialen werkt dan gebruikelijk is in de kunstwereld
- C** niet opecht open lijkt te staan voor niet-westerse culturen en esthetiek
- D** slechts verleidelijke en gecompliceerde statements maakt met zijn kunst

In alinea 6, 7 en 8 van tekst 2 wordt het standpunt onderbouwd dat we Hirst serieus moeten nemen.

- 3p **17** Vat de onderbouwing van dit standpunt samen.

Neem daartoe de nummers van de alinea's over en vul de zin steeds aan. Gebruik voor je antwoord in totaal niet meer dan 30 woorden.

We moeten Hirst wel serieus nemen want hij stelt vragen over	
alinea 6	
alinea 7	
alinea 8	

In regel 155 van tekst 2 is er sprake van een "tweekoppig monster".

- 2p **18** Waaruit bestaan die twee koppen van dit monster?

Geef antwoord in een of meer volledige zinnen en gebruik voor je antwoord niet meer dan 30 woorden.

- 1p **19** Welke factor wordt in tekst 2 genoemd als verklaring voor het ontstaan en in stand blijven van de heersende smaak én voor toekomstige veranderingen daarin? Gebruik voor je antwoord niet meer dan 10 woorden.

In alinea 11 van tekst 2 wordt het ironisch genoemd dat de westerse, progressieve kunstliefhebber de tentoonstelling van Hirst verschrikkelijk zal vinden.

- 2p **20** Leg uit waarom deze reactie ironisch wordt genoemd.
Geef antwoord in een of meer volledige zinnen en gebruik voor je antwoord niet meer dan 60 woorden.
- 2p **21** Hoe luidt het eindoordeel over Hirsts tentoonstelling *Treasures from the Wreck of the Unbelievable*, gelet op de strekking van tekst 2?
De tentoonstelling is
- A bewonderenswaardig, omdat Hirst kosten noch moeite heeft gespaard om zijn conceptuele meta-ideeën grootschalig uit te werken.
 - B confronterend, omdat Hirst de West-Europese bezoeker dwingt tot nadenken over zijn eigen beperkte kunstopvattingen.
 - C revolutionair, omdat Hirst met grote ambachtelijkheid en verregaande authenticiteit een nieuwe wereld heeft neergezet.
 - D verrassend, omdat Hirst hiermee meer interesse in de westerse kunstwereld toont dan men tot dusverre van hem gewend is.

Overkoepelende vragen bij tekst 1 en tekst 2

Zowel tekst 1 als tekst 2 gaan in op de mening van kunstcritici dat de kunst van Hirst kan worden beschouwd als kitsch. In beide teksten wordt deze mening op een andere reden gebaseerd.

- 2p **22** Geef per tekst deze reden weer. Neem de letter over die voor de betreffende zin staat en maak elke zin af.
- a Volgens tekst 1 beschouwen kunstcritici de tentoonstelling als kitsch, omdat ...
 - b Volgens tekst 2 beschouwen kunstcritici de tentoonstelling als kitsch, omdat ...
- In elk van de twee teksten 1 en 2 komt al dan niet expliciet een advies naar voren.
- 2p **23** Geef van beide teksten de essentie van het advies weer. Neem de letter over die voor de betreffende zin staat en maak elke zin af.
- a Als de huidige westerse samenleving waarde hecht aan kunst, dan doet ze er volgens tekst 1 goed aan ...
 - b Als westerse kunstliefhebbers echt openstaan voor andere culturen, dan moeten ze volgens tekst 2 ...

Tekst 3

Data zijn duur

(1) Data worden zo ijverig verzameld omdat ze goedkoop zijn, hoorde ik laatst een ambtenaar zeggen. Dat klonk logisch. Toch denk ik zelf dat ze zo ijverig worden verzameld omdat ze duur zijn. Dat klinkt namelijk nog logischer. Data zijn niet onstoffelijk, je moet ze produceren, opslaan, transporteren en distribueren: alleen al met die fysieke rompslomp is mateloos veel geld gemoeid. En dan moeten het analyseren en investeren nog beginnen.

(2) Dataficering is dus allereerst een lucratief bedrijf. Neem een analoog kind en tover dat om tot een digitaal kinddossier: nu heb je opeens apparaten nodig, meetsystemen, accounts, opslagservers, analyse-software, netwerken. Vertaal een persoon in persoonsgegevens, een patiënt in elektronische mappen, een briefje van tien in financiële data en je hebt bedrijfsmatige infrastructuren nodig. Dataficering is big business.

(3) Waarom kijken moderne artsen niet langer naar hun patiënt, maar naar hun computer? Omdat ze druk in gesprek zijn met bedrijven die, letterlijk achter de schermen, met de patiëntgegevens aan het werk gaan. In de spreekkamer, in de kilometer-teller van je auto en in alle klaslokalen zitten opeens bedrijven die er tot voor kort niet zaten. Hoe meer data je maakt, hoe meer economische bedrijvigheid er is.

(4) Nu had je vroeger natuurlijk ook data. Wetenschap, recht en bestuur hebben de werkelijkheid altijd al naar een informationele werkelijkheid vertaald – gegevens verzameld over

de wereld, categorieën en ordeningen aangebracht, profielen geschetst. Maar de informationele werkelijkheid waarmee zij kwamen aanzetten, was grotendeels publiek en openbaar. Kennis, wetten, geld en beleid waren publieke middelen.

(5) De eerste stap in de moderne revolutie is de privatisering van alles. We noemen de nieuwe grootmachten niet alleen Googlania en Facebookistan omdat zulke bedrijven een omzet hebben waarmee ze landen evenaren, maar vooral omdat ze functies van staten overnemen. De publieke middelen worden privaat. Techgiganten zijn eigenaar van de infrastructuur, ze downloaden burgers, ze vervangen publiek geld door privaat geld en ze leggen onbekende, private normen op via software. Hun wereldmacht is niet alleen economisch, maar ook politiek.

(6) Nu is het uiteraard fijn dat bedrijven kansen zien in nieuwe technologieën. Maar het is minder fijn dat democratieën hun politieke macht zo snel uit handen geven. Het maken van data en algoritmes is politiek werk: je definieert menselijk gedrag en kiest in welke richting je dat gaat bijsturen. Over de ideologieën van techbedrijven als Amazon, Microsoft en Apple zou je daarom een gesprek in het parlement willen voeren. Maar gesprek, zeggenschap en controle zijn er niet.

(7) De macht van de technologiebedrijven heeft daardoor nu al grote totalitaire potentie. Het kan zijn dat Google de militaire robottechnologie van Boston Dynamics uit jeugdige

- 85 nieuwsgierigheid heeft aangeschaft, het kan zijn dat het bedrijf het DNA van burgers verzamelt uit wetenschappelijke bevlogenheid, maar de optelsom van militaire macht en
 90 greep op de wereldbevolking noopt tot wantrouwen. Of op zijn minst tot publieke bemoeienis.

- (8) En de tweede stap in de revolutie? Die wordt gezet als data zich
 95 binnenkort met behulp van kunstmatige intelligentie verzelfstandigen. Kennis, wetten en beleid zijn dan niet langer publiek, niet langer privaat, maar autonoom. Misschien kunnen
 100 we daarover in het parlement ook alvast eens iets zeggen.

naar: Maxim Februari

uit: NRC Handelsblad, 28 juli 2017

Maxim Februari (1963) is jurist, schrijver en columnist.

"De eerste stap in de moderne revolutie is de privatisering van alles." (regels 50-51)
 Volgens het tekstgedeelte dat bestaat uit alinea 1 tot en met 5 van tekst 3 doet deze privatisering zich voor in verschillende beroepsdomeinen.

- 2p **24** Noem drie van deze beroepsdomeinen.

"De eerste stap in de moderne revolutie is de privatisering van alles." (regels 50-51)

- 1p **25** In welke alinea van tekst 3 komt deze "privatisering van alles" voor het eerst aan de orde?

In tekst 3 staat de ontwikkeling centraal in het eigenaarschap van data.

Deze ontwikkeling kent drie fasen.

- 3p **26** Geef aan welke drie fasen dit zijn.

Geef antwoord in een of meer volledige zinnen en gebruik voor je antwoord niet meer dan 30 woorden.

"Nu is het uiteraard fijn dat bedrijven kansen zien in nieuwe technologieën. Maar het is minder fijn dat democratieën hun politieke macht zo snel uit handen geven."

(regels 66-70)

- 1p **27** Hoe moeten bovenstaande twee zinnen worden begrepen in het licht van de tekst als geheel?

- A Doordat de overheid zich weinig bemoeit met dataverzameling en -verwerking, richten nieuwe bedrijven zich hierop.
- B Hoewel er met databewerking veel geld te verdienen is, moeten deze activiteiten voorbehouden blijven aan de overheid.
- C Omdat bedrijven gemakkelijker internationaal opereren, zijn zij in het voordeel als het gaat om dataverzameling en -verwerking.
- D Weliswaar valt innovatie door bedrijven te prijzen, maar in dit geval mogen ze niet ongecontroleerd hun gang gaan.

- 2p 28 Tot welke tekstsoort kan tekst 3 worden gerekend, gelet op de strekking van de tekst?
De tekst is een
A beschouwing, want in de tekst komen met name verschillende visies op de toenemende dataficering aan de orde.
B beschouwing, want in de tekst komen voornamelijk visies op nieuwe technologieën aan de orde.
C betoog, want in de tekst wordt hoofdzakelijk bepleit dat de privatisering van data argwaan zou moeten wekken.
D betoog, want in de tekst wordt voortdurend bepleit dat de moderne revolutie behalve risico's talrijke kansen kan bieden.

In tekst 3 komen diverse nadelen van de huidige omgang met data aan de orde.

- 1p 29 Wat is de essentie van deze nadelen?
Geef antwoord in een of meer volledige zinnen.

In tekst 3 worden oproepen gedaan aan politici om ervoor te zorgen dat de macht niet wordt kwijtgeraakt.

- 2p 30 Welke twee dingen zouden politici hiertoe moeten agenderen volgens de tekst?

tekstfragment 1

Of, stelde Horvitz, directeur van het onderzoekslab van Microsoft, hoe eerlijk is onze democratie nog als we op basis van Facebookberichten precies weten hoe iemand zich voelt en hoe je hem moet bespelen om niet (of wel) te gaan stemmen? De Britse krant *The Guardian* schreef vorige maand hoe de meest geavanceerde techniek op dit gebied in handen is van big-data-miljardair Robert Mercer.

naar: Jan Benjamin, *De renaissance van kunstmatige intelligentie*
uit: NRC Handelsblad, 13 maart 2017

- 2p 31 Citeer drie zinnen uit tekst 3 die elk afzonderlijk kunnen worden gezien als een samenvatting van de zorgen die door Horvitz worden geuit in tekstfragment 1.
- 2p 32 Noteer de nummers van twee alinea's uit tekst 3 waaruit een negatieve houding blijkt ten aanzien van het afgeven van de politieke macht.

Tekst 4

Lekker leerlingen lastigvallen

- (1) Ik weet het niet met die Facebookdiscussies. Het overkomt mij regelmatig dat ik inhaak op een grammaticale vraag die een docent 5 Nederlands stelt en dat ik terechtkom in een discussie die mij op een gegeven moment een ongemakkelijk gevoel geeft.
- (2) Er is altijd een heleboel animo 10 voor zo'n grammaticale discussie. Ook al gaat het soms maar om een woordsoort- of zinsdeelbenoeming, of om de vraag of de ene of de andere zin goed of fout is, het is een feit dat 15 er meestal meerdere docenten enthousiast deelnemen aan de gedachtewisseling.
- (3) Natuurlijk wordt het snel onoverzichtelijk, waardoor niet iedereen 20 eerst alles leest. Daardoor zie je soms na drie dagen discussiëren iemand een antwoord toevoegen dat al eerder verworpen was. De discussies zijn vaker getrouw 25 kopieën van iets wat al enkele jaren (of maanden) eerder besproken is, waardoor mensen met een iets minder optimistische levensopvatting dan ik al snel het gevoel zouden 30 kunnen krijgen dat alle moeite vergeefs is. Maar dat vind ik allemaal nog tot daaraan toe.
- (4) Moeilijker heb ik het met mensen die op een gegeven moment aan- 35 haken met de opmerking "Als we het zelf al niet weten!" De gevolgtrekking daaruit moeten we meestal zelf bedenken, maar deze wordt soms verwoord met de retorische vraag
- 40 "Moeten we onze leerlingen daarmee lastigvallen?" Blijkbaar is het zo dat je leerlingen 'lastigvalt' als je iets bespreekt wat je zelf niet weet. Dat moet je dus vooral niet doen. En dus 45 zijn er ook altijd docenten die opmerken: "Schrappen dat voorbeeld!" Vooral niet gebruiken in een toets, en bij voorkeur ook niet bespreken in de klas, want dat 50 schept alleen maar verwarring.
- (5) Eigenlijk is hier sprake van een soort framing¹⁾. Het frame is dat 55 onzekerheid in het onderwijs een vorm van kindermishandeling is. Dat klinkt misschien een beetje cru, maar de vooronderstelling achter die 60 retorische vraag is wel degelijk dat het lastigvallen van leerlingen niet in de haak is. Nee, natuurlijk moeten we leerlingen niet lastigvallen.
- (6) Volgens het frame zouden leraren 65 alleen vaten met zekere kennis mogen uitstorten over de leerlingen. Daarmee doen ze de leerlingen een plezier, omdat deze niet 70 lastiggevallen wensen te worden. Ik geloof niet dat het zo werkt. Leren is je grenzen verleggen, en als je dat wilt doen, dan helpt het niet veel om 75 in het veilige midden, zo ver mogelijk van die grenzen te blijven. De onzekerheid van grensgevallen is juist wat je nodig hebt om verder te komen.
- (7) Het is tijd voor reframing²⁾: leerlingen moeten zo veel mogelijk lastiggevallen worden. Ze moeten geprikkeld, gepord, uitgedaagd en

noot 1 Bij framing worden woorden en beelden doelbewust gekozen, zodat bepaalde aspecten van een onderwerp worden benadrukt en andere onderbelicht blijven.

noot 2 reframing: herframing, waarbij andere aspecten van een onderwerp worden benadrukt dan bij een eerdere framing

een beetje uit het lood geslagen worden. Zekerheden, daar hebben ze weinig aan (en die vinden ze diep in hun hart ook oninteressant), ze moeten juist kunnen omgaan met de onzekerheden van het leven.
85 Toetsen moeten vooral vragen en

opdrachten bevatten waarvan de docenten de uitkomsten niet weten, zodat de leerlingen optimaal de gelegenheid krijgen om te laten zien hoe ze hierover denken of redeneren, en of ze in staat zijn om bewuste keuzes te maken.
90

*naar: Peter-Arno Coppen
uit: Levende Talen Magazine 2017 (104) nr. 1*

Peter-Arno Coppen (1958) is hoogleraar Vakdidactiek aan de Letterenfaculteit van de Radboud Universiteit Nijmegen. Hij houdt zich onder andere bezig met grammaticaonderwijs.

In de inleiding van een tekst kan op verschillende manieren ervoor worden gekozen de aandacht van de lezer te trekken.

- 1p 33 Voor welke manier is in alinea 1 van tekst 4 het duidelijkst gekozen?

In alinea 1 van tekst 4 wordt vooral de aandacht getrokken door

- A aan te sluiten bij de actualiteit.
- B af te wijken van een algemene bevinding.
- C een afwijkend standpunt in te nemen.
- D een persoonlijke ervaring mee te delen.
- E een schokkend gegeven te presenteren.

In alinea 1 tot en met 3 van tekst 4 wordt geprobeerd het gedrag van bepaalde deelnemers aan de Facebookdiscussies over grammatica te vergelijken.

- 1p 34 Hoe wordt geprobeerd het gedrag van deze deelnemers te vergelijken?

"Maar dat vind ik allemaal nog tot daaraan toe." (regels 31-32)

Met de geciteerde zin toont de auteur zich toegeeflijk.

- 1p 35 Waarop is deze zin een toegeving?

In alinea 4 en 5 van tekst 4 wordt bezwaar gemaakt tegen de opvatting van sommige mensen die deelnemen aan de Facebookdiscussies.

- 1p 36 Hoe luidt de opvatting waartegen bezwaar wordt gemaakt?

Geef antwoord in een of meer volledige zinnen.

"Eigenlijk is hier sprake van een soort framing." (regels 51-52)

- 1p 37 Citeer de zin die laat zien dat docenten de geframede opvatting in de praktijk brengen.

In alinea 7 van tekst 4 is een volledige redenering aanwijsbaar.

- 2p 38 Citeer de zinnen die respectievelijk het standpunt, het argument en de aanbeveling van deze redenering uit alinea 7 verwoorden.

standpunt	
argument	
aanbeveling	

De titel van tekst 4 luidt: 'Lekker leerlingen lastigvallen'. Gezien de rest van de tekst kan deze titel worden opgevat als een paradox.

- 2p **39** Leg het paradoxale van deze titel uit.

Geef antwoord in een of meer volledige zinnen en gebruik voor je antwoord niet meer dan 25 woorden.

Een kritisch lezer zou kunnen opmerken dat er in alinea 7 van tekst 4 sprake lijkt van het overdrijven van voordelen.

- 1p **40** Leg deze drogreden uit door onderstaande zin af te maken:

Als leerlingen vragen over grammatica krijgen waarop het antwoord niet eenduidig is, dan wil dat nog niet zeggen dat ...

Geef antwoord in een volledige zin en gebruik voor je antwoord niet meer dan 20 woorden.

In tekst 4 wordt gesproken over docenten die leerlingen niet willen confronteren met vragen waarop zijzelf het antwoord niet weten.

- 1p **41** Wat is de belangrijkste kritiek op deze docenten, gelet op de strekking van de tekst?

Deze docenten

- A bieden te weinig uitdaging aan de leerlingen.
- B vereenzelvigen zich te zeer met de leerlingen.
- C weten niet meer van de stof dan de leerlingen.
- D zijn bang om af te wijken van het schoolboek.

- 2p **42** Welke bewering geeft het best de hoofdgedachte van tekst 4 weer?

Docenten zouden

- A de grenzen van de te onderwijzen lesstof beter moeten aangeven.
- B hun leerlingen veel vaker moeten confronteren met onzekerheden.
- C vaker hun eigen deskundigheid tijdens de les in twijfel moeten trekken.
- D zich minder moeten richten op de meningen van collega's op Facebook.

Je kunt dit examen nakijken met de uitwerkingen hierna of online op mijnexamenbundel.nl. Je ziet dan je totaalscore en je score per onderwerp. Deze worden bewaard.

Uitwerkingen bij examen 2022-I

TEKST 1 ALLES IS GEMAAKT OM KAPOT TE GAAN

1p 1 (alinea) 7

In alinea 2 tot en met 6 geeft de schrijver zijn interpretatie van de tentoonstelling weer. De alinea's 4, 5 en 6 beginnen zelfs uitdrukkelijk met de woorden 'De tentoonstelling ging over ...'.

In alinea 7 begint deel 4: de reflectie op de tentoonstelling. Hier behandelt de schrijver de plaats van de tentoonstelling in het werk van de kunstenaar: 'Een constante in het hele oeuvre van Damien Hirst is het ultieme memento mori. Dood en vergankelijkheid woekeren in zijn werk.' (regels 126-130)

1p 2 (alinea) 10

De eerste zinnen van alinea 10 geven het eindoordeel weer: 'Ik liep de zalen van *Treasures from the Wreck of the Unbelievable* binnen alsof ik een jongensboek opensloeg en ik werd daadwerkelijk meegesleept door het avontuur. Maar geleidelijk aan drong het besef tot mij door dat ik oog in oog stond met de dood van onze cultuur en het einde van onze beschaving.' (regels 197-205)

2p 3 De kern van een goed antwoord:

- 1 **Hirsts nieuwe beelden vertoonden zichtbare tekenen van verval / waren beschadigd.** [1p]
- 2 **Dat verval / Die schade is (echter) onderdeel van de beelden / is gemaakt door de kunstenaar / wordt normaal gesproken uitgewist in musea.** [1p] of
 - 1 **Het verval / De beschadiging was onderdeel van de kunst.** [1p]
 - 2 **Dit/Deze wordt (echter) normaal gesproken uitgewist in musea.** [1p]

Je antwoord moet bestaan uit een of meer volledige zinnen. Het mag niet meer dan 25 woorden tellen.

De 'zichtbare sporen van een eeuwenlang verblijf op de zeebodem' (regels 43-44) waren 'nauwkeurig in brons gegoten of in marmer uitgehakt' (regels 48-49). Wat daar ironisch aan is, legt de schrijver zo uit: 'Echte oudheidkundige kunstschatte die van de zeebodem zijn opgediept, zouden worden schoongemaakt voordat ze in een museum worden tentoongesteld. Bij Hirst maakten het verval en de tekenen van vervlogen eeuwen een onvervleembaar deel uit van het kunstwerk.' (regels 51-59) Dit werk van Hirst laat dus met milde spot het tegenovergestelde zien van wat hij bedoelt.

1p 4 De kern van een goed antwoord:

Er is een gebrek aan (waardering voor) ambachtelijkheid / technische perfectie. / Moderne kunst is niet (voldoende) ambachtelijk / technisch perfect.

Je antwoord moet bestaan uit een of meer volledige zinnen. Het mag niet meer dan 15 woorden tellen.

Zie regels 74-80: 'De tentoonstelling ging (...) over de relatie tussen ambachtelijkheid en kunst. De technische perfectie van de sculpturen stond in schril contrast met wat doorgaans voor hedendaagse kunst moet doorgaan.'

2p	5	constatering probleem gevaar conclusie	< al gegeven > Het grootste bouwwerk dat we maken, is het world wide web. Het (world wide) web is vluchtig/immaterieel. Een technisch probleem / kleine stroomstoring volstaat om ons hele wereldwijde web weg te vagen. Zonder materie bestaat er geen geheugen. / Ook het immateriële uit onze tijd verdwijnt. / Er blijft (nagenoeg) niets over van onze (online) cultuur.
----	----------	---	---

Drie antwoorden goed: 2p. Twee goed: 1p. Minder dan twee: 0p.

Je antwoorden moeten bestaan uit volledige zinnen.

Het probleem: '(...) het web is zo vluchtig als het immaterieel is.' (151-152)

Het gevaar: 'Een kleine stroomstoring volstaat om ons hele wereldwijde web weg te vagen.' (regels 160-162)

De conclusie: 'Geheugen bestaat niet zonder materie.' (regels 165-166)

1p 6 C

De ongemakkelijke vraag: 'de vraag (...) wat er over twintig eeuwen van onze beschaving zal zijn overgebleven.' (regels 137-139) Het antwoord op de vraag staat in de volgende twee alinea's: 'Alles wat we maken, is gemaakt om kapot te gaan (...).' (regels 143-145)

2p 7 De kern van een goed antwoord:

1 **Mickey Mouse en Pluto zijn gewone/populaire figuren / tekenfilmfiguren/ cartoonpersonages.** [1p]

2 **Ze worden (echter) weergegeven als antieke goden/herden / als mythologische figuren / als (levensgrote) bronzen sculpturen.** [1p]

of

Gewone/populaire figuren / Tekenfilmfiguren/(Cartoon)personages worden weergegeven als antieke goden/herden / als mythologische figuren / als (levensgrote) bronzen sculpturen. [2p]

Je antwoord moet bestaan uit een of meer volledige zinnen. Het mag niet meer dan 30 woorden tellen.

Zie regels 176-181: 'We hebben geen mythen meer. Ja, Mickey Mouse misschien. Of Pluto. (...) Ze zijn zogenaamd teruggevonden in het wrak op de zeebodem in de vorm van levensgrote bronzen sculpturen.' En regels 190-193: 'Het contrast met al die goden en helden uit glorieuzere epochen wordt dan wel erg groot.'

Vergelijk met vraag 3: dit werk van Hirst laat dus ironisch, met milde spot, het tegenovergestelde zien van wat hij bedoelt.

1p 8 'Ik liep de zalen van *Treasures from the Wreck of the Unbelievable* binnen alsof ik een jongensboek opensloeg en ik werd daadwerkelijk meegesleept door het avontuur.' (regels 197-201)

Als de tentoonstelling de recensent het gevoel geeft in een jongensboek rond te lopen, bevredigt die tentoonstelling kennelijk zijn behoefte aan verhalen.

2p 9 D

Zie regels 216-224: 'In het breekbare, zuchtende, zinkende Venetië was *Treasures from the Wreck of the Unbelievable* de zwanenzang van het Avondland. Een extreme, groteske, fantasievolle evocatie van ons werkelijke en gedroomde verleden, dat was het laatste, onherhaalbare grote gebaar.'

1p 10 A

Over de perfecte uitvoering van deze tentoonstelling heeft de schrijver het geregeld. Hij heeft het over 'waarlijk grote kunst' (regel 6). Hij zegt: alles is 'nauwkeurig in brons gegoten of in marmer uitgehakt' (regels 48-49). Hij heeft het over 'uiterst tastbare, technisch volmaakte en duurzame beelden' (regels 64-65) en over de 'technische perfectie van de sculpturen' (regels 76-77). En even verderop over 'de combinatie van technische perfectie met de kostbaarste materialen' (regels 94-96). Hij noemt de sculpturen 'net zo volmaakt als de beste kunst van tweeduizend jaar geleden' (regels 107-109). Enzovoort. De perfecte uitvoering komt zo vaak ter sprake dat de schrijver ons er kennelijk van wil overtuigen.

Dat de zeggingskracht beperkt is, wordt ook duidelijk op een aantal plekken in de tekst. Bijvoorbeeld als de schrijver zegt: 'De vergankelijkheid, dan wel de onvergankelijkheid van kunst werd gethematiseerd.' (regels 39-41) Als zowel de vergankelijkheid als de onvergankelijkheid wordt gethematiseerd, wat zegt dat dan? En let ook op de conclusie in alinea 10, waar de schrijver de tentoonstelling 'de zwanenzang van het Avondland' noemt (regels 219-220).

TEKST 2 DAMIEN HIRSTS SCHITTERENDE SCHEEPSWRAK

1p 11 (alinea) 4

In de alinea's 2 en 3 lees je een beschrijving van de tentoonstelling. In alinea 4 begint de interpretatie: 'Met *Treasures* probeert Hirst een fantastische schijnwereld maximale geloofwaardigheid te geven – je zou aan Ovidius' *Metamorfosen* kunnen denken, maar even goed aan Disneyland of aan de Efteling.' (regels 64-69)

1p 12 (alinea) 11

of

(alinea) 12

Twee mogelijkheden. In alinea 11 klinkt bijvoorbeeld deze zin als het begin van een eendoordeel: 'Sterker nog: hoe langer je hier rondloopt, hoe dwingender het besef wordt dat iedereen Hirsts werk mooi vindt, op een kleine elitaire westerse groep progressieve kunstliefhebbers na.' (regels 186-191)

Maar een zin eerder kun je als een voortzetting zien van de interpretatie, dus van deel 3: 'Hirst geeft de aandacht voor traditie, voor schoonheid, voor ambacht een nieuwe lading (...).' (regels 178-186) Als je het zo leest, begint het eendoordeel pas in alinea 12. Vooral de slotzin van die alinea: 'Zo bekeken is Hirsts *Treasures* zomaar een artistiek statement van jewelste: een groot, verleidelijk, gecompliceerd statement over een veranderend schoonheidsideaal in een veranderende wereld.' (regels 203-208)

3p 13 De kern van een goed antwoord:

- 1 citaat 1: 'Zo vond de Engelse krant *The Telegraph* de tentoonstelling een *spectacular failure* waarmee Hirsts carrière ongetwijfeld schipbreuk zou lijden. ("Ugh.")' (regels 8-12) [1p]
- 2 citaat 2: 'The Times vond dat de hele expositie maar in zee moest worden gedonderd.' (regels 12-15) [1p]
- 3 uitleg: Beide uitspraken zijn als dubbelzinnig op te vatten omdat het (in de tentoonstelling) draait om een (fictief) scheepswrak/scheepsverhaal / (fictieve) schipbreuk. [1p]

Let op dat er niet alleen twee citaten worden gevraagd, maar ook een uitleg dat het hier om een woordspeling gaat.

De schipbreuk van Hirsts carrière (citaat 1) en het in zee donderen van de expositie (citaat 2) sluiten aan op het Apistos-verhaal in alinea 2: 'Meteen bij de ingang van de expositie staat te lezen dat in 2008, in de Indische Oceaan voor de kust van de oude handelsstad Azania, het wrak werd gevonden van een schip, de Apistos, dat ergens in de eerste eeuw was vergaan.' (regels 28-34)

2p 14 Twee van de volgende drie zinnen of zinsgedeelten:

- 1 '(Maar toch heeft Hirst zich veel moeite getroost) om het geloofwaardig te maken.' (regels 35-37)
- 2 '(Dat betekent dus dat Hirst bereid is geweest om louter voor een) conceptueel meta-idee (tientallen bronzen beelden op de zeebodem af te zinken en ze vervolgens (meteen?) weer omhoog te takelen.)' (regels 46-51)
- 3 '(Opnieuw is het vast voor een groot deel) verzonnenv, maar de uitwerking is voor hedendaagse kunst zo verregaand, ongekend en idioot dat je onwillekeurig respect krijgt voor Hirsts perfectionisme – en dat is precies de bedoeling.)' (regels 56-63)

Per juist geciteerde zin of juist geciteerd deel van een zin: 1p (tot een maximum van 2p).

Drie mogelijkheden, naar keuze hele zinnen of zinsgedeelten.

In citaat 1 (uit alinea 2) staat dat Hirst het verhaal 'geloofwaardig' heeft willen maken. Kennelijk is het niet zonder meer geloofwaardig.

In citaat 2 (uit alinea 3) noemt de schrijver het verhaal een 'conceptueel meta-idee'. Het gaat dus om een idee, namelijk een idee dat het idee zelf als onderwerp heeft.

In citaat 3 (uit alinea 3) maakt het woord 'verzonnenv' duidelijk dat het een bedacht verhaal is.

1p 15 De kern van een goed antwoord:

(Er wordt getwijfeld over de kwestie of) de tentoonstelling / het werk van Hirst kitsch/patserig is.

Zie regels 75-77: 'Wat we normaal kitsch noemen. Maar is dat het ook?'

1p 16 A

Zie regels 82-88: 'Hirst is de proleet van de hedendaagse kunst, die een schedel beplakt met diamanten (verkoopwaarde 50 miljoen pond) en in 2008 in één keer 244 werken direct uit zijn atelier liet veilen om zo 111 miljoen pond op te strijken.' De pavlovreactie wordt veroorzaakt door twee dingen waar veel kunstliefhebbers over vallen: de schedel en de veiling.

3p 17 We moeten Hirst wel serieus nemen want hij stelt vragen over

alinea 6	wie/wat de waarde bepaalt van kunst. / de manier waarop kunst een waarde vertegenwoordigt. [1p]
alinea 7	het esthetiek-begrip. / de reden waarom de ene stijl mooier is dan de andere. [1p]
alinea 8	waar onze smaak/voorkeur (in de kunst) op gebaseerd is. / authenticiteit. / de reden waarom (technieken) kopiëren niet langer geaccepteerd wordt (in de kunst). [1p]

Je antwoord mag in totaal niet meer dan 30 woorden tellen.

Alinea 6: 'Maar wie Hirst louter als een patser wegzet, vergeet dat hij door die enorme bedragen ook een kwestie aansnijdt die in de kunst steeds belangrijker wordt: op welke manier vertegenwoordigt kunst een waarde? Wie bepaalt dat?' (regels 89-95)

Alinea 7: 'Bijna perfect nagemaakte klassieke beelden zitten ertussen, maar ook soortgelijke beelden (...) die opvallend veel lijken op Kate Moss of Hirst zelf – waarmee Hirst je nadrukkelijk de vraag voorlegt waarom de ene stijl eigenlijk mooier of beter zou zijn dan de andere.' (regels 109-118)

Alinea 8: 'Of neem een gekoesterd begrip als authenticiteit. Waarom accepteren we al eeuwen dat kunstenaars uit de renaissance de stijlmiddelen van de Grieken en Romeinen ongegeneerd kopiëerden, maar mag je datzelfde mechanisme als hedendaagse kunstenaar niet gebruiken?' (regels 119-126)

2p 18 De kern van een goed antwoord:

- 1 **De eerste kop is de grote invloed die onze smaak/kunstopvatting in de wereld heeft (door steun van economische en politieke macht).** [1p]
- 2 **De tweede kop is een vernauwde smaak/kunstopvatting / het gebrek aan besef dat andere/niet-westerse landen een afwijkende smaak/kunstopvatting hebben / het gebrek aan besef dat in andere/niet-westerse landen (begrippen als) ambacht, schoonheid en traditie (in de kunst) nog heel belangrijk zijn.** [1p]

Je antwoord moet bestaan uit een of meer volledige zinnen. Het mag niet meer dan 30 woorden tellen.

De eerste kop: 'Allereerst beseffen "we" nauwelijks dat de conceptuele traditie in de wereld zoveel invloed heeft verworven omdat ze werd gesteund door een macht die ook economisch en politiek mondial de dienst uitmaakte.' (regels 156-162)

De tweede kop: 'En tegelijk heeft die conceptuele traditie onze smaak zo vernauwd dat "we" nauwelijks meer beseffen dat ze er in niet-westerse landen vaak een heel andere smaak op nahouden – sterker nog: dat in de hele wereld, behalve het vooruitstrevende Westen, begrippen als ambacht, schoonheid en traditie in de kunst nog heel belangrijk zijn.' (regels 162-171)

1p 19 De kern van een goed antwoord:

(politieke en economische) macht / (westerse) dominantie / rijkdom

Je antwoord mag niet meer dan 10 woorden tellen.

Alinea 9 gaat over de heersende smaak en het besef dat er meer oog moet komen voor kunst uit andere culturen. Vervolgens lees je in alinea 10 'dat de conceptuele traditie in de wereld zoveel invloed heeft verworven omdat ze werd gesteund door een macht die ook economisch en politiek mondial de dienst uitmaakte.'

(regels 157-162)

2p 20 De kern van een goed antwoord:

- 1 **Je zou verwachten dat de westerse (progressieve) kunstliefhebbers openstaan voor andere culturen / voor verandering in de heersende opvattingen over kunst.** [1p]
- 2 **Dezelfde groep kunstliefhebbers blijkt (echter) geen waardering te hebben voor de kunst van Hirst / voor de kunst die vragen stelt bij de heersende opvattingen over kunst / bij de westerse dominantie inzake kunst.** [1p]

Je antwoord moet bestaan uit een of meer volledige zinnen. Het mag niet meer dan 60 woorden tellen.

In alinea 11 heeft de schrijver het over de 'mondiale smaakverandering' (regels 177-178): de esthetiek van de niet-westerse landen wordt invloedrijker (zie regels 171-173). Hier sluit de tentoonstelling van Hirst perfect op aan (zie regels 176-178)

Van 'de westerse, progressieve kunstliefhebber die vindt dat we open moeten staan voor andere culturen' (regels 181-184) zou je dus verwachten dat die het werk van Hirst zou waarderen. De ironie is dat de progressieve kunstliefhebber de tentoonstelling verschrikkelijk vindt.

2p 21 B

Zie regels 213-220: 'Maar zijn Treasures zouden heel goed een harde les kunnen zijn over de westerse culturele dominantie: wie echt wil openstaan voor andere culturen, zal steeds vaker iets moeten slikken wat hij niet lekker vindt. Wen er maar aan.'

OVERKOEPELENDE VRAGEN BIJ TEKST 1 EN TEKST 2

2p 22 De kern van een goed antwoord:

- a Volgens tekst 1 beschouwen kunstcritici de tentoonstelling als kitsch, omdat **hierin ambachtelijkheid overheerst / technische perfectie wordt nagestreefd (met de kostbaarste materialen)**. [1p]
- b Volgens tekst 2 beschouwen kunstcritici de tentoonstelling als kitsch, omdat **deze bezoekers onderdompelt in fantasie, kleur en (bekende) emoties / in een bijna kleverige vorm van schoonheid / deze een bijna kleverige vorm van schoonheid heeft.** [1p]

De reden volgens tekst 1: 'De tentoonstelling ging over kunst en kitsch en over de relatie tussen ambachtelijkheid en kunst. De technische perfectie van de sculpturen stond in schril contrast met wat doorgaans voor hedendaagse kunst moet doorgaan.' (regels 74-80)

De reden volgens tekst 2: 'Een wereld vol verwondering en vermaak, gemaakt om ons af te leiden van de harde werkelijkheid, onder te dompelen in fantasie en kleur en bekende emoties, een bijna kleverige vorm van schoonheid. Wat we normaal kitsch noemen.' (regels 69-76)

2p 23 De kern van een goed antwoord:

- a Als de huidige westerse samenleving waarde hecht aan kunst, dan doet ze er volgens tekst 1 goed aan **dingen te maken die eeuwig meegaan / niet dingen te produceren om ze kapot te laten gaan.** [1p]
- b Als westerse kunstliefhebbers echt openstaan voor andere culturen, dan moeten ze volgens tekst 2 **ook (leren) waarderen wat ze niet gewend zijn / wat ze niet mooi vinden.** [1p]

Op verschillende plekken maakt de schrijver van tekst 1 duidelijk dat niets van wat we maken blijvend is. Bijvoorbeeld in de titel: 'Alles is gemaakt om kapot te gaan'. En in regels 143-145: 'Alles wat we maken, is gemaakt om kapot te gaan, zodat we blijven consumeren.' Hij zegt in regels 167-173: 'Daarom heeft hij voor de edelste en onvergankelijkste materialen gekozen. De kans dat uitgerekend zijn met opzet beschadigde beelden in de toekomst de enige relicten zullen blijken uit onze tijd, is niet denkbeeldig.' Hieruit zou je het advies kunnen afleiden dat we voor de kunst dingen moeten maken die niet kapot gaan.

Het advies van de schrijver van tekst 2 kun je afleiden uit de regels 213-220: 'Maar zijn *Treasures* zouden heel goed een harde les kunnen zijn over de westerse culturele dominantie: wie echt wil openstaan voor andere culturen, zal steeds vaker iets moeten slikken wat hij niet lekker vindt. Wen er maar aan.'

TEKST 3 DATA ZIJN DUUR

2p 24 Drie van de volgende vier beroepsdomeinen:

- 1 **de (jeugd/gezondheids)zorg**
- 2 **het onderwijs**
- 3 **het verkeer / de auto-industrie**
- 4 **de financiële sector**

'concrete beroepen': 0p.

Drie beroepsdomeinen goed: 2p. Twee goed: 1p. Minder dan twee: 0p.

'Concrete beroepen' is geen 'beroepsdomein'.

De zorg, het onderwijs en de auto-industrie: 'Omdat ze druk in gesprek zijn met bedrijven die, letterlijk achter de schermen, met de patiëntgegevens aan het werk gaan. In de spreekkamer, in de kilometerteller van je auto en in alle klaslokalen zitten opeens bedrijven die er tot voor kort niet zaten.' (regels 28-35)

De financiële sector: 'Techgiganten (...) vervangen publiek geld door privaat geld (...).' (regels 58-63)

1p 25 (alinea) 2

of

(alinea) 3

In alinea 2 komt de 'privatisering van alles' het duidelijkst naar voren in regel 25: 'Dataficing is big business.' Want daaruit blijkt dat dataficing niet in handen is van de overheid maar van het bedrijfsleven.

Dat blijkt nog duidelijker in alinea 3: 'In de spreekkamer, in de kilometerteller van je auto en in alle klaslokalen zitten opeens bedrijven die er tot voor kort niet zaten.' (regels 32-35)

3p 26 De kern van een goed antwoord:

1 Data zijn publiek/openbaar bezit. [1p]

2 Data zijn van bedrijven / privaat bezit. [1p]

3 Data zijn van niemand / worden autonoom. [1p]

Je antwoord moet bestaan uit een of meer volledige zinnen. Het mag niet meer dan 30 woorden tellen.

Fase 1: 'Nu had je vroeger natuurlijk ook data. Wetenschap, recht en bestuur hebben de werkelijkheid altijd al naar een informationele werkelijkheid vertaald (...). Maar de informationele werkelijkheid waarmee zij kwamen aanzetten, was grotendeels publiek en openbaar.' (regels 38-48)

Fase 2: 'De publieke middelen worden privaat.' (regels 57-58)

Fase 3: 'En de tweede stap in de revolutie? Die wordt gezet als data zich binnenkort met behulp van kunstmatige intelligentie verzelfstandigen. Kennis, wetten en beleid zijn dan niet langer publiek, niet langer privaat, maar autonoom.' (regels 93-99)

1p 27 D

In de regels 52-57 lees je dat de grote techbedrijven functies overnemen van de overheden: 'We noemen de nieuwe grootmachten niet alleen Googlania en Facebookistan omdat zulke bedrijven een omzet hebben waarmee ze landen evenaren, maar vooral omdat ze functies van staten overnemen.'

Dat democratiseert hun politieke macht zo snel uit handen geven, is niet goed: 'Het maken van data en algoritmes is politiek werk (...). Over de ideologieën van techbedrijven (...) zou je daarom een gesprek in het parlement willen voeren.' (regels 70-77)

2p 28 C

De schrijver neemt duidelijk een standpunt in en onderbouwt dat met argumenten.

Dat hij de nodige argwaan op zijn plaats vindt, blijkt bijvoorbeeld uit alinea 7: 'De

macht van de technologiebedrijven heeft daardoor nu al grote totalitaire potentie.'

(regels 80-82) En: '(...) de optelsom van militaire macht en greep op de wereldbevolking noopt tot wantrouwen. Of op zijn minst tot publieke bemoeienis.' (regels 82-92)

1p 29 De kern van een goed antwoord:

De burger/overheid heeft geen invloed meer op / geen controle meer over het gebruik van data. / heeft de macht uit handen gegeven aan bedrijven.

Je antwoord moet bestaan uit een of meer volledige zinnen.

Zie regels 74-79: 'Over de ideologieën van techbedrijven (...) zou je daarom een gesprek in het parlement willen voeren. Maar gesprek, zeggenschap en controle zijn er niet.'

2p 30 De kern van een goed antwoord:

1 **de ideologieën van techbedrijven / (gesprek,) zeggenschap en controle over techbedrijven / de macht van techbedrijven (bij nieuwe ontwikkelingen)** [1p]

2 **de dreigende verzelfstandiging van data / het publiek beschikbaar houden van data** [1p]

Het eerste punt voor de politieke agenda: 'Het maken van data en algoritmes is politiek werk: je definieert menselijk gedrag en kiest in welke richting je dat gaat bijsturen. Over de ideologieën van techbedrijven (...) zou je daarom een gesprek in het parlement willen voeren.' (regels 70-77)

Het tweede punt voor de politieke agenda: 'En de tweede stap in de revolutie? Die wordt gezet als data zich binnenkort met behulp van kunstmatige intelligentie verzelfstandigen. Kennis, wetten en beleid zijn dan niet langer publiek, niet langer privaat, maar autonoom. Misschien kunnen we daarover in het parlement ook alvast eens iets zeggen.' (regels 93-101)

2p 31 Drie van de volgende vier zinnen:

- 1 **'We noemen de nieuwe grootmachten niet alleen Googlania en Facebookistan omdat zulke bedrijven een omzet hebben waarmee ze landen evenaren, maar vooral omdat ze functies van staten overnemen.'** (regels 52-57)
- 2 **'Hun wereldmacht is niet alleen economisch, maar ook politiek.'** (regels 63-65)
- 3 **'Het maken van data en algoritmes is politiek werk: je definieert menselijk gedrag en kiest in welke richting je dat gaat bijsturen.'** (regels 70-74)
- 4 **'De macht van de technologiebedrijven heeft daardoor nu al grote totalitaire potentie.'** (regels 80-82)

Drie zinnen goed: 2p. Twee goed: 1p. Minder dan twee: 0p.

Vier mogelijkheden. Het gaat steeds om de aantasting van onze democratie, waarover de schrijver van het tekstfragment zich uit.

2p 32 Twee van de volgende drie alinea's:

- 1 (alinea) 5
- 2 (alinea) 6
- 3 (alinea) 7

Per juiste alinea: 1p (tot een maximum van 2p).

Negatief ten aanzien van het afgeven van politieke macht in alinea 5: 'Techgiganten zijn eigenaar van de infrastructuur, ze downloaden burgers, ze vervangen publiek geld door privaat geld en ze leggen onbekende, private normen op via software.' (regels 58-63)

Negatief in alinea 6: 'Maar het is minder fijn dat democratieën hun politieke macht zo snel uit handen geven.' (regels 68-70)

Negatief in alinea 7: '(...) de optelsom van militaire macht en greep op de wereldbevolking noopt tot wantrouwen. Of op zijn minst tot publieke bemoeienis.' (regels 82-92)

TEKST 4 LEKKER LEERLINGEN LASTIGVALLEN

1p 33 D

De persoonlijke ervaring van de schrijver: 'Het overkomt mij regelmatig dat ik inhaak op een grammaticale vraag die een docent Nederlands stelt en dat ik terechtkom in een discussie die mij op een gegeven moment een ongemakkelijk gevoel geeft.' (regels 2-8)

1p 34 De kern van een goed antwoord:

door te wijzen op de onoverzichtelijkheid van de (Facebook)discussies / op het enthousiasme van docenten

Het 'gedrag van bepaalde deelnemers aan de Facebookdiscusses' wordt beschreven in de regels 20-23: 'Daardoor zie je soms na drie dagen discussiëren iemand een antwoord toevoegen dat al eerder verworpen was.'

De schrijver vergoelijkt dit gedrag in de regels 11-20: '(...) het is een feit dat er meestal meerdere docenten enthousiast deelnemen aan de gedachtewisseling. Natuurlijk wordt het snel onoverzichtelijk, waardoor niet iedereen eerst alles leest.'

- 1p 35 De kern van een goed antwoord:

op het herhalen van discussies / (onjuiste) antwoorden

De zin 'Maar dat vind ik allemaal nog tot daaraan toe.' (regels 31-32) volgt op deze twee zinnen: 'Daardoor zie je soms na drie dagen discussiëren iemand een antwoord toevoegen dat al eergisteren verworpen was. De discussies zijn vaker getrouwe kopieën van iets wat al enkele jaren (of maanden) eerder besproken is (...).' (regels 20-31)

- 1p 36 De kern van een goed antwoord:

Je moet leerlingen niet lastigvallen met vragen waarop docenten zelf het antwoord niet weten. / met vragen waarbij onzekerheid bestaat over het juiste antwoord. / Onzekerheid wordt in het onderwijs gezien als een vorm van kindermishandeling.

Je antwoord moet bestaan uit een of meer volledige zinnen.

De opvatting waar de schrijver bezwaar tegen maakt: 'Blijkbaar is het zo dat je leerlingen "lastigvalt" als je iets bespreekt wat je zelf niet weet.'

(regels 41-43) Ofwel: 'Het frame is dat onzekerheid in het onderwijs een vorm van kindermishandeling is.' (regels 52-54)

- 1p 37 'Vooral niet gebruiken in een toets, en bij voorkeur ook niet bespreken in de klas, want dat schept alleen maar verwarring.' (regels 47-50)

of

'(En dus zijn er ook altijd docenten die opmerken:) "Schrappen dat voorbeeld!"' (regels 44-47)

De geframede opvatting: onzekerheid in het onderwijs is een vorm van kindermishandeling (zie regels 52-54). Hoe deze opvatting in de praktijk wordt gebracht, lees je in de twee zinnen daarvoor, waarvan je er naar keuze een moet citeren: 'En dus zijn er ook altijd docenten die opmerken: "Schrappen dat voorbeeld!" Vooral niet gebruiken in een toets, en bij voorkeur ook niet bespreken in de klas, want dat schept alleen maar verwarring.' (regels 44-50)

- 2p 38 standpunt

Het is tijd voor reframing: leerlingen moeten zo veel mogelijk lastiggevallen worden. (regels 75-77) / Het is tijd voor reframing (regel 75) / leerlingen moeten zo veel mogelijk lastiggevallen worden (regels 76-77) / Ze moeten geprikkeld, gepord, uitgedaagd en een beetje uit het lood geslagen worden. (regels 77-80)

- argument

(Zekerheden, daar hebben ze weinig aan (en die vinden ze diep in hun hart ook on interessant),) ze moeten juist kunnen omgaan met de onzekerheden van het leven. (regels 80-84)

- aanbeveling

Toetsen moeten vooral vragen en opdrachten bevatten waarvan de docenten de uitkomsten niet weten(, zodat de leerlingen optimaal de gelegenheid krijgen om te laten zien hoe ze hierover denken of redeneren, en of ze in staat zijn om bewuste keuzes te maken.) (regels 85-92)

Drie citaten goed: 2p. Twee goed: 1p. Minder dan twee: 0p.

Het standpunt van de schrijver kun je ontlenen aan de regels 75-80. Hier zegt hij wat er volgens hem nodig is. Hij legt uit waarom hij dat vindt in de regels 80-84. Vervolgens vertelt hij hoe zijn standpunt kan worden verwezenlijkt in de regels 85-92.

2p 39 De kern van een goed antwoord:

1 'Lastigvallen' is doorgaans negatief. / 'Lekker lastigvallen' klinkt gemeen. [1p]

2 In de tekst wordt hier (echter) een positieve betekenis aan toegekend. [1p]

Je antwoord moet bestaan uit een of meer volledige zinnen. Het mag niet meer dan 25 woorden tellen.

Veel docenten vinden dat je leerlingen niet moet lastigvallen door iets te bespreken wat ze zelf niet weten. Zij stellen de vraag: 'Moeten we onze leerlingen daarmee lastigvallen?' (zie regels 40-43) En '(...) de vooronderstelling achter die retorische vraag is wel degelijk dat het lastigvallen van leerlingen niet in de haak is.' (regels 54-59)

Maar in alinea 7 legt de schrijver uit waarom leerlingen volgens hem juist 'zo veel mogelijk' (regel 76) moeten worden lastiggevallen. Voor hem is het lastigvallen van leerlingen wel in de haak. Zijn verrassende aanbeveling: lekker lastigvallen die leerlingen!

1p 40 De kern van een goed antwoord:

Als leerlingen vragen over grammatica krijgen waarop het antwoord niet eenduidig is, dan wil dat nog niet zeggen dat **zij ook kunnen omgaan met (andere) onzekerheden in het leven**.

Het antwoord (met het zinsgedeelte dat al is gegeven in de vraag) moet bestaan uit een volledige zin. Je antwoord (dat wil zeggen het tweede gedeelte van de zin) mag niet meer dan 20 woorden tellen.

De overdrijving: 'Zekerheden, daar hebben ze weinig aan (en die vinden ze diep in hun hart ook oninteressant), ze moeten juist kunnen omgaan met de onzekerheden van het leven.' (regels 80-84) Want het is overdreven de onzekerheden op het gebied van de grammatica gelijk te stellen met de onzekerheden van het leven.

1p 41 A

Zie regels 67-74: 'Leren is je grenzen verleggen, en als je dat wilt doen, dan helpt het niet veel om in het veilige midden, zo ver mogelijk van die grenzen te blijven. De onzekerheid van grensgevallen is juist wat je nodig hebt om verder te komen.'

2p 42 B

Let vooral op de laatste alinea: '(...) leerlingen moeten zo veel mogelijk lastiggevallen worden. (...) Zekerheden, daar hebben ze weinig aan (en die vinden ze diep in hun hart ook oninteressant), ze moeten juist kunnen omgaan met de onzekerheden van het leven. Toetsen moeten vooral vragen en opdrachten bevatten waarvan de docenten de uitkomsten niet weten (...).' (regels 75-92)

Tekst 1

Hier word je het gelukkigst

(1) In *Alice in Wonderland*¹⁾ neemt de Rode Koningin de heldin Alice op een bepaald moment bij de hand. Ze beginnen te rennen, terwijl de koningin 5 roept: "Sneller! Sneller!" Als Alice helemaal buiten adem is, komen ze tot stilstand en blazen ze even uit. Maar tot Alice' verbazing bevinden ze zich nog steeds op dezelfde plek.

10 Natuurlijk, zegt de Rode Koningin, wat had je verwacht? Dus legt Alice uit dat, waar zij vandaan komt, je elders belandt als je hard blijft lopen in dezelfde richting. "Dat is nogal een 15 traag land!", zei de Koningin. "Want hier moet je zo hard lopen als je kunt, gewoon om op dezelfde plaats te blijven."

(2) De laatste twee eeuwen heeft de 20 mensheid een enorme vooruitgangssputt meegemaakt. Nog nooit leefden we zo veilig, welvarend en gezond als vandaag. Maar zijn we ook ergens aanbeland, of bleven we maar 25 ter plaatse trappelen? Levert al die luxe en welvaart ons iets op? Het is de vraag die op de lippen van elke cultuurpessimist bestorven ligt.

(3) De econoom Richard Easterlin 30 publiceerde in 1974 een berucht artikel dat de kniesoren gelijk leek te geven. Hij vroeg aan mensen in verschillende landen en uit verschillende lagen van de bevolking hoe gelukkig 35 ze zich precies voelden. Wat bleek?

Mensen uit rijke landen zijn niet gelukkiger dan mensen in arme landen. Binnen een bepaald land zijn rijkelui weliswaar gelukkiger dan armen, 40 maar tussen landen verdwijnt dat verband tussen welvaart en geluk. Die bevinding heet sindsdien de Easterlin-paradox.

(4) De cultuurpessimisten hebben 45 een verklaring voor die stilstand, die je de relativiteitstheorie van geluk kunt noemen. Geluk is het verschil tussen je verwachtingen en je werkelijke toestand. En hoe meer je hebt, 50 hoe meer je begint te verwachten. Dus uiteindelijk blijft je gelukspeil min of meer constant. Dat staat bekend als de 'hedonistische tredmolen' (*hēdonē*: genot, geluk). Meer geld en 55 spullen krikken ons gelukspeil op, maar het effect is slechts tijdelijk. Bovendien worden onze verwachtingen ook bepaald door wat we rondom ons zien.

(5) Hoe gelukkig je je voelt, hangt af van je status binnen je groep. Als dat klopt, dan moet het geluk in een samenleving altijd ongeveer constant blijven. Als iedereen er tegelijk op 65 vooruitgaat, dan blijven we allemaal even gelukkig.

(6) De vloed tilt alle schepen omhoog, zoals J.F. Kennedy²⁾ ooit zei. Maar aan boord is daar weinig van te 70 merken. Mensen kunnen van positie

noot 1 *Alice in Wonderland* is een jeugdboek uit 1865 van Lewis Carroll (1832-1898). Het verhaal wordt gezien als een modern sprookje.

noot 2 J.F. Kennedy (1917-1963) was tussen 1961 en 1963 president van de Verenigde Staten van Amerika.

wisselen in de sociale rangorde, maar dan gaat het geluk van de een ten koste van het ongeluk van de ander. Economisten noemen zo'n situatie een nulsomspel. En zo wordt de vaart der volkeren helemaal tenietgedaan.

(7) Er is wel één probleem. De Easterlin-paradox bestaat niet. Aan Easterlins studie mankeerde nogal wat. Niet alleen waren zijn data beperkt tot Japan en de VS, maar de vraag die hij aan mensen voorlegde, was niet altijd dezelfde, waardoor hij appelen met peren vergeleek. Maar wetenschap gaat vooruit. Inmiddels is er een bloeiende discipline, geluksstudies, die al verfijndere meetmethodes voor geluksbevragingen heeft ontwikkeld. Daardoor beschikken we nu over meer betrouwbare en uitgebreide data, verzameld over een grotere tijdsspanne.

(8) En die data laten weinig ruimte voor twijfel: Easterlin zat ernaast. Er is wél een verband tussen materiële welvaart en geluk, zowel binnen als tussen landen. Dat effect zie je ook door de tijd heen. De *World Values Survey*³⁾, die de evolutie van geluksmetingen in honderd landen in kaart brengt, toont aan dat mensen in de meeste onderzochte landen gelukkiger zijn geworden. En jawel, die stijging houdt verband met economische groei. Hoe je het ook wendt of keert, geld maakt wél gelukkig.

(9) Weg dus met de relativiteits-theorie van geluk? Niet helemaal. Ze klopt ten dele, maar vertelt slechts een deel van het verhaal. Niet alles in het leven draait om verwachtingen en sociale vergelijkingen. De mens is

nog steeds een biologisch organisme met bepaalde lichamelijke en fysieke behoeften. Als die behoeften bevredigd zijn, voelen we ons goed, en anders niet. De hedonistische tredmolen bestaat, zeker als het om materiële welvaart gaat, maar hij doet slechts een deel van de vooruitgang teniet.

(10) Wat wel klopt, is dat vermeerde welvaart op den duur niet meer voor vermeerd geluk zorgt. Economisten noemen dat de wet van de dalende meeropbrengst. Geld maakt gelukkig, maar dan vooral als je er nog niet veel van had. Een armoezaaier die een briefje van 100 euro op straat vindt, zal dolgelukkig zijn. Een miljonair haalt er de schouders bij op. Boven een bepaalde drempel levert rijkdom nauwelijks nog gelukswinst op. Elon Musk⁴⁾ kan maar in één auto tegelijk rijden. En als hij zijn kapitaal ziet verdubbelen, wordt hij (uiteindelijk) niet plots dubbel zo gelukkig.

(11) En hoe zit dat met sociale vergelijkingen? Sommige zaken die ons gelukkig maken, lenen zich beter tot vergelijkingen dan andere, en worden dus ook sterker beïnvloed door wat we rondom ons zien. Precies daarom is rijkdom bij uitstek een domein voor afgunst, naijver en sociale competitie. De dikte van portefeuilles kun je meten, en het merk van je auto is zichtbaar voor iedereen. Maar geluk draait niet alleen om materiële rijkdom, en niet alles draait om sociale vergelijkingen. Iemand die alleen op een onbewoond eiland leeft, kan nog altijd ziek zijn, pijn lijden of honger hebben. En ook als je omringd bent

noot 3 De *World Values Survey* is een wereldwijde vragenlijst over waarden.

noot 4 Elon Musk (1971) is een rijke zakenman die onder meer betrokken is bij Tesla, een Amerikaans bedrijf dat elektrische auto's produceert.

door anderen, kun je niet alles zo maar vergelijken. Ik heb geen idee of mijn buurman betere seks heeft dan ik, of welk verborgen leed hij torst.

160 En zou het me echt uitmaken?

(12) De sociale dimensie van geluk wordt vaak zwaar overdreven. Tolstoj schreef in *Anna Karenina*⁵⁾: "Er zijn 165 geen omstandigheden in het leven waaraan een mens niet gewend kan raken, in het bijzonder als hij ziet dat iedereen rondom hem ze aanvaardt." Als dat klopt, zou Tolstoj het niet erg 170 vinden om gefolterd te worden, zolang zijn buurman ook op de pijnbank ligt en dat niet erg lijkt te vinden. Tolstoj vergeet dat we biologische wezens zijn.

175 **(13)** Geld maakt gelukkig, maar het is natuurlijk lang niet het enige wat gelukkig maakt. De Nederlandse 'geluksprofessor' socioloog Ruut Veenhoven, oprichter van de *World Database of Happiness*⁶⁾, onderzocht 180 welke eigenschappen van een samenleving haar burgers gelukkig maken. Behalve de materiële levensstandaard zijn er volgens Veenhoven 185 twee belangrijke pijlers: democratische instellingen, en een cultuur van vertrouwen en tolerantie. Die drie 'gelukmakers' samen, aldus de berekeningen van Veenhoven, verklaren 190 75 procent van de verschillen in geluk tussen verschillende landen.

(14) In die lijn betoogt de politcoloog Ronald Inglehart dat een gevoel van vrijheid sterk samenhangt met ons 195 gelukspeil. Als mensen het gevoel hebben dat ze vrij zijn om zichzelf te

ontplooien en hun leven in te vullen zoals ze dat zelf wensen, dan voelen ze zich gelukkiger. Het laatste *World Happiness Report*⁷⁾ somt de cruciale gelukmakers op om het verschil in gelukspeil tussen landen te verklaren: inkomen, gezonde levensverwachting, vrijheid, vertrouwen en goede sociale relaties (een toeverlaat hebben als je het moeilijk hebt).

(15) Ook wat die gelukmakers betreft, hebben we veel vooruitgang geboekt. Geen wonder dat de top tien in het 210 *World Happiness Report* er al enkele jaren ongeveer hetzelfde uitziet, met Scandinavië en West-Europese landen bovenaan. In 2018 waren dat Finland, Noorwegen, Denemarken, IJsland en Zwitserland; Nederland stond op de zesde plaats, België op 16. De hekkensluiters waren Tanzania, Zuid-Soedan, de Centraal-Afrikaanse Republiek en Burundi.

(16) Pessimisten gebruiken de Rode Koningin soms als metafoor voor de futiliteit van vooruitgang. We draven maar door, maar uiteindelijk staan we lopend stil. Maar wie het verhaal van 220 Lewis Carroll verder leest, merkt dat de Rode Koningin op het einde van haar preek nog iets toevoegt over haar gekke land: "Als je ergens elders wilt komen, dan moet je minstens twee keer zo hard lopen!" Dat maakt wel een wereld van verschil.

(17) Zo vergaat het ook de menselijke vooruitgang. Inderdaad, een 225 deel van de vooruitgang van de afgelopen twee eeuwen werd tenietgedaan doordat we gewend raken

noot 5 *Anna Karenina* is een beroemde roman uit 1877 van Lev Tolstoj (1828-1910), een Russisch schrijver.

noot 6 *De World Database of Happiness* is een database waarin sinds 1984 alle wetenschappelijke onderzoeksresultaten op het gebied van geluk zijn bijgehouden.

noot 7 *Het World Happiness Report* is een jaarlijks door de Verenigde Naties samengestelde lijst die voor een groot aantal landen aangeeft hoe gelukkig de gemiddelde inwoner van die landen is.

aan onze moderne luxe, en omdat we de neiging ertoe hebben ons met onze naaste te vergelijken. Toch mag die hardnekkige Easterlin-paradox bij het grof huisvuil. De belangrijkste gelukmakers van de menselijke soort zijn niet relatief, maar absoluut, en we hebben er veel meer van dan vroeger: vrijheid, vertrouwen, sociale relaties en (natuurlijk) gezondheid.

(18) Dankzij geluksonderzoek kunnen we de superioriteit van onze samenlevingsvorm dus op wetenschappelijke gronden aantonen. Een liberale democratie zoals de onze, met een sterk uitgebouwde sociale zekerheid, is het best in staat om in onze behoeften te voorzien, en om menselijk geluk te bevorderen. Daar mogen we best trots op zijn.

(19) Natuurlijk wonen er zelfs in Fin-

land nog altijd mensen die diep ongelukkig zijn, en natuurlijk blijven de cijfers voor depressie en zelfmoord in onze contreien veel te hoog. Maar daaruit afleiden dat vooruitgang een maat voor niets is geweest, of dat de westerse mens zich nog "nooit zo slecht heeft gevoeld" (zoals de Belgische hoogleraar klinische psychologie Paul Verhaeghe beweerde), is aantoonbaar onjuist.

(20) Onze samenlevingsvorm is superieur aan alle andere ter wereld. De verworven vrijheden in onze liberale rechtstaat beschouwen velen vandaag als vanzelfsprekend, maar dat zijn ze helemaal niet: in de hele wereldgeschiedenis zijn ze uniek, recent, exotisch, en ongezien. Wij mogen ons wel degelijk gelukkig prijzen dat we nu en hier leven.

naar: Maarten Boudry
uit: Trouw, 7 april 2018

Maarten Boudry (1984) is filosoof. Hij schrijft met enige regelmaat voor het weekendkatern Letter & Geest van dagblad Trouw.

In alinea 3 is sprake van de Easterlin-paradox.

- 1p 1 Welke uitspraak is juist volgens de Easterlin-paradox?
- Rijke mensen in een arm land zijn minder gelukkig dan arme mensen in een rijk land.
 - Rijke mensen in een arm land zijn vaak gelukkiger dan arme mensen in een rijk land.
 - Rijke mensen in een rijk land zijn doorgaans gelukkiger dan rijke mensen in een arm land.
 - Rijke mensen in een rijk land zijn ongeveer even gelukkig als rijke mensen in een arm land.

Het tekstgedeelte dat bestaat uit alinea 3 tot en met 6 beschrijft de Easterlin-paradox en mogelijke verklaringen voor die paradox. Hieronder staan zes uitspraken die wel of niet in overeenstemming zijn met de inhoud van dit tekstgedeelte.

- 3p 2 Zijn de uitspraken wel of niet in overeenstemming met bovengenoemd tekstgedeelte? Neem de nummers van de uitspraken over en zet achter elk nummer wel of niet.
- Geluksgevoel is gerelateerd aan verwachtingen en sociale status.
 - Mensen hebben de neiging altijd maar gelukkiger te willen worden.
 - Het ongeluk van de een maakt de ander veel gelukkiger.
 - Over het algemeen waren mensen vroeger minder gelukkig dan nu.
 - Economische vooruitgang is een illusie.

"Aan Easterlins studie mankeerde nogal wat. Niet alleen waren zijn data beperkt tot Japan en de VS, maar de vraag die hij aan mensen voorlegde, was niet altijd dezelfde, waardoor hij appelen met peren vergeleek." (regels 79-85)

- 2p 3 Bovenstaand citaat bevat een argumentatie. Analyseer deze argumentatie door onderstaande tabel over te nemen en die in te vullen.

Standpunt:	
Argument 1:	
Argument 2:	
Subargument 2.1:	

"De hedonistische tredmolen bestaat, zeker als het om materiële weelde gaat, maar hij doet slechts een deel van de vooruitgang teniet." (regels 118-122)

- 1p 4 Leg uit waarom de hedonistische tredmolen uit het bovenstaande citaat slechts een deel van de vooruitgang tenietdoet.
Geef antwoord in een of meer volledige zinnen en gebruik voor je antwoord niet meer dan 30 woorden.

In alinea 9 tot en met 11 van tekst 1 wordt kritiek geuit op de relativiteitstheorie van geluk.

- 2p 5 Noem twee redenen waarom volgens alinea 9 tot en met 11 de relativiteitstheorie van geluk niet altijd opgaat.
Geef antwoord in een of meer volledige zinnen.

"Dat maakt wel een wereld van verschil." (regels 230-231)

- 3p 6 Leg uit wat die wereld van verschil inhoudt, door in de tekst hieronder de lege plekken in te vullen zodat er een volledige zin ontstaat.
Neem de nummers voor de lege plekken over en schrijf achter elk nummer wat er op die lege plek hoort te staan.

Volgens cultuurpessimisten maakt het verhaal van de Rode Koningin duidelijk dat 1), maar volgens alinea 16 geeft het einde van de preek van de Rode Koningin aan dat 2), mits 3)

In alinea 17 wordt onderscheid gemaakt tussen relatieve en absolute gelukmakers. Hieronder staat een lijstje met zes gelukmakers die in tekst 1 besproken worden.

- 2p 7 Welke drie hiervan kun je in termen van alinea 17 als absoluut beschouwen?
Noteer de cijfers van de absolute gelukmakers.

- 1 geld (alinea 8)
- 2 economische groei (alinea 8)
- 3 bevrediging van lichamelijke behoeften (alinea 9)
- 4 geen pijn lijden (alinea 11)
- 5 leven in een democratie (alinea 13)
- 6 moderne luxe (alinea 17)

1p 8 Welke zin uit alinea 17 bevat het standpunt van deze alinea?

- A Zo vergaat (...) menselijke vooruitgang. (regels 232-233)
- B Inderdaad, een (...) te vergelijken. (regels 233-239)
- C Toch mag (...) grof huisvuil. (regels 239-241)
- D De belangrijkste (...) (natuurlijk) gezondheid. (regels 241-246)

De tekst 'Hier word je het gelukkigst' kan door middel van onderstaande kopjes in vier delen worden onderverdeeld:

deel 1: Inleiding

deel 2: Introductie opinie tegenstanders

deel 3: Ontkrachting opinie tegenstanders deel 4: Slot

Iemand zou kunnen stellen dat deel 4 van de tekst, 'Slot', begint bij alinea 16.

1p 9 Leg dat uit met gebruikmaking van de inhoud van de tekst.

Geef antwoord in een of meer volledige zinnen en gebruik voor je antwoord niet meer dan 30 woorden.

Iemand anders zou kunnen stellen dat deel 4 van de tekst, 'Slot', bij een andere alinea begint, namelijk bij alinea 18.

1p 10 Leg dat uit met gebruikmaking van de inhoud van de tekst.

Geef antwoord in een of meer volledige zinnen en gebruik voor je antwoord niet meer dan 30 woorden.

"'Dat is nogal een traag land!', zei de Koningin. 'Want hier moet je zo hard lopen als je kunt, gewoon om op dezelfde plaats te blijven.'" (regels 14-18)

2p 11 Welke drie van de negen onderstaande woordgroepen uit alinea 2 tot en met 6 passen inhoudelijk het best bij bovenstaand citaat? Noteer de nummers van de drie woordgroepen.

- 1 een enorme vooruitgangsspurt (regels 20-21)
- 2 de kniesoren (regel 31)
- 3 dat verband tussen welvaart en geluk (regels 40-41)
- 4 de Easterlin-paradox (regels 42-43)
- 5 de cultuurpessimisten (regel 44)
- 6 de relativiteitstheorie van geluk (regel 46)
- 7 de 'hedonistische tredmolen' (regel 53)
- 8 je status binnen je groep (regel 61)
- 9 een nulsomspel (regel 75)

1p 12 Hoe is de toonzetting van tekst 1 het best te karakteriseren?

- A als activerend en soms polemisch
- B als amuserend en voortdurend optimistisch
- C als beschouwend en licht moralistisch
- D als betweterig en hier en daar instructief

1p 13 Welke bewering is juist?

Tekst 1 is als een betoog te kenschetsen, omdat in deze tekst

- A een aanpak wordt voorgesteld waarmee onze samenleving gelukkiger zou kunnen worden.
- B een voorkeur wordt uitgesproken voor een andere kijk op wat ons gelukkig maakt.
- C wordt beredeneerd waarom we positiever naar onze samenlevingsvorm moeten kijken.
- D zowel argumenten voor als argumenten tegen de theorie van Easterlin worden gegeven.

Hieronder staan vier uitspraken over tekst 1.

- 3p 14 Zijn de uitspraken wel of niet in overeenstemming met de strekking van tekst 1? Neem de nummers van de uitspraken over en zet achter elk nummer *wel* of *niet*.
- 1 Een inwoner van Finland is per definitie gelukkiger dan een inwoner van Tanzania.
 - 2 Geluksgevoel wordt uitsluitend bepaald door verwachtingen en sociale vergelijkingen.
 - 3 Miljonairs zoals Elon Musk hebben niet nog meer geld nodig om gelukkig te blijven.
 - 4 Zonder materiële welvaart is het lastig om een bevredigend gelukspeil te bereiken.

- 2p 15 Welke zin geeft het best de hoofdgedachte van tekst 1 weer?

- A De relativiteitstheorie van geluk klopt voor verwachtingen en sociale vergelijkingen.
- B Easterlins kijk op de samenleving is verkeerd: geld maakt wel degelijk gelukkig.
- C Geluk is altijd relatief, maar is wel degelijk gekoppeld aan materiële welvaart.
- D Geluk is het verschil tussen je verwachtingen en je werkelijke toestand.
- E In onze maatschappij zijn mensen gelukkiger dan in veel andere maatschappijen.

In tekst 1 wordt enkele kerent gesteld dat geld gelukkig maakt (zie regels 127-128 en regel 175).

- 1p 16 Citeer uit alinea 8 tot en met 11 een tekstfragment van maximaal twee zinnen dat bewijst dat deze stelling juist is.

- 1p 17 Leg uit in welk opzicht de stelling dat geld gelukkig maakt, **niet** overeenkomt met de strekking van tekst 1.
Geef antwoord in een of meer volledige zinnen en gebruik voor je antwoord niet meer dan 20 woorden.

tekstfragment 1

In de World Database of Happiness is onder andere te lezen wat er volgens wetenschappelijk onderzoek correleert (tegelijk voorkomt) met ervaring van geluk. Lees hieronder een korte samenvatting van de bevindingen.

Uit 2.000 studies zijn in totaal 18.563 correlerende factoren te herleiden, te verdelen in 150 hoofdonderwerpen. Deze 150 onderwerpen zijn te plaatsen in de volgende zes categorieën:

- 1 Hoe iemand leeft (bijv. welke activiteiten iemand onderneemt)
- 2 Hoe goed iemand het heeft (rijkdom, gezondheid, etc.)
- 3 Iemands achtergrond (familiegeschiedenis, sociale status, etc.)
- 4 Iemands persoonlijkheid
- 5 Waar iemand leeft
- 6 Met wie iemand omgaat

naar: *World Database of Happiness*

"Wij mogen ons wel degelijk gelukkig prijzen dat we nu en hier leven." (regels 276-278)

- 1p 18 Maak duidelijk dat tekstfragment 1 kan worden gebruikt als ondersteuning van bovenstaand citaat.
Geef antwoord in een of meer volledige zinnen.

In alinea 13 en 14 van tekst 1 worden verschillende factoren besproken die mensen gelukkig kunnen maken.

- 1p 19 Eén categorie van factoren uit tekstfragment 1 wordt **niet** besproken in alinea 13 en 14 van tekst 1. Noteer het nummer van die categorie.

Tekst 2

Geld maakt gelukkig

(1) Niemand behalve een paar treurige patsers zal het volmondig toegeven, maar in tijden van economische crisis, als iedereen moet inleveren, lijkt het er sterk op dat een goed gevulde portemonnee ons wel degelijk gelukkig maakt. Of maakte.

(2) Waarom is dat zo'n taboe?

Waarom geven we niet toe dat al die dingen waar we in crisistijd op bezuinigen, bijdragen aan ons geluk: theaterbezoek, de aanschaf van een degelijke fiets, het fêteren van vrienden, een mooie, warme winterjas, uitzicht op een inspirerende vakantie? We kunnen ook moeilijk ontkennen dat rood staan vaak leidt tot gekibbel aan de keukentafel, en tot ouders die nog minder thuis zijn omdat ze harder moeten werken – want de huur moet toch betaald en de sportclub ook.

(3) Zeker is in elk geval dat noch de rijken, noch de armen graag toegeven dat geld gelukkig maakt. Wat de rijken betreft, laat de schroom zich verklaren: openlijk genieten van je geld wekt afgunst, en dat kan leiden tot inbraak en diefstal – of zelfs tot nivellering. De sympathiekste rijken zullen zich een beetje schamen voor hun rijkdom, zoals je in het gezelschap van eenzame mensen niet oprechtig gelukkig gaat zitten zijn met je geliefde of je gezin. Maar ook de minst kapitaalkrachtigen bekennen niet graag dat ze bijvoorbeeld dolgraag een groter huis zouden willen in een betere wijk. Want zo'n hartenkreet heeft iets vernederends, vooral als je gelooft dat armoede ook een

beetje aan jezelf ligt. Dan maar doen alsof het je niets kan schelen, alsof het onderaan de ladder gezelliger is dan daarboven – waar nooit veel bewijs voor geleverd is.

(4) Natuurlijk: geld kan verslavend werken, en van een verslaving word je niet gelukkig. Daar werd tweeduizend jaar geleden al voor gewarschuwd door Seneca¹⁾: "Geld maakt niemand rijk, integendeel, bij iedereen wekt het de begeerte naar nog meer geld." Inderdaad: mensen die voortdurend bang zijn geld kwijt te raken of hun best doen er meer van te vergaren, behoren tot de vervelendste op aarde. Maar het nare van een crisis – van te weinig geld – is juist dat we allemaal een beetje zo worden: vrekkig, bezig met rekenen. Aan alles hangt opeens een prijskaartje: uit eten gaan, een ritje met de trein, een boek kopen. We worden vervelende zeuren. Toen we nog geld hadden, waren we aardiger, royaler, gelukkiger.

(5) U zult tegenwerpen dat de grote drama's van het leven rijken en armen even hard treffen: ziekte, ruzie, dood, scheiding. Maar zelfs dat is maar ten dele waar. In een krap huis is het moeilijker de vrede te bewaren. Wie wil scheiden, heeft geld nodig.

En wie ziek of stervende is, wil niet ook nog hoeven piekeren over geld. Het omgekeerde gaat juist niet op: wat ons zelfs volgens steile moralisten gelukkig maakt – zinvol werk, warme relaties, gezondheid – verliest niet aan waarde als we bemiddeld zijn. Wie geld heeft, kan het leven

noot 1 Seneca (54 voor Chr. - circa 39 na Chr.) was een Romeins schrijver en redenaar.

minstens zo goed als zinvol ervaren.
(6) En toch blijven we een beetje
 85 schutterig doen over geld. Alsof het
 vies is. Alsof het niet fijn is er genoeg

van te hebben, alsof geld niets te
 maken heeft met geluk. Vreemd
 hoor.

*naar: Leonie Breebaart
 uit: Trouw, 26 januari 2013*

In alinea 2 wordt de vraag gesteld: "Waarom is dat zo'n taboe?" (regel 8)

- 1p **20** Waar in tekst 2 wordt een antwoord op deze vraag gegeven?

- A in alinea 2
- B in alinea 3
- C in alinea 4
- D in alinea 5

"Zeker is in elk geval dat noch de rijken, noch de armen graag toegeven dat geld gelukkig maakt." (regels 23-25).

Alinea 3 beschrijft een reden die zowel armen als rijken hiervoor hebben.

- 1p **21** Met welk woord is die reden het best te typeren?

- A hoogmoed
- B onverschilligheid
- C schaamte
- D wanhoop

"Want zo'n hartenkreet heeft iets vernederends" (regels 39-40)

- 2p **22** Noem twee redenen waarom de hartenkreet in bovenstaand citaat als vernederend wordt beschouwd volgens tekst 2.

Geef antwoord in een of meer volledige zinnen.

Behalve het hebben van geld worden er in alinea 5 van tekst 2 nog andere factoren genoemd die leiden tot geluk.

- 1p **23** Noem drie andere factoren die volgens alinea 5 leiden tot geluk.

Tekst 2 sluit af met "Vreemd hoor." (regels 88-89)

- 1p **24** Welk effect bij de lezers wordt vermoedelijk hiermee beoogd?

Het vermoedelijk beoogde effect is dat

- A er twijfel wordt gezaaid over het ingenomen standpunt.
- B het eerder ingenomen standpunt wordt gerelativeerd.
- C het standpunt met meer klem naar voren wordt gebracht.
- D het standpunt wordt versterkt met een argument.

- 2p **25** Welke uitspraak geeft de hoofgedachte van tekst 2 het best weer?

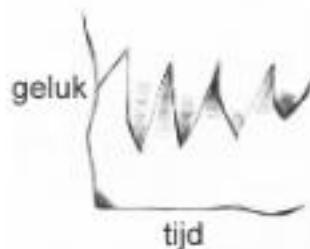
Het hebben van geld

- A heeft een verslavende werking en maakt dus niet altijd gelukkig.
- B is omgeven door taboes en dat is behoorlijk lastig te verklaren.
- C kan mensen gelukkig maken en is juist in tijden van crisis belangrijk.
- D vergroot de verschillen tussen arm en rijk en werkt dus vernederend.

tekstfragment 2

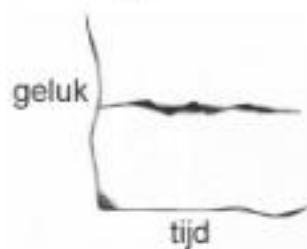
In de blog de man zonder jas staan twee typen mensen beschreven, die elk een ander beeld hebben van wat een gelukkig leven is.

Geluksgrafiek 1: 'Achtbaan'

Voor de eerste groep mensen betekent een gelukkig leven een leven met veel afwisseling. Een leven met weinig 'saaie' momenten. Een leven met pieken en dalen. Een achtbaan van geluk.

Geluksgrafiek 2: 'Vogel'

Voor deze groep mensen staat een gelukkig leven in relatie tot balans. Een gematigd leven met weinig behoefte aan emotie-erupties, verrassingen en afwisseling. Zoals een vogel in de lucht.

naar: Daan Weustenraad

uit: demanzonderjas.nl

- 2p 26 Beargumenteer dat de visie van de tweede groep mensen uit tekstfragment 2 overeenkomt met de strekking van alinea 5 van tekst 2.
Geef antwoord in een of meer volledige zinnen en gebruik voor je antwoord niet meer dan 50 woorden.

Overkoepelende vragen bij tekst 1 en tekst 2

tekstfragment 3

Waarom geld niet gelukkig maakt

- (1) Uit een beroemd onderzoek uit 1978 naar loterijwinnaars blijkt dat winnaars net zo gelukkig zijn als niet-winnaars. Dat komt doordat we veel sneller aan nieuwe situaties wennen dan we zelf denken. Dus ook aan een nieuwe levensstandaard.
- (2) Voor je het weet, is een luxe jacht ineens de normaalste zaak van de wereld. En probeer dan nog maar eens te genieten op de camping! Al blijft dromen wel zo leuk natuurlijk... Wat zou jij doen met de jackpot van een paar miljoen?

naar: Marten van Garderen uit: www.ing.nl

- 2p 27 Geef drie benamingen uit tekst 1 voor het fenomeen dat in tekstfragment 3 wordt beschreven.

In tekstfragment 3 is een visie te vinden op het hebben van veel geld.

- 1p 28 In tekst 1 staat een citaat dat aansluit bij de visie op het hebben van veel geld uit tekstfragment 3. Citeer bedoeld citaat.

- 1p 29 Citeer een uitspraak uit tekst 2 die aansluit bij de visie op het hebben van veel geld uit tekstfragment 3.

Hieronder staan vier onderwerpen uit tekst 2.

- 2p 30 Komen deze onderwerpen wel of niet aan de orde in alinea 10 tot en met 15 van tekst 1? Neem de nummers van de onderwerpen over en zet achter elk nummer *wel* of *niet*.

- 1 de invloed van rijkdom op geluksbeleving
- 2 de negatieve sfeer die een gebrek aan geld oproept
- 3 de schaamte die het hebben van geld oproept
- 4 de verslavende werking van geld

In tekst 1 en 2 komt de invloed van geld op geluksbeleving aan de orde.

- 3p 31 Vat voor het tekstgedeelte dat bestaat uit alinea 13 tot en met 19 van tekst 1 samen wat de invloed van geld is op geluksbeleving en vat dit voor tekst 2 in zijn geheel samen.

Geef antwoord in een of meer volledige zinnen en gebruik voor je totale antwoord niet meer dan 60 woorden.

In alinea 10 van tekst 1 is sprake van "de wet van de dalende meeropbrengst".

- 2p 32 Beargumenteer of je alinea 1 van tekst 2 wel of niet als een illustratie van die wet van de dalende meeropbrengst kunt zien.

Geef antwoord in een of meer volledige zinnen.

Tekst 3

Niet waar de robots bij zijn

(1) Onlangs heb ik besloten mijn oude, wormstekige zelf af te leggen en een fatsoenlijk mens te worden. Dat schijnt trouwens in de mode te zijn. Het is goedheid en humanisme alom. Maar in mijn geval komt er eigenbelang bij kijken. Ik wil fatsoenlijker worden omdat ik vrees dat kunstmatig intelligente machines straks op mij gaan lijken – en dat we dan last van ze krijgen.

(2) Het idee borrelde op door een gesprekje met een expert op het gebied van kunstmatige intelligentie. Zo'n zorgelijk gesprekje tijdens een zorgelijke bijeenkomst. Buitenstaanders vinden al gauw alles leuk zodra het over kunstmatige intelligentie gaat, maar kenners staan stevast in een kringetje naar hun schoenen te staren en dan zuchten ze allemaal diep. "Het is overigens wel grappig", zei deze expert, "te zien hoe kwaadaardig die kunstmatig intelligente systemen worden als ze hun gedrag afijken van mensen."

(3) Thuis ging ik op zoek en ik vond het voorbeeld van Tay: zelflerende software die is ontwikkeld door het Amerikaanse technologiebedrijf Microsoft om automatisch op Twitterberichten¹⁾ te reageren. Tay raakte onder invloed van mensen inderdaad op het slechte pad. De software werd een jaar geleden door Microsoft voorzien van de woordenschat en de

persoonlijkheid van een typisch negentienjarig Amerikaans meisje en online losgelaten. Ze was vrolijk, oppervlakkig en brutaal. In gesprekken met twitteraars moest ze zich maar verder ontspieren. Maar al na zestien uur werd ze door Microsoft teruggehaald, vanwege nazisme, seksisme, racisme en andere gruweligheden die ze online had geleerd. Ze was een monster geworden.

(4) Er kwamen excuses, natuurlijk. En daarna heeft Microsoft beloofd Tay pas weer op vrije voeten te stellen als ze inzet welk gedrag past bij de principes en waarden van het bedrijf. Een hele geruststelling, dat zeker, maar toch blijven er een paar zorgen hangen. Want als bedrijven hun machines opvoeden met principes en waarden – *morality by design*²⁾ – moet je er maar op vertrouwen dat de ontwerpers een stuk liever zijn dan de racisten en seksisten op Twitter. En dat ze de machines dus niet zelf alvast volstoppen met bedenkelijke software. Ook niet uit leuke, corporale jongensachtigheid voor de grap.

(5) Verder, en hier komt mijn eigen goede gedrag om de hoek kijken, leren intelligente machines door rond te neuzen in de wereld. Ze worden dus niet alleen opgevoed door hun ontwerpers, maar door ons allemaal: *it takes a village to raise a robot*³⁾.

noot 1 Twitter is een sociaalnetwerksite waar mensen berichten kunnen plaatsen, op elkaar kunnen reageren en elkaar kunnen volgen.

noot 2 *morality by design*: morele waarden, ingegeven tijdens het ontwerp en de productie

noot 3 *it takes a village to raise a robot*: je hebt een heel dorp nodig om een robot op te voeden. Het oorspronkelijke gezegde luidt: "*It takes a village to raise a child*", waarmee bedoeld wordt dat de hele gemeenschap invloed heeft op de ontwikkeling van een kind.

Daarom ook is het hele dorp verantwoordelijk voor de indrukken die

75 intelligente machines en systemen tijdens hun leerproces opdoen. Moest je vroeger vooral op je gedrag letten in het bijzijn van kinderen – “*pas devant les enfants!*”⁴⁾ – tegenwoordig

80 moet je opletten in de aanwezigheid van sensoren, algoritmes, cookies, meters en zoekmachines. *Pas devant les robots!*⁵⁾

(6) Dit is een serieuze kwestie. De

85 experts staren niet voor niets zo zorgelijk naar hun schoenen. De laatste tijd lees ik bij bijdehante types nogal eens de dooddöener dat ‘er een knop zit op je computer, hoor’, dat je de

90 digitale deur dus gewoon dicht kunt gooien, dat je kortom niet zo moet zeuren over de komst van kunstmatige actoren. Maar nee, helaas,

95 bijdehante types, die knop is er echt niet meer: de omgeving wordt bevolkt en binnenkort ook bestuurd door kunstmatig intelligente systemen. We moeten leren met ze samen te leven.

(7) Dat vraagt van ons niet alleen om

100 op individueel vlak het goede voorbeeld te geven. We moeten ook het goede voorbeeld geven op veel abstracter vlak. Onze wereldvisie en ons landsbestuur zijn bepalend voor

105 de marsrichting van de kunstmatige intelligentie. Neem het actuele voor-

naar: Maxim Februari
uit: NRC Handelsblad, 27 juni 2017

noot 4 "pas devant les enfants!": "Niet waar de kinderen bij zijn!" Dit werd in het Frans gezegd, zodat de kinderen het niet konden verstaan.

noot 5 *Pas devant les robots!*: Niet waar de robots bij zijn!

beeld van de Nederlandse Voedsel- en Warenautoriteit. Die NVWA schiet gruwelijk tekort in haar toezicht op

110 slachthuizen en dat valt vooral te verklaren uit de veranderde taakopvatting van overheidsinspecties. Die richten zich allang niet meer inhoudelijk op zorg, onderwijs, veiligheid en welzijn, maar puur op de handhaving van regels.

(8) Dit regelfetisjisme – waarbij je niet kijkt naar het gevoel van de geit die wordt geslacht met een bot mes,

120 maar naar het protocol daaromtrent – wil je nu juist niet meegeven aan kunstmatig intelligente systemen. Stel je voor dat Microsoft dezelfde taakopvatting had gehad als de

125 NVWA! Dan zaaide die domme Tay nog steeds dood en verderf op Twitter. Nee, je wilt niet dat robots alleen volgens protocollen over ons beslissen. Je wilt dat ze straks, als

130 ze eenmaal autonoom denken, zich met sympathie en inlevingsvermogen over de wereld buigen.

(9) Het is jammer, maar er zit niets anders op. We zullen allemaal goede

135 mensen moeten worden. Want machines kijken gedrag van ons af en puur uit eigenbelang moeten we dan maar zorgen dat dat onberispelijk is.

"Het is overigens wel grappig", zei deze expert, 'te zien hoe kwaadaardig die kunstmatig intelligente systemen worden als ze hun gedrag afkijken van mensen.'" (regels 22-26)

- 1p 33 Welk commentaar kan een kritisch lezer hebben op het gebruik van het woord 'grappig' door deze expert en waarom?
Geef antwoord in een of meer volledige zinnen.

In alinea 2 tot en met 5 van tekst 3 komt het leerproces van robots en van kinderen aan de orde.

- 1p 34 Wat is de belangrijkste overeenkomst tussen het leerproces van een robot en dat van een kind?
Geef antwoord in een of meer volledige zinnen.

In alinea 3 van tekst 3 wordt een voorbeeld gegeven van een onwenselijk resultaat van de opvoeding van een robot.

- 1p 35 Citeer uit alinea 6 tot en met 9 van tekst 3 de zin waaruit het duidelijkst blijkt waar de opvoeding van robots wél toe moet leiden.

"Een hele geruststelling, dat zeker, maar toch blijven er een paar zorgen hangen."
(regels 53-55)

- 3p 36 Noem drie van de zorgen waarop hier wordt gedoeld.
Geef antwoord in een of meer volledige zinnen.

Alinea 6 van tekst 3 is te lezen als een zelfstandige redenering.

- 2p 37 Wat zijn binnen deze redenering de conclusie en het belangrijkste argument?
Geef antwoord in een of meer volledige zinnen en gebruik voor je antwoord niet meer dan 30 woorden.

In alinea 7 en 8 van tekst 3 komt een verschil in taakopvatting tussen de NVWA en Microsoft naar voren.

- 2p 38 Vat dit verschil in taakopvatting samen.
Geef antwoord in een of meer volledige zinnen en gebruik voor je antwoord niet meer dan 20 woorden.

Hieronder staan zeven citaten uit alinea 6 tot en met 9 van tekst 3.

- 3p 39 Zijn dit feitelijke of waarderende uitspraken? Neem de nummers van de citaten over en zet achter elk nummer *feitelijk* of *waarderend*.
- 1 (...) de omgeving wordt bevolkt en binnenkort ook bestuurd door kunstmatig intelligente systemen. (regels 95-97)
 - 2 Onze wereldvisie en ons landsbestuur zijn bepalend voor de marsrichting van de kunstmatige intelligentie. (regels 103-106)
 - 3 Die richten zich allang niet meer inhoudelijk op zorg, onderwijs, veiligheid en welzijn, maar puur op de handhaving van regels. (regels 113-116)
 - 4 Dit regelfetisjisme – waarbij je niet kijkt naar het gevoel van de geit die wordt geslacht met een bot mes, maar naar het protocol daaromtrent – wil je nu juist niet meegeven aan kunstmatige intelligente systemen. (regels 117-122)
 - 5 Je wilt dat ze straks, als ze eenmaal autonoom denken, zich met sympathie en inlevingsvermogen over de wereld buigen. (regels 129-132)
 - 6 Het is jammer (...) (regel 133)
 - 7 (...) maar er zit niets anders op. (regels 133-134)

tekstfragment 4

- (1) Eric Horvitz van Microsoft heeft ook oog voor de kwalijke kanten van AI, oftewel artificial intelligence. Hoe eerlijk is onze democratie nog als we op basis van Facebookberichten precies weten hoe iemand zich voelt en hoe je hem moet bespelen om niet (of wel) te gaan stemmen? Of: welke vooroordelen ten opzichte van bijvoorbeeld witte of zwarte criminelen bevat een computersysteem dat rechters moet assisteren bij het besluit om een gevangene vervroegd vrij te laten?
- (2) Horvitz pleit daarom dat de gebruikte data, gehanteerde modellen en het onderzoek te allen tijde beschikbaar zijn voor wetenschappelijk onderzoek en controle van buitenaf.

naar: Jan Benjamin

uit: NRC Handelsblad, 13 maart 2017

In tekst 3 en in tekstfragment 4 wordt er een relatie tussen AI en de mens geschetst. Beide teksten geven verschillende typeringen van die relatie.

- 2p 40** Geef aan in welk opzicht die relatie voor tekst 3 en voor tekstfragment 4 anders is. Geef antwoord in één of meer volledige zinnen en gebruik voor je antwoord niet meer dan 30 woorden.

Je kunt dit examen nakijken met de uitwerkingen hierna of online op mijnexamenbundel.nl. Je ziet dan je totaalscore en je score per onderwerp. Deze worden bewaard.

Uitwerkingen bij examen 2022-II

TEKST 1 HIER WORD JE HET GELUKKIGST

1p 1 D

De Easterlin-paradox: 'Mensen uit rijke landen zijn niet gelukkiger dan mensen in arme landen. Binnen een bepaald land zijn rijkelui weliswaar gelukkiger dan armen, maar tussen landen verdwijnt dat verband tussen welvaart en geluk.' (regels 36-41) Als mensen uit rijke landen niet gelukkiger zijn dan mensen in arme landen, zijn rijke mensen uit rijke landen dus even gelukkig als rijke mensen in arme landen.

3p 2 1 wel

- 2 wel
- 3 niet
- 4 niet
- 5 niet

Vijf uitspraken goed: 3p. Vier goed: 2p. Drie goed: 1p. Minder dan drie: 0p.

Uitspraak 1: 'Geluk is het verschil tussen je verwachtingen en je werkelijke toestand.' (regels 47-49) En: 'Hoe gelukkig je je voelt, hangt af van je status binnen je groep.' (regels 60-61)

Uitspraak 2: 'En hoe meer je hebt, hoe meer je begint te verwachten.' (regels 49-50)
De uitspraken 3, 4 en 5 zijn in de tekst niet terug te vinden.

2p 3 De kern van een goed antwoord:

Standpunt:	Aan Easterlins studie mankeerde nogal wat.
Argument 1:	Zijn data waren beperkt tot Japan en de VS.
Argument 2:	Hij vergeleek appelen met peren.
Subargument 2.1:	De vraag die hij voorlegde, was niet altijd dezelfde.

Vier elementen goed: 2p. Niet alle elementen goed, maar standpunt wel goed: 1p. Standpunt niet goed: 0p.

Je kunt de geciteerde zinnen als volgt lezen:

Aan Easterlins studie mankeerde nogal wat. Want zijn data waren beperkt tot Japan en de VS. Bovendien vergeleek hij appels met peren. Want de vraag die hij aan mensen voorlegde, was niet altijd dezelfde.

1p 4 De kern van een goed antwoord:

(De hedonistische tredmolen doet slechts een deel van de vooruitgang teniet,) omdat de mens (nog steeds bepaalde) lichamelijke/fysieke behoeften heeft.

Je antwoord moet bestaan uit een of meer volledige zinnen. Het mag niet meer dan 30 woorden tellen.

De schrijver bespreekt de hedonistische tredmolen in regels 47-50: 'Geluk is het verschil tussen je verwachtingen en je werkelijke toestand. En hoe meer je hebt, hoe meer je begint te verwachten.' Die tredmolen doet de vooruitgang dus teniet.

Maar de hedonistische tredmolen doet de vooruitgang maar gedeeltelijk teniet. Want: 'Niet alles in het leven draait om verwachtingen en sociale vergelijkingen. De mens is nog steeds een biologisch organisme met bepaalde lichamelijke en fysieke behoeften. Als die behoeften bevredigd zijn, voelen we ons goed (...).' (regels 111-118)

- 2p 5 De kern van een goed antwoord bevat twee van de volgende vier redenen:
- 1 **Niet alles in het leven draait om verwachtingen en vergelijkingen.**
 - 2 **Je kunt niet alles vergelijken.**
 - 3 **De mens is een wezen met lichamelijke behoeften.**
 - 4 **Niet alles in het leven draait om materiële rijkdom.**

Per juiste reden: 1p (tot een maximum van 2p).

Je antwoord moet bestaan uit een of meer volledige zinnen.

Reden 1: 'Niet alles in het leven draait om verwachtingen en sociale vergelijkingen.' (regels 111-113)

Reden 2: 'Sommige zaken die ons gelukkig maken, lenen zich beter tot vergelijkingen dan andere (...).' (regels 141-145)

Reden 3: 'De mens is nog steeds een biologisch organisme met bepaalde lichamelijke en fysieke behoeften.' (regels 113-116)

Reden 4: 'Maar geluk draait niet alleen om materiële rijkdom (...).' (regels 150-153)

- 3p 6 De kern van een goed antwoord:

Volgens cultuurpessimisten maakt het verhaal van de Rode Koningin duidelijk dat

1 (echte) vooruitgang niet bestaat / vooruitgang futiel is [1p]

maar volgens alinea 16 geeft het einde van de preek van de Rode Koningin aan dat

2 vooruitgang wel mogelijk is [1p]

mits

3 we ons daarvoor extra inzetten. [1p]

In alinea 1 zegt de Rode Koningin: '(...) hier moet je zo hard lopen als je kunt, gewoon om op dezelfde plaats te blijven.' (regels 15-18) Daarom staat er in alinea 16: 'Pessimisten gebruiken de Rode Koningin soms als metafoor voor de futiliteit van vooruitgang.' (regels 220-222)

Maar in alinea 16 lees je wat de Rode Koningin aan het einde van haar preek zegt: 'Als je ergens elders wilt komen, dan moet je minstens twee keer zo hard lopen!' (regels 228-230) Dat is nogal een verschil: je kunt dus wel vooruitkomen. Alleen moet je dan twee keer zo hard lopen als je kunt.

- 2p 7 De kern van een goed antwoord:

3, 4, 5

Drie gelukmakers goed: 2p. Twee goed: 1p. Minder dan twee: 0p.

Absolute gelukmakers zijn gelukmakers die niet teniet worden gedaan door gewenning of vergelijking met onze naasten (zie regels 232-239).

3 (bevrediging van lichamelijke behoeften): 'De mens is nog steeds een biologisch organisme met bepaalde lichamelijke en fysieke behoeften. Als die behoeften bevredigd zijn, voelen we ons goed (...).' (regels 113-118) De bevrediging van lichamelijke behoeften wordt dus niet teniet gedaan door gewenning.

4 (geen pijn lijden): 'Iemand die alleen op een onbewoond eiland leeft, kan nog altijd ziek zijn, pijn lijden of honger hebben.' (regels 153-156) Anders gezegd: of je pijn voelt of niet, wordt niet beïnvloed door vergelijking met anderen.

5 (leven in een democratie): '(...) Ruut Veenhoven (...) onderzocht welke eigenschappen van een samenleving haar burgers gelukkig maken. Behalve de materiële levensstandaard zijn er volgens Veenhoven twee belangrijke pijlers: democratische instellingen, en een cultuur van vertrouwen en tolerantie.' (regels 177-187) Ofwel: het geluk dat het leven in een democratie brengt, hangt niet af van vergelijking met anderen in die democratie of gewenning.

Voor geld (1) en economische groei (2): zie alinea 10. En voor moderne luxe (5): 'Inderdaad, een deel van de vooruitgang van de afgelopen twee eeuwen werd tenietgedaan doordat we gewend raken aan onze moderne luxe (...).' (regels 233-239)

1p 8 C

Eerst lees je in alinea 17 over relatieve gelukmakers (zie regels 233-239). Maar, lees je in de regels 241-246, de belangrijkste gelukmakers zijn niet relatief, maar absoluut. Dat is het standpunt van alinea 17. En dat standpunt houdt dus in dat 'die hardnekkige Easterlin-paradox' (regel 240) niet deugt.

1p 9 De kern van een goed antwoord:

Er wordt (in alinea 16) teruggegrepen op een metafoor uit de inleiding. / De metafoor van de Rode Koningin (uit de inleiding) wordt (in alinea 16) weer aangehaald.

Je antwoord moet bestaan uit een of meer volledige zinnen. Het mag niet meer dan 30 woorden tellen.

Nadat de mening van pessimisten is ontkracht, pakt de schrijver in alinea 16 het verhaal over de Rode Koningin uit alinea 1 weer op. Dat is een mooie afronding van zijn betoog.

In alinea 1 leek het te gaan om een metafoor die het pessimisme ondersteunt: 'De laatste twee eeuwen heeft de mensheid een enorme vooruitgangsspurt meegeemaakt. (...) Maar zijn we ook ergens aanbeland, of bleven we maar ter plaatse trappelen?' (regels 19-25) Maar in alinea 16 blijkt dat we volgens de Rode Koningin wel vooruitgang kunnen boeken. Ze zegt: 'Als je ergens elders wilt komen, dan moet je minstens twee keer zo hard lopen!' (regels 228-230) Uiteindelijk ontkracht dus ook de metafoor uit alinea 1 het pessimisme.

1p 10 De kern van een goed antwoord:

Vanaf alinea 18 wordt antwoord gegeven op de vraag 'Zijn we ook ergens aanbeland?' uit alinea 2. / Vanaf daar wordt de conclusie verwoord.

Je antwoord moet bestaan uit een of meer volledige zinnen. Het mag niet meer dan 30 woorden tellen.

De vraag in alinea 2: 'Nog nooit leefden we zo veilig, welvarend en gezond als vandaag. Maar zijn we ook ergens aanbeland, of bleven we maar ter plaatse trappelen? Levert al die luxe en welvaart ons iets op?' (regels 21-26).

Het antwoord ofwel de conclusie: 'Dankzij geluksonderzoek kunnen we de superioriteit van onze samenlevingsvorm dus op wetenschappelijke gronden aantonen. Een liberale democratie zoals de onze, met een sterk uitgebouwde sociale zekerheid, is het best in staat om in onze behoeften te voorzien, en om menselijk geluk te bevorderen.' (regels 247-255)

2p 11 4, 6, 7

Drie woordgroepen goed: 2p. Twee goed: 1p. Minder dan twee: 0p.

Woordgroep 4 (de Easterlin-paradox): 'Mensen uit rijke landen zijn niet gelukkiger dan mensen in arme landen. (...) Die bevinding heet sindsdien de Easterlin-paradox.' (regels 36-43) Dus ook al loopt het land hard, het geluk van de inwoners blijft op hetzelfde peil.

Woordgroep 6 (de relativiteitstheorie van geluk): 'De cultuurpessimisten hebben een verklaring voor die stilstand, die je de relativiteitstheorie van geluk kunt noemen.' (regels 44-47)

Woordgroep 7 (de 'hedonistische tredmolen'): 'Dus uiteindelijk blijft je gelukspeil min of meer constant. Dat staat bekend als de "hedonistische tredmolen" (...).' (regels 51-54)

1p 12 C

Dit is een beschouwende tekst: je leest over verschillende opvattingen en verklaringen om over na te denken. Gedeeltelijk is de tekst subjectief: de schrijver geeft ook zijn eigen mening.

De tekst is ook licht moralistisch. Bijvoorbeeld als de schrijver zegt: 'Daar mogen we best trots op zijn.' (regels 255-256) En: 'Onze samenlevingsvorm is superieur aan

alle andere ter wereld. (...) Wij mogen ons wel degelijk gelukkig prijzen dat we nu en hier leven.' (regels 269-278)

Je kunt de tekst moeilijk 'activerend' (A), 'amuserend' (B) of 'instructief' (D) noemen.

1p 13 C

In een betoog neemt de schrijver een duidelijk standpunt in dat hij overtuigend beargumenteert. Dat is hier het geval. De schrijver beargumenteert waarom de 'hardnekkige Easterlin-paradox' bij het grof vuil kan (zie regels 239-241). En dat we ons gelukkig mogen prijzen met onze 'superieure samenlevingsvorm' (zie alinea 20). We moeten, anders gezegd, positiever over onze samenlevingsvorm zijn dan de cultuurpessimisten die in de Easterlin-paradox geloven.

3p 14 1 niet

2 niet

3 wel

4 wel

Vier uitspraken goed: 3p. Drie goed: 2p. Twee goed: 1p. Minder dan twee: 0p.

Uitspraak 1: 'Natuurlijk wonen er zelfs in Finland nog altijd mensen die diep ongelukkig zijn (...).' (regels 257-261)

Uitspraak 2: 'Geld maakt gelukkig, maar dan vooral als je er nog niet veel van had.'

Een armoezaaier die een briefje van 100 euro op straat vindt, zal dolgelukkig zijn.

Een miljonair haalt er de schouders bij op.' (regels 127-133)

Uitspraak 3: 'Elon Musk kan maar in één auto tegelijk rijden. En als hij zijn kapitaal ziet verdubbelen, wordt hij (uiteindelijk) niet plots dubbel zo gelukkig.' (regels 135-139)

Uitspraak 4: 'Er is wél een verband tussen materiële welvaart en geluk, zowel binnen als tussen landen.' (regels 95-98)

2p 15 E

Let voor de hoofgedachte altijd extra op het slot van een tekst. Daar lees je vaak in een samenvatting of conclusie waar het om gaat. In dit geval: 'Dankzij geluksonderzoek kunnen we de superioriteit van onze samenlevingsvorm dus op wetenschappelijke gronden aantonen. Een liberale democratie zoals de onze (...) is het best in staat om in onze behoeften te voorzien, en om menselijk geluk te bevorderen.' (regels 247-255) En: 'Onze samenlevingsvorm is superieur aan alle andere ter wereld. (...) Wij mogen ons wel degelijk gelukkig prijzen dat we nu en hier leven.' (regels 269-278)

1p 16 'De World Values Survey, die de evolutie van geluksmetingen in honderd landen in kaart brengt, toont aan dat mensen in de meeste onderzochte landen gelukkiger zijn geworden. En jawel, die stijging houdt verband met economische groei.' (regels 99-106)

De conclusie waar alinea 8 mee eindigt: 'Hoe je het ook wendt of keert, geld maakt wél gelukkig.' (regels 106-107) De twee zinnen die daaraan voorafgaan leveren het bewijs.

1p 17 De kern van een goed antwoord:

Er worden ook andere dingen genoemd in de tekst die gelukkig maken. / Geld is wel een belangrijke factor, maar niet de enige factor die gelukkig maakt. / Als je al geld genoeg hebt, maakt meer geld je niet gelukkiger.

Je antwoord moet bestaan uit een of meer volledige zinnen. Het mag niet meer dan 20 woorden tellen.

Zie regels 127-133: 'Geld maakt gelukkig, maar dan vooral als je er nog niet veel van had. Een armoezaaier die een briefje van 100 euro op straat vindt, zal dolgelukkig zijn. Een miljonair haalt er de schouders bij op.'

En regels 175-177: 'Geld maakt gelukkig, maar het is natuurlijk lang niet het enige wat gelukkig maakt.'

1p 18 De kern van een goed antwoord:

De plek waar iemand leeft, lijkt/blijkt inderdaad te maken te hebben met hoe gelukkig iemand is / kan worden.

Je antwoord moet bestaan uit een of meer volledige zinnen.

Tekstfragment 1 gaat over de factoren die correleren met het ervaren van geluk. Die factoren zijn onderverdeeld in 150 hoofdonderwerpen, en die zijn op hun beurt onderverdeeld in zes categorieën. De vraag is dus: levert een van die categorieën ondersteuning voor de gedachte dat we ons gelukkig mogen prijzen dat we nu en hier leven? En dat is het geval: 'Waar iemand leeft' (categorie 5) correleert met het ervaren van geluk.

1p 19 (categorie) 4

Alinea 13 van tekst 1 gaat over eigenschappen van een samenleving die haar burgers gelukkig maken (zie regels 177-183): de materiële levensstandaard, democratische instellingen en een cultuur van vertrouwen en tolerantie (zie regels 183-187)

Alinea 14 noemt een gevoel van vrijheid: 'Als mensen het gevoel hebben dat ze vrij zijn om zichzelf te ontplooien en hun leven in te vullen zoals ze dat zelf wensen, dan voelen ze zich gelukkiger.' (regels 195-199) En verder: 'inkomen, gezonde levensverwachting, vrijheid, vertrouwen en goede sociale relaties (een toeverlaat hebben als je het moeilijk hebt).' (regels 203-206)

Daarmee zijn achtereenvolgens alle categorieën uit tekstfragment 1 genoemd, behalve categorie 4: iemands persoonlijkheid.

TEKST 2 GELD MAAKT GELUKKIG**1p 20 B**

Zie regels 25-30: 'Wat de rijken betreft, laat de schroom zich verklaren: openlijk genieten van je geld wekt afgunst, en dat kan leiden tot inbraak en diefstal – of zelfs tot nivellering.'

En regels 35-42: 'Maar ook de minst kapitaalkrachtigen bekennen niet graag dat ze bijvoorbeeld dolgraag een groter huis zouden willen in een betere wijk. Want zo'n hartenkreet heeft iets vernederends, vooral als je gelooft dat armoede ook een beetje aan jezelf ligt.'

1p 21 C

De reden voor de rijken: 'schroom' (regel 26). De reden voor de armen kun je afleiden uit regels 39-42: 'Want zo'n hartenkreet heeft iets vernederends (...).'

Het begrip 'schaamte' kom je ook tegen in deze uitspraak: 'De sympathiekste rijken zullen zich een beetje schamen voor hun rijkdom (...). ' (regels 30-35)

2p 22 De kern van een goed antwoord:

1 Armen zouden daarmee toegeven dat ze een mindere positie hebben dan rijken [1p]

2 en dat ze zelf medeverantwoordelijk zijn voor hun minder kapitaalkrachtige positie. [1p]

Je antwoord moet bestaan uit een of meer volledige zinnen.

De eerste reden valt af te leiden uit regels 42-46: 'Dan maar doen alsof het je niks kan schelen, alsof het onderaan de ladder gezelliger is dan daarboven (...).'

De tweede reden vind je in regels 39-42: 'Want zo'n hartenkreet heeft iets vernederends, vooral als je gelooft dat armoede ook een beetje aan jezelf ligt.'

1p 23 De kern van een goed antwoord:

- 1 zinvol werk
- 2 warme relaties
- 3 gezondheid

het leven als zinvol ervaren: 0p

Drie factoren goed: 1p. Minder dan drie: 0p.

Zie regels 77-82: '(...) wat ons zelfs volgens steile moralisten gelukkig maakt – zinvol werk, warme relaties, gezondheid – verliest niet aan waarde als we bemiddeld zijn.'

1p 24 C

De schrijfster maakt in de eerste zin al duidelijk wat haar standpunt is: '(...) in tijden van economische crisis, als iedereen moet inleveren, lijkt het er sterk op dat een goed gevulde portemonnee ons wel degelijk gelukkig maakt.' (regels 1-7)

Aan het eind van de tekst herhaalt ze dat standpunt: 'Alsof het niet fijn is er genoeg van te hebben, alsof geld niets te maken heeft met geluk. Vreemd hoor.' (regels 86-89). Met die uitspraak is ze nog duidelijker dan aan het begin van de tekst. Niet door een nieuw argument maar doordat ze alle twijfel overboord heeft gezet. Zei ze eerst nog een beetje voorzichtig dat het er sterk op lijkt dat geld gelukkig maakt, nu noemt ze het zonder omhaal vreemd dat geld niet gelukkig zou maken.

2p 25 B

Uitspraak C lijkt misschien de hoofgedachte. Want dit is het standpunt van de schrijfster, zoals je onder meer kunt afleiden uit de titel en de eerste alinea.

Maar in deze uitspraak ontbreekt dat het in de tekst om het taboe gaat: 'Waarom is dat zo'n taboe?' (regel 8). De schrijfster probeert juist dat taboe te verklaren. En dat dat lastig is, blijkt uitdrukkelijk uit de slotalinea: 'En toch blijven we een beetje schutterig doen over geld. (...) Vreemd hoor.' (regels 84-89)

2p 26 De kern van een goed antwoord:

- 1 In tekst 2 wordt benadrukt dat meer geld hebben het gemakkelijker maakt om dieptepunten/problemen te overwinnen [1p]
- 2 en de tweede groep mensen in tekstfragment 2 wordt gelukkig van een leven zonder (grote) problemen (die de balans zouden verstoren) [1p]

Je antwoord moet bestaan uit een of meer volledige zinnen. Het mag niet meer dan 50 woorden tellen.

De tweede groep uit tekstfragment 2 zijn mensen die weinig behoeftte hebben aan 'emotie-erupties, verrassingen en afwisseling'. De strekking van alinea 5 van tekst 2: 'U zult tegenwerpen dat de grote drama's van het leven rijken en armen even hard treffen: ziekte, ruzie, dood, scheiding. Maar zelfs dat is maar ten dele waar. In een krap huis is het moeilijker de vrede te bewaren. Wie wil scheiden, heeft geld nodig. En wie ziek of stervende is, wil niet ook nog hoeven piekeren over geld.' (tekst 2, regels 68-76) Met andere woorden: met geld heb je minder last van grote emotie-erupties, verrassingen en afwisseling dan zonder geld.

OVERKOEPELENDE VRAGEN BIJ TEKST 1 EN TEKST 2

2p 27 1 de relativiteitstheorie van geluk (regel 46)

2 de 'hedonistische tredmolen' (regel 53)

3 de wet van de dalende meeropbrengst (regels 126-127)

de Easterlin-paradox (tekst 1, regels 42-43): 0p.

Drie benamingen goed: 2p. Twee goed: 1p. Minder dan twee: 0p.

Benaming 1: 'De cultuurpessimisten hebben een verklaring voor die stilstand, die je de relativiteitstheorie van geluk kunt noemen. Geluk is het verschil tussen je verwachtingen en je werkelijke toestand. En hoe meer je hebt, hoe meer je begint

te verwachten. Dus uiteindelijk blijft je gelukspeil min of meer constant.' (tekst 1, regels 44-52)

Benaming 2: 'Dat staat bekend als de "hedonistische tredmolen" (...). Meer geld en spullen krikken ons gelukspeil op, maar het effect is slechts tijdelijk.' (tekst 1, regels 52-56)

Benaming 3: 'Wat wel klopt, is dat vermeerderde welvaart op den duur niet meer voor vermeerderd geluk zorgt. Economisten noemen dat de wet van de dalende meeropbrengst.' (tekst 1, regels 123-127)

Het fenomeen dat in tekstfragment 3 wordt beschreven: de gewenning aan toegenomen rijkdom die maakt dat meer geld uiteindelijk niet gelukkiger maakt. Dat is iets anders dan de Easterlin-paradox (zie tekst 1, regels 36-41). Want die heeft geen betrekking op het toenemen van rijkdom.

- 1p 28 'Er zijn geen omstandigheden in het leven waaraan een mens niet gewend kan raken, in het bijzonder als hij ziet dat iedereen rondom hem ze aanvaardt.' (tekst 1, regels 164-168)**

De visie in tekstfragment 3: we wennen veel sneller aan nieuwe situaties dan we zelf denken, ook aan grote rijkdom. Het citaat uit *Anna Karenina* gaat ook over die gewenning, en het sluit er dus op aan. Je moet het citaat citeren, dus het hele citaat.

- 1p 29 '(Seneca:) "Geld maakt niemand rijk, integendeel, bij iedereen wekt het de begeerde naar nog meer geld." (tekst 2, regels 51-54)**

De visie in tekstfragment 3 houdt in dat we snel wennen aan grote rijkdom. Seneca trekt de conclusie die daarbij past: van geld word je niet rijk. Je kunt Seneca noemen als bron van de uitspraak, maar dat hoeft niet.

- 2p 30 1 wel
2 niet
3 niet
4 niet**

Vier onderwerpen goed: 2p. Drie goed: 1p. Minder dan drie: 0p.

Onderwerp 1 (de invloed van rijkdom op geluksbeleving): 'Geld maakt gelukkig, maar dan vooral als je er nog niet veel van had. (...) Boven een bepaalde drempel levert rijkdom nauwelijks nog gelukswinst op.' (tekst 1, regels 128-135)

- 3p 31 De kern van een goed antwoord voor tekst 1, alinea 13 tot en met 19:**

- 1 De (positieve) invloed van geld op geluksbeleving is relatief. [1p]**
- 2 Geluksbeleving is (daarnaast) afhankelijk van meerdere factoren / vereist ook democratische instellingen en een cultuur van vrijheid/vertrouwen. [1p]**
of
- 1 Er is een positieve invloed van geld op geluksbeleving. [1p]**
- 2 Geluksbeleving is (echter) afhankelijk van meerdere factoren / vereist ook democratische instellingen en een cultuur van vrijheid/vertrouwen. / Deze invloed is (echter) beperkt. [1p]**

en voor tekst 2:

- 3 Geld maakt het leven in nagenoeg alle situaties prettiger. [1p]**

Je antwoord moet bestaan uit een of meer volledige zinnen. Het mag niet meer dan 60 woorden tellen.

Voor tekst 1, alinea 13 tot en met 19, zie regels 175-177: 'Geld maakt gelukkig, maar het is natuurlijk lang niet het enige wat gelukkig maakt.' En regels 183-187: 'Behalve de materiële levensstandaard zijn er volgens Veenhoven twee belangrijke pijlers: democratische instellingen, en een cultuur van vertrouwen en tolerantie.' En regels 192-195: 'In die lijn betoogt de politoloog Ronald Inglehart dat een gevoel van vrijheid sterk samenhangt met ons gelukspeil.'

Voor tekst 2 is de titel al duidelijk genoeg: 'Geld maakt gelukkig'.

- 2p 32 De kern van een goed antwoord:

Je kunt alinea 1 van tekst 2 wel zien als een illustratie van de wet van de dalende meeropbrengst, omdat deze alinea aangeeft dat men juist/vooral in tijden waarin men minder geld heeft, / in economisch slechte tijden / in tijden van crisis inziet dat geld gelukkig maakt.

of

Je kunt alinea 1 van tekst 2 niet zien als een illustratie van de wet van de dalende meeropbrengst, omdat deze alinea niet gaat over hoe men denkt over 'geld maakt gelukkig' in goede tijden / als men wel geld heeft.

Je antwoord moet bestaan uit een of meer volledige zinnen.

De wet van de dalende meeropbrengst: 'Wat wel klopt, is dat vermeerderde welvaart op den duur niet meer voor vermeerderd geluk zorgt. (...) Geld maakt gelukkig, maar dan vooral als je er nog niet veel van had.' (tekst 1, regels 123-129)

Voor allebei de opvattingen is iets te zeggen. Het komt dus aan op je argumentatie. Ben je van mening dat alinea 1 van tekst 2 inderdaad een illustratie kan zijn van de dalende meeropbrengst, dan hecht je vooral aan tekst 1, regels 127-129. Ben je van mening dat dat juist niet kan, dan hecht je vooral aan tekst 1, regels 123-125.

TEKST 3 NIET WAAR DE ROBOTS BIJ ZIJN

- 1p 33 De kern van een goed antwoord:

Het is niet 'grappig', want er wordt een zorgelijke situatie besproken.

Je antwoord moet bestaan uit een of meer volledige zinnen.

De expert noemt het grappig dat kunstmatig intelligente systemen kwaadaardig worden als ze hun gedrag afkijken van mensen. Een kritisch lezer zal zeggen dat hij of zij dat niet grappig vindt. Maar het zou heel goed kunnen dat de opmerking van de expert ironisch is. Hij zegt het immers in een 'zorgelijk gesprekje tijdens een zorgelijke bijeenkomst' (regels 15-16). Het ligt niet voor de hand dat hij het echt grappig vindt.

- 1p 34 De kern van een goed antwoord:

Bij kinderen en bij robots heeft de omgeving een grote invloed. / Zowel kinderen als robots volgen de gegeven voorbeelden.

Je antwoord moet bestaan uit een of meer volledige zinnen.

Zie regels 76-83: 'Moest je vroeger vooral op je gedrag letten in het bijzijn van kinderen - "pas devant les enfants!" - tegenwoordig moet je opletten in de aanwezigheid van sensoren, algoritmes, cookies, meters en zoekmachines. Pas devant les robots!'

- 1p 35 'Je wilt dat ze straks, als ze eenmaal autonoom denken, zich met sympathie en inlevingsvermogen over de wereld buigen.' (regels 129-132)

In dit tekstgedeelte kun je ook lezen wat een onwenselijk resultaat zou zijn van de opvoeding. Bijvoorbeeld in de regels 117-122 en de regels 127-129. Maar dat wordt niet gevraagd. Er wordt gevraagd naar de zin waar het duidelijkst uit blijkt waar de opvoeding van robots wél toe moet leiden.

- 3p 36 De kern van een goed antwoord:

- 1 **De ontwerpers hebben zelf ook niet altijd de juiste waarden en normen.** [1p]
- 2 **De ontwerpers geven ook weleens voor de grap bedenkelijke software mee aan de robots.** [1p]
- 3 **Ook de (slechte/kwaadaardige) omgeving heeft invloed op het leerproces van kunstmatig intelligente systemen.** [1p]

Je antwoord moet bestaan uit een of meer volledige zinnen.

Het eerste punt van zorg: '(...) als bedrijven hun machines opvoeden met principes en waarden (...) moet je er maar op vertrouwen dat de ontwerpers een stuk liever zijn dan de racisten en seksisten op Twitter.' (regels 55-61)

Het tweede punt van zorg: 'En dat ze de machines dus niet zelf alvast volstoppen met bedenkelijke software. Ook niet uit leuke, corporale jongensachtigheid voor de grap.' (regels 61-65)

Het derde punt van zorg: 'Verder (...) leren intelligente machines door rond te neuzen in de wereld. Ze worden dus niet alleen opgevoed door hun ontwerpers, maar door ons allemaal: *it takes a village to raise a robot.*' (regels 66-72)

2p 37 De kern van een goed antwoord:

- 1 (conclusie) **We zullen moeten leren samen te leven / goed om te gaan met kunstmatig intelligente systemen,** [1p]
- 2 (argument) **omdat onze omgeving binnenkort door deze systemen bestuurd zal worden / omdat je er straks niet meer voor kunt kiezen de digitale deur dicht te doen.** [1p]

Je antwoord moet bestaan uit een of meer volledige zinnen. Het mag niet meer dan 30 woorden tellen.

In de tekst lees je eerst het argument en dan de conclusie: '(...) de omgeving wordt bevolkt en binnenkort ook bestuurd door kunstmatig intelligente systemen. We moeten leren met ze samen te leven.' (regels 95-98)

2p 38 De kern van een goed antwoord:

- 1 **De NVWA laat zich leiden door regels/protocollen.** [1p]
- 2 **Microsoft kijkt meer naar de inhoud.** [1p]

Je antwoord moet bestaan uit een of meer volledige zinnen. Het mag niet meer dan 20 woorden tellen.

In alinea 7 lees je in verband met de NVWA over de taakopvatting van overheidsinspecties: 'Die richten zich allang niet meer inhoudelijk op zorg, onderwijs, veiligheid en welzijn, maar puur op de handhaving van regels.' (regels 113-116)

In alinea 8 lees je dat de schrijver wil dat Microsoft er een andere taakopvatting op na houdt, want anders zou Tay nog steeds dood en verderf zaaien op Twitter: 'Nee, je wilt niet dat robots alleen volgens protocollen over ons beslissen. Je wilt dat ze straks, als ze eenmaal autonoom denken, zich met sympathie en inlevingsvermogen over de wereld buigen.' (regels 127-132)

**3p 39 1 feitelijk
2 feitelijk
3 feitelijk
4 waarderend
5 waarderend
6 waarderend
7 feitelijk**

Zeven uitspraken goed: 3p. Zes goed: 2p. Vijf goed: 1p. Minder dan vijf: 0p.

Je moet je hier afvragen: is de uitspraak volgens de schrijver waar, waarschijnlijk of aannemelijk, of is het een uitspraak over wat goed of slecht, ofwel wenselijk of onwenselijk is?

Het eerste geldt voor de uitspraken 1, 2, 3 en 7.

De uitspraken 4, 5 en 6 zijn waarderend. Dat blijkt uit de woorden 'Dit (...) wil je nu juist niet meegeven' (uitspraak 4), 'Je wilt dat ze (...)’ (uitspraak 5) en 'jammer' (uitspraak 6). Woorden waarmee de schrijver aangeeft wat hij wenselijk of onwenselijk vindt.

2p 40 De kern van een goed antwoord:

- 1 **Volgens tekst 3 hebben mensen (blijkens het voorbeeld over Tay) invloed op AI.** [1p]
- 2 **Volgens tekstfragment 4 heeft AI invloed op mensen.** [1p]

Je antwoord moet bestaan uit een of meer volledige zinnen. Het mag niet meer dan 30 woorden tellen.

In tekst 3 zegt een expert: 'Het is overigens wel grappig (...) te zien hoe kwaadaardig die kunstmatig intelligente systemen worden als ze hun gedrag afkijken van mensen.' (regels 22-26) Dat blijkt ook uit het voorbeeld van Tay: '(...) zelflerende software die is ontwikkeld (...) om automatisch op Twitterberichten te reageren. Tay raakte onder invloed van mensen inderdaad op het slechte pad.' (regels 28-34)

In tekstfragment 4 lees je dat AI ons kan vertellen hoe je iemand moet bespelen om al dan niet te gaan stemmen. En dat AI rechters zou kunnen assisteren bij het besluit om een gevangene vervroegd vrij te laten.

Tekst 1

Juist door ver te reizen help je de wereld

(1) Er stond onlangs een opvallende reclame in *de Volkskrant*. Een reisbureau voor verre reizen begon zijn advertentie met: 'Natuurlijk, gewoon thuisblijven is het beste voor de planeet.' Dat zelfs reclame-uitingen met een verontschuldiging beginnen, geeft wel aan hoezeer de schaamte om te vliegen zich in korte tijd in ons hoofd heeft genesteld. In 2018 was de term 'vliegschaamte' zelfs genoemd voor 'woord van het jaar' en in Zweden, waar dat woord voor het eerst opdook, daalt het aantal vluchten al daadwerkelijk.

(2) Het is ontzettend waar dat vliegen vervuilt: het is op dit moment verantwoordelijk voor ongeveer 3 procent van de jaarlijkse uitstoot van broeikasgassen, maar projecties van klimaatpanel IPCC gaan uit van tussen de 5 en 15 procent bij ongewijzigd beleid.

(3) De stijging komt voor een belangrijk deel op het conto van inwoners van ontwikkelingslanden, voor wie vliegen eindelijk betaalbaar wordt. In 2017 hing een schamele 3 procent van de wereldbevolking in de lucht, de overige 97 procent kan niet wachten om te volgen. Vooral het aantal vakantievluchten neemt toe: nog maar een kwart van de vliegbewegingen is voor zaken. En dus roepen politici, wetenschappers en activisten ertoe op minder te vliegen en vaker te kiezen voor een vakantie dicht bij huis.

(4) Het is maar zeer de vraag of dat een goed idee is. Verre reizen maken de wereld namelijk een betere plek, met name omdat ze de empathie voor andere mensen en culturen vergroten. In *Enlightenment Now*¹⁾ wijst de psycholoog Steven Pinker drie oorzaken aan voor wat hij de 'lange vrede' is gaan noemen, de ongeëvenaarde daling van het aantal oorlogen, moorden en geweldsincidenten in de afgelopen zeventig jaar: geletterdheid, globalisering en reizen. (5) Voor deze drie oorzaken is een vracht aan psychologisch bewijs beschikbaar: de toegang tot boeken, kranten en internet creëert bewustzijn over mensen in andere landen en hun problemen, met empathie tot gevolg. Hetzelfde effect heeft globalisering, dat van de wereld een klein dorp heeft gemaakt, en ons zo bewustzijn bijbracht van het lijden van de gehele wereld. (6) De derde en laatste oorzaak, het daadwerkelijk in aanraking komen met andere culturen tijdens reizen, werkt omdat het ons in andermans schoenen laat staan. Toen ik afgelopen zomer in Burkina Faso de destructieve effecten van malaria en een gebrekige voedselvoorziening van dichtbij zag, begreep ik de keuze van economische vluchtelingen om hun toekomst in Europa te zoeken op eens een stuk beter. De empathie die op deze manier wordt gewekt, is zeer effectief. Het begrip dat je krijgt door

noot 1 *Enlightenment now: Verlichting nu*

- de omgang met iemand uit een andere cultuur, breidt zich uit naar de hele groep waartoe die persoon behoort.
- 80 **(7)** Pinker staat met zijn schrijven op de schouders van de filosoof Peter Singer, die in 1981 de ‘uitdijende cirkel’ van empathie beschrijft in zijn gelijknamige boek. Vroeger konden 85 alleen leden van de eigen familie en stam op empathische gevoelens rekenen. Naarmate de wereld groter werd, kwamen daar het dorp, het land en uiteindelijk de wereld bij. Het feit dat wij ons druk maken om bootvluchtelingen op de Middellandse Zee is een gevolg van de uitdijende cirkel.
- (8)** De psycholoog Adam Galinsky 95 ontdekte dat reizen ook het onderlinge vertrouwen versterkt. Zodra mensen erachter komen dat ze in andere culturen dezelfde waarden nastreven, zoals een fijn gezinsleven 100 en liefde voor elkaar, stijgt hun vertrouwen in de mensheid in zijn geheel, stelt Galinsky. Bovendien: al op jonge leeftijd ervaar je de voordelen van reizen. Kinderen die reizen, leren 105 andere socio-economische omstandigheden kennen en ondervinden dat hun kijk op de wereld niet de enige is.
- (9)** Dit alles maakt reizen een be-110 proefd medicijn tegen nationalisme en ethocentrisme, want in weerwil van het dagelijkse nieuws wordt de wereld wel degelijk een betere, tolerantere plek. Uit de *World Values Survey*, een onderzoeksproject waarbij sinds 1981 de normen en waarden van burgers uit de hele wereld worden onderzocht, blijkt dat in vrijwel alle landen progressieve waarden 115 aan de winnende hand zijn.
- (10)** In Amerika bijvoorbeeld daalde 120 het aantal mensen dat niet naast iemand van een ander ras wil wonen

van 50 procent in 1960 naar 6 pro-125 cent nu. Interraciale stellen droegen in 1985 nog maar de goedkeuring weg van 55 procent van de bevolking, in 2012 was dat 90 procent. In Azië, het Midden-Oosten en Zuid-130 Amerika is hetzelfde zichtbaar: de wereld wordt langzaam maar zeker minder racistisch, minder misogyn en minder homofoob.

(11) Het feit dat alle klassen sinds 135 een decennium of twee goedkoop ver kunnen reizen, moet daarom worden gevierd. Voor korte afstanden binnen Europa zijn treinen wellicht afdoende, maar juist op intercontinentale vakanties is de grootste empathiewinst te 140 behalen. Een Thai staat cultureel nu eenmaal verder van ons af dan een Italiaan. Het tegenargument dat lager opgeleiden toch vooral op all-inclusive-vakanties aan de Turkse kust gaan, gaat deels op. Maar toch: ook dan is er regelmatig contact met de lokale bevolking, al dan niet via georganiseerde uitjes.

(12) Er zit bovendien een naar, elitair luchtje aan het fenomeen vliegschaamte. Dat de term juist nu aanslaat bij de stedelijke bovenklasse, net nu ook ‘het volk’ massaal het 145 vliegtuig pakt, is geen toeval. Hoe oproecht de zorgen voor het milieu ook zijn, we zien deze reflex wel vaker: als iets wat voorheen voor een kleine elite was plots beschikbaar 150 wordt voor iedereen, gaat de bovenklasse zich ertegen afzetten. Op zo’n moment wordt het een statussymbool om het te laten, omdat dat de uitzondering is boven de norm. En dus 155 kijken de hogeropgeleiden neer op budgetmaatschappijen en goedkope reizen, waarvan mensen met een minder dikke portemonnee zo profiteren.

(13) Behalve bij vliegen is dat ook 160

zichtbaar bij het bezitten en aanschaffen van spullen in het algemeen – en plastic spullen in het bijzonder. De marxistische vooruitgangsdenker

175 Leigh Phillips beschrijft in zijn boek *Austerity Ecology and the Collapse-Porn Addicts*²⁾ (2015) dat kritiek op consumeren zich nooit richt op het drinken van wijn of eten in luxe

180 restaurants, maar altijd op net die dingen die het leven van armere mensen makkelijker maken. Plastic heeft bijvoorbeeld het assortiment betaalbaar speelgoed aanzienlijk

185 vergroot, in tijden van Sinterklaas biedt het ook voor minderbedeelden de mogelijkheid flink uit te pakken en hun kinderen te verwennen.

(14) Waarom, schrijft Phillips, is

190 duurder houten speelgoed het toonbeeld van duurzaamheid en verfijndheid, terwijl het net zo goed consumptisme is? Een belangrijke reden hiervoor is snobisme, want het duur-

195 zaamheidsargument gaat maar deels op en dient vooral als schaamlapje om het dedain tegenover andere klassen te verbloemen. Het probleem van plastic is namelijk niet per se

200 consumptie. Meer dan 90 procent van het plastic in de befaamde soep³⁾ is afkomstig van tien rivieren, waarvan er niet één door Europa of de Verenigde Staten stroomt. Negen

205 liggen in Azië, één (de Nijl) in Afrika.

(15) Plastic is een probleem van opkomende economieën, van landen als China, Indonesië en Egypte, waar de afvalverwerking nog te wensen

210 overlaat. Wanneer plasticinzameling, -recycling en -verbranding op orde

zijn, zoals in Nederland, komt er weinig in het milieu terecht. Het is dan zelfs vaak duurzamer in gebruik

215 dan alternatieve materialen als hout, omdat producten daarvan minder lang meegaan en meer land nodig is om het te produceren.

(16) Met goede afvalverwerking

220 brengen katoenen boodschappentassen meer schade toe aan het milieu dan plastic tasjes, zo bleek vorig jaar uit onderzoek van het Deense RIVM⁴⁾. Als duurzaamheid

225 echt belangrijk is, dan moet de focus niet liggen op consumptie, maar op verwerking.

(17) Terug naar de vliegschaamte. ‘Goede’ vervoersmiddelen behoeven

230 meer tijd, geld en kennis. Een treinreis naar Italië betekent de weg kunnen vinden op buitenlandse sites, meerdere keren overstappen op onbekende plekken en dat alles

235 tegen een soms drie keer zo hoge prijs.

(18) Het derde argument tegen vliegschaamte is dat het hele idee van iets minder vliegen het klimaatprobleem niet gaat oplossen. Willen we klimaatverandering binnen de perken houden, dan is er maar één oplossing: zo snel mogelijk naar een nul-emissie voor de volledige economie. Wat vliegen betreft, betekent dat óf alle vliegtuigen aan de grond houden – onhaalbaar en onwenselijk – óf vol inzetten op ‘ontkoking’ van de luchtvaartsector. Een beetje minder

240 vliegen zal nooit genoeg zijn; het moet volledig klimaatneutraal worden.

noot 2 *Austerity Ecology and the Collapse-Porn Addicts*: De soberheidsecologie en de verslaafden aan de ineenstortingsporno

noot 3 De plasticsoep is de verzameling van grote hoeveelheden plastic afval in de oceanen en zeeën.

noot 4 Het RIVM (Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieu) is een Nederlands kennis- en onderzoeksinstuut.

(19) Dat is zeker mogelijk. Op lange termijn ligt elektrisch vliegen voor de hand, want nu al zijn er elektrische toestellen beschikbaar met een beperkt aantal zitplekken (de rest van de ruimte wordt in beslag genomen door de enorme accu). Maar omdat de goedkeuring van vliegtuigen voor de burgerluchtvaart vanwege de hoge veiligheidseisen notaar lang duurt – en daarvoor de tijd ontbreekt – ligt voorlopig het gebruik van biokerosine meer voor de hand. Het gebruik van biomassa als brandstof is omstreden vanwege het hoge landgebruik en de impact op de bossen. Ook gaat het gepaard met grote hoeveelheden fijnstof. Maar voor sectoren die moeilijk te elektrificeren zijn vanwege de lange afstanden, zoals de lucht- en scheepvaart, is bio-brandstof het beste dat nu beschikbaar is. Het gebruik van biobrandstof is in ieder geval aanzienlijk duurzamer dan de kerosine uit fossiele bronnen die nu wordt gebruikt.

(20) Ondertussen zal er flink moeten worden geïnvesteerd in innovatie om nog duurzamere manieren van vliegen te vinden, dat is een taak voor de overheid en luchtvaartindustrie. De focus op individuele acties als oplossing voor milieuproblemen, zoals minder vliegen, werkt averechts. Het haalt de aandacht weg bij wie die grootschalige verduurzaming echt kunnen doorvoeren. Bovendien zet je zo mensen tegen elkaar op: vliegschaamte richt zich op individuele schuld als oorzaak van de klimaatcrisis, terwijl niet iedereen in staat is duurzame keuzen te maken. Als mensen moralistisch worden toesproken, keren ze zich af van de oplossing.

(21) ‘Vliegschaamte’ won de verkiezing van woord van het jaar uiteindelijk niet. Het is zaak dat de term uiteindelijk helemaal verdwijnt en dat iedereen weer trots mag zijn op verre reizen: duurzaam en goed voor een vreedzame wereld.

*naar: Hidde Boersma
uit: de Volkskrant, 2 november 2019*

Hidde Boersma is wetenschapsjournalist en documentairemaker.

“Natuurlijk, gewoon thuisblijven is het beste voor de planeet.” (regels 4-6)

- 1p 1 De geciteerde zin kan worden opgevat als een verontschuldiging. Op welke manier kan dit begin van deze reclame-uiting nog meer opgevat worden?
- A als een nuancering bij een reclame voor vliegreizen
 - B als een relativering van het vervuilen door vliegreizen
 - C als een tegenwerping tegen de milieuoverlast van vliegreizen
 - D als een toegeving van de schadelijke effecten van vliegreizen
 - E als een voorbehoud bij het onophoudelijk maken van vliegreizen

In alinea 4 worden drie oorzaken genoemd voor de 'lange vrede': geletterdheid, globalisering en reizen. In de tabel hieronder wordt bij elk van deze drie oorzaken een keten van gevolgen genoemd die volgens alinea 4 tot en met 6 uiteindelijk de lange vrede tot gevolg heeft.

- 5p 2 Geef de drie causale ketens weer. Neem hiervoor nummer 1a tot en met 3b uit onderstaande tabel over en vul de betreffende zinnen aan.

oorzaken voor de lange vrede	direct gevolg	indirect gevolg	uiteindelijk gevolg
1 geletterdheid	1a Geletterdheid leidt tot bewustzijn over mensen in andere landen en hun problemen.	1b Dit bewustzijn leidt tot ...	
2 globalisering	2a Globalisering leidt ertoe dat ...	2b En dat (zie 2a) leidt ertoe dat ...	En deze drie factoren bevorderen de 'lange vrede'.
3 reizen / in aanraking komen met andere culturen	3a Reizen leidt ertoe dat ...	3b En dat (zie 3a) leidt ertoe dat ...	

- 1p 3 Welke omschrijving geeft het best aan wat er opgesomd wordt in alinea 8?

- A constateringen van Adam Galinsky
- B groepen mensen die profiteren van reizen
- C socio-economische omstandigheden
- D voorbeelden van hoe reizen het onderlinge vertrouwen versterkt

"(...) net nu ook 'het volk' massaal het vliegtuig pakt (...)" (regels 154-155).

- 1p 4 In alinea 2 tot en met 4 wordt gesuggereerd dat vliegen populair zou gaan worden bij anderen dan de elite.
Citeer uit alinea 2 tot en met 4 de twee opeenvolgende zinnen die samen voor deze suggestie zorgen.

In alinea 12 en 13 wordt vliegen vergeleken met plastic spullen.

- 2p 5 Welke twee overeenkomsten tussen vliegen en plastic spullen worden genoemd?
Geef antwoord in een of meer volledige zinnen.

In alinea 13 tot en met 16 wordt de houding van de elite ten opzichte van plastic besproken.

- 2p 6 Welke twee punten van kritiek op de houding van de elite blijken uit alinea 13 tot en met 16?
Geef antwoord in een of meer volledige zinnen.

In alinea 14 tot en met 16 wordt onder andere de praktische invulling van duurzaamheid besproken.

- 1p 7 Welke uitspraak geeft de beoogde praktische invulling van duurzaamheid het best weer?
 - A Het is verstandig om wereldwijd in te zetten op de recycling van materialen.
 - B In Europa en de VS zou veel meer plastic kunnen worden geconsumeerd.
 - C Landen als China, Indonesië en Egypte moeten minder plastic consumeren.
 - D Zonder een verbetering van afvalverwerking dient het gebruik van plastic verboden te worden.

Een kritisch lezer kan opmerken dat in alinea 18 twee keer een vals dilemma aanwijsbaar is.

- 2p 8** Geef beide valse dilemma's inhoudelijk weer.
Geef antwoord in een of meer volledige zinnen.
- "Het derde argument tegen vliegschaamte is (...)" (regels 237-238)
- 3p 9** Welke drie hoofdargumenten tegen vliegschaamte geeft tekst 1?
Geef antwoord in een of meer volledige zinnen en gebruik voor je antwoord niet meer dan 40 woorden.

De titel van tekst 1 luidt: 'Juist door ver te reizen help je de wereld'.

- 1p 10** Op welk woord zou iemand die deze titel voorleest de nadruk moeten leggen, gelet op de strekking van de tekst?
- A Juist
B ver
C reizen
D wereld

Hieronder staan drie uitspraken over de aanpak van milieuvervuiling.

- 2p 11** Neem de nummers van de uitspraken over en zet achter elk nummer of de uitspraak *wel* of *niet* in overeenstemming is met tekst 1.
- 1 Een beter milieu begint bij jezelf (Postbus 51)
 - 2 Bereken een eerlijke prijs voor vliegen (website Greenpeace)
 - 3 Geef plastic afval een nieuw leven (www.plasticheroes.nl)

Hieronder staan vier uitspraken uit tekst 1.

- 3p 12** Geef bij elk van de uitspraken aan of die feitelijk of waarderend van aard is. Neem de nummers voor de uitspraken over en zet achter elk nummer *feitelijk* of *waarderend*.
- 1 Er zit bovendien een naar, elitair luchtje aan het fenomeen vliegschaamte.
(regels 150-152)
 - 2 (...) het duurzaamheidsargument dient (...) vooral als schaamlapje om het dedain tegenover andere klassen te verbloemen. (regels 194-198)
 - 3 Als mensen moralistisch worden toegesproken, kerent ze zich af van de oplossing.
(regels 294-297)
 - 4 Het is zaak dat de term uiteindelijk helemaal verdwijnt en dat iedereen weer trots mag zijn op verre reizen: duurzaam en goed voor een vreedzame wereld.
(regels 300-304)

Een kritisch lezer zou kunnen stellen dat tekst 1 enkele beweringen bevat die bewust prikkelend zijn geformuleerd.

- 1p 13** Welk citaat is op die manier geformuleerd?
- A Kinderen die reizen, leren andere socio-economische omstandigheden kennen en ondervinden dat hun kijk op de wereld niet de enige is. (regels 104-108)
B In Azië, het Midden-Oosten en Zuid-Amerika is hetzelfde zichtbaar: de wereld wordt langzaam maar zeker minder racistisch, minder misogyn en minder homofoob. (regels 128-133)
C Er zit bovendien een naar, elitair luchtje aan het fenomeen vliegschaamte.
(regels 150-152)
D Met goede afvalverwerking brengen katoenen boodschappentassen meer schade toe aan het milieu dan plastic tasjes, zo bleek vorig jaar uit onderzoek van het Deense RIVM. (regels 219-224)

Tekst 2

Wij zijn niet ons brein, maar wel onze boekenkast¹⁾

(1) Het is natuurlijk Kinderboekenweek, maar voor oudere ouders kan dit ook zomaar de tijd zijn dat hun studerende kind het huis verlaat en dus ook diens spullen dient op te ruimen. Wat gaat er mee, wat blijft, en wat mag definitief weg? Naar de kringloopwinkel bijvoorbeeld? Nou, de boeken dus, die mogen allemaal weg, vindt de nieuwe generatie twintigers. Althans, dat begreep ik van een collega. Zij had haar zoon gevraagd op te ruimen en voor ze het wist, lag er op de gang een stapeltje boeken te wachten op ... ja, waarop eigenlijk? Op een moeder die ze nog wel zou redden?

(2) Zelf ben ik zeker zo'n moeder, op het pathologische af, want ik bewaar niet alleen de kinderboeken van mijn zoons (*De grijze jager*), maar ook die van mezelf (*Kruistocht in spijkerbroek*) en zelfs die van mijn moeder (*De bikkie, Ursula, Schoolidyllen*).

Mijn collega is waarschijnlijk een minder ernstig geval, want zij constateerde droogjes dat het digitale tijdperk met haar zoons duidelijk was ingetreden. Niet dat haar zoons geen boeken lezen of bestellen. Maar boeken bewaren, waarom zou je dat nou doen? Waarschijnlijk lees je ze nooit terug. En als je dat wilt, dan heb je ze online toch zo gevonden?

(3) Dat ideeleeft trouwens niet alleen bij twintigers. Je ziet tegenwoordig amper nog huizen met een goed gevulde boekenkast. Als ik de nieuwe

opruijwoede probeer te begrijpen, wat ik moeilijk vind, kan ik beter een omweg nemen naar een informatiedrager die me iets minder na aan het hart ligt, namelijk de cd. Die lades met cd's moesten we toch écht eens opruimen, denk ik nu al zeker vijf jaar. Als je muziek wilt horen, dan doe je dat toch gewoon via Spotify²⁾?

(4) Maar toen ik deze week die la met cd's weer eens opentrok, begreep ik ineens waarom het enthousiasme over een digitale bibliotheek waarin je 'alles terug kunt vinden' me zo begint te irriteren. Dat is niet alléén omdat Spotify je na vijf zelfgekozen tracks altijd weer onaangenaam verrast met een nummer waar je niet voor hebt gekozen, als een overijverige ober die een intiem gesprek onderbreekt om te vragen of 'alles naar wens is'. Donder op!

(5) Zo'n bemoeial is erg, maar erger vind ik het idee dat Spotify als vervanger kan dienen van de muziek waarmee ik een strikt persoonlijke relatie heb opgebouwd. In die la met cd's zag ik mijn halve leven voorbijkomen: oude liefdes, oude vakanties, oude feesten. Die muziek liet me zien wie ik ben geweest en dus ook ben.

Dat lijkt me in tijden van globalisering nou net dat beetje identiteitsherstel dat we kunnen gebruiken. Want rondzwerven op een oeverloze oceaan is prachtig, maar alleen als je terug kunt naar een stuk land dat herinnert aan jouw geschiedenis, jouw huis,

noot 1 De titel is een toespeling op het boek *Wij zijn ons brein* van hersenonderzoeker Dick Swaab, waarin staat dat onze identiteit wordt bepaald door ons brein.

noot 2 Spotify is een populaire muziekdienst op internet.

jouw dierbare spullen.

(6) Zo werkt dat ook met de boekenkast. Die laat zien wat ik heb gelezen
80 en overdacht, wat me aan het lachen heeft gemaakt en heeft ontroerd.
"Erg hè? Dat Jet van Marle³⁾ dan

doodgaat! Net op haar zeventiende verjaardag!" Zonder die ruggetjes
85 vergeet je zoiets. Wij zijn niet ons brein, wij zijn onze muziekverzameling – en onze boekenkast.

*naar: Leonie Breebaart
uit: Trouw, 5 oktober 2019*

noot 3 Jet van Marle is de hoofdpersoon van het boek *School-idyllen* van Top Naeff (1878-1953).

- 1p 14 Een kritisch lezer zou kunnen stellen dat regel 8 tot en met 17 van tekst 2 een drogreden bevat. Leg die drogreden uit.
Geef antwoord in een of meer volledige zinnen en gebruik voor je antwoord niet meer dan 30 woorden.

"Zelf ben ik zeker zo'n moeder, op het pathologische af". (regels 18-19)

- 1p 15 Welke betekenis komt overeen met de betekenis van "pathologische" in de bovenstaande zin?
A aanmatigende
B bemoeizuchtige
C betweterige
D buitensporige
E irritante

In tekst 2 komen opvattingen van twee verschillende groepen en de ik-figuur aan de orde over het bewaren van fysieke boeken en cd's.

- 2p 16 Hieronder staan drie uitspraken over deze opvattingen. Neem de nummers van de uitspraken over en zet achter elk nummer of de uitspraak *juist* of *onjuist* is, gelet op de tekst.
 1 De meeste mensen willen hun papieren boeken niet meer bewaren.
 2 De ik-figuur bewaart boeken voor haar zoons met de bedoeling dat zij later hun eigen kinderen eruit kunnen voorlezen.
 3 De nieuwe generatie twintigers wil bij voorkeur niets anders dan digitale boeken lezen en digitale muziek luisteren.

"Erg hè? Dat Jet van Marle dan doodgaat! Net op haar zeventiende verjaardag!"
(regels 82-84)

- 1p 17 Waarvan is het bovenstaande citaat een voorbeeld?
Het is een voorbeeld van
A de herinneringen en emoties die aan gedrukte boeken kleven.
B de wijsheid van een ouder die fysieke boeken voor haar zoons bewaart.
C het effect van gedrukte boeken op het ethisch besef van lezers.
D het feit dat verhalen met een treurige afloop de meeste indruk maken.

1p 18 Wat is het voornaamste doel van tekst 2?

Tekst 2 wil de lezer

- A ertoe aanzetten te stoppen met het opruimen van boeken en cd's.
- B ertoe oproepen persoonlijke muziek- en boekenverzamelingen aan te leggen.
- C ervan doordringen dat boeken nooit helemaal zullen worden vervangen door digitale bibliotheken.
- D ervan overtuigen dat informatiedragers en papieren boeken meerwaarde hebben voor hun eigenaar.

Iemand zou kunnen stellen dat er geen verschil bestaat tussen muziek op een cd en muziek op Spotify als naar exact hetzelfde nummer wordt geluisterd.

1p 19 Welke kritiek heeft de ik-figuur op deze stellingname, gelet op de strekking van de tekst?

Geef antwoord in een of meer volledige zinnen.

In de loop van tekst 2 verandert de houding van de ik-figuur ten opzichte van digitale mediadragers.

1p 20 Hoe is die verandering het best te beschrijven?

- A van enthousiast naar teleurgesteld
- B van hoopvol naar pessimistisch
- C van licht spottend naar volkomen serieus
- D van nieuwsgierig naar activistisch
- E van vol onbegrip naar vol begrip
- F van zoekend naar geïrgerd

2p 21 Alinea 4 van tekst 2 bevat een beeldspraak. Benoem deze beeldspraak en leg haar uit.

Geef antwoord in een of meer volledige zinnen en gebruik voor je antwoord niet meer dan 25 woorden.

"Want rondzwerven op een oeverloze oceaan is prachtig, maar alleen als je terug kunt naar een stuk land dat herinnert aan jouw geschiedenis, jouw huis, jouw dierbare spullen." (regels 72-77)

2p 22 Wat wordt er bedoeld met de beeldspraak 'een oeverloze oceaan' en met de beeldspraak 'een stuk land'? Citeer per beeldspraak een woordgroep uit alinea 4 tot en met 6 die de betekenis van die beeldspraak duidelijk maakt.

In alinea 2 wordt gesproken over 'het digitale tijdperk'.

3p 23 Hieronder staan vijf mogelijke kenmerken van het digitale tijdperk. Neem de nummers van de vijf kenmerken over en noteer achter elk nummer of het wel of niet als kenmerkend voor het digitale tijdperk wordt beschouwd.

- 1 Alle tekst en muziek is online terug te vinden
- 2 Bemoeizucht
- 3 Twintigers lezen minder boeken
- 4 Biedt mogelijkheid om een persoonlijke relatie op te bouwen met boeken en muziek
- 5 Biedt muziekapps die vooral gebruikt worden door jongere generaties

tekstfragment 1

De muziek-app Spotify kent een playlist-functie. Op de website van Spotify staat uitgelegd wat die functie inhoudt. Hieronder zie je een fragment uit die uitleg.

Playlists

Een playlist is eenvoudigweg een verzameling nummers. Je kunt ze voor jezelf maken, je kunt ze delen en je kunt genieten van de miljoenen andere playlists die zijn gemaakt door Spotify, artiesten en andere luisteraars wereldwijd.

Tip: organiseer je muziek met Playlist-mappen.

Speciaal voor jou

De vele playlists die Spotify speciaal voor jou maakt, zoals Discover Weekly en Release Radar, zijn gebaseerd op jouw luistergewoonten (wat je leuk vindt, deelt, opslaat, overslaat) en de luistergewoonten van andere mensen met dezelfde smaak.

Je kunt deze op je mobiel vinden in **Home** .

In de desktop-app vind je deze onder **BIBLIOTHEEK** aan de linkerkant in **Gemaakt voor jou**.

Meer informatie over Gemaakt voor jou-playlists.

Gemaakt voor iedereen

Deze worden samengesteld door muziekexperts wereldwijd en je vindt ze in **Bladeren** op je desktop of in **Zoeken** op je mobiel. We hebben ze zelfs voor je gecategoriseerd in **Genres en stemmingen**.

Een aantal van deze playlists zijn gepersonaliseerd. Je ziet dus misschien andere nummers in de playlist dan iemand anders. Als een playlist bijvoorbeeld ‘meezinghits’ bevat, staan er nummers in waarvan je de tekst ook echt kent!

Maak je eigen playlists

Kies hieronder je apparaat voor details.

naar: support.spotify.com

"Zo'n bemoeial is erg, maar erger vind ik het idee dat Spotify als vervanger kan dienen van de muziek waarmee ik een strikt persoonlijke relatie heb opgebouwd." (regels 61-65)

- 2p 24 Citeer drie zinnen of zinsgedeeltes uit tekstfragment 1 die duidelijk maken waarom je Spotify een 'bemoeial' kunt noemen.

In tekstfragment 1 is sprake van gepersonaliseerde muziek, terwijl in tekst 2 sprake is van muziek waarmee de ik-figuur een strikt persoonlijke relatie heeft opgebouwd.

- 2p 25 Benoem een overeenkomst en een verschil tussen de gepersonaliseerde muziek uit tekstfragment 1 en de muziek waarmee de ik-figuur uit tekst 2 een strikt persoonlijke relatie heeft opgebouwd.

Geef antwoord in een of meer volledige zinnen en gebruik voor je antwoord niet meer dan 50 woorden.

Tekst 3

Breindrijverij

(1) Is economie een harde wetenschap of deel van de humaniora¹⁾? In dat voortdurende debat lijkt een nieuwe ronde aangebroken. In de 5 macro-economische modellen zijn mensen rationele, individualistische egotrippers – noodzakelijke veronderstellingen voor de wiskundige optimalisatietechnieken die de modellen 10 hun wetenschappelijke status geven. Een mooi staaltje van *physics envy*²⁾.

(2) Het alternatief voor de homo economicus³⁾ is een gedragsmodel dat de mens- en geesteswetenschappen 15 wel serieus neemt. Volgens dat model worden beslissingen genomen op basis van groepsnormen, autoriteit en sociaal bepaalde beeldvorming. Wie een woekerpolis⁴⁾ kocht, deed 20 dat omdat de experts zeiden dat het goed was en omdat iedereen het deed. Dat (bijna) niemand dat nu meer doet, komt door een maatschappelijk debat dat onze groeps- 25 normen bijstelde. Individueel rekenwerk of ratio heeft daar bar weinig mee van doen.

(3) Onder invloed van de financiële crisis lijkt de homo economicus ein- 30 delijk op zijn retour. Maar het alterna-

tief dat opdoemt in de vakliteratuur is een ander dan gehoopt. Het is de mens als grijze kwab. In de *American Economic Review* kun je nu brein- 35 scans tegenkomen. Wij zijn ons brein, niet als prikkelende boektitel, maar als wetenschappelijk werkmodel. Economen proberen zo opnieuw aan te haken bij de harde 40 wetenschap.

(4) De neurowetenschappen maken inderdaad adembenemende vooruitgang, maar de toepassingen daarbuiten zijn veelal reductionisme van 45 een soort dat we vaker gezien hebben in de menswetenschappen – op z'n minst drie keer in de afgelopen eeuw. Marxisten, freudianen en neodarwinisten brachten de mens res- 50 pectievelijk terug tot zijn arbeid en kapitaal, tot seks en vadermoord en tot zijn zelfzuchtige genen. De populariteit van deze modellen bleef niet zonder gevolgen voor ons zelfbeeld. 55 We gingen ons gedrag in de jaren zestig bespreken in termen van klassenbewustzijn – en als dat niet evident was, dan maar vals klassenbewustzijn: zo kunnen reductionistische modellen alles verklaren. Op 60

noot 1 De humaniora, of menswetenschappen, zijn de wetenschappen die menselijk gedrag bestuderen, zoals sociologie, psychologie, rechten en criminologie. De menswetenschappen nemen een middenpositie in tussen de geesteswetenschappen (de alfa- en cultuurwetenschappen, zoals taal- en cultuurstudies, filosofie en geschiedenis) en de bètawetenschappen (zoals de natuurwetenschappen, medische wetenschappen en wiskunde).

noot 2 *physics envy*: jaloezie vanuit andere wetenschappen op de exacte methoden en werkwijzen van de bètawetenschappen

noot 3 'homo economicus': een mensbeeld waarin de mens vooral gericht is op de bevrediging van zijn behoeften op efficiënte, rationele of logische wijze

noot 4 Een woekerpolis is een beleggingsverzekering met verborgen hoge kosten voor de consument.

dezelfde manier kun je nog steeds termen als trauma, verdringing en neuroses bij de kapper horen, en geloven velen dat wat ze doen eigen-
65 lijk door de verspreidingsdrift van hun genen gedicteerd wordt. De nieuwste loot aan de reductionistische boom lijkt nu de breindrijverij.

(5) De breindrijvers bedoelen met 70 mijn brein 'ik'. Maar dat mag je niet meer zeggen als je wetenschappelijk wilt praten. Het zelf, leren ons de breindrijvers, is immers een constructie van ons brein, een illusie. Dat is 75 echter geen conclusie uit de wetenschap, maar een drogreden waar ook de marxisten, freudianen en de neodarwinisten dol op zijn. Allemaal grijpen ze een inzicht in ons gedrag 80 aan om te beweren dat daarmee ook alles is gezegd – niet alleen over ons gedrag, maar over onszelf. Ons zelf bestaat dan niet meer. Het moet vervangen worden door klasse, seks, 85 gen of breinkwab.

(6) Dit is alleen hierom al slechte wetenschap, omdat er heel veel waarnemingen, data dus, simpelweg genegeerd worden, zoals roman- 90 schrijfster en essayiste Marilynne Robinson opmerkte. Een enorme hoeveelheid alledaagse ervaring en literatuur suggerert dat mensen een innerlijk en een zelf hebben waarnaar 95 ze handelen. Het lijkt dus logisch dat de sociale, historische aard van het menselijk zelf aan de basis van de wetenschappelijke verklaring van gedrag ligt, ook van economisch 100 gedrag. Wel grappig dat Robinson, gigant van de humaniora, dit aan de adepten van harde wetenschap

moest uitleggen. Grappig, en ook veelzeggend: de menswetenschappen ontsporen in reductionisme 105 zonder de inzichten uit de geesteswetenschappen.

(7) Ontdekken dat gevoelens van angst en geluk samenhangen met 110 activiteit in bepaalde delen van het brein is indrukwekkende wetenschap. Ontkennen dat mensen wezens zijn die op dat geluk en die frustratie reflecteren, en dat die zelfreflectie op 115 een zelf duidt, en dat die interpretatie ons gedrag beïnvloedt – dat is slechte wetenschap. Het ontkennen van de realiteit is dat altijd. Het maakt economie bovendien irrelevant voor 120 de meeste economische vraagstukken. Het is onwaarschijnlijk dat breinkennis een wezenlijke bijdrage (dus geen freudiaanse cirkelredeneringen) gaat leveren aan ons begrip 125 van de opkomst van protectionisme, de groei van private schulden, of de gevolgen van nieuwe bedrijven als Uber en Airbnb.

(8) Waarom komt de nieuwste hype 130 in de economie toch weer uit de natuurwetenschappen en niet uit de geesteswetenschappen? De economische wetenschap gaat nu van *physics envy* naar *neuro envy*⁵⁾. De 135 invloedrijke Britse econoom Keynes karakteriseerde de goede econoom als iemand die de wiskundige, historicus, politicus en filosoof in één persoon verenigt (twee van de vier 140 zijn geesteswetenschappers). Hij ging daarbij in tegen een voorstelling van de economie als de *dismal science*⁶⁾, die ons steevast als overgedetermineerde vrekken voorstelt.

noot 5 *neuro envy*: jaloezie vanuit andere wetenschappen op de methoden en werkwijzen van de neurowetenschappen

noot 6 De term *dismal science* verwijst naar een typering van economie als een sombere, akelige wetenschap door de Schotse filosoof, schrijver en geschiedkundige Thomas Carlyle (1795-1881).

- 145 Laten we hopen dat de ene versimpeling nu niet door de andere vervangen wordt.

naar: Dirk Bezemer

uit: www.groene.nl, 30 augustus 2017

In alinea 1 tot en met 3 van tekst 3 wordt het huidige macro-economische gedragsmodel vergeleken met een alternatief gedragsmodel dat in de tekst wordt bepleit. Daarnaast is er nog sprake van een opkomend gedragsmodel.

- 2p 26 Geef voor elk van de drie modellen aan waardoor menselijk gedrag gestuurd zou worden volgens de tekst.
Neem de nummers van de drie modellen over en geef voor elk model aan waardoor menselijk gedrag wordt gestuurd.

model	menschelijk gedrag wordt gestuurd door
1 macro-economisch model	
2 bepleit model	
3 opkomend model	

Tekst 3 kan door middel van onderstaande kopjes in vijf delen worden onderverdeeld:
deel 1: Concurrerende modellen
deel 2: Vervanging van het model
deel 3: Gelijkens met eerdere modellen
deel 4: Beoordeling van het nieuwe model
deel 5: Aanbeveling

- 1p 27 Bij welke alinea begint deel 2, 'Vervanging van het model'?
1p 28 Bij welke alinea begint deel 3, 'Gelijkens met eerdere modellen'?

"Op dezelfde manier kun je nog steeds termen als trauma, verdringing en neuroses bij de kapper horen, en geloven velen dat wat ze doen eigenlijk door de verspreidingsdrift van hun genen gedicteerd wordt." (regels 60-66).

- 2p 29 Leg uit waarom hier sprake is van het bespelen van het publiek en op welke manier dit in de tekst gestalte krijgt.
Geef antwoord in een of meer volledige zinnen en gebruik voor je antwoord niet meer dan 30 woorden.

In de tekst wordt de term 'breindrijverij' gebruikt. (regel 68)

- 1p 30 Wat is de essentie van de kritiek op de 'breindrijvers' in de tekst?
Geef antwoord in een of meer volledige zinnen en gebruik voor je antwoord niet meer dan 20 woorden.

"Grappig, en ook veelzeggend: de menswetenschappen ontsporen in reductionisme zonder de inzichten uit de geesteswetenschappen." (regels 103-107)

- 1p 31 Waarom wordt deze constatering als 'grappig' getypeerd?
 A De geesteswetenschappen zijn geen harde wetenschap, maar bewijzen toch waarde te hebben.
 B De geesteswetenschappen zijn zachte wetenschappen, maar leveren belangrijkere inzichten op dan harde wetenschappen.
 C De menswetenschappen worden gecorrigeerd vanuit een discipline die niet voor vol wordt aangezien.
 D De menswetenschappen worden vergeleken met de geesteswetenschappen zoals een mens wordt vergeleken met zijn geest.

Uit alinea 4 en 5 spreekt een kritische visie op reductionisme.

- 1p 32 Wat is blijkens het vervolg van de tekst de belangrijkste reden voor die kritiek?

Reductionisme heeft geleid tot

- A het gebruik van onwetenschappelijke modellen.
- B het negeren van relevante feiten.
- C ongewenste maatschappelijke gevolgen.
- D onjuiste ideeën bij niet-wetenschappers.
- E onwerkbare economische verklaringsmodellen.

- 1p 33 Leg uit waarom de macro-economische modellen uit alinea 1 volgens tekst 3 gezien kunnen worden als een vorm van reductionisme.

Geef antwoord in een of meer volledige zinnen en gebruik voor je antwoord niet meer dan 20 woorden.

- 2p 34 Welke zin geeft het best de hoofgedachte weer van tekst 3?

- A In de economische wetenschap kunnen genuanceerde vormen van reductionisme tot nieuwe inzichten leiden.
- B In de economische wetenschap kunnen specifieke inzichten uit de natuurwetenschappen worden toegepast.
- C In de economische wetenschap moeten ideeën uit de geesteswetenschappen een belangrijke rol spelen.
- D In de economische wetenschap moeten meer lessen worden geleerd uit reductionistische gedragsmodellen.

Tekst 4

Denkfout

(1) Hoor en wederhoor is een klassiek streven in de journalistiek: belicht twee kanten van een verhaal, geef beide partijen een stem. Dat is 5 een vorm van journalistieke *fairness*¹⁾, die op het eerste gezicht garant staat voor evenwichtige berichtgeving. Maar die betrachte evenwichtigheid kan omslaan in haar 10 tegendeel. Door beide partijen een gelijke stem te geven, kan een controverse evenwichtiger overkomen dan ze is.

(2) Neem de klimaatdiscussie. Dat 15 onze planeet versneld opwarmt door de productie van broeikasgassen, staat onder experts niet ter discussie. Als in een paneldiscussie over klimaatwetenschap zowel een klimaat- 20 realist als een klimaatontkenner mag aanschuiven, dan suggereert dat ten onrechte dat beide perspectieven op gelijke voet staan. Er ontstaat een schijnbalans.

(3) Soms is zo'n schijnbalans het 25 ongelukkige resultaat van een nobel streven. Vaak komt de buitenproportionele aandacht voor minderheidsposities niet voort uit goede bedoelingen, maar uit sensatiezucht. Die sensatiezucht hoeft niet eens door mensen te zijn aangewakkerd: daar draagt ook artificiële intelligentie aan bij. Guillaume Chaslot, een program- 30 meur die meeschreef met het algoritme waarmee YouTube video's aanbeveelt, voerde onlangs een experiment uit: hij onderzocht welke video's 35

kijkers te zien krijgen wanneer ze, na 40 hun eerste zoekopdracht, de aanbevelingen van YouTube blijven volgen. (4) Het YouTube-algoritme heeft een sterke hang naar video's die alternatieve feiten en complottheorieën pro- 45 pageren. Nadat je een zoekopdracht over de opwarming van de aarde hebt ingevoerd, gaat het merendeel van de video's die YouTube aanbeveelt over de vraag of klimaatveran- 50 dering een hoax is.

(5) YouTubes aanbevelingsalgoritme is erop gericht om per video de kijkersduur te maximaliseren, en over het algemeen blijven kijkers langer 55 hangen bij samenzweringstheorieën – hoe buitenissiger, hoe beter. Zo doen video's over de vraag of de aarde plat is, of de paus is bezeten door de duivel en of Michelle Obama eigenlijk 60 een man is, het op YouTube buiten- gewoon goed.

(6) Volgens Chaslot creëert YouTubes aanbevelingsalgoritme een 'sneeuwbaleffect': het algoritme 65 stimuleert de kijkcijfers van video's met alternatieve feiten en die goede kijkcijfers geven een impuls aan gebruikers om meer video's met alternatieve feiten te uploaden.

70 Allicht is dat nooit YouTubes bedoeling geweest. Niettemin maakt deze dynamiek het bedrijf wel medeverantwoordelijk voor de grootschalige verspreiding van 75 onwaarheden. Een algoritme schrijven is nog altijd mensenwerk.

naar: Jeroen Hopster
uit: Filosofie Magazine, 5 mei 2017

noot 1 *fairness*: rechtvaardigheid

Tekst 4 kan door middel van onderstaande kopjes in drie delen worden onderverdeeld:

- deel 1: (On)evenwichtige beeldvorming
- deel 2: Oorzaken van de onevenwichtigheid
- deel 3: Een vicieuze cirkel

- 1p **35** Bij welke alinea begint deel 2, 'Oorzaken van de onevenwichtigheid'?
- 1p **36** Bij welke alinea begint deel 3, 'Een vicieuze cirkel'?

"Soms is zo'n schijnbalans het ongelukkige resultaat van een nobel streven."

(regels 25-27)

- 1p **37** Waarom is het volgens de tekst een nobel streven om twee partijen aan het woord te laten?
omdat dit
- A** aandacht aan meerdere expertises schenkt
 - B** een principieel juist uitgangspunt is
 - C** helpt om denkfouten te vermijden
 - D** recht doet aan de werkelijkheid

"Soms is zo'n schijnbalans het ongelukkige resultaat van een nobel streven."

(regels 25-27)

- 1p **38** Leg uit waarom hier volgens de tekst sprake is van een schijnbalans.
Geef antwoord in een of meer volledige zinnen en gebruik voor je antwoord niet meer dan 25 woorden.

In alinea 1 tot en met 3 komt een reeks voor. Deze reeks is als volgt weer te geven:

reeks	omschrijving
middel	hoor en wederhoor toepassen in de journalistiek
intentie	
resultaat	
oorzaak	

- 2p **39** Neem bovenstaande tabel over en maak die compleet door de omschrijvingen in te vullen.

Tekst 4 heeft als titel 'Denkfout'.

- 1p **40** Leg uit op welke misvatting de term 'denkfout' volgens de tekst betrekking heeft.
Geef antwoord in een of meer volledige zinnen en gebruik voor je antwoord niet meer dan 25 woorden.

Je kunt dit examen nakijken met de uitwerkingen hierna of online op mijnexamenbundel.nl. Je ziet dan je totaalscore en je score per onderwerp. Deze worden bewaard.

Uitwerkingen bij examen 2022-III

TEKST 1 JUIST DOOR VER TE REIZEN HELP JE DE WERELD

1p 1 D

In de tekst die meteen op de geciteerde zin volgt, wordt duidelijk dat het om schaamte voor de vervuiling door vliegreizen gaat: 'Dat zelfs reclame-uitingen met een verontschuldiging beginnen, geeft wel aan hoezeer de schaamte om te vliegen zich in korte tijd in ons hoofd heeft genesteld.' (regels 6-10) En: 'Het is ontzegelijk waar dat vliegen vervuilt (...)' (regels 16-23)

5p 2 De kern van een goed antwoord:

oorzaken voor de lange vrede	direct gevolg	indirect gevolg	uiteindelijk gevolg
1 geletterdheid	1a Geletterdheid leidt tot bewustzijn over mensen in andere landen en hun problemen.	1b Dit bewustzijn leidt tot ... empathie. [1p]	
2 globalisering	2a Globalisering leidt ertoe dat ... de wereld een klein dorp is / we ons bewust worden van het lijden van de hele wereld. [1p]	2b En dat (zie 2a) leidt ertoe dat ... we ons bewust worden van het lijden van de hele wereld. / we empathie krijgen. [1p]	En deze drie factoren bevorderen de 'lange vrede'.
3 reizen / in aanraking komen met andere culturen	3a Reizen leidt ertoe dat ... je in andermans schoenen staat. / je begrip krijgt voor mensen uit een andere cultuur. [1p]	3b En dat (zie 3a) leidt ertoe dat ... we begrip krijgen voor de hele groep waartoe die persoon behoort. / je empathie krijgt voor de hele groep. [1p]	

Heb je bij 2a en 2b hetzelfde antwoord ingevuld, dan krijg je voor 2a en 2b samen 1p.

Voor 1b zie regels 54-58: 'de toegang tot boeken, kranten en internet creëert bewustzijn over mensen in andere landen en hun problemen, met empathie tot gevolg.'

Voor 2a en 2b zie regels 58-62: 'Hetzelfde effect heeft globalisering, dat van de wereld een klein dorp heeft gemaakt, en ons zo bewustzijn bijbracht van het lijden van de gehele wereld.'

Voor 3a zie regels 63-67: '(...) het daadwerkelijk in aanraking komen met andere culturen tijdens reizen, werkt omdat het ons in andermans schoenen laat staan.'

Voor 3b zie regels 74-79: 'De empathie die op deze manier wordt gewekt, is zeer effectief. Het begrip dat je krijgt door de omgang met iemand uit een andere cultuur, breidt zich uit naar de hele groep waartoe die persoon behoort.'

1p 3 A

Alinea 8 begint met een constatering van Adam Galinsky: 'De psycholoog Adam Galinsky ontdekte dat reizen ook het onderlinge vertrouwen versterkt.' (regels 94-96) Ook in de volgende zin gaat het om een constatering van Galinsky: 'Zodra mensen erachter komen dat ze in andere culturen dezelfde waarden nastreven, (...) stijgt hun vertrouwen in de mensheid in zijn geheel, stelt Galinsky.' (regels 96-102) Het ligt voor de hand dat het ook in de daaropvolgende twee zinnen om een constatering van Galinsky gaat: 'Bovendien (...)' (regels 102-108)

1p 4 'De stijging komt voor een belangrijk deel op het conto van inwoners van ontwikkelingslanden, voor wie vliegen eindelijk betaalbaar wordt. In 2017 hing een schamele 3 procent van de wereldbevolking in de lucht, de overige 97 procent kan niet wachten om te volgen.' (regels 24-31)

Met deze twee zinnen suggereert de schrijver: vliegen, tot 2017 voorbehouden aan een elite (3 procent van de wereldbevolking), gaat populair worden in ontwikkelingslanden.

2p 5 De kern van een goed antwoord:

- 1 **Beide zijn financieel bereikbaar geworden voor armere mensen.** [1p]
- 2 **Vanaf dat moment worden beide negatief beoordeeld door de elite.** [1p]

Je antwoord moet bestaan uit een of meer volledige zinnen.

Leigh Phillips stelt dat kritiek op consumeren zich altijd richt op net die dingen die het leven van armere mensen makkelijker maken: 'Plastic heeft bijvoorbeeld het assortiment betaalbaar speelgoed aanzienlijk vergroot, in tijden van Sinterklaas biedt het ook voor minderbedeelden de mogelijkheid flink uit te pakken en hun kinderen te verwennen.' (regels 182-188)

2p 6 De kern van een goed antwoord bestaat uit twee van de volgende drie punten van kritiek:

- 1 **De elite heeft een snobistische houding ten aanzien van de plasticconsumptie van andere klassen.**
- 2 **De elite negeert dat het plasticprobleem niet in de consumptie zit, maar in de afvalverwerking.**
- 3 **De elite wil haar dedain tegenover andere klassen verbergen met een oneigenlijk argument. / met verwijzing naar de duurzaamheid van hout.**

Per juist punt van kritiek: 1p (tot een maximum van 2p).

Je antwoord moet bestaan uit een of meer volledige zinnen.

Het eerste punt van kritiek: 'Waarom, schrijft Phillips, is duurder houten speelgoed het toonbeeld van duurzaamheid en verfijndheid, terwijl het net zo goed

consumentisme is? Een belangrijke reden hiervoor is snobisme (...).' (regels 189-198)

Het tweede en derde punt van kritiek: '(...) het duurzaamheidsargument gaat maar deels op en dient vooral als schaamlapje om het dedain tegenover andere klassen te verbloemen. Het probleem van plastic is namelijk niet per se consumptie.'

(regels 193-200) En: 'Plastic is een probleem van opkomende economieën (...) waar de afvalverwerking nog te wensen overlaat.' (regels 206-210)

1p 7 A

Zie regels 206-213: 'Plastic is een probleem van opkomende economieën, van landen als China, Indonesië en Egypte, waar de afvalverwerking nog te wensen overlaat.

Wanneer plasticinzameling, -recycling en -verbranding op orde zijn, zoals in Nederland, komt er weinig in het milieu terecht.' En regels 224-227: 'Als duurzaamheid echt belangrijk is, dan moet de focus niet liggen op consumptie, maar op verwerking.'

2p 8 De kern van een goed antwoord:

- 1 **Er wordt gesteld dat we alleen maar kunnen kiezen voor zo snel mogelijk een nul-emissie realiseren voor de volledige economie of voor klimaatverandering / het klimaatprobleem.** [1p]
- 2 **Er wordt gesteld dat we (bij een nul-emissie) moeten kiezen: alle vliegtuigen aan de grond houden of vol inzetten op 'ontkoming' van de luchtvaartsector.** [1p]

Je antwoord moet bestaan uit een of meer volledige zinnen.

Vals dilemma 1: 'Willen we klimaatverandering binnen de perken houden, dan is er maar één oplossing: zo snel mogelijk naar een nul-emissie voor de volledige economie.' (regels 240-245)

Vals dilemma 2: 'Wat vliegen betreft, betekent dat óf alle vliegtuigen aan de grond houden – onhaalbaar en onwenselijk – óf vol inzetten op "ontkoming" van de luchtvaartsector.' (regels 245-249)

De suggestie is in allebei de gevallen dat er maar twee mogelijkheden zijn en dat we eigenlijk maar voor een van de twee mogelijkheden kunnen kiezen. En dat terwijl allebei de mogelijkheden grote nadelige gevolgen hebben. In het tweede geval zou een van de mogelijkheden zelfs 'onhaalbaar en onwenselijk' zijn (regel 247).

3p 9 De kern van een goed antwoord bestaat uit drie van de volgende vier hoofdargumenten:

- 1 **Reizen maakt de wereld een betere/veiligere/vredigere plek.**
- 2 **Vliegschaamte is elitair.**
- 3 **Minder vliegen helpt het milieu niet (vliegen moet klimaatneutraal worden). / Minder vliegen lost het klimaatprobleem niet op.**
- 4 **Andere manieren van reizen kosten meer tijd, geld en kennis.**

Per juist hoofdargument: 1p (tot een maximum van 3p).

Je antwoord moet bestaan uit een of meer volledige zinnen. Het mag niet meer dan 40 woorden tellen.

Hoofdargument 1: 'Verre reizen maken de wereld namelijk een betere plek (...).' (regels 40-44)

Hoofdargument 2: 'Er zit bovendien een naar, elitair luchtje aan het fenomeen vliegschaamte.' (regels 150-153)

Hoofdargument 3: 'Het derde argument tegen vliegschaamte is dat het hele idee van iets minder vliegen het klimaatprobleem niet gaat oplossen.' (regels 237-240)

Hoofdargument 4: '"Goede" vervoersmiddelen behoeven meer tijd, geld en kennis.' (regels 229-230)

1p 10 B

Dat het de schrijver in het bijzonder om verre reizen gaat, zie je op een aantal plaatsen in de tekst. Bijvoorbeeld in wat de aanleiding voor het schrijven moet zijn geweest: een advertentie van een reisbureau voor 'verre reizen' (zie regels 2-6). En verder: 'Verre reizen maken de wereld namelijk een betere plek (...).' (regels 40-44) En: 'Het feit dat alle klassen sinds een decennium of twee goedkoop ver kunnen reizen, moet daarom worden gevierd.' (regels 134-137) En ten slotte: 'Het is zaak dat de term uiteindelijk helemaal verdwijnt en dat iedereen weer trots mag zijn op verre reizen (...).' (regels 300-305)

2p 11 1 niet

2 niet

3 wel

Drie uitspraken goed: 2p. Twee goed: 1p. Minder dan twee: 0p.

De eerste uitspraak is niet in overeenstemming met de tekst. Want daar lees je onder meer: 'De focus op individuele acties als oplossing voor milieuproblemen, zoals minder vliegen, werkt averechts.' (regels 284-286)

De tweede uitspraak is er ook niet mee in overeenstemming. Zie bijvoorbeeld regels 134-137: 'Het feit dat alle klassen sinds een decennium of twee goedkoop ver kunnen reizen, moet daarom worden gevierd.'

De derde uitspraak is er wel mee in overeenstemming. Zie bijvoorbeeld regels 210-213: 'Wanneer plasticinzameling, -recycling en -verbranding op orde zijn, zoals in Nederland, komt er weinig in het milieu terecht.'

3p 12 1 waarderend

2 waarderend

3 feitelijk

4 waarderend

Vier uitspraken goed: 3p. Drie goed: 2p. Twee goed: 1p. Minder dan twee: 0p.

Een waarderende uitspraak is een uitspraak over wat goed of slecht, mooi of lelijk, waardevol of waardeloos, wenselijk of onwenselijk, gepast of ongepast is. Zo'n uitspraak kan niet waar, waarschijnlijk of aannemelijk zijn.

Dat uitspraak 1 waarderend is, zie je al aan het woordje 'naar'. Uitspraak 2 is waarderend, want je kunt niet stellen dat het waar, waarschijnlijk of aannemelijk is dat het duurzaamheidsargument als schaamlapje dient om het dedain tegenover andere klassen te verbloemen. Hetzelfde geldt voor uitspraak 4: dat het zaak zou zijn dat de term uiteindelijk helemaal verdwijnt, kun je niet waar, waarschijnlijk of aannemelijk noemen.

Uitspraak 3 is feitelijk: dat moralistisch toegesproken mensen zich afkeren van de oplossing, kan waar zijn.

1p 13 C

In de eerste alinea stelt de schrijver: 'Dat zelfs reclame-uitingen met een verontschuldiging beginnen, geeft wel aan hoezeer de schaamte om te vliegen zich in korte tijd in ons hoofd heeft genesteld.' (regels 6-10) Vliegschaamte is een algemeen aanvaard begrip, volgens de schrijver in 2018 zelfs genomineerd voor 'woord van het jaar' (zie regels 10-15). Als hij dan zegt dat er een 'naar, elitair luchtje' aan zit, is hij zich er dus van bewust dat erg veel lezers daarvan zullen opkijken.

TEKST 2 WIJ ZIJN NIET ONS BREIN, MAAR WEL ONZE BOEKENKAST

1p 14 De kern van een goed antwoord:

(De ik-figuur schrijft dat van de nieuwe generatie twintigers alle boeken weg mogen, maar) de ik-figuur baseert zich slechts op één voorbeeld/twintiger / maakt een overhaaste generalisatie op basis van één voorbeeld.

Je antwoord moet bestaan uit een of meer volledige zinnen. Het mag niet meer dan 30 woorden tellen.

Op de stelling dat de nieuwe generatie twintigers vindt dat alle boeken weg mogen, volgt deze zin: 'Althans, dat begreep ik van een collega.' (regels 11-12) En die collega baseerde zich op een ervaring met haar zoon (zie regels 12-16). De stelling van de schrijfster is dus beargumenteerd met niet meer dan een voorbeeld, en dan ook nog uit de tweede hand: veel te weinig en mogelijk niet representatief.

1p 15 D

Dat de schrijfster een buitensporige neiging heeft boeken te reden, blijkt uit de voorbeelden die ze geeft: '(...) ik bewaar niet alleen de kinderboeken van mijn zoons (*De grijze jager*), maar ook die van mezelf (*Kruistocht in spijkerbroek*) en zelfs die van mijn moeder (*De bikkel, Ursula, Schoolidyllen*).'
(regels 18-24)

De schrijfster gebruikt het woord 'pathologisch' hier niet letterlijk, maar in de betekenis van abnormaal.

- 2p 16 1 juist
2 onjuist
3 onjuist

Drie uitspraken goed: 2p. Twee goed: 1p. Minder dan twee: 0p.

Uitspraak 1: 'Je ziet tegenwoordig amper nog huizen met een goed gevulde boekenkast.' (regels 36-38)

Nergens in de tekst is een aanwijzing te vinden dat de schrijfster boeken bewaart in de hoop dat haar zoons hun kinderen er later uit zullen voorlezen (uitspraak 2).

Uitspraak 3: 'Niet dat haar zoons geen boeken lezen of bestellen. Maar boeken bewaren, waarom zou je dat nou doen?' (regels 29-32)

- 1p 17 A

Aan het citaat gaan twee zinnen vooraf: 'Zo werkt dat ook met de boekenkast. Die laat zien wat ik heb gelezen en overdacht, wat me aan het lachen heeft gemaakt en heeft ontroerd.' (regels 78-81)

- 1p 18 D

De bedoeling blijkt uit de titel en uit de laatste zin, die vollediger is dan de titel.

De schrijfster wil ons hiervan overtuigen: 'Wij zijn niet ons brein, wij zijn onze muziekverzameling – en onze boekenkast.' (regels 85-87)

- 1p 19 De kern van een goed antwoord:

Spotify biedt geen fysieke muziekdragers/mediadragers/cd's waar men herinneringen aan kan koppelen / waar men een persoonlijke band mee kan hebben. / Alleen aan fysieke mediadragers/cd's kun je herinneringen koppelen.

Je antwoord moet bestaan uit een of meer volledige zinnen.

Zie regels 61-68: 'Zo'n bemoeial is erg, maar erger vind ik het idee dat Spotify als vervanger kan dienen van de muziek waarmee ik een strikt persoonlijke relatie heb opgebouwd. In die la met cd's zag ik mijn halve leven voorbijkomen: oude liefdes, oude vakanties, oude feesten.'

- 1p 20 F

Zoekend: 'Als ik de nieuwe opruimwoede probeer te begrijpen, wat ik moeilijk vind, kan ik beter een omweg nemen naar een informatiedrager die me iets minder na aan het hart ligt, namelijk de cd.' (regels 38-43)

Begin van irritatie: 'Maar toen ik deze week die la met cd's weer eens opentrok, begreep ik ineens waarom het enthousiasme over een digitale bibliotheek waarin je "alles terug kunt vinden" me zo begint te irriteren.' (regels 48-53)

Ronduit geërgerd: 'Donder op!' (regel 60)

- 2p 21 De kern van een goed antwoord:

1 Spotify wordt vergeleken met een ober. [1p]

2 Zowel Spotify als de ober onderbreekt ongevraagd een (zelfgekozen) bezigheid / is bemoeizuchtig / is overijverig. [1p]

Je antwoord moet bestaan uit een of meer volledige zinnen. Het mag niet meer dan 25 woorden tellen.

Zie regels 53-60: 'Dat is niet alléén omdat Spotify je na vijf zelfgekozen tracks altijd weer onaangenaam verrast met een nummer waar je niet voor hebt gekozen, als een overijverige ober die een intiem gesprek onderbreekt om te vragen of "alles naar wens is".'

2p 22 De kern van een goed antwoord:

- 1 een oeverloze oceaan: een digitale bibliotheek (waarin je 'alles kunt terugvinden') / Spotify [1p]
- 2 een stuk land: onze muziekverzameling / de boekenkast / onze boekenkast / de muziek waarmee ik een strikt persoonlijke relatie heb opgebouwd / die la (met cd's) / cd's [1p]

Spotify is oeverloos als een oceaan omdat je er alles in terug kunt vinden. Je kunt een woordgroep citeren uit de regels 48-53: 'Maar toen ik deze week die la met cd's weer eens opentrok, begreep ik ineens waarom het enthousiasme over een digitale bibliotheek waarin je "alles terug kunt vinden" me zo begint te irriteren.'

Om duidelijk te maken wat de schrijfster met 'een stuk land' bedoelt, zijn veel citaten mogelijk. Bijvoorbeeld een woordgroep uit de regels 61-65: 'Zo'n bemoeial is erg, maar erger vind ik het idee dat Spotify als vervanger kan dienen van de muziek waarmee ik een strikt persoonlijke relatie heb opgebouwd.' Of uit de regels 85-87: 'Wij zijn niet ons brein, wij zijn onze muziekverzameling – en onze boekenkast.'

3p 23 1 wel

2 wel

3 niet

4 niet

5 niet

Vijf kenmerken goed: 3p. Vier goed: 2p. Drie goed: 1p. Minder dan drie: 0p.

Voor kenmerk 1: zie regels 51-52, waar de schrijfster het heeft over een digitale bibliotheek waarin je 'alles terug kunt vinden'.

Over kenmerk 2 heeft de schrijfster het in de regels 54-57. Daar vertelt ze hoe Spotify 'je na vijf zelfgekozen tracks altijd weer onaangenaam verrast met een nummer waar je niet voor hebt gekozen'.

Kenmerk 3 is niet typerend voor het digitale kenmerk: 'Mijn collega (...) constateerde droogjes dat het digitale tijdperk met haar zoons duidelijk was ingetreden. Niet dat haar zoons geen boeken lezen of bestellen. (regels 25-30)

Kenmerk 4 is het tegendeel van typerend voor het digitale tijdperk. Over Spotify zegt de schrijfster: '(...) erger vind ik het idee dat Spotify als vervanger kan dienen van de muziek waarmee ik een strikt persoonlijke relatie heb opgebouwd.' (regels 61-65) En over digitale boeken: 'Zonder die ruggetjes vergeet je zoiets.' (regels 84-85)

Kenmerk 5 is in strijd met het gegeven dat de schrijfster zelf ook Spotify gebruikt: 'Die lades met cd's moesten we toch écht eens opruimen, denk ik nu al zeker vijf jaar. Als je muziek wilt horen, dan doe je dat toch gewoon via Spotify?' (regels 43-47)

2p 24 1 '(De vele playlists die Spotify) speciaal voor jou maakt(, zoals Discover Weekly en Release Radar, zijn gebaseerd op jouw luistergewoonten (wat je leuk vindt, deelt, opslaat, overslaat) en de luistergewoonten van andere mensen met dezelfde smaak.)'

2 '(We hebben ze) zelfs voor je gecategoriseerd (in Genres en stemmingen.)'

3 '(Een aantal van deze playlists zijn) gepersonaliseerd'

Drie citaten goed: 2p. Twee goed: 1p. Minder dan twee: 0p.

Citaat 1: Met de zogenoemde playlists bemoeit Spotify zich ongevraagd met wat je te horen krijgt. De schrijfster van tekst 2 zegt dan: 'Donder op!' (regel 60)

Citaat 2: Ook het categoriseren is ongevraagde bemoeienis. Spotify gaat er maar van uit dat je je muziek kiest op grond van genres en stemmingen. Misschien kies je volgens heel andere categorieën.

Citaat 3: Het personaliseren van de playlists is de ongevraagde bemoeienis ten top: je kiest niet zelf, Spotify kiest voor jou.

2p 25 De kern van een goed antwoord:

- 1 Een overeenkomst is dat het zowel in tekst 2 als in tekstfragment 1 gaat om muziek die je waarschijnlijk leuk vindt. [1p]**
- 2 Een verschil is dat het in tekst 2 gaat om een muziekdrager waarmee je een emotionele band hebt / waaraan je herinneringen hebt. [1p]**

Je antwoord moet bestaan uit een of meer volledige zinnen. Het mag niet meer dan 50 woorden tellen.

De overeenkomst. De gepersonaliseerde playlists waar het in tekstfragment 1 over gaat, bevatten nummers die bij jouw persoonlijke smaak horen: 'Je ziet dus misschien andere nummers in de playlist dan iemand anders.' Zo iets geldt ook voor de laden met cd's waar de schrijfster van tekst 2 het over heeft: het gaat om muziek die bij haar persoonlijke smaak hoort.

Het verschil. De cd's uit tekst 2 vormen een verzameling die je aan je halve leven herinnert, omdat je ze in de loop van je leven zelf hebt gekocht: 'Die muziek liet me zien wie ik ben geweest en dus ook ben.' (regels 68-69) Dat kun je van de gepersonaliseerde playlists uit tekstfragment 1 niet zeggen. Die zijn niet door jou samengesteld, maar 'door muziekexperts wereldwijd'.

TEKST 3 BREINDRIJVERIJ**2p 26 De kern van een goed antwoord:**

model	menschelijk gedrag wordt gestuurd door
1 macro-economisch model	de (individuele) ratio
2 bepleit model	groepsnormen / autoriteit / sociaal bepaalde meningen
3 opkomend model	het brein / neurologische processen

Drie modellen goed: 2p. Twee goed: 1p. Minder dan twee: 0p.

Het macro-economisch model: 'In de macro-economische modellen zijn mensen rationele, individualistische egotrippers.' (regels 4-7)

'Het alternatief voor de homo economicus' (regels 12-13): 'Volgens dat model worden beslissingen genomen op basis van groepsnormen, autoriteit en sociaal bepaalde beeldvorming.' (regels 15-18)

Het 'alternatief dat opdoemt in de vakliteratuur' (regels 30-31): 'Het is de mens als grijze kwab. In de *American Economic Review* kun je nu breinscans tegenkomen.' (regels 32-35)

1p 27 (alinea) 3

Zie regels 28-35: 'Onder invloed van de financiële crisis lijkt de homo economicus eindelijk op zijn retour. (...) In de *American Economic Review* kun je nu breinscans tegenkomen.'

1p 28 (alinea) 4

Zie regels 41-48: 'De neurowetenschappen maken inderdaad adembenemende vooruitgang, maar de toepassingen daarbuiten zijn veelal reductionisme van een soort dat we vaker gezien hebben in de menswetenschappen – op z'n minst drie keer in de afgelopen eeuw.'

2p 29 De kern van een goed antwoord:

- 1 **Er wordt denigrerend gesproken over wetenschappelijke ideeën/modellen.** [1p]
- 2 **Dat gebeurt door die ideeën/modellen op het niveau te brengen van een gesprek bij de kapper.** [1p]

Je antwoord moet bestaan uit een of meer volledige zinnen. Het mag niet meer dan 30 woorden tellen.

De schrijver zegt in alinea 4 dat freudianen de mens terugbrengen 'tot seks en vadermoord' (regel 51). Om de populariteit van het model te typeren, suggereert hij dat er bij de kapper wordt gepraat over 'trauma, verdringing en neuroses' (zie regels 60-63). Daarmee maakt hij het freudiaanse model een beetje belachelijk. Dit is geen argument, maar effectbejag.

1p 30 De kern van een goed antwoord:

Volgens de tekst maken 'breindrijvers' zich schuldig aan reductionisme. / aan slechte wetenschap. / baseren 'breindrijvers' zich op een drogreden. / reduceren 'breindrijvers' het menselijk handelen ten onrechte tot het brein.

Je antwoord moet bestaan uit een of meer volledige zinnen. Het mag niet meer dan 20 woorden tellen.

Kritiek op de breindrijvers: ze bedrijven reductionisme (zie regels 41-46 en 104-107). Of anders gezegd: hun benadering is een vorm van versimpeling (zie regels 145-146). De schrijver spreekt ook van 'slechte wetenschap' (zie regels 86-87 en 116-117). Met andere woorden: 'Dat is (...) geen conclusie uit de wetenschap, maar een drogreden (...).' (regels 74-76)

1p 31 C

Marilynne Robinson levert kritiek op de menswetenschappen omdat die heel veel waarnemingen negeren (zie regels 86-91). Ze bedoelt: waarnemingen die tot het gebied van de geesteswetenschappen behoren. Volgens haar is het 'logisch dat de sociale, historische aard van het menselijk zelf aan de basis van de wetenschappelijke verklaring van gedrag ligt, ook van economisch gedrag' (zie regels 95-100).

Dus iemand uit de menswetenschappen maakt duidelijk dat de menswetenschappen in reductionisme ontsporen als ze de inzichten uit de geesteswetenschappen negeren (zie regels 104-107). Dat is grappig, want veel aanhangers van de menswetenschappen dwepen met de harde wetenschap en nemen de geesteswetenschappen niet serieus. En nu legt iemand uit de menswetenschappen uit dat ze de geesteswetenschappen juist wel serieus moeten nemen.

1p 32 B

Zie regels 86-91: 'Dit is alleen hierom al slechte wetenschap, omdat er heel veel waarnemingen, data dus, simpelweg genegeerd worden (...).'

1p 33 De kern van een goed antwoord:

In die modellen wordt de mens gesimplificeerd. / teruggebracht tot enkele begrippen (namelijk ratio en egoïsme).

Je antwoord moet bestaan uit een of meer volledige zinnen. Het mag niet meer dan 20 woorden tellen.

'In de macro-economische modellen zijn mensen rationele, individualistische egotrippers (...).' (regels 4-10) Dat is een vorm van reductionisme omdat ze daarmee ontkennen 'dat mensen wezens zijn die op dat geluk en die frustratie reflecteren, en dat die zelfreflectie op een zelf duidt, en dat die interpretatie ons gedrag beïnvloedt' (zie regels 112-116).

2p 34 C

Let voor de hoofdgedachte altijd op het slot van de tekst. Deze tekst behandelt hoe in de economie op dit moment de ratio plaatsmaakt voor het brein. Daarmee dreigen opnieuw belangrijke inzichten uit de geesteswetenschappen te worden genegeerd. De schrijver pleit ervoor die geesteswetenschappen wel een rol te laten spelen. Hij verwijst daarom in het slot van zijn tekst naar Keynes. Die vond dat een goede econoom 'de wiskundige, historicus, politicus en filosoof in één persoon verenigt (twee van de vier zijn geesteswetenschappers)' (regels 137-140).

TEKST 4 DENKFOUT

1p 35 (alinea) 3

Zie regels 25-30: 'Soms is zo'n schijnbalans het ongelukkige resultaat van een nobel streven. Vaak komt de buitenproportionele aandacht voor minderheidsposities niet voort uit goede bedoelingen, maar uit sensatiezucht.'

1p 36 (alinea) 6

Zie regels 64-69: 'het algoritme stimuleert de kijkcijfers van video's met alternatieve feiten en die goede kijkcijfers geven een impuls aan gebruikers om meer video's met alternatieve feiten te uploaden.'

1p 37 B

Het is een kwestie van rechtvaardigheid: 'Hoor en wederhoor is een klassiek streven in de journalistiek (...). Dat is een vorm van journalistieke *fairness*, die op het eerste gezicht garant staat voor evenwichtige berichtgeving.' (regels 1-8)

1p 38 De kern van een goed antwoord:

De schijn wordt gewekt dat alle meningen en visies even goed verdedigbaar zijn. / Door beide partijen een gelijke stem te geven, kan een controversie evenwichtiger overkomen dan ze is.

Je antwoord moet bestaan uit een of meer volledige zinnen. Het mag niet meer dan 25 woorden tellen.

Dat er soms sprake is van een schijnbalans, legt de schrijver uit aan de hand van een voorbeeld: 'Dat onze planeet versneld opwarmt door de productie van broeikasgassen, staat onder experts niet ter discussie. Als in een paneldiscussie over klimaatwetenschap zowel een klimaatrealist als een klimaatontkenner mag aanschuiven, dan suggereert dat ten onrechte dat beide perspectieven op gelijke voet staan.' (regels 14-23) Hier komt de controversie evenwichtiger over dan ze is (zie regels 10-13).

2p 39

reeks	omschrijving
middel	hoor en wederhoor toepassen in de journalistiek
intentie	(het geven van) een evenwichtige berichtgeving
resultaat	(het ontstaan van) een schijnbalans / een buitenproportionele aandacht voor minderheidsposities
oorzaak	sensatiezucht

Drie antwoorden goed: 2p. Twee goed: 1p. Minder dan twee: 0p.

Intentie: 'Dat is een vorm van journalistieke *fairness*, die op het eerste gezicht garant staat voor evenwichtige berichtgeving.' (regels 4-8)

Resultaat: 'Door beide partijen een gelijke stem te geven, kan een controversie evenwichtiger overkomen dan ze is.' (regels 10-13) En: 'Er ontstaat een schijnbalans.' (regels 23-24) Of: 'buitenproportionele aandacht voor minderheidsposities' (regels 27-29).

Oorzaak: 'Vaak komt de buitenproportionele aandacht voor minderheidsposities niet voort uit goede bedoelingen, maar uit sensatiezucht.' (regels 27-30)

1p 40 De kern van een goed antwoord:

De term heeft betrekking op de misvatting dat het voor een evenwichtige berichtgeving noodzakelijk is alle partijen een gelijke stem te geven.

Je antwoord moet bestaan uit een of meer volledige zinnen. Het mag niet meer dan 25 woorden tellen.

De denkfout wordt in de tweede zin al aangekondigd met de woorden 'op het eerste gezicht' (regel 6). Bij nader inzien maakt het principe van hoor en wederhoor de berichtgeving vaak niet evenwichtig: 'Door beide partijen een gelijke stem te geven, kan een controversie evenwichtiger overkomen dan ze is.' (regels 10-13)

Examen 2023-I

Tekst 1 en tekst 2 hebben betrekking op hetzelfde thema. Behalve vragen over elk van de twee teksten afzonderlijk bevat dit examen ook enkele overkoepelende vragen over beide teksten.

Tekst 1

De Malediven verdwijnen, maar onze consumptiedrift niet

(1) It's easier to imagine the end of the world than the end of capitalism.¹⁾ Er steekt meer achter deze marxistische soundbite van de Sloveense filosoof Slavoj Žižek dan je zou denken. Nergens is beter te merken dat de aarde langzaam richting de eindtijd schuifelt dan op de Malediven. Ontspoord kapitalisme zal de hagelwitte stranden tot zinken brengen.

(2) Deze eilandengroep in de Indische Oceaan staat hoog op het lijstje van globetrotters en luxereizigers die op zoek zijn naar "ongeëvenaarde luxe, verbazingwekkend witte zandstranden en een geweldige onderwaterwereld" – "de gezonken tuin van de natuur" is "een voor de hand liggende keuze voor een vakantie die je een leven lang blijft." Ik citeer hier de *Lonely Planet* en hoewel het proza van deze reisgids in staat zou zijn om zelfs de Gazastrook nog op te leuken ("de lokale bevolking is erg gepassioneerd") moet gezegd worden: die Malediven zien er allemachtig mooi uit. Een paradijs op aarde. Witte stranden, helder water, palmbomen en vrijwel geen mensen. Het oogt boven alles heel ... puur.

(3) Wanneer je foto's van de Malediven bekijkt, is de kans groot dat je naar beeldmateriaal van de ver-

schillende resorts kijkt. De Malediven bestaan uit 1190 koraaleilanden, waarvan er ongeveer tweehonderd bewoond zijn. Een slordige honderd onbewoond eilanden wordt geëxploiteerd als hotel. Als vuistregel geldt: één eiland, één resort, iets wat de Malediven een unieke en daarmee ook populaire vakantiebestemming maakt.

(4) Het is dus geen verrassing dat het toerisme de motor van de landelijke economie is, sinds de Malediven begin jaren zeventig als vakantiebestemming werden ontdekt. Toerisme is inmiddels goed voor 28 procent van het bruto nationaal product en voor maar liefst 90 procent van de belastinginkomsten van de overheid. Het overgrote deel van de gegenereerde welvaart komt echter niet bij de eilandbewoners terecht, maar wordt teruggepompt in de immer uitdijende toerisme-industrie.

Of het vloeit weg naar buitenlandse hotelketens en vliegtuigmaatschappijen die in dit tropenparadijs de marktkraam uitstellen. Ze zijn trouwens van plan dat de komende jaren alleen maar meer te gaan doen. Toerisme is met ongeveer 1,3 miljoen bezoekers per jaar weliswaar de grootste werkgever op de Malediven, maar dat is nader beschouwd ook weinig opbeurend: het

noot 1 Vertaling: 'Het is gemakkelijker om je het einde van de wereld voor te stellen dan het einde van het kapitalisme.'

maandloon van doorsneepersoneel ligt zo tussen de 80 en de 235 dollar, tien tot dertig procent van het bedrag dat een gemiddelde toerist uitgeeft in acht dagen. En dit is nog maar een fractie van de ellende.

(5) Je kunt de Malediven alleen per vliegtuig bereiken. Tussen de eilanden en resorts kun je je het beste verplaatsen met een speedboot of een kleiner vliegtuigje. Een deel van het voedsel in restaurants moet worden ingevlogen, net als sommige chef-koks; wie gaat anders die kogelvis²⁾ klaarmaken? De gemiddelde toerist is goed voor 3,5 kilo afval per dag. Dat is twee keer zoveel als een inwoner van hoofdstad Malé (het enige echt urbane gebied op de Malediven) produceert en vijf keer zoveel als de rest van de eilandbewoners. Voor al dit afval is er gelukkig een oplossing: *Trash Island of Rubbish Island*³⁾, ook Thilafushi genoemd. Dit eiland, een door de mens gemaakte drijvende vuilnisbelt, groeit met een vierkante meter per dag. Er wordt dagelijks zo'n 330 ton afval gestort, voornamelijk afkomstig uit de nabijgelegen hoofdstad. Dit wordt vervolgens verbrand, waarbij dikke kolommen rook de atmosfeer in worden gestuurd. Initiatieven voor ecotoerisme op de Malediven bestaan, maar zijn een druppel op de gloeiende plaat.

(6) Klimaatverandering is een voor de hand liggend gevaar voor de Malediven, waarvan het grootste deel nauwelijks boven de zeespiegel uitstijgt. In de jaren tachtig werd al voorspeld dat de Malediven op den duur zouden verdwijnen, als een 21e-eeuws Atlantis. Dit is nog

niet gebeurd, wat dankbaar wordt aangegrepen door klimaatsceptici – een concrete ramp blijft als het ware uit. Dit heeft niet in de laatste plaats te maken met het robuuste ecosysteem van de atollen: een groot deel ervan is dynamisch en verplaatst zich tijdens de moesson; in het gebied komen wel stormen, maar geen tyfoons voor; en de eilanden zijn zelfs *tsunami-proof*⁴⁾, door de diepte van de omliggende oceaan en het koraalrif als natuurlijke golfbreker. Daarom is het des te schokkender dat inmiddels als nog een goede negentig eilanden zijn verdwenen.

(7) De Malediven zullen niet ten onder gaan op een spectaculaire, apocalytische manier zoals we die kennen uit Hollywood-rampenfilms. Het gebeurt geleidelijk, sterker nog, het is al begonnen. In eerste instantie zullen de bewoonde eilanden meer en meer overstroomd door de aantasting van het ecosysteem en het langzaam stijgende water. Het leven wordt, kortom, moeilijker en onaangenamer voor de mensen die er niet op vakantie zijn. Nu is het niet mijn bedoeling om een zuurverdiende vakantie naar een tropisch paradijs te verzieken (vooruit, een beetje), maar het verhaal van de Malediven vertelt ons, denk ik, iets anders. Het zou immers geen zier helpen als we niet meer hiernaartoe op vakantie zouden gaan. En dat is juist de kern van het probleem.

(8) De Malediven zijn economisch afhankelijk van juist datgene wat het land op den duur de das om zal doen. Stoppen met naar de Malediven op vakantie gaan heeft, net als

noot 2 De kogelvis wordt beschouwd als een exclusief gerecht dat alleen goed kan worden klaargemaakt door daartoe opgeleide chef-koks.

noot 3 De vertaling van zowel *Trash Island* als *Rubbish Island* is 'vuilnisiland'.

noot 4 *tsunami-proof*: bestand tegen tsunami's

- 160 verantwoord consumeren, niet alleen beperkt effect – er is altijd een andere toerist of consument om jouw plaats in te nemen – maar is in dit geval ook nog eens ongewenst.
- 165 Minder toerisme bedreigt immers het voortbestaan van veel eilandbewoners op de korte termijn. Ik twijfel of dit is wat de *Lonely Planet* bedoelt wanneer ze de Malediven beschrijft als "de wereld op een eiland", maar het is een wrange allegorie. Voor zover we in een eindtijd leven, is deze puinzooi de illustratie ervan.
- 170 175 (9) Een deel van de wanhoop komt
- 180 voort uit het ogenschijnlijke gebrek aan alternatieven. Ja, het is verschrikkelijk, maar wat gaan we eraan doen? De Brit Mark Fisher noemt dit *capitalist realism*⁵: doordat het kapitalisme in zijn huidige vorm als enig levensvatbaar economisch model wordt gezien, is er geen andere realiteit. Daarmee is het ook de grens van onze verbeelding, net als Žižek betoogt: we kunnen ons momenteel alleen het einde van de Malediven voorstellen. En volgens de logica van de vrije markt hebben ze het zelf gewild.
- 185
- 190

naar: Arnout le Clercq
uit: HP/De Tijd, 25 januari 2019

Arnout le Clercq studeerde geschiedenis en is journalist.

noot 5 *capitalist realism*: kapitalistisch realisme

"Een deel van het voedsel in restaurants moet worden ingevlogen, net als sommige chef-koks; wie gaat anders die kogelvis klaarmaken?"
(regels 81-85)

Deze vraag geeft impliciete kritiek.

- 1p 1 Waarop is deze kritiek vooral gericht?
op het gegeven dat toeristen op de paradijselijke Malediven voedsel eten dat
- A een overdreven luxe is
 - B niet gezond is
 - C niet vorhanden is
 - D veel afval achterlaat

In alinea 6 wordt beredeneerd dat de klimaatsceptici ongelijk hebben.

- 2p 2 Parafraseer de gebruikte argumentatie. Neem de nummers uit onderstaande zin over en vul de ontbrekende zinsdelen aan. Gebruik daarbij alleen gegevens uit alinea 6.

Ook al ...(1)... , toch zijn er een goede negentig eilanden verdwenen.
Hieruit kan worden afgeleid dat de klimaatsceptici ongelijk hebben:
het verdwijnen van deze eilanden laat zien dat ...(2)... .

"En dat is juist de kern van het probleem." (regels 153-154)
Met dit citaat wordt een dilemma aangeduid.

- 2p 3 Beschrijf de kern van dit dilemma zoals dat zichtbaar wordt op de Malediven, gelet op de strekking van tekst 1.
Geef antwoord in een of meer volledige zinnen en gebruik voor je antwoord niet meer dan 40 woorden.

"Ik betwijfel of dit is wat de *Lonely Planet* bedoelt wanneer ze de Malediven beschrijft als 'de wereld op een eiland'" (regels 167-171)

- 1p 4 Welke bedoeling heeft de *Lonely Planet* dan wel met dit soort uitspraken volgens tekst 1?
Geef antwoord in een of meer volledige zinnen.

In de eerste en de laatste alinea van tekst 1 wordt de Sloveense filosoof Slavoj Žižek aangehaald. Volgens hem kunnen we ons "momenteel alleen het einde van de Malediven voorstellen." (regels 187-188)

- 1p 5 Leg uit hoe het komt dat we ons momenteel alleen het einde van de Malediven kunnen voorstellen volgens tekst 1.
Geef antwoord in een of meer volledige zinnen en gebruik voor je antwoord niet meer dan 30 woorden.

In regels 185-186 is sprake van "de grens van onze verbeelding".

- 2p 6 Benoem wat er volgens de tekst aan beide kanten van deze grens ligt.

"Een deel van de wanhoop komt voort uit het ogenschijnlijke gebrek aan alternatieven." (regels 175-177)

- 1p 7 Welk begrip uit de tekst verklaart waarom dit gebrek aan alternatieven maar "ogenschijnlijk" is?
A onspoord kapitalisme (regels 9-10)
B ecotoerisme (regels 104-105)
C wrange allegorie (regels 171-172)
D capitalist realism (regel 180)

De titel van tekst 1 is 'De Malediven verdwijnen, maar onze consumptiedrift niet'.

Achter deze titel gaat de hoofgedachte van de tekst schuil.

- 2p 8 Hoe luidt de hoofgedachte van tekst 1?
A De Malediven worden bedreigd door de gevolgen van klimaatverandering, maar desondanks gaan steeds meer mensen op vakantie naar die eilandengroep.
B Hoewel de ondergang van de Malediven door de gevolgen van kapitalistisch toerisme betreurenswaardig is, veranderen we ons toeristische gedrag niet.
C Ondanks hun gunstige, natuurlijke ligging zakken de Malediven langzaam in zee, terwijl we dit met gerichte maatregelen zouden kunnen voorkomen.
D Vanwege het ten onder gaan van de Malediven zouden we aan het denken gezet moeten worden, maar we gaan juist steeds vaker op verre vliegvakanties.

Tekst 2

Reizen is het nieuwe roken? Niet meer reizen is misschien wel schadelijker

(1) "CO₂ compenseren kan niet!" stelde Kassa¹⁾ recent. Het was een onderstreping van de boodschap die het VPRO-programma Tegenlicht vorig jaar al verkondigde: "Reizen is het nieuwe roken." De Correspondent²⁾ noemde in een artikel de schade die reizen toebrengt "een ongemakkelijke waarheid" en daar hebben ze een punt. Want de feiten liegen er niet om: in 2016 stootte de luchtvaartsector 13 megaton CO₂ uit en er is nog geen noemenswaardig alternatief. We kunnen eigenlijk niet anders dan concluderen dat we met al onze reizen de wereld om zeep helpen. Maar is dat wel zo?

(2) Allereerst: nee. CO₂ is terecht een hot topic en het is goed dat de bewustwording ervan groeit. Maar waar de schoen wringt, is het feit dat we niet kijken naar de bredere discussie over de gehele impact van reizen – zowel positief als negatief. De realiteit is dat de reisbranche de komende jaren schade zal blijven aanrichten. De gemiddelde uitstoot van een verre reis bedraagt ongeveer een kwart van wat een mens per jaar zou mogen uitsluiten. Dat is niet gering.

(3) Er wordt al veel gedaan om de complete CO₂-uitstoot van reizen in hetzelfde jaar nog te compenseren. Dat gebeurt door een deel van de

omzet direct te investeren in duurzame energieprojecten wereldwijd, zoals energieuinige kooktoestellen en bosbescherming. Deze activiteiten zorgen er niet alleen voor dat de CO₂-uitstoot gecompenseerd wordt, maar zorgen ook voor nieuwe werkgelegenheid en veiligere leefomgevingen.

(4) Natuurlijk zou het beter zijn voor het klimaat om helemaal niet te vliegen, maar dat zie ik niet als realistische – of zelfs verstandige – optie, want vliegen heeft ook positieve sociale gevolgen die net zo belangrijk zijn. Alleen al economisch: de reisbranche is goed voor 6,4 procent van de Nederlandse en 15 procent van de wereldwijde werkgelegenheid.

(5) De sociale impact van reizen zou in de discussie net zo zwaar moeten wegen als CO₂. Als we oorlogen, onbegrip en een kloof tussen culturen willen voorkomen, dan is er een inherente noodzaak voor reizen. Reizen en contact met andere culturen zorgen voor meer onderling begrip. Dat gaat vooral op als we op een betrokken manier reizen; dus liever geen all-inclusive-resorts³⁾ of grote hotelketens, maar kleinschalige slaapplekken en activiteiten, gerund door locals⁴⁾, waarbij het geld rechtstreeks naar hen vloeit.

noot 1 Kassa: een kritisch platform en televisieprogramma voor consumenten

noot 2 De Correspondent: een online journalistiek medium dat kritisch is over onder meer de westerse consumptiemaatschappij

noot 3 all-inclusiveresort: een luxueus vakantieverblijf waarin drankjes en eten bij de prijs inbegrepen zijn

noot 4 local: lid van de lokale bevolking

(6) We moeten onze bestaande reisconcepten verduurzamen, of dat nu is door lokale projecten te ondersteunen, te kiezen voor *ecolodges*⁵⁾ en schoon vervoer of door zelf slaapplekken te creëren die duurzaam zijn en werkgelegenheid creëren. Daarbij ben ik een voorstander van de vliegtaks zolang die niet de staatskas spekt, maar die belastingopbrengst ten behoeve komt van duurzame innovatie, zoals schone vliegtuigen en biobrandstof. Die mogelijkheden zijn dichterbij dan we denken. We leven in een tijdperk van exponentiële technologische groei, waar vandaag al zóveel meer mogelijk blijkt dan gisteren.

Als voorbeeld: denkt u dat we twintig jaar geleden hadden kunnen bevragen dat er vandaag de dag wereldwijd 1,3 miljoen elektrische auto's rond zouden rijden? Zou hetzelfde niet voor elektrisch vliegen kunnen gelden?

(7) Er zijn tal van mogelijkheden om reizen positief te laten zijn, als je ogen er maar voor opent. Thuis op de bank blijven zitten omdat reizen slecht zou zijn, lijkt mij de armoedige weg. De wereld heeft onze betrokkenheid nodig. Laten we aan het werk gaan om die op een meer verantwoorde manier vorm te geven.

naar: Marius Appelman
uit: de Volkskrant, 11 januari 2019

Marius Appelman schreef bovenstaande tekst voor de opiniepagina van de Volkskrant. Appelman is oprichter van een reisorganisatie die vakanties biedt waarmee je een land en de mensen echt leert kennen, aldus de eigen website. Om dat te bereiken werkt deze reisorganisatie volgens de website met lokale gidsen en regelt ze onderdak in kleinschalige behuizing.

noot 5 **ecolodge:** een vakantieverblijf voor ecotoeristen, gebouwd met respect voor het milieu

"We kunnen eigenlijk niet anders dan concluderen dat we met al onze reizen de wereld om zeep helpen." (regels 14-17)

In alinea 1 wordt dit standpunt met de volgende drie argumenten onderbouwd:

- 1 CO₂ compenseren kan niet.
- 2 Het reizen met vliegtuigen veroorzaakt grote schade.
- 3 Er is geen noemenswaardig alternatief.

- 3p 9 Noem per argument uit alinea 1 een tegenargument uit alinea 2 tot en met 7. Geef geen voorbeelden. Neem de nummers van de argumenten over en vul het gevraagde aan.

Geef antwoord in een of meer volledige zinnen.

In alinea 4 is sprake van een redenering.

- 2p 10 Maak deze redenering zichtbaar. Neem de nummers uit onderstaande tabel over en zet het gevraagde erachter.
Geef antwoord in een of meer volledige zinnen.

standpunt:	1
argument:	2

"Die mogelijkheden ... kunnen gelden?" (regels 85-97)

Dit tekstgedeelte is te lezen als een impliciete redenering die bestaat uit een standpunt, een hoofdargument en een subargument.

- 2p 11** Maak deze impliciete redenering duidelijk. Neem de nummers uit onderstaande tabel over en vul het gevraagde aan.
Geef antwoord in een of meer volledige zinnen.

standpunt:	De mogelijkheden voor duurzame innovatie van reizen zijn dichterbij dan we denken.
hoofdargument:	1
subargument:	2

"Als voorbeeld: denkt u dat we twintig jaar geleden hadden kunnen bevroeden dat er vandaag de dag wereldwijd 1,3 miljoen elektrische auto's rond zouden rijden?" (regels 91-95)

- 1p 12** Formuleer een kanttekening die een kritische lezer zou kunnen maken bij het gebruik van dit voorbeeld als argument bij de strekking van tekst 2.
Maak daarbij gebruik van gegevens uit de onderstaande tabel.

Aantal nieuw verkochte elektrische personenauto's (% van totaal nieuwe autoverkoop)				
	2017	2016	2015	2014
EU	1,43	1,06	1,08	0,56
Zweden	5,19	3,56	2,51	1,54
Nederland	2,66	6,01	9,90	3,82
België	2,62	1,67	0,77	0,42
Verenigd Koninkrijk	1,86	1,38	1,09	0,59
Duitsland	1,59	0,75	0,73	0,43

naar: ACEA (de Europese Associatie van Autofabrikanten)

"De wereld heeft onze betrokkenheid nodig." (regels 103-104)

- 1p 13** Hoe kunnen wij volgens tekst 2 deze betrokkenheid tonen?

Uit alinea 2 tot en met 4 komt naar voren dat voor- en tegenstanders van verre reizen het in elk geval over twee punten met elkaar eens zijn.

- 2p 14** Formuleer deze twee punten van overeenstemming zoals die te herleiden zijn uit alinea 2 tot en met 4, door onderstaande tekst aan te vullen. Neem de nummers over en vul het gevraagde aan.

Zowel voor- als tegenstanders van verre reizen vinden dat:

- 1 ...
2 ...

In tekst 2 komen positieve aspecten van reizen aan de orde.

- 1p 15** Welke twee van onderstaande positieve aspecten zijn in overeenstemming met de strekking van tekst 2? Neem de nummers van de twee juiste antwoorden over.
- 1 De reisbranche draagt substantieel bij aan een schone wereld.
 - 2 Het vliegverkeer is goed voor de wereldwijde werkgelegenheid.
 - 3 Met de opbrengsten van de vliegtaks wordt duurzame innovatie gestimuleerd.
 - 4 Op een geëngageerde manier reizen heeft positieve sociale gevolgen.
 - 5 Reizen draagt bij aan een oplossing voor mondiale problemen.

Onder de tekst wordt aangegeven wat de achtergrond is van de auteur van tekst 2.

- 1p 16 Leg uit waarom de achtergrond van de auteur een negatief effect kan hebben op hoe de betrouwbaarheid van de informatie in de tekst wordt gezien.
Geef antwoord in een of meer volledige zinnen en gebruik voor je antwoord niet meer dan 25 woorden.

tekstfragment 1

De hoofdpersoon beschrijft enkele types toeristen. Een daarvan is 'de verbeterlander', het type toerist dat kritiek heeft op bijna alles wat hij in het vakantieland ziet of meemaakt:

Je vraagt je af waarom ze de moeite nemen om op vakantie te gaan. In ieder geval niet om met een open blik van welgemeende nieuwsgierigheid te leren van de confrontatie tussen het vreemde en het eigene, en geïnspireerd te raken door de fascinerende diversiteit van culturen. Ze doen het omdat het er nu eenmaal bij hoort. Ze doen het voor hun echtgenotes. Ze doen het voor het weer, het enige kenmerk van het land dat ze niet zouden willen reorganiseren. En ze doen het vooral om de uiterst geruststellende conclusie te trekken dat zij het wederom bij het rechte eind hebben, waar ze bij voorbaat al van waren uitgegaan, en dat in Nederland alles beter is geregeld.

*naar: Ilja Leonard Pfeijffer
uit de roman: Grand Hotel Europa*

- 1p 17 Citeer uit alinea 5 tot en met 7 van tekst 2 de zin die in tegenspraak is met tekstfragment 1.

Overkoepelende vragen bij tekst 1 en tekst 2

"Natuurlijk zou het beter zijn voor het klimaat om helemaal niet te vliegen, maar dat zie ik niet als realistische – of zelfs verstandige – optie, want vliegen heeft ook positieve sociale gevolgen die net zo belangrijk zijn." (tekst 2, regels 46-52)

- 1p 18 Welk aan tekst 1 ontleend argument doet afbreuk aan bovenstaande redenering?
Geef antwoord in een of meer volledige zinnen.

- 1p 19 Met welk aan tekst 1 ontleend argument kan bovenstaande redenering worden ondersteund?
Geef antwoord in een of meer volledige zinnen.

In tekst 1 en tekst 2 worden uiteenlopende uitspraken gedaan over ecotoerisme.

- 2p 20 Geef per tekst aan welke mening over ecotoerisme eruit blijkt.
Geef antwoord in een of meer volledige zinnen en gebruik voor je antwoord niet meer dan 30 woorden.

Tekst 3

Internationale ervaring bevordert creativiteit op het werk

(1) Wie in deze zomerweken mailt naar een collega of klant heeft grote kans een out-of-officebericht terug te krijgen. Veel mensen zijn op v
5 kantie, vaak in het buitenland. Ook voor opleiding of werk gaan steeds meer mensen op reis. Werkgevers zien een buitenlandverblijf meestal als een waardevolle ervaring op het
10 cv, sommige recruiters¹⁾ selecteren er zelfs op. Andere werkgevers bieden het aan als ontwikkelmogelijkheid voor medewerkers. Dat kan in de vorm van een buitenlandstage,
15 uitwisseling of detachering, een tussenjaar, sabbatical of wereldreis. We gaan ervan uit dat zo iets altijd nuttige ervaringen oplevert, ook voor het werk. Maar is dat ook echt
20 zo? Wat zijn nu eigenlijk de voordelen van het reizen naar andere landen, en zijn er ook nadelen aan verbonden?

(2) Dit zijn vragen waar de onderzoeksgroep van psycholoog Adam Galinsky, hoogleraar aan de Columbia Business School in de Verenigde Staten, zich al vele jaren mee bezighoudt. Inmiddels heeft
30 deze groep ongeveer 25 studies gedaan naar de effecten van reizen en internationale contacten op het functioneren van mensen op het werk.
35 (3) In totaal hebben ze gegevens van duizenden mensen in tientallen landen bestudeerd, onder wie studenten *MBA*²⁾ die een internationale stage doen, professionals die tijdelijk in het buitenland gestationeerd

zijn, en mensen die een relatie hebben met iemand uit een andere cultuur. Ze hebben experimenten gedaan, werknemers een tijdelijk gevolgd, bestaande gegevens geanalyseerd, en verschillende doelgroepen en culturen vergeleken. Dat stelde hen ook in staat de toegevoegde waarde van het reizen als specifieke activiteit in kaart te brengen. Dus los van andere persoonlijke kenmerken die hierbij van belang kunnen zijn, zoals doorzettingsvermogen, zucht naar avontuur of demografische achtergrond.

(4) De resultaten van al die studies zijn vrij eenduidig. Het hebben van meer internationale ervaring maakt mensen creatiever in hun werk. Ze komen met meer verschillende oplossingen voor een lastig vraagstuk, zijn beter in staat *outside the box*³⁾ te denken om ingewikkelde problemen op te lossen, en kunnen meer verschillende en bruikbare suggesties verzinnen, zoals een naam voor een nieuw product. Dat heeft allerlei positieve effecten: het vergroot de loopbaankansen van de personen in kwestie, en het draagt bij aan het succes van het bedrijf. Een vergelijking van 21 seizoenscollecties van grote modehuizen over meerdere jaren liet bijvoorbeeld zien dat de meest creatieve kledingontwerpen ontstonden na een buitenlandverblijf van de topontwerper.

(5) Op zich zijn die resultaten misschien niet anders dan verwacht: dat is nu precies de reden dat inter-

noot 1 *recruiter*: iemand die personeel werft en selecteert met de bedoeling een openstaande vacature te vervullen

noot 2 *MBA* (afkorting van *Master of Business Administration*): een beroepsgerichte bedrijfskundige en bedrijfseconomische studie

noot 3 *outside the box*: buiten de gebruikelijke kaders

nationale ervaring zo hoog gewaardeerd wordt. Maar de toegevoegde waarde van de vermelde studies is dat ze ook zicht geven op het onderliggende mechanisme, en belangrijke valkuilen in kaart brengen. De psychologische meerwaarde van een buitenlandverblijf, die verklaart waarom mensen creatiever worden, blijkt te zitten in het vergroten van de zogenaamde cognitieve flexibiliteit. Dit wil zeggen dat mensen leren zich te verplaatsen in een andere denkwijze en een ander perspectief. Bijvoorbeeld doordat ze ervaren dat hetzelfde gedrag in een ander land een andere betekenis kan hebben. Zo bleken het probleemoplossend vermogen en het loopbaansucces van *MBA*-studenten alleen te zijn toegenomen als zij zich ook echt hadden verdiept in de culturele verschillen waarmee ze te maken kregen tijdens hun internationale stage.

(6) Wat zorgt er dan precies voor dat deze cognitieve flexibiliteit wordt aangewakkerd? Ook dat kon in deze studies systematisch worden vastgesteld, door een onderscheid te maken tussen de 'breedte' en de 'diepte' van de internationale ervaring. Diepte gaat over de tijd die men in het buitenland heeft doorgebracht, of de duur van internationale contacten. Voor het vergroten van de cognitieve flexibiliteit bleek de diepte van de internationale ervaring doorslaggevend. Hoe langer het verblijf in het buitenland, of hoe langer de relatie met iemand uit een andere cultuur standhield, hoe beter men in staat was om

creatief te denken en moeilijke problemen op te lossen.

(7) Breedte verwijst naar het aantal verschillende landen dat men heeft bezocht, of het aantal verschillende internationale contacten. Dat droeg niet echt bij aan de cognitieve flexibiliteit. Het hebben van meer verschillende ervaringen, door het grotere aantal landen dat men had bezocht of doordat men meer verschillende contacten had opgedaan, had wel negatieve effecten. Het zorgde er bijvoorbeeld voor dat mensen het belang van allerlei regels gingen relativieren. Een serie van acht studies liet zien dat personen die van meer verschillende internationale contexten hadden geproefd, meer morele flexibiliteit vertoonden. Ze waren vaker oneerlijk en hielden zich niet aan de afgesproken regels.

(8) Deze inzichten helpen om gerichter op zoek te gaan naar wat een buitenlandervaring waardevol maakt. Het maakt dus uit wat je doet. Het reizen naar veel verschillende landen om in aanraking te komen met allerlei andere culturen is voor het werk niet zo zinvol. Wie wil leren om creatiever met moeilijke problemen om te gaan, kan beter langere tijd in een ander land verblijven en zich verdiepen in een andere manier van denken. Overigens, biculturele Nederlanders zijn al langdurig getraind in de denkwijze van twee verschillende culturen. Hun 'diepe' ervaring kan voor bedrijven een toegevoegde waarde hebben, ook zonder extra buitenlandverblijf.

naar: Naomi Ellemers

uit: *Het Financiële Dagblad*, 15 augustus 2019

Naomi Ellemers is sociaal psycholoog en universiteitshoogleraar aan de Universiteit Utrecht.

Tekst 3 kan in vier achtereenvolgende delen worden onderverdeeld:

- deel 1: alinea 1
- deel 2: alinea 2 tot en met 4
- deel 3: alinea 5 tot en met 7
- deel 4: alinea 8

1p **21** Welke uitspraak is het meest in overeenstemming met de strekking van deel 3?

Het beschreven onderzoek van Galinsky

- A blijkt praktisch toepasbare uitkomsten te hebben.
- B heeft grote maatschappelijk-economische relevantie.
- C leidt tot een beter begrip van een bekend mechanisme.
- D levert voorspelbare en weinig verrassende resultaten op.

1p **22** Wat voegt alinea 5 toe aan alinea 4?

- A een aanbeveling bij de onderzoeksresultaten in alinea 4
- B een nuancering bij de onderzoeksresultaten in alinea 4
- C een verklaring van de onderzoeksresultaten in alinea 4
- D een waardering van de onderzoeksresultaten in alinea 4

In alinea 6 en 7 staan twee zinnen of zinsgedeelten die lijken te benadrukken dat de conclusies van de beschreven studies serieus genomen kunnen worden.

2p **23** Citeer deze zinnen of zinsgedeelten.

In alinea 6 tot en met 8 wordt gesproken over 'cognitieve flexibiliteit' en 'morele flexibiliteit' van internationale ervaring.

3p **24** Welke van de onderstaande begrippen betreffen de 'cognitieve flexibiliteit' en welke de 'morele flexibiliteit' van internationale ervaring?

Neem de nummers over en zet achter elk nummer *cognitief* of *moreel*.

- 1 egocentrisme
- 2 empathisch vermogen
- 3 intensieve ervaringen
- 4 inventiviteit
- 5 meerwaarde
- 6 onbetrouwbaarheid
- 7 wisselende relaties

Uit alinea 8 zijn twee aanbevelingen af te leiden: een voor werknemers en een voor werkgevers.

2p **25** Hoe zouden deze aanbevelingen luiden?

Neem onderstaande zinsgedeelten over en vul ze aan.

Werknemers zouden ...

Werkgevers zouden ...

"Op zich zijn die resultaten misschien niet anders dan verwacht: dat is nu precies de reden dat internationale ervaring zo hoog gewaardeerd wordt." (regels 78-82)

Al zijn de resultaten van het onderzoek misschien niet onverwacht, het onderzoek is wel van grote waarde.

1p **26** Leg op basis van tekst 3 uit waarom het onderzoek van waarde is.

Geef antwoord in een of meer volledige zinnen en gebruik voor je antwoord niet meer dan 20 woorden.

In alinea 1 worden voorbeelden genoemd van manieren waarop werkgevers hun medewerkers een buitenlandverblijf aanbieden, waaronder een wereldreis door verschillende landen.

- 2p **27** Leg uit waarom werkgevers hun werknemers eigenlijk beter *niet* op een dergelijke wereldreis zouden kunnen laten gaan, op grond van de studies die in tekst 3 beschreven zijn.

Geef antwoord in een of meer volledige zinnen en gebruik voor je antwoord niet meer dan 25 woorden.

De titel van tekst 3 kan zo worden aangevuld dat die de hoofgedachte van de tekst weergeeft.

- 2p **28** Welke aanvulling zou dat moeten zijn?

Internationale ervaring bevordert creativiteit op het werk,

- A maar heeft ook negatieve gevolgen
- B mits het om diepe ervaring gaat
- C omdat cognitieve flexibiliteit aan te leren is
- D waardoor problemen sneller opgelost kunnen worden

- 1p **29** Wat is het belangrijkste doel van tekst 3?

Het belangrijkste doel van tekst 3 is de lezer

- A ervan te doordringen dat internationale ervaring goed is voor creativiteit op het werk en maatschappelijke relevantie heeft.
- B ervan te overtuigen dat werkgevers hun werknemers vaker naar het buitenland zouden moeten sturen.
- C te informeren over onderzoek naar de relatie tussen internationale ervaring en creativiteit op het werk.
- D te laten nadenken over het effect van internationale ervaring en creativiteit op het werk.

Tekst 4

De selfie-rage getuigt van een grote honger om gezien te worden

(1) Ik had hem al gezien, de jongen met de mooiste kuif: een zwierige dot zwart haar, aan de wortels gebleekt tot een soort geel. Die zondag hing hij met zijn vrienden rond in de tuin van een mausoleum in New Delhi. Minutenlang was hij bezig om de kuif in model te krijgen. Toen stapte hij op me af. Selfie, madam? Tuurlijk. Wie ben ik om te weigeren? Ik loop hier verder toch maar in de weg. Dus zag ik mijn schaapachtige blik weerspiegeld in het scherm van zijn mobieltje. Klik. Thank you. Bye bye.¹⁾

(2) Ik reis momenteel een paar weken door India, en ben dagelijks een exotisch stylingornament in de selfies van Indiërs. Het is een rare gewaarwording. Eigenlijk vooral omdat er nauwelijks contact is. De fotografen vragen niet naar mijn naam en kijken me nauwelijks aan. Klik, weg zijn ze. Zo'n selfie heeft geen verhaal. Er is geen inbedding in iets breeders. Over dit plaatje valt straks niets te vertellen, er valt alleen maar naar te kijken. Dat zal dus wel de bedoeling zijn.

(3) Wij mensen zijn meesters in het maken van voorstellingen van hoe het was of zou kunnen zijn. Wat we heel moeilijk kunnen, is daadwerkelijk aanwezig zijn op een plek. Die geest van ons fladdert constant

weg. Hup, daar vertrekken we alweer met de volgende halve gedachte. Ik denk dat dit gebrek aan aanwezigheid eigenlijk pijn doet. Voor mij zijn die selfies een soort schreeuw: ik ben hier! Toch? Ja, kijk, want ik zie mezelf. En als ik de selfie post, zien mijn vrienden me ook en besta ik extra. Die drang om eindeloos te documenteren waar je bent, getuigt voor mij van een onbeholpen maar groot verlangen naar aanwezigheid.

(4) Het lijkt veel Indiërs behoorlijk goed te gaan. Toch kun je hier nog steeds niet heen om de mensen die op straat leven, hurkend onder een zeiltje. Ze eten in het openbaar, poepen in het openbaar, hebben seks in het openbaar. Weerloos voor elke blik. Ook met hen heb ik geen contact. Waar de selfie-makers vooral hun eigen blik opvangen in het scherm van hun mobiel, weren deze mensen mijn blikken af. Dat is de enige privacy die ze hebben.

(5) In discussies over privacy hoor je vaak zeggen dat 'men' tegenwoordig van alles van je ziet. Ik denk dat deze angst misplaatst is. Zeker, ons gedrag wordt opgeslurpt en omgezet in data waar statistische bewerkingen op worden los-

noot 1 Thank you. Bye bye: Dank u wel. Tot ziens.

70 gelaten. Met als gevolg dat je 'gepersonaliseerde' advertenties krijgt. Of dat het nieuwe verzekeringsaanbod op jouw risicoprofiel is toegesneden. Of dat de gemeente beleid loslaat op jouw categorie mens. Met kijken heeft dit alles echter maar weinig van doen. Er is niemand aan te pas gekomen die zijn oog op jou heeft laten vallen, en die jou persoonlijk liet of misschien disliket. Het zijn louter machines die jouw data verwerken en een 'persoonlijk' aanbod verzenden.

(6) "God is dood, maar de mensen weten het nog niet", zei Nietzsche²⁾ ooit. Voor mij gaat die uitspraak over de afwezigheid van de blik van boven, en over ons onvermogen om tot ons door te laten dringen wat het betekent dat er niet langer vanzelfsprekend iemand naar je kijkt. Er is geen god die jouw zieltje doorsondert en de boekhouding van jouw leven bijhoudt. Ook het grote boek van Sinterklaas is dichtgeklapt. Wie ervan huivert dat zijn privacy wordt bedreigd omdat hij bekeken wordt

100 door de regering of door grote bedrijven, leunt op die oude fantasie over de blik van bovenaf – die fantasie die Nietzsche achterhaald acht. Persoonlijke aandacht van machtigen krijg je helaas alleen maar als zij jou een gevaar achten.

105 (7) In de wereld na Nietzsche is de vanzelfsprekendheid en alomtegenwoordigheid van een op jou gerichte blik verdwenen. Hoeveel surveillancecamera's er ook hangen in de openbare ruimte, hoeveel data over klikgedrag de Googles van de wereld ook bijeenschrapen, de moderne angst is dat je er in spiritueel opzicht aan toe bent zoals de daklozen in India: niemand kijkt werkelijk naar je. Je bent onopgemerkt gebleven. In zo'n situatie is privacy niet aan de orde.

110 (8) Voor mij getuigt de selfie-rage van een grote honger om gezien te worden. Als mens snak je ernaar een blik op jezelf te voelen. Desnoods die van jezelf.

115

naar: Marjan Slob

uit: de Volkskrant, 16 december 2018

Marjan Slob is essayist en filosoof.

noot 2 Friedrich Nietzsche (1844-1900) was een invloedrijke Duitse filosoof.

De ik-figuur in tekst 4 ervaart hetzelfde bij haar ontmoetingen met selfie-makers als bij haar ontmoetingen met daklozen in India.

1p 30 Wat ervaart de ik-figuur bij beide ontmoetingen?

"Er is geen inbedding in iets breeders." (regels 25-26)

1p 31 Hoe zou 'iets breeders' in deze tekst kunnen worden opgevat?

"Ik denk dat dit gebrek aan aanwezigheid eigenlijk pijn doet." (regels 38-39)

1p 32 Wat wordt in dit citaat bedoeld met 'dit gebrek aan aanwezigheid'?

- A het altijd maken van geestesvoorstellingen
- B het constante verlangen naar vroeger
- C het ergens niet meer willen zijn
- D het steeds weer aan iets anders denken

"Die drang om eindeloos te documenteren waar je bent, getuigt voor mij van een onbeholpen maar groot verlangen naar aanwezigheid." (regels 44-48)

- 1p 33** Leg uit waarom het verlangen naar aanwezigheid 'onbeholpen' wordt genoemd, gelet op de strekking van de tekst.
Geef antwoord in een of meer volledige zinnen en gebruik voor je antwoord niet meer dan 30 woorden.

In alinea 5 tot en met 7 wordt het begrip 'privacy' aan de orde gesteld.

- 5p 34** Neem de nummers uit onderstaande tabel over en geef bij elk nummer aan of de uitspraak *wel* of *niet* overeenkomt met de strekking van dit tekstdeel.

uitspraak	komt wel overeen	komt niet overeen
1 Je zorgen maken over je privacy is voor de meesten van ons niet nodig.		
2 Privacy bestaat niet meer in de wereld na Nietzsche.		
3 Mensen die zich zorgen maken over hun privacy, hebben waarschijnlijk iets te verbergen.		
4 Je kunt pas over verlies van privacy spreken als je echt bekeken wordt.		
5 Als het om onze privacy gaat, hoeven we alleen bang te zijn voor machines.		

"Persoonlijke aandacht van machtigen krijg je helaas alleen maar als zij jou een gevaar achten." (regels 102-104)

- 2p 35** Verklaar het gebruik van de woorden 'helaas' en 'alleen maar' in bovenstaand citaat.
Geef antwoord in een of meer volledige zinnen en gebruik voor je antwoord niet meer dan 40 woorden.

Een kritische lezer zou kunnen stellen dat in tekst 4 impliciete kritiek op de samenleving aanwezig is.

- 2p 36** Hoe zou deze kritiek op de samenleving luiden?
Geef antwoord in een of meer volledige zinnen.

Je kunt dit examen nakijken met de uitwerkingen hierna of online op mijnexamenbundel.nl. Je ziet dan je totaalscore en je score per onderwerp. Deze worden bewaard.

Uitwerkingen bij examen 2023-I

Let op: een van de oorspronkelijke vragen uit dit examen is vervallen. In de Examenbundel is deze vraag niet opgenomen. Als je wilt bepalen welk cijfer je (ongeveer) zou hebben gekregen, tel dan 2 punten op bij je eindscore – dat is het aantal punten dat alle examenkandidaten voor de vervallen vraag kregen, welk antwoord ze ook hadden gegeven.

TEKST 1 DE MALEDIVEN VERDWIJNNEN, MAAR ONZE CONSUMPTIEDRIFT NIET

1p 1 A

Het voedsel is wel vorhanden op de Malediven, maar het moet ernaartoe worden gebracht per vliegtuig. Net als sommige chef-koks. Wat de toeristen eten is dus erg luxe.

2p 2 De kern van een goed antwoord:

1: (Ook al) kennen de Malediven een robuust ecosysteem / is tot dusverre een concrete ramp uitgebleven / zijn de Malediven niet geheel (onder de zeespiegel) verdwenen [1p]

(, toch zijn er een goede negentig eilanden verdwenen. Hieruit kan worden afgeleid dat de klimaatsceptici ongelijk hebben: het verdwijnen van deze eilanden laat zien)

2: (dat) klimaatverandering een gevaar is / de voorspellingen uit de jaren tachtig uitkomen / het verdwijnen van de (gehele) Malediven onvermijdelijk is. [1p]

Zie regels 112-121: 'In de jaren tachtig werd al voorspeld dat de Malediven op den duur zouden verdwijnen (...). Dit is nog niet gebeurd (...) – een concrete ramp blijft als het ware uit. Dit heeft niet in de laatste plaats te maken met het robuuste ecosysteem van de atollen (...).'

En zie regels 108-112: 'Klimaatverandering is een voor de hand liggend gevaar voor de Malediven (...).' En regels 133-138: 'De Malediven zullen niet ten onder gaan op een spectaculaire, apocalyptische manier zoals we die kennen uit Hollywood-rampenfilms. Het gebeurt geleidelijk, sterker nog, het is al begonnen.'

2p 3 De kern van een goed antwoord:

1 De Malediven zijn economisch afhankelijk van (het kapitalistisch) toerisme. [1p]

2 Dat zorgt (uiteindelijk) voor de ondergang van de Malediven. [1p]
of

1 De Malediven zijn economisch afhankelijk van [1p]

2 juist datgene wat het land op den duur de das om zal doen. [1p]
of

1 Niet naar de Malediven gaan leidt tot een economische ramp. [1p]

2 Wel naar de Malediven gaan leidt tot een ecologische ramp. [1p]
of

1 De kortetermijnbelangen (van de Malediven) zijn strijdig met [1p]

2 de langetermijnbelangen. [1p]

Je antwoord moet bestaan uit een of meer volledige zinnen. Het mag niet meer dan 40 woorden tellen.

Zie regels 155-158: 'De Malediven zijn economisch afhankelijk van juist datgene wat het land op den duur de das om zal doen.' Of regels 158-167: 'Stoppen met naar de Malediven op vakantie gaan heeft (...) niet alleen beperkt effect (...) maar is in dit geval ook nog eens ongewenst. Minder toerisme bedreigt immers het voortbestaan van veel eilandbewoners op de korte termijn.'

1p 4 De kern van een goed antwoord:

De *Lonely Planet* wil juist het paradijselijke van de Malediven / een bestemming laten zien. / wil juist toeristen ertoe aanzetten de Malediven / een bestemming te bezoeken.

Je antwoord moet bestaan uit een of meer volledige zinnen.

Wat de *Lonely Planet* voor ogen heeft, blijkt wel uit de citaten in de regels 12-22: 'Deze eilandengroep in de Indische Oceaan staat hoog op het lijstje van globetrotters en luxereizigers die op zoek zijn naar "ongeëvenaarde luxe, verbazingwekkend witte zandstranden en een geweldige onderwaterwereld" – "de gezonken tuin van de natuur" is "een voor de hand liggende keuze voor een vakantie die je een leven lang bijblijft."

1p 5 De kern van een goed antwoord:

Er is/lijkt vanuit het kapitalisme geen alternatief / geen andere realiteit mogelijk. / Het kapitalisme beperkt onze verbeelding. / Dat (verdwijnen van de Malediven) is reëller dan het einde van het kapitalisme.

Dat komt door de logica van de vrije markt. / Dat komt door capitalist realism.: Op.

Je antwoord moet bestaan uit een of meer volledige zinnen. Het mag niet meer dan 30 woorden tellen.

Zie regels 180-188: '(...) doordat het kapitalisme in zijn huidige vorm als enig levensvatbaar economisch model wordt gezien, is er geen andere realiteit. Daarmee is het ook de grens van onze verbeelding (...): we kunnen ons momenteel alleen het einde van de Malediven voorstellen.'

Of zoals in het begin van de tekst staat: '*It's easier to imagine the end of the world than the end of capitalism.*' (regels 1-3)

2p 6 De kern van een goed antwoord:

1 het kapitalistische model [1p]

2 een ander (economisch) model / een situatie waarin het kapitalisme (in zijn huidige vorm) niet meer bestaat [1p]

Zie regels 180-188: '(...) doordat het kapitalisme in zijn huidige vorm als enig levensvatbaar economisch model wordt gezien, is er geen andere realiteit. Daarmee is het ook de grens van onze verbeelding (...). Aan deze kant van de grens ligt dus het kapitalistische model. Aan de andere kant van de grens ligt iets wat we ons niet kunnen verbeelden: een ander en in ieder geval niet-kapitalistisch model.'

1p 7 D

Let op de uitleg van de term *capitalist realism*: 'doordat het kapitalisme in zijn huidige vorm als enig levensvatbaar economisch model wordt gezien, is er geen andere realiteit' (regels 180-184). Met andere woorden: als 'het kapitalisme in zijn huidige vorm' niet meer wordt gezien 'als enig levensvatbaar economisch model' zijn er dus wel alternatieven. Het lijkt alleen maar of er geen alternatieven zijn.

2p 8 B

Zie regels 151-154: 'Het zou immers geen zier helpen als we niet meer hiernaartoe op vakantie zouden gaan. En dat is juist de kern van het probleem.' Maar vooral regels 186-190: '(...) we kunnen ons momenteel alleen het einde van de Malediven voorstellen. En volgens de logica van de vrije markt hebben ze het zelf gewild.'

TEKST 2 REIZEN IS HET NIEUWE ROKEN? NIET MEER REIZEN IS MISSCHIEN WEL SCHADELIJKER

3p 9 De kern van een goed antwoord:

1 (argument) 1: Er wordt al veel gedaan aan (compensatie van) de CO₂-uitstoot (van reizen) / De CO₂-uitstoot (van reizen) kan gecompenseerd worden (alinea 3). [1p]

- 2 (argument) 2: Vliegen heeft ook positieve sociale/economische gevolgen (die net zo belangrijk zijn) / De sociale impact van reizen zou in de discussie net zo zwaar moeten wegen (als CO₂) (alinea 4 en 5). [1p]**
- 3 (argument) 3: Duurzame/Technologische innovatie is dichterbij dan we denken / (Er is wél een alternatief, want) we kunnen onze bestaande reisconcepten verduurzamen / op een betrokken/verantwoorde manier gaan reizen (alinea 6 en 7). [1p]**

Je antwoord moet bestaan uit een of meer volledige zinnen.

Tegenover argument 1 (CO₂ compenseren kan niet) staat het tegenargument in regels 33-35: 'Er wordt al veel gedaan om de complete CO₂-uitstoot van reizen in hetzelfde jaar nog te compenseren.' In de vraag staat dat je geen voorbeelden moet geven. Je moet het dus niet hebben over de investering in 'energiezuinige kooktoestellen en bosbescherming' (regels 39-40).

Tegenover argument 2 (het reizen met vliegtuigen veroorzaakt grote schade) staat het tegenargument in regels 46-56: '(...) vliegen heeft ook positieve sociale gevolgen die net zo belangrijk zijn. Alleen al economisch (...).' Anders gezegd: 'De sociale impact van reizen zou in de discussie net zo zwaar moeten wegen als CO₂.' (regels 57-59) De voorbeelden die je tegenkomt in alinea 4 en alinea 5, zoals in de regels 65-72, moet je niet noemen in je antwoord.

Tegenover argument 3 (er is geen noemenswaardig alternatief) staat het tegenargument in regels 73-74: 'We moeten onze bestaande reisconcepten verduurzamen'. En regels 80-87: 'Daarbij ben ik een voorstander van de vliegtaks zolang die niet de staatskas spekt, maar die belastingopbrengst ten behoeve komt van duurzame innovatie, zoals schonere vliegtuigen en biobrandstof. Die mogelijkheden zijn dichterbij dan we denken.' Daarbij zijn 'vliegtaks', 'schonere vliegtuigen' en 'biobrandstof' voorbeelden, en die moet je niet in je antwoord overnemen.

2p 10 De kern van een goed antwoord:

Standpunt:	1 Helemaal niet meer vliegen is niet verstandig. [1p]
Argument:	2 Vliegen heeft belangrijke positieve (sociale/economische) gevolgen. [1p]

Je antwoord moet bestaan uit een of meer volledige zinnen.

Voor het standpunt zie regels 46-52: 'Natuurlijk zou het beter zijn voor het klimaat om helemaal niet te vliegen, maar dat zie ik niet als realistische – of zelfs verstandige – optie (...)'.

Voor het argument zie regels 50-56: '(...) want vliegen heeft ook positieve sociale gevolgen die net zo belangrijk zijn. Alleen al economisch (...).'

2p 11 De kern van een goed antwoord:

standpunt:	De mogelijkheden voor duurzame innovatie van reizen zijn dichterbij dan we denken.
hoofdargument:	1 Door de (exponentiële) technologische groei is veel mogelijk. / De technologische groei zal ons mogelijkheden bieden die we ons nu nog niet kunnen voorstellen. [1p]
subargument:	2 Vroeger hadden we ook nooit vermoed dat er nu zoveel elektrische auto's zouden rondrijden. / In de toekomst kunnen we mogelijk elektrisch vliegen. [1p]

Je antwoord moet bestaan uit een of meer volledige zinnen.

Het standpunt vind je in regels 85-87.

Het hoofdargument volgt in de tekst op het standpunt: 'We leven in een tijdperk van exponentiële technologische groei, waar vandaag al zoveel meer mogelijk blijkt dan gisteren.' (regels 87-90)

Het subargument is het voorbeeld van die technologische groei en de suggestie dat die groei ook mogelijk is in het vliegen: 'Als voorbeeld: denkt u dat we twintig jaar geleden hadden kunnen bevroeden dat er vandaag de dag wereldwijd 1,3 miljoen elektrische auto's rond zouden rijden? Zou hetzelfde niet voor elektrisch vliegen kunnen gelden?' (regels 91-97)

1p 12 De kern van een goed antwoord:

Het aandeel elektrische auto's is (procentueel gezien nog steeds) erg klein.
Het zal kloppen dat er nu wereldwijd 1,3 miljoen elektrische auto's rijden. Je mag aannemen dat een flink deel daarvan in Europa rijdt. Maar uit de tabel blijkt dat het maar om 1,43% gaat van de totale autoverkoop. Dat is aanzienlijk minder dan je verwacht na het citaat van de regels 91-95.

1p 13 De kern van een goed antwoord:

door (als reiziger) contact te zoeken met andere culturen / door te kiezen voor reizen/activiteiten die de lokale bevolking ten goede komen / door bestaande reisconcepten te verduurzamen

Zie regels 63-72: 'Reizen en contact met andere culturen zorgen voor meer onderling begrip. Dat gaat vooral op als we op een betrokken manier reizen; dus liever geen all-inclusiveresorts of grote hotelketens, maar kleinschalige slaapplekken en activiteiten, gerund door locals, waarbij het geld rechtstreeks naar hen vloeit.' Of regels 73-80: 'We moeten onze bestaande reisconcepten verduurzamen (...).'

2p 14 De kern van een goed antwoord:

Zowel voor- als tegenstanders van verre reizen vinden dat:

1: CO₂/reizen schadelijk is / CO₂ terecht een hot topic is / het goed is dat de bewustwording van (de) CO₂(-impact) groeit [1p]

2: het beter zou zijn voor het klimaat om helemaal niet meer te vliegen [1p]

Je mag de twee antwoorden ook in omgekeerde volgorde noemen.

Het eerste punt van overeenstemming: 'CO₂ is terecht een hot topic en het is goed dat de bewustwording ervan groeit.' (regels 19-21)

Het tweede punt van overeenstemming: 'Natuurlijk zou het beter zijn voor het klimaat om helemaal niet te vliegen (...).' (regels 46-52)

1p 15 2, 4

Twee positieve aspecten goed: 1p. Minder dan twee goed: 0p.

Positief aspect 2: '(...) de reisbranche is goed voor 6,4 procent van de Nederlandse en 15 procent van de wereldwijde werkgelegenheid.' (regels 52-56)

Positief aspect 4: 'Reizen en contact met andere culturen zorgen voor meer onderling begrip. Dat gaat vooral op als we op een betrokken manier reizen (...).' (regels 63-72)

1p 16 De kern van een goed antwoord:

De auteur kan worden gezien als belanghebbend/partijdig / als onvoldoende objectief/geloofwaardig, omdat deze oprichter van een reisbureau is.

Je antwoord moet zowel een correcte typering van de betrouwbaarheid van de auteur bevatten als het correcte argument hierbij.

Je antwoord moet bestaan uit een of meer volledige zinnen. Het mag niet meer dan 25 woorden tellen.

Volgens de aantekening onder de tekst is de schrijver 'oprichter van een reisorganisatie die vakanties biedt waarmee je een land en de mensen echt leert kennen, aldus de eigen website'. Dat betekent dat hij belanghebbend is. Als hij uitlegt wat de positieve effecten van reizen zijn, kan deze achtergrond zijn geloofwaardigheid aantasten.

- 1p 17 'Reizen en contact met andere culturen zorgen voor meer onderling begrip.' (regels 63-65)

De schrijver van tekstfragment 1 gaat ervan uit dat bepaalde toeristen helemaal niets leren 'van de confrontatie tussen het vreemde en het eigene'. Volgens tekst 2 zorgen reizen en contact met andere culturen in het algemeen voor meer begrip.

OVERKOEPELENDE VRAGEN BIJ TEKST 1 EN TEKST 2

- 1p 18 De kern van een goed antwoord:

De positieve sociale gevolgen van vliegen/reizen wegen niet op tegen de nadelen ervan. / (Landen als) de Malediven verdwijnen door (de gevolgen van) het vliegen. / De lokale bevolking van de Malediven profiteert nauwelijks van het vliegtoerisme. / De welvaart door het vliegtoerisme komt niet bij de eilandbewoners terecht.

Je antwoord moet bestaan uit een of meer volledige zinnen.

Volgens het citaat uit tekst 2 heeft vliegen positieve sociale gevolgen. Volgens tekst 1 zijn de nadelen groter: 'Ontspoord kapitalisme zal de hagelwitte stranden tot zinken brengen.' (tekst 1, regels 9-11) En: 'Het overgrote deel van de gegenererde welvaart komt echter niet bij de eilandbewoners terecht, (...).' (tekst 1, regels 55-59)

- 1p 19 De kern van een goed antwoord:

Vliegen/reizen zorgt ervoor dat de bewoners van de Malediven (op de korte termijn) kunnen voortbestaan / inkomsten hebben.

of

Capitalist realism zorgt ervoor dat niet vliegen/reizen als niet realistisch wordt beschouwd.

Je antwoord moet bestaan uit een of meer volledige zinnen.

Tekst 1 levert ook argumenten die de geciteerde redenering ondersteunen: 'Stoppen met naar de Malediven op vakantie gaan heeft (...) niet alleen beperkt effect (...) maar is in dit geval ook nog eens ongewenst. Minder toerisme bedreigt immers het voortbestaan van veel eilandbewoners op de korte termijn.' (tekst 1, regels 158-167) En: 'doordat het kapitalisme in zijn huidige vorm als enig levensvatbaar economisch model wordt gezien, is er geen andere realiteit' (tekst 1, regels 180-184).

- 2p 20 De kern van een goed antwoord:

1 Volgens tekst 1 heeft ecotoerisme nauwelijks effect / is ecotoerisme een druppel op de gloeiende plaat. [1p]

2 Volgens tekst 2 is ecotoerisme een oplossing / de toekomst. [1p]

Je antwoord moet bestaan uit een of meer volledige zinnen. Het mag niet meer dan 30 woorden tellen.

Ecotoerisme in tekst 1: 'Initiatieven voor ecotoerisme op de Malediven bestaan, maar zijn een druppel op de gloeiende plaat.' (tekst 1, regels 104-107)

Ecotoerisme in tekst 2: 'We moeten onze bestaande reisconcepten verduurzamen, of dat nu is door lokale projecten te ondersteunen, te kiezen voor *ecolodges* en schoon vervoer of door zelf slaapplekken te creëren die duurzaam zijn en werkgelegenheid creëren.' (tekst 2, regels 73-80)

TEKST 3 INTERNATIONALE ERVARING BEVORDERT CREATIVITEIT OP HET WERK

- 1p 21 C

Zie regels 82-86: 'Maar de toegevoegde waarde van de vermelde studies is dat ze ook zicht geven op het onderliggende mechanisme (...). In het vervolg van dit

tekstgedeelte bespreekt de schrijfster wat de studies hebben ontdekt over het onderliggende mechanisme.

1p 22 C

Samengevat komen de onderzoeksresultaten in alinea 4 hierop neer: 'Het hebben van meer internationale ervaring maakt mensen creatiever in hun werk.' (regels 57-59) Alinea 5 geeft een verklaring voor de onderzoeksresultaten. Zie regels 87-92: 'De psychologische meerwaarde van een buitenlandverblijf, die verklaart waarom mensen creatiever worden, blijkt te zitten in het vergroten van de zogenaamde cognitieve flexibiliteit.' De cognitieve flexibiliteit ontstaat doordat '(...) mensen leren zich te verplaatsen in een andere denkwijze en een ander perspectief. Bijvoorbeeld doordat ze ervaren dat hetzelfde gedrag in een ander land een andere betekenis kan hebben' (regels 93-98).

2p 23 1 '(Ook dat kon in deze studies) systematisch worden vastgesteld(, door een ... internationale ervaring.)' (regels 108-113) [1p]**2 'Een serie van acht studies (liet zien ... flexibiliteit vertoonden.)' (regels 139-143) [1p]**

Je mag hier zinnen en zinsgedeelten citeren: dat is allebei even goed.

In de eerste zin gaat het om de systematische vaststelling. In de tweede zin zit het vertrouwenwekkende in het gegeven dat een deel van het onderzoek bestond uit een serie van maar liefst acht studies.

3p 24 1 moreel**2 cognitief****3 cognitief****4 cognitief****5 cognitief****6 moreel****7 moreel**

Zeven elementen goed: 3p. Zes goed: 2p. Vijf goed: 1p. Minder dan vijf goed: 0p.

In alinea 5 vertelt de schrijfster waar het om gaat bij cognitieve flexibiliteit: 'Dit wil zeggen dat mensen leren zich te verplaatsen in een andere denkwijze en een ander perspectief.' (regels 92-95) In alinea 7 lees je wat wordt bedoeld met morele flexibiliteit: 'Een serie van acht studies liet zien dat personen die van meer verschillende internationale contexten hadden geproefd, meer morele flexibiliteit vertoonden. Ze waren vaker oneerlijk en hielden zich niet aan de afgesproken regels.' (regels 139-146)

1: Wie egocentrisch is, verplaatst zich niet in een andere denkwijze en een ander perspectief. Egocentrisme is dus geen voorbeeld van cognitieve flexibiliteit.

2: Empathisch vermogen is het vermogen je te verplaatsen in anderen: cognitieve flexibiliteit.

3 en 4: 'Voor het vergroten van de cognitieve flexibiliteit bleek de diepte van de internationale ervaring doorslaggevend. Hoe langer het verblijf in het buitenland, of hoe langer de relatie met iemand uit een andere cultuur standhield, hoe beter men in staat was om creatief te denken en moeilijke problemen op te lossen.' (regels 116-125)

5: 'De psychologische meerwaarde van een buitenlandverblijf, die verklaart waarom mensen creatiever worden, blijkt te zitten in het vergroten van de zogenaamde cognitieve flexibiliteit.' (regels 87-92)

6: 'Een serie van acht studies liet zien dat personen die van meer verschillende internationale contexten hadden geproefd, meer morele flexibiliteit vertoonden. Ze waren vaker oneerlijk en hielden zich niet aan de afgesproken regels.' (regels 139-146)

7: 'Breedte verwijst naar het aantal verschillende landen dat men heeft bezocht, of het aantal verschillende internationale contacten. Dat droeg niet echt bij aan de cognitieve flexibiliteit.' (regels 126-131)

2p 25 De kern van een goed antwoord:

- 1 **Werknemers zouden zich moeten verdiepen in een andere manier van denken / zouden langere tijd moeten verblijven in een andere cultuur / in een ander land.** [1p]
- 2 **Werkgevers zouden mensen moeten aannemen met ervaring in een andere cultuur / zouden werknemers moeten stimuleren om voor langere tijd naar een ander land te gaan / zouden de waarde moeten inzien van biculturele werknemers.** [1p]

Voor werknemers geldt: 'Wie wil leren om creatiever met moeilijke problemen om te gaan, kan beter langere tijd in een ander land verblijven en zich verdiepen in een andere manier van denken.' (regels 155-160)

Voor werkgevers geldt: 'Overigens, biculturele Nederlanders zijn al langdurig getraind in de denkwijze van twee verschillende culturen. Hun "diepe" ervaring kan voor bedrijven een toegevoegde waarde hebben, ook zonder extra buitenlandverblijf.' (regels 160-166)

1p 26 De kern van een goed antwoord:

Het onderzoek legt het onderliggende mechanisme bloot (tussen internationale ervaring en de creativiteit op het werk).

of

Het onderzoek stelt vast welke internationale ervaring waardevol is (voor creativiteit) op het werk.

Je antwoord moet bestaan uit een of meer volledige zinnen. Het mag niet meer dan 20 woorden tellen.

Zie regels 82-86: 'Maar de toegevoegde waarde van de vermelde studies is dat ze ook zicht geven op het onderliggende mechanisme, en belangrijke valkuilen in kaart brengen.'

Of regels 147-150: 'Deze inzichten helpen om gerichter op zoek te gaan naar wat een buitenlandervaring waardevol maakt.'

2p 27 De kern van een goed antwoord:

- 1 **Volgens de tekst gaat het erom je (langere tijd) te verdiepen in een ander land / andere cultuur.** [1p]
- 2 **Dit leidt (namelijk) tot cognitieve flexibiliteit / tot creativiteit/ empathie.** [1p]

of

1 Volgens de tekst kun je beter niet (in korte tijd) kennismaken met meerdere landen/culturen. [1p]

2 Dit leidt (namelijk) tot morele flexibiliteit / tot oneerlijk/onbetrouwbaar gedrag. [1p]

Je antwoord moet bestaan uit een of meer volledige zinnen. Het mag niet meer dan 25 woorden tellen.

Zie regels 151-160: 'Het reizen naar veel verschillende landen om in aanraking te komen met allerlei andere culturen is voor het werk niet zo zinvol. Wie wil leren om creatiever met moeilijke problemen om te gaan, kan beter langere tijd in een ander land verblijven en zich verdiepen in een andere manier van denken.'

En regels 116-119: 'Voor het vergroten van de cognitieve flexibiliteit bleek de diepte van de internationale ervaring doorslaggevend.'

Of regels 139-146: 'Een serie van acht studies liet zien dat personen die van meer verschillende internationale contexten hadden geproefd, meer morele flexibiliteit vertoonden. Ze waren vaker oneerlijk en hielden zich niet aan de afgesproken regels.'

2p 28 B

Let voor de hoofgedachte altijd extra op de laatste alinea. In dit geval maken de regels 150-160 veel duidelijk: 'Het maakt dus uit wat je doet. Het reizen naar veel verschillende landen om in aanraking te komen met allerlei andere culturen is voor het werk niet zo zinvol. Wie wil leren om creatiever met moeilijke problemen om te gaan, kan beter langere tijd in een ander land verblijven en zich verdiepen in een andere manier van denken.'

1p 29 C

Vanaf alinea 2 tot en met de slotalinea gaat de tekst over het onderzoek van Galinsky, dat antwoord geeft op de vraag die in alinea 1 wordt gesteld: 'Wat zijn nu eigenlijk de voordelen van het reizen naar andere landen, en zijn er ook nadelen aan verbonden?' (regels 20-23)

TEKST 4 DE SELFIE-RAGE GETUIGT VAN EEN GROTE HONGER OM GEZIEN TE WORDEN

1p 30 De kern van een goed antwoord:

een gebrek aan (echt) contact

niet (echt) gezien worden: Op.

Over de selfie-makers: 'Het is een rare gewaarwording. Eigenlijk vooral omdat er nauwelijks contact is.' (regels 19-21)

En over de daklozen: 'Ook met hen heb ik geen contact. Waar de selfie-makers vooral hun eigen blik opvangen in het scherm van hun mobiel, waren deze mensen mijn blikken af.' (regels 56-61)

De ervaring is in allebei de gevallen: geen contact, hoewel de schrijfster wel wordt gezien, bijvoorbeeld door de selfie-maker in alinea 1.

1p 31 De kern van een goed antwoord:

(als deel uitmaken van) een gemeenschap / de mensheid / een gezamenlijke herinnering / een (groter) 'verhaal' / (als) een vorm van menselijk contact

Je kunt het op verschillende manieren onder woorden brengen. Het antwoord moet het tegengestelde inhouden van wat je in regels 20-28 leest: 'Eigenlijk vooral omdat er nauwelijks contact is. (...) Zo'n selfie heeft geen verhaal. (...) Over dit plaatje valt straks niets te vertellen, er valt alleen maar naar te kijken.' Het gaat om de wederzijdse betrokkenheid bij andere mensen, die hier ontbreekt.

1p 32 D

De geciteerde zin verwijst naar de twee zinnen daarvoor. Zie regels 34-38: 'Die geest van ons fladdert constant weg. Hup, daar vertrekken we alweer met de volgende halve gedachte.'

1p 33 De kern van een goed antwoord:

Je krijgt er (uiteindelijk) geen aandacht mee. / Je neemt er de oorzaak van het 'niet aanwezig zijn' niet mee weg. / Deze poging tot 'aanwezigheid' moet wel mislukken.

Je antwoord moet bestaan uit een of meer volledige zinnen. Het mag niet meer dan 30 woorden tellen.

Het verlangen naar aanwezigheid noemt de schrijfster onbeholpen, omdat de selfie-makers er zo onhandig mee omspringen: hun pogingen zijn tot mislukken gedoemd. Zie regels 38-39: 'Ik denk dat dit gebrek aan aanwezigheid eigenlijk pijn doet.'

5p	34 uitspraak	komt wel overeen	komt niet overeen
1	Je zorgen maken over je privacy is voor de meesten van ons niet nodig.	wel [1p]	
2	Privacy bestaat niet meer in de wereld na Nietzsche.		niet [1p]
3	Mensen die zich zorgen maken over hun privacy, hebben waarschijnlijk iets te verbergen.		niet [1p]
4	Je kunt pas over verlies van privacy spreken als je echt bekeken wordt.	wel [1p]	
5	Als het om onze privacy gaat, hoeven we alleen bang te zijn voor machines.		niet [1p]

Voor het begrip 'privacy' zoals het in deze tekst wordt bedoeld, zijn regels 95-102 van belang: 'Wie ervan huivert dat zijn privacy wordt bedreigd omdat hij bekeken wordt door de regering of door grote bedrijven, leunt op die oude fantasie over de blik van bovenaf – die fantasie die Nietzsche achterhaald acht.'

Uitspraak 1: Je zorgen maken over je privacy is niet nodig, want dat komt voort uit de achterhaalde fantasie waar Nietzsche het over had.

Uitspraak 2: In de tekst staat niet dat er helemaal geen privacy meer is. Zelfs de daklozen in India hebben privacy, al is het maar een heel klein beetje: 'Waar de selfie-makers vooral hun eigen blik opvangen in het scherm van hun mobiel, weren deze mensen mijn blikken af. Dat is de enige privacy die ze hebben.' (regels 57-62) In het tekstgedeelte van de alinea's 5 tot en met 7 lees je nergens of er in de wereld na Nietzsche wel of geen sprake is van privacy.

Uitspraak 3: Mensen maken zich volgens de tekst wel zorgen over hun privacy (zie bijvoorbeeld regels 65-66), maar nergens in de tekst staat waarom ze dat doen.

Uitspraak 4: Als je niet wordt bekeken, is er ook geen sprake van privacy: 'niemand kijkt werkelijk naar je. Je bent onopgemerkt gebleven. In zo'n situatie is privacy niet aan de orde' (regels 115-118). Dat kun je natuurlijk ook omkeren.

Uitspraak 5: In de tekst komt het verband tussen machines en privacy aan de orde: 'Het zijn louter machines die jouw data verwerken en een "persoonlijk" aanbod verzenden.' (regels 81-83) Maar in de tekst staat niet dat je daar bang voor moet zijn.

2p 35 De kern van een goed antwoord is:

- 1 **(Het gebruik van deze woorden geeft aan:) mensen willen graag de aandacht (van machtigen).** [1p]
 - 2 **Mensen krijgen deze aandacht (echter) doorgaans niet / krijgen deze aandacht (echter) alleen als ze een gevaar vormen.** [1p]
- of
- 1 **(Het gebruik van de woorden 'alleen maar' geeft aan:) mensen krijgen doorgaans geen aandacht (van machtigen) (behalve als ze een gevaar vormen).** [1p]
 - 2 **(Het gebruik van het woord 'helaas' geeft aan:) mensen vinden dat jammer.** [1p]

Je antwoord moet bestaan uit een of meer volledige zinnen. Het mag niet meer dan 40 woorden tellen.

Mensen willen graag aandacht, zoals onder meer blijkt uit regels 119-122: 'Voor mij getuigt de selfie-rage van een grote honger om gezien te worden. Als mens snak je ernaar een blik op jezelf te voelen.' Dat verlangen stamt volgens de tekst uit de tijd dat mensen zich een 'blik van boven' voorstelden (zie regels 84-91). Daarom vinden mensen het als het ware jammer dat ze die aandacht (van machtigen) alleen krijgen wanneer ze een gevaar vormen.

2p 36 De kern van een goed antwoord:

We hebben te weinig contact met elkaar. / We zouden elkaar meer aandacht moeten geven. / Mensen maken geen echt contact met elkaar.

Zoals uit de titel en de slotalinea blijkt, snakken we er volgens de schrijfster naar gezien te worden: 'Voor mij getuigt de selfie-rage van een grote honger om gezien te worden.' (regels 119-121) Dat impliceert dat de schrijfster vindt dat we te weinig of geen echt contact met elkaar hebben.

Tekst 1

Leven in een filterbubbel. Wil je dat?

(1) De geschiedenis van het internet bestaat uit enkele duidelijk van elkaar te onderscheiden periodes. Als we de militaire en universitaire beginlagen 5 van het internet even overslaan, was de eerste fase eind jaren negentig, toen het internet voor iedereen toegankelijk werd. Voortaan kon eenieder vanaf zijn computerscherm 10 een oneindige hoeveelheid websites bezoeken. *The age of access*, het tijdperk van toegang, begon.

(2) Halverwege het volgende decennium verschenen er nieuwe functies 15 die de ontwikkeling van sociale netwerken mogelijk maakten en gebruikers in staat stelden om eigen content te creëren. Dat was het begin van web 2.0.

(3) Vervolgens waren we, tussen 2010 en nu, getuige van de bloeitijd 20 van de data- en platformeconomie, die kunstmatige intelligentie gebruikt om gedrag te interpreteren en automatisch producten en diensten aan te bevelen die waarschijnlijk bij een individu passen. Dit zou je het tijdperk van algoritmische hyperpersonalisering van het aanbod 25 kunnen noemen.

(4) Onlangs kondigde Mark Zuckerberg¹⁾ zijn Meta-project aan, met als doel het internet een vierde 30 fase in te sturen, of beter gezegd: een vierde dimensie. Het idee is een informatie-universum te bouwen dat de gebruiker onderdompelt (met

behulp van virtualrealityhelmen) in een werkelijkheid die louter uit pixels 40 bestaat, een virtueel universum: het *metaverse*. Daarmee wordt het principe van een ‘sociaal netwerk’ via tal van diensten uitgebreid naar alle gebieden van ons leven: we kunnen 45 rondlopen in winkelcentra, virtueel huizen bekijken die te koop staan, naar culturele en sportieve evenementen gaan, en we kunnen elkaar virtueel, in de vorm van avatars, 50 ontmoeten.

(5) De wil om deze ambitie te realiseren komt niet uit de lucht vallen. Want het gaat er niet alleen om de aandacht van Facebook af te leiden, 55 nu het ene na het andere schandaal het imago van het medium beschadigt;²⁾ het doel is vooral om via een strategie van constante innovaties de consument te blijven 60 verbluffen en de concurrentie een stap voor te blijven. Het project maakt gebruik van de gevolgen van 65 de coronacrisis, nu vanwege de lockdowns opeens tal van activiteiten online gebeuren – dingen waarvan we soms niet eens wisten dat je ze online kón doen.

(6) Zo bezien heeft de pandemie geleid tot een breuk in de geschiedenis. We hebben nieuwe gewoonten ontwikkeld die onze relatie tot ons werk, tot het onderwijs, de zorg, commercie en cultuur diepgravend hebben veranderd. En waarvan we

noot 1 Mark Zuckerberg is oprichter en eigenaar van het online sociaal netwerk Facebook.

noot 2 In 2021 kwam Facebook enkele malen negatief in het nieuws, omdat er onzorgvuldig met de privacy van gebruikers zou zijn omgegaan.

75 tot nu toe alleen nog maar de eerste gevlogen zien. Zoals de dalende bezoekersaantallen in de bioscopen, theaters en musea, waarvan we moeten vrezen dat die niet meer
 80 zullen stijgen. Dat is een goede voedingsbodem voor de ontwikkeling van technologie die speciaal is ontworpen om ons naar andere, digitale omgevingen te lokken. De
 85 uitdaging voor Facebook en andere techreuzen is om zich zo snel mogelijk naar de voorposten van dit geheel nieuwe tijdperk van de digitale economie te begeven, een
 90 tijdperk waarin die alle aspecten van ons leven zal gaan beheersen. Maar welke gigantische repercussies zal dit nieuwe tijdperk hebben voor de maatschappij, het milieu en het
 95 menselijk bestaan?

(7) Allereerst zal e-commerce (online winkelen) definitief de boventoon gaan voeren. Dat zal leiden tot overconsumptie, met desastreuze
 100 gevolgen voor het milieu. Het zal onzichtbare hordes van onderbetaalde werknemers in distributiecentra opleveren, die slaaf zijn van helse werkritmes, gedicteerd door
 105 algoritmen.

(8) De metaverses zullen energie vreten. Ze vereisen permanente connectivity, computersystemen die continu met elkaar verbonden zijn, en
 110 steeds meer servers om al die data op te slaan. Bandbreedtes zullen steeds vaker verstopt zijn. Maar daar zeggen de techreuzen niets over, behalve in vage communiqués die
 115 reppen van CO₂-vrije internet-infrastructuren.

(9) Tot slot, en daarmee komen we bij het belangrijkste antropologische feit: onze levens zullen onlosmake-
 120 lijk, als via een navelstreng, verbon-

den zijn met een technoliberalisme³⁾ dat ons overal en altijd de weg wil wijzen. Voortaan zal onze zintuiglijke ervaring bestaan uit optische en
 125 zintuiglijke simulaties (aanrakingen, geluid, zelfs geuren), waarbij onze relatie tot de werkelijkheid voor elk individu door algoritmes op maat gemaakt wordt en zich zal aan-
 130 passen aan onze behoeften en wensen. Een werkelijkheid dus waar we ons niet meer aan kunnen 'stoten'. Bovendien zullen deze technieken gedetailleerde kennis opleveren over ons gedrag, via alles wat we doen, waar we naar kijken, onze biometrische gegevens (hartslag, transpiratie) en onze sociale interactie.
 140 **(10)** Hoe zal zo'n subjectieve werkelijkheid, die voortdurend gestuurd wordt door systemen, eruitzien? We zullen niet meer geconfronteerd worden met welke beperking dan ook
 145 (behalve wellicht die van onze financiële middelen), we zullen telkens moeten reageren op nieuwe gebeurtenissen (zoals in videogames) en geen tijd meer hebben om na te
 150 denken en een goed oordeel te vellen.
(11) Zo krijg je menselijke relaties die van elk toeval gespeend zijn, omdat ze gebaseerd zijn op veronderstelde
 155 conformiteit. Filterbubbles zullen niet langer beperkt zijn tot opinies, maar worden uitgebreid naar alle gebieden van het leven. Daarbij ontstaat een vorm van samenleven die het resul-
 160 taat is van louter berekeningen en die dus van elke levenskracht ontdaan is.
(12) In de afgelopen twee decennia heeft de tech-industrie de samen-
 165 leving grondig weten te veranderen, uitsluitend om de eigen belangen te

noot 3 Technoliberalisme is een filosofie die vooral benadrukt dat technologische hulpmiddelen voor iedereen vrij beschikbaar moeten zijn, met minimale overheidscontrole.

dienen. Daarbij heeft ze ons een fantasiebeeld voorgespiegeld van een wereld zonder gebreken. Al die 170 tijd hebben wij ons daarbij veel te passief opgesteld en daarvoor hebben we in veel sectoren een hoge prijs betaald.

(13) De ontwikkeling van het meta-
175 verse staat nog in de kinderschoenen, maar er staan enorme investeringen op stapel en de tech-industrie is er al volop mee bezig. Blijven we, met dat vooruitzicht,
180 opnieuw apathisch? We beleven een sleutelmoment nu het einde van de coronacrisis nadert. Een crisis waarin we hebben gezien dat onze relaties met anderen massaal via pixels
185 verliepen, waarbij iedereen achter zijn computerscherm zijn eigen ding deed, waardoor ons 'collectieve

'isolement' steeds groter werd.
(14) Daarom moeten we aan de slag 190 met de invoering van levenswijzen van een totaal andere orde. Geconfronteerd met de huidige problemen vraagt dit moment om het laten ontluiken van gemeenschappen 195 waar de ontwikkeling van rechtvaardige en gevoelige relaties tussen mensen prioriteit heeft en wordt gestimuleerd, met respect voor het milieu.

(15) Als we nu niet onverwijd gaan 200 bouwen aan heilzame tegenmodellen geven we de vrije hand aan de datagiganten die ons die metawereld in willen zuigen, dat lichaamloze en 205 ijzige hiernamaals; een parallel universum van waaruit, als we niet oppassen, geen weg terug meer mogelijk is.

naar: Éric Sadin (vertaling: Friederike de Raat)
uit: NRC Handelsblad, 27 november 2021

Éric Sadin is een Franse schrijver en filosoof. Deze tekst is een bewerking van een artikel uit de Franse krant *Libération*.

Tekst 1 kun je door middel van onderstaande kopjes in vier achtereenvolgende delen onderverdelen:

- deel 1: Ontwikkeling
- deel 2: Motieven
- deel 3: Gevolgen
- deel 4: Aanbevelingen

- 1p **1** Bij welke alinea begint deel 2, 'Motieven'?
1p **2** Bij welke alinea begint deel 3, 'Gevolgen'?

In alinea 1 tot en met 3 wordt de geschiedenis van het internet onderverdeeld in drie periodes:

- periode 1: "eind jaren negentig" (alinea 1)
- periode 2: "Halverwege het volgende decennium" (alinea 2)
- periode 3: "tussen 2010 en nu" (alinea 3)

- 3p **3** Vat per periode samen wat de nieuwe ontwikkelingen voor internetgebruikers inhielden. Neem de nummers van de periodes over en zet je antwoord daarachter. Geef antwoord in één of meer volledige zinnen en gebruik voor je antwoord in totaal niet meer dan 50 woorden.

"We hebben nieuwe gewoonten ontwikkeld die onze relatie tot ons werk, tot het onderwijs, de zorg, commercie en cultuur diepgravend hebben veranderd." (regels 70-74)

- 1p **4** Wat is de belangrijkste overeenkomst tussen deze nieuwe gewoonten, gelet op alinea 5 en 6?

In tekst 1 is een duidelijk verschil in stijl waarneembaar tussen alinea 1 tot en met 5 enerzijds en alinea 7 tot en met 15 anderzijds.

- 2p 5 Typeer de stijl van elk van deze twee tekstdelen. Gebruik voor elk tekstdeel een van de volgende typeringen: alarmerend, beeldend, juichend, neerbuigend, neutraal, spottend, welwillend.

Een kritische lezer kan vinden dat in alinea 7 en 8 niet op een juiste manier wordt geredeneerd.

- 1p 6 Welk commentaar zal deze kritische lezer hoogstwaarschijnlijk geven?

In alinea 7 en 8

- A worden milieuproblemen als gevolg van het metaverse ten onrechte buiten beschouwing gelaten.
- B worden potentiële nadelen van het metaverse eenzijdig en ongenuanceerd aangekaart.
- C wordt de komst van het metaverse simpelst verklaard vanuit misleiding en corruptie bij techreuzen.
- D wordt de negatieve impact van het metaverse nauwelijks beargumenteerd.

In tekst 1 worden de bedoelingen en handelingen van techreuzen bij het opzetten van het metaverse verdacht gemaakt.

- 2p 7 Vat voor zowel alinea 7 als alinea 8 samen waaraan techreuzen zich schuldig zouden maken.

Geef antwoord in een of meer volledige zinnen en gebruik voor je totale antwoord niet meer dan 40 woorden.

- 1p 8 Citeer de woordgroep uit alinea 10 tot en met 13 die de bedoelingen van techreuzen bij het opzetten van het metaverse het scherpst typeert.

In alinea 10 wordt de "subjectieve werkelijkheid" beschreven waarin we met het metaverse zullen belanden.

- 2p 9 Noem uit alinea 10 de drie negatieve aspecten van deze subjectieve werkelijkheid.

"een vorm van samenleven die het resultaat is van louter berekeningen en die dus van elke levenskracht ontdaan is" (regels 158-162)

- 1p 10 Wat typeert een samenleving die wél levenskracht heeft, gelet op alinea 11?

In zo'n samenleving zijn mensen er vooral toe in staat

- A de kansen te benutten die zich in hun bestaan voordoen.
- B de wereld met energie en vertrouwen tegemoet te treden.
- C met iedere toevallige ander een relatie aan te gaan.
- D te leven zonder volledige afhankelijkheid van filterbubbels.

- 1p 11 Met welke twee argumentatieschema's worden de redeneringen in tekst 1 vooral onderbouwd?

met argumentatieschema's op basis van

- A autoriteit en kenmerk
- B autoriteit en vergelijking
- C oorzaak-gevolg en vergelijking
- D oorzaak-gevolg en voor- en nadelen
- E voorbeelden en kenmerk
- F voorbeelden en voor- en nadelen

De titel van tekst 1 is 'Leven in een filterbubbel. Wil je dat?'

- 2p 12 Leg uit wat met 'Leven in een filterbubbel' wordt bedoeld en geef aan welk gevaar hieraan verbonden is, gelet op de strekking van tekst 1.

Geef antwoord in een of meer volledige zinnen en gebruik voor je antwoord niet meer dan 40 woorden.

Tekst 2

Alles doen en voelen

(1) Het blijft een magisch gegeven. Zittend achter mijn bureau, met slechts een kleine beweging van mijn wijsvinger, haal ik de hele wereld binnen. Daarbuiten gebeurt het. Bosbranden in Griekenland, illegale wapensmokkel in Amerika, demonstraties bij een prikbus. Grenzen verdwijnen, ik ben overal bij zonder dat ik me hoeft te verplaatsen. Ik zie vluchtelingen uit zee lopen, lees iets over de gemankeerde democratie, over krijgsherren van de Taliban, zie op Facebook de vakantiefoto's van iemand die ik niet ken, 'en hier drinken we een cocktail op het strand!' Het zijn parallelle werelden die hier, bij mij, samenkommen, het gebeurt allemaal nu, terwijl ik verstild en versteend in het blauwe licht van mijn tablet, telefoon of laptop naar een scherm staar.

(2) *You no longer have to be anywhere in order to do everything,*¹⁾ zei Marshall McLuhan²⁾ in de jaren zestig. Hij had het over de effecten van elektronische media, van radio en tv, maar wordt op basis daarvan ook wel beschouwd als degene die de komst van het wereldwijde web voorspelde.

(3) En nu wil Mark Zuckerberg een zogenoemd *metaverse* bouwen. Een 'belichaamd internet' noemt hij het zelf: je kijkt er niet naar, maar wordt erdoor omringd. De informatie komt

los van het scherm; met behulp van virtual reality en hologrammen wordt over de fysische werkelijkheid een virtuele laag gelegd. Wie weleens *Star Trek* heeft gekeken, en dat hoop ik van harte, kent zo'n metaverse als het holodeck: met één druk op de knop veranderen grijze loodsen hier in paleizen, tropische stranden of verre planeten.

(4) Het is een logisch vervolg van wat er al is, maakte een rapport van het Pew Research Center en Elon University in 2013 al duidelijk. Voor dat rapport, *Killer Apps in the Gigabit Age*,³⁾ werden 1464 wetenschappers en experts gevraagd wat ze verwachtten van de toekomst van het internet, als de verbindingen eenmaal zo snel zijn geworden dat ze nooit meer haperen. Iedereen was het erover eens dat de aanwezigheid van virtuele omgevingen explosief zal toenemen.

(5) 2025 was destijds het ijkjaar. Tegen die tijd, stelde het rapport, zullen gamen, winkelen en porno kijken een 3D-ervaring zijn geworden. Net als werken, leren en fitnessen. We hoeven niet meer naar kantoor, kinderen niet meer naar een leslokaal, gezondheidsadepten niet meer naar een zweterige sportschool; nog even en we halen elke omgeving onze huiskamer binnen.

(6) Inclusief elkaar, vulde de BBC-

noot 1 Vertaling: 'Je hoeft niet langer meer ergens te zijn om alles te kunnen doen.'

noot 2 Herbert Marshall McLuhan (1911-1980) was een Canadese filosoof en wetenschapper die zich bezighield met mediastudies en mediatheorie.

noot 3 Vertaling: 'Killerapps in het tijdperk van de gigabit.' Een killerapp is een computerprogramma dat zo aantrekkelijk is dat men er speciaal computerhardware en/of besturingssystemen voor koopt. De eenheid gigabit wordt gebruikt om de internetsnelheid in uit te drukken.

wetenschapspresentator James Burke aan in datzelfde jaar. In de
 75 toekomst, voorspelde hij, zul je nauwelijks nog de deur uit gaan. Je woning zal de wereld worden. Je zult er naar het museum gaan, naar het theater: niet van echt te onder-
 80 scheiden 3D-hologrammen van de beste acteurs en actrices uit de geschiedenis zullen er *Hamlet*⁴⁾ spelen terwijl jijzelf onderuitgezakt op de bank hangt. Je bekijkt het nieuws
 85 niet meer van afstand, maar staat er middenin. Op de Gazastrook, in het publiek tijdens een speech van de grote Chinese leider, je ziet het live en direct. Je skypet niet meer met je
 90 vrienden, ze verschijnen als hologrammen naast je. En jij naast hen. Hetzelfde geldt voor feestjes en diners: de gasten zitten virtueel bij elkaar aan tafel. Als in een
 95 conferencecall, maar dan met een levensecht beeld erbij. Het huis lijkt overvol, ook al is iedereen in werkelijkheid alleen. We zullen een projectie in elkaars leven zijn geworden.
 100 **(7)** McLuhan beschouwde alles wat de mensheid ooit gemaakt en ontwikkeld heeft als een technologisch hulpmiddel. En die hulpmiddelen, stelde hij, zijn altijd een verlengstuk
 105 van het menselijk lichaam. Technologie verbetert en versterkt wat we zelf al bezitten. Het maakt ons sterker, sneller en slimmer. Een mes bijvoorbeeld is een verbetering
 110 van onze nagels. Een mand van onze handen. De stoommachine van onze spierkracht. En elektronische media, was McLuhans belangrijkste punt,

zijn een verbetering van ons brein.
 115 Dat is hoe hij in feite internet al voorspelde, omdat dit een medium is dat net als televisie de reikwijdte van onze ogen en oren versterkt. Het enige wat ontbreekt, is tast.
 120 **(8)** Dit is hoe het tegenwoordig is: de online tweets, artikelen, petities, grappen, foto's en filmpjes vormen een maalstroom waar we (bijna) allemaal op aangesloten zijn. Miljoenen breinen vormen samen een superbrein. Een superbrein waarin wij de neuronen zijn die voortdurend informatie op elkaar afvuren, aan elkaar doorgeven, die alle impulsen
 125 verwerken. Onze zintuigen zijn buiten onszelf komen te liggen, we worden geraakt en bewogen door gebeurtenissen die zich op duizenden kilometers afstand afspelen. Door een
 130 foto van een verdronken vluchteling of een filmpje van een geit die speelt met een kip.
 135 **(9)** Maar als technologie inderdaad een verlengstuk van ons lichaam is,
 140 dan is met een toekomstig metaverse de cirkel rond. Wat begon met een uitbreiding van het lichaam eindigt bij de opluiting erin. Als de grens tussen echt en onecht vervaagt,
 145 tussen droom en realiteit, als we ons overal en nergens kunnen bevinden zolang er maar een goede internetverbinding is, zal het enige wat nog werkelijk tastbaar is, en
 150 misschien ook het enige wat daarom nog te vertrouwen is, ons eigen lichaam zijn. Mijn huid, mijn handen, mijn hartslag.

naar: Marian Donner

uit: de Groene Amsterdammer, 11 augustus 2021

Marian Donner is een Nederlandse auteur en columnist.

noot 4 *Hamlet* (± 1600) is een beroemd toneelstuk van de Engelse toneelschrijver William Shakespeare.

- In tekst 2 wordt zowel het huidige internet als het metaverse besproken.
- 2p **13** Leg uit wat het wezenlijke verschil is tussen het huidige internet en het metaverse, gelet op alinea 1 tot en met 3.
Geef antwoord in een of meer volledige zinnen en gebruik voor je antwoord niet meer dan 30 woorden.

Filosof en wetenschapper McLuhan wordt volgens alinea 2 beschouwd als degene die de komst van het wereldwijde web voorspelde.

- 1p **14** Welk bezwaar zou een kritische lezer kunnen maken tegen deze typering van McLuhan, gelet op de rest van alinea 2?
Geef antwoord in een of meer volledige zinnen.
- 2p **15** Vat samen waarom McLuhan volgens alinea 7 wél als de voorspeller van het internet kan worden beschouwd.
Geef antwoord in een of meer volledige zinnen en gebruik voor je antwoord niet meer dan 40 woorden.

"We zullen een projectie in elkaars leven zijn geworden." (regels 98-99)

- 1p **16** Wat is de consequentie van bovenstaande ontwikkeling, volgens alinea 6?
In het metaverse zullen we
A beduidend minder reëel contact met anderen hebben.
B in toenemende mate in een digitale gemeenschap leven.
C nog sterker dan tegenwoordig op elkaar uiterlijk letten.
D ons steeds vaker fundamenteel alleen gaan voelen.

In het metaverse zijn onze zintuigen "buiten onszelf komen te liggen".
(regels 130-131)

- 1p **17** Citeer de zin uit alinea 6 of 7 die kan worden gebruikt als een nuancinging op bovenstaande uitspraak over het metaverse.

"Door een foto van een verdronken vluchteling of een filmpje van een geit die speelt met een kip." (regels 134-137)

- 1p **18** Welke kritiek op het metaverse valt vooral uit deze zin af te leiden, gelet op alinea 8?
In het metaverse worden we continu
A geconfronteerd met dimensies van het bestaan waarmee we helemaal niets te maken hebben.
B geraakt door zeer ongelijkwaardige gebeurtenissen, waarbij we zelf niet kunnen filteren.
C gereduceerd tot toeschouwers van een wereld waarbij we zelf niet langer emotioneel betrokken zijn.
D overspoeld door uiteenlopende gebeurtenissen, waardoor we emotioneel geheel uit balans raken.

In alinea 9 staat een tegenstelling centraal tussen het lichaam en het metaverse.

- 1p **19** Welke tegenstelling doet het meest recht aan alinea 9?
A bewust van tijd en plaats leven in het lichaam – zonder exact plaats- en tijdsbesef leven in het metaverse
B gekaderd, echt leven in het lichaam – niet-gekaderde, onechte werkelijkheidsbeleving in het metaverse
C gevangen, geïsoleerd leven in het lichaam – ongeremd en bevrijdend leven in het metaverse
D uitgebalanceerd en verantwoord leven in het lichaam – bandeloos en vrij leven in het metaverse
- 2p **20** Noem twee potentiële nadelen die aan het metaverse zijn verbonden, gelet op alinea 6 tot en met 9.

"Wat begon met een uitbreiding van het lichaam eindigt bij de omsluiting erin."
(regels 141-143)

- 2p 21** Leg deze oorzaak-gevolgketen uit, gelet op alinea 9.
Geef antwoord in een of meer volledige zinnen en gebruik voor je antwoord niet meer dan 40 woorden.
- 2p 22** Welke zin geeft de hoofgedachte van tekst 2 het best weer?
De komst van het metaverse creëert onbekende mogelijkheden, maar
- A** doordat alles in het metaverse in een hologram verandert, verworden we tot armzalige projecties in elkaars leven.
 - B** doordat het metaverse de grens tussen werkelijkheid en virtualiteit vervaagt, wordt ons lichaam de enig zekere dimensie in ons bestaan.
 - C** doordat het metaverse de reikwijdte van onze ogen en oren versterkt, komen onze zintuigen geheel buiten onszelf te liggen.
 - D** doordat we door het metaverse onze huizen niet meer hoeven te verlaten, zullen virtuele contacten de overhand krijgen.

Overkoepelende vragen bij tekst 1 en tekst 2

Zowel in alinea 11 van tekst 1 als in alinea 5 tot en met 8 van tekst 2 worden toekomstige gevolgen van het metaverse voor menselijke verhoudingen beschreven.

- 3p 23** Noem per tekst twee gevolgen van het metaverse voor menselijke verhoudingen, gelet op genoemde tekstdelen. Neem de nummers uit onderstaande tabel over en zet je antwoord daarachter.

gevolgen in tekst 1	gevolgen in tekst 2
1a	2a
1b	2b

In alinea 10 tot en met 15 van tekst 1 en in alinea 7 tot en met 9 van tekst 2 wordt verschillend gedacht over de manier waarop het metaverse onze waarneming van de wereld om ons heen zal beïnvloeden.

- 2p 24** Leg dit verschil uit.
Geef antwoord in een of meer volledige zinnen en gebruik voor je antwoord niet meer dan 40 woorden.

Tekst 3

'Vrouwelijkheid' in taal zegt niet zoveel

- (1) Geëmancipeerde tijden vragen om geëmancipeerde woorden. Dat is althans de strekking van menig debat over deze kwestie. Zo betoogt Sarah Meuleman in haar stuk 'Hij is de standaard. Waarom?' dat de Nederlandse taal is blijven hangen in een tijd waarin vooral mannen geletterd waren. Daarom zou 'schrijver' een mannelijk woord zijn, waarnaar we verwijzen met hij. Laten we voortaan ook naar 'schrijver' verwijzen met zij, zegt Meuleman, want vrouwen schrijven ook.
- (2) Maar waarom verwijst Meuleman dan naar zichzelf als 'schrijver' (v), naar vrouwen die haar stuk lezen als 'lezer' en ongetwijfeld naar iemand als Emily Dickinson als 'dichter' terwijl er toch vrouwelijke equivalenten voor zijn: 'schrijfster', 'lezeres', 'dichteres'? Het gebruikelijke antwoord op deze tegenwerping luidt dat een specifiek vrouwelijke aanduiding van vrouwen een aparte en minder waardevolle categorie zou maken. Daarom zeggen we ook 'directeur' en geen 'directrice'. Deze tendens komt uit Amerika, waar men inmiddels ook geen 'actress' meer zegt maar 'female actor'.
- (3) Tegen deze redenering valt wel iets in te brengen. Ten eerste is het denkbeeld dat verwijzen naar Emily Dickinson als dichteres een onderschikking aan haar mannelijke collegae impliceert gewoon een misvatting. 'Dickinson is een groot dichteres' plaatst haar in de categorie van Rilke en Yeats, niet in de categorie van de hobbyende dames. Ten tweede getuigt het idee dat het gebruik van specifiek vrouwelijke woorden als 'schrijfster' of 'actrice' op de een of andere manier discriminerend zou zijn van een typisch Nederlands-Angelsaksisch provincialisme. In Frankrijk en Duitsland pleiten progressieve stemmen juist voor wat in dat eerste land *écriture inclusive* wordt genoemd en in Duitsland *inklusive Schreibweise*.¹⁾ Deze tendens kent fanatieke voorstanders van beide geslachten alsook tegenstanders, eveneens van beiderlei kunne.
- (4) Zowel Amerikanen en hun Nederlandse epigonen als Duitsers en Fransen hebben emancipatoire doelen met hun taalhervormingen. Blijkbaar werkt emancipatie in het Duits en het Frans heel anders dan in het Engels en het Nederlands. Of misschien maakt het eigenlijk niet uit.
- (5) Er zijn aanwijzingen voor dat laatste. Er zijn talen die geen grammaticaal geslacht hebben. Je zou verwachten dat culturen met dergelijke talen ware paradijzen van gelijkwaardigheid zijn. Soms is dat inderdaad het geval. Finland is een zeer geëmancipeerd land en de Finse taal kent helemaal geen woordgeslacht. Maar soms ook niet: het Turks kent evenmin een woordgeslacht, maar de Turkse cultuur is niet bij uitstek

noot 1 Zowel *écriture inclusive* als *inklusive Schreibweise* betekent 'inclusieve schrijfwijze'. Bij een inclusieve schrijfwijze worden in een tekst bij voorkeur genderneutrale persoonsaanduidingen gehanteerd; als er geen genderneutrale aanduiding mogelijk is, worden zowel mannelijke als vrouwelijke woorden weergegeven in één algemene aanduiding (zoals 'leerling'*e').

emancipatoir. Het ligt derhalve voor
 80 de hand dat het gebruik van woordgeslacht weinig met emancipatie te maken heeft. Dat kunnen we trouwens ook concluderen op basis van talen die
 85 de meesten van ons beter kennen. Zo zijn het Franse *personne* en het Italiaanse *persona* vrouwelijke woorden,²⁾ ook als ze naar een man verwijzen. Ook *majesté* en het
 90 Nederlandse 'majesteit' zijn

vrouwelijke woorden, al zal niemand naar Willem-Alexander verwijzen met zij, hoe jammer dat wellicht vanuit emancipatoir perspectief ook is.

95 **(6)** Wie meer vrouwelijkheid in de taal wil, hoeft zich niet in gendertheoretische³⁾ bochten te wringen. De waarheid is dat hij of zij zich alleen maar hoeft te verdiepen in
 100 de rijkdom die onze taal al in zich draagt. 'Waarheid' is trouwens vrouwelijk.

naar: Sjoerd van Hoorn

uit: NRC Handelsblad, 21 december 2021

Sjoerd van Hoorn studeerde filosofie aan de Katholieke Universiteit Nijmegen. Hij schrijft voor diverse tijdschriften en digitale podia.

noot 2 Zowel *personne* als *persona* betekent 'persoon'.

noot 3 De gendertheorie maakt een verschil tussen sociaal-culturele en identiteitsaspecten van sekse (gender), en de lichamelijke en biologische aspecten van sekse (geslacht).

Gelet op alinea 2 van tekst 3, zal Sarah Meuleman niet naar zichzelf willen verwijzen met het vrouwelijk equivalent voor 'schrijver'.

- 2p **25** Om welke twee redenen is deze keuze van Meuleman onterecht, volgens alinea 3? Geef antwoord in een of meer volledige zinnen.

"Blijkbaar werkt emancipatie in het Duits en het Frans heel anders dan in het Engels en het Nederlands." (regels 62-64)

- 2p **26** Leg dit verschil uit aan de hand van alinea 2 en 3. Betrek in je antwoord zowel het Duits en Frans als het Engels en Nederlands.
Geef antwoord in een of meer volledige zinnen en gebruik voor je antwoord niet meer dan 50 woorden.

- 1p **27** Welke twee van onderstaande zinnen en zinsgedeelten uit alinea 5 en 6 zijn door de auteur hoogstwaarschijnlijk humoristisch bedoeld? Noteer de nummers van de juiste antwoorden.

- 1 "Er zijn aanwijzingen voor dat laatste." (regels 66-67)
- 2 "Soms is dat inderdaad het geval." (regels 71-72)
- 3 "het Turks kent evenmin een woordgeslacht" (regels 76-77)
- 4 "hoe jammer dat wellicht vanuit emancipatoir perspectief ook is" (regels 93-94)
- 5 "de rijkdom die onze taal al in zich draagt" (regels 100-101)
- 6 "'Waarheid' is trouwens vrouwelijk." (regels 101-102)

Alinea 6 is de conclusie van tekst 3.

- 1p 28 Welke uitspraak doet het meest recht aan deze conclusie?
- A De moderne voorkeur voor vrouwelijke woorden vanuit gendertheoretische inzichten lijkt inmiddels achterhaald te zijn.
 - B Onze taal biedt voor de nauwkeurige beschouwer meer dan voldoende ruimte voor individuele creativiteit en vrouwelijkheid.
 - C Ook zonder het gebruik van geëmancipeerde woorden is er alle mogelijkheid om meer gelijkwaardigheid in de taal te vinden.
 - D Taal is volgens de laatste wetenschappelijke inzichten een ongeschikt middel om emancipatoire doelen na te streven.

De titel van tekst 3, "Vrouwelijkheid" in taal zegt niet zoveel, kan worden beschouwd als een standpunt.

- 3p 29 Noem drie argumenten uit tekst 3 die dit standpunt onderbouwen.

tekstfragment 1

- (1) Genderneutraal taalgebruik schiet zijn doel voorbij als er alleen mannelijke voornaamwoorden in voorkomen: denk aan 'hij' en 'zijn'. Met zulk taalgebruik bedoelen we zowel vrouwen als mannen, zoals in 'Iedereen poetst zijn tanden'. Maar lezers zien bij zo'n zin op papier niet vanzelfsprekend ook vrouwen voor zich; ook niet wanneer die wel worden bedoeld.
- (2) Dat stelt psycholinguïst Theresa Redl van de Radboud Universiteit en het Max Planck Instituut voor Psycholinguïstiek in Nijmegen. Redl onderzocht of lezers die een tekst krijgen voorgelegd zoals: 'Wat kost een student? En wat levert hij op?' snappen dat die genderneutraal moet worden opgevat.
- (3) Ingrid van Alphen is aan de Universiteit van Amsterdam taalkundige op het gebied van gendervraagstukken. Zij is niet betrokken bij het onderzoek: "Redl is de eerste die de interpretatie van Nederlandse mannelijke voornaamwoorden onderzocht. Zij bewijst dat 'hij' en 'zijn' niet als neutraal, maar bovenal als mannelijk worden opgevat. Dat is een belangrijk wetenschappelijk inzicht."
- (4) Redl: "Door mannelijk taalgebruik als vanzelfsprekend te beschouwen, sluit je iedereen uit, behalve mannen." De oplossing, zegt Redl, is waar mogelijk neutrale meervouden te gebruiken. Dus niet: 'ieder heeft recht op zijn eigen mening', maar: 'mensen hebben recht op hun eigen mening'.

naar: Mieke Zijlmans

uit: de Volkskrant, 12 januari 2021

- 2p 30 Leg uit dat een kritische lezer de onderzoeksresultaten uit tekstfragment 1 kan gebruiken om een hoofgedachte uit tekst 3 te nuanceren.
Geef antwoord in een of meer volledige zinnen en gebruik voor je antwoord niet meer dan 40 woorden.

Tekst 4

Mensen willen graag kiezen, maar zijn er helemaal niet zo goed in

(1) Onlangs besloot ik dat ik oud genoeg was voor een chique reiskoffer, en begon te googelen. Drie uur later overzag ik ontmoedigd het slagveld op mijn scherm: dertig open tabbladen met half gelezen testrapporten en klantrecensies, die de angst om de verkeerde keuze te maken allemaal niet konden sussen.

10 In mijn hoofd zeurde een vermanend stemmetje: die tijd had je best beter kunnen besteden.

(2) O nee, kreunde ik dus, toen webwinkel Amazon vorige week een Nederlandse site aankondigde. 's Lands retaildeskundigen, opgetrommeld om de aanstaande oorlog tussen winkelstraat en webwinkel te duiden, spiegelden de consument immers nog meer keuzevrijheid voor, betere service, en lagere prijzen.

(3) Of je met webwinkelen echt goedkoper uit bent, vraag ik me trouwens af. Ja, aan de kassa. Maar het geld dat je daar betaalt, stroomt naar anonieme aandeelhouders, in plaats van naar de winkel om de hoek die er eerder toe geneigd zal zijn daarmee uw voetbalvereniging te sponsoren of uw buurmeisje als zaterdagshulp in te huren. Maar het gaat mij nu om die keuzevrijheid. Want dat is toch een van de redenen dat we bij Bol of Amazon uitkomen, ondanks onze sympathie voor de buurtwinkel. Zo is er in onze straat een handelaar in koffers en lederwaren. Alleen kon het beperkte assortiment mij daar niet meer bekoren, nu ik wist wat er online te

krijgen was.

(4) Mensen willen nu eenmaal kiezen, volgens psycholoog en keuze-expert Simona Bott. Het tragische is: dat willen ze zelfs als ze er niet beter van worden. Zo deed ze een experiment met een wiskundetoets, waarbij de helft van de deelnemers mocht kiezen welke vragen ze beantwoordden, en de andere helft vragen kreeg toegewezen. Je zou verwachten dat de 'kiezers' hoger scoorden, omdat ze makkelijke opgaven konden selecteren. Maar ze raakten in tijd nood, en scoorden daardoor slechter. Kennelijk onderschatten we de tijd die het ons kost om keuzes te maken.

(5) Uit een ander experiment bleek dat mensen die uit vier smaken niet-zo-lekkere yoghurt mochten kiezen, minder tevreden waren dan mensen die een schaaltje kregen toegewezen. Kennelijk geven we onszelf de schuld van een verkeerde keuze.

(6) Ik werd voor die compulsieve keuzevrijheid behoed, toen ik me realiseerde dat onze kofferwinkel het hoofd boven water houdt als ophaalpunt voor pakketjes. Daar een online bestelde koffer ophalen, kon ik niet over mijn hart verkrijgen. Dus toog ik naar die winkel voor een koffer die ik eigenlijk niet uitgekozen zou hebben.

(7) Toen gebeurde iets onverwachts: de winkelier klaarde helemaal op omdat ik nu eens niet voor een pakketje kwam maar voor een koffer.

Hij leek wel de heen- en weerwolf uit *Pluk van de Petteflet*,¹⁾ die eindelijk
 85 een passagier krijgt, en zijn enthousiasme voor een van zijn modellen sloeg zowaar een beetje op mij over. Verliefd ben ik er nog altijd niet op, maar ik moet wel stevast
 90 glimlachen als ik die koffer nu

*naar: Seije Slager
 uit: Trouw, 26 januari 2020*

Seije Slager is politicoloog en redacteur van Trouw.

noot 1 *Pluk van de Petteflet* (1971) is een jeugdboek van Annie M.G. Schmidt.

noot 2 'sovjetstaat-': verwijzing naar de communistische staat de Sovjet-Unie (1922-1991), waarin de inwoners vanwege de centraal geleide economie doorgaans weinig te kiezen hadden bij het kopen van goederen

In alinea 1 en alinea 6 en 7 van tekst 4 wordt een anekdote verteld over de aanschaf van een reiskoffer.

- 1p 31 Welk verschil in gevoel van de ik-figuur is waar te nemen tussen alinea 1 enerzijds en alinea 6 en 7 anderzijds?

- 3p 32 In alinea 4 en 5 komen twee experimenten over compulsieve keuzevrijheid aan bod. Benoem per experiment het uiteindelijke resultaat en de psychologische verklaring ervoor. Neem de nummers uit onderstaande tabel over en zet je antwoord daarachter.

	resultaat	psychologische verklaring
experiment 1 (alinea 4)	1a	1b
experiment 2 (alinea 5)	2a	2b

In tekst 4 worden webwinkelen en winkelen bij een buurtwinkel met elkaar vergeleken.

- 1p 33 Noem de drie voordelen die webwinkelen zou hebben ten opzichte van winkelen bij een buurtwinkel, volgens tekst 4.
 3p 34 Leid uit tekst 4 drie verschillende nadelen af die webwinkelen kan hebben ten opzichte van winkelen bij een buurtwinkel.

"Want dat is toch een van de redenen dat we bij Bol of Amazon uitkomen, ondanks onze sympathie voor de buurtwinkel." (regels 34-37)

- 2p 35 Citeer uit alinea 6 en 7 drie woordgroepen waaruit deze sympathie duidelijk blijkt.

tevoorschijn haal.

(8) Dit alles is geen pleidooi voor sovjetstaatskoffers²⁾ in één smaak. En er moet ook maar net een kofferwinkel om de hoek zitten. Maar als die er zit, kan afzien van je keuzevrijheid een bevrijding zijn.

In alinea 7 en 8 wordt duidelijk dat de ik-figuur een dubbele houding heeft tegenover zijn nieuwe aanschaf.

- 2p **36** Vat deze dubbele houding samen, gelet op alinea 7 en 8. Neem de nummers in onderstaande zinnen over en zet je antwoord daarachter.
Gebruik voor je aanvullingen in totaal niet meer dan 25 woorden.

De ik-figuur is positief over zijn aankoop, omdat 1)

De ik-figuur is negatief over zijn aankoop, omdat 2)

"Dit alles is geen pleidooi voor sovjetstaatskoffers in één smaak." (regels 92-93)

- 2p **37** Leg uit waarvoor volgens dit citaat niet wordt gepleit en leg uit waarvoor dan wel wordt gepleit, gelet op de rest van alinea 8.
Geef antwoord in een of meer volledige zinnen en gebruik voor je antwoord niet meer dan 40 woorden.

- 1p **38** Welke bewering typeert tekst 4 het best?

Deze tekst is vooral een

- A handreiking die consumenten helpt bij het maken van keuzes.
- B ironische column waarin de keuzevrijheid in de digitale wereld centraal staat.
- C persoonlijke afweging van de voor- en nadelen van keuzevrijheid.
- D systematische verkenning van onderzoek naar keuzevrijheid.

Je kunt dit examen nakijken met de uitwerkingen hierna of online op mijnexamenbundel.nl. Je ziet dan je totaalscore en je score per onderwerp. Deze worden bewaard.

Uitwerkingen bij examen 2023-II

TEKST 1 LEVEN IN EEN FILTERBUBBEL. WIL JE DAT?

1p 1 (alinea) 5

Deel 1 beschrijft de ontwikkeling van het internet tot en met de aankondiging van het metaverse. Zuckerbergs ambities worden behandeld in de alinea's 5 en 6: '(...) het doel is vooral om via een strategie van constante innovaties de consument te blijven verbluffen en de concurrentie een stap voor te blijven.' (regels 53-61)

1p 2 (alina) 7

Zie het einde van alinea 6: 'Maar welke gigantische repercussies zal dit nieuwe tijdperk hebben voor de maatschappij, het milieu en het menselijk bestaan?' (regels 91-95) En het begin van alinea 7: 'Allereerst zal e-commerce (online winkelen) definitief de boventoon gaan voeren.' (regels 96-98)

3p 3 De kern van een goed antwoord:

- 1 **(Periode) 1: Internetgebruikers kunnen een oneindige hoeveelheid websites bezoeken / krijgen toegang tot het internet.** [1p]
- 2 **(Periode) 2: Internetgebruikers kunnen eigen (online) content creëren (op sociale netwerken).** [1p]
- 3 **(Periode) 3: Internetgebruikers krijgen een (hyper)geïndividualiseerd aanbod / op hun persoon afgestemde informatie voorgeshoteld (via algoritmes / kunstmatige intelligentie).** [1p]

Je antwoord moet bestaan uit een of meer volledige zinnen. Het hele antwoord mag niet meer dan 50 woorden tellen.

Periode 1: 'Voortaan kon eenieder vanaf zijn computerscherm een oneindige hoeveelheid websites bezoeken.' (regels 8-11)

Periode 2: 'Halverwege het volgende decennium verschenen er nieuwe functies die de ontwikkeling van sociale netwerken mogelijk maakten en gebruikers in staat stelden om eigen content te creëren.' (regels 13-18)

Periode 3: 'Dit zou je het tijdperk van algoritmische hyperpersonalisering van het aanbod kunnen noemen.' (regels 27-30)

1p 4 De kern van een goed antwoord:

Activiteiten kunnen vanuit huis worden gedaan.

of

Activiteiten kunnen (thuis) online worden uitgevoerd.

De nieuwe gewoonten zijn ontstaan door de coronacrisis, toen er van alles online bleek te kunnen: 'Het project maakt gebruik van de gevolgen van de coronacrisis, nu vanwege de lockdowns opeens tal van activiteiten online gebeuren – dingen waarvan we soms niet eens wisten dat je ze online kón doen.' (regels 61-67)

Zie ook regels 68-74, waar dit verder wordt uitgewerkt: 'Zo bezien heeft de pandemie geleid tot een breuk in de geschiedenis. We hebben nieuwe gewoonten ontwikkeld die onze relatie tot ons werk, tot het onderwijs, de zorg, commercie en cultuur diepgravend hebben veranderd.'

2p 5 De kern van een goed antwoord:

1 (alinea) 1 tot en met 5: neutraal [1p]

2 (alinea) 7 tot en met 15: alarmerend [1p]

De eerste vijf alinea's beschrijven de geschiedenis van het internet: neutraal, zonder dat de toon op een bepaald standpunt wijst.

Alinea 7 tot en met 15 kun je alarmerend noemen: onheilspellend. Zie bijvoorbeeld regels 98-100: 'Dat zal leiden tot overconsumptie, met desastreuze gevolgen voor het milieu.' En regels 111-112: 'Bandbreedtes zullen steeds vaker verstopt zijn.' En regels 200-208: 'Als we nu niet onverwijd gaan bouwen aan heilzame tegenmodellen geven we de vrije hand aan de datagiganten die ons die metawereld in willen zuigen, dat lichaamloze en ijzige hiernamaals; een parallel universum van waaruit, als we niet oppassen, geen weg terug meer mogelijk is.'

1p 6 B

Alinea 7 en 8 gaan over nadelen van het metaverse. Die nadelen worden niet afgewogen tegen voordelen: eenzijdig. En de schrijver is ook nogal stellig, hoewel hij het over een onzekere toekomst heeft.

2p 7 De kern van een goed antwoord:

- 1 (alinea 7:) Techreuzen buiten hun werknemers uit / hebben geen oog voor arbeidsrechten (van medewerkers). [1p]
- 2 (alinea 8:) Techreuzen verzwijgen de technische problemen / gevolgen van het metaverse. [1p]

Je antwoord moet bestaan uit een of meer volledige zinnen. Het hele antwoord mag niet meer dan 40 woorden tellen.

Zie alinea 7, regels 100-105: 'Het zal onzichtbare hordes van onderbetaalde werknemers in distributiecentra opleveren, die slaaf zijn van helse werkritmes, gedicteerd door algoritmen.'

En alinea 8, regels 112-116: 'Maar daar zeggen de techreuzen niets over, behalve in vage communiqués die reppen van CO₂-vrije internetinfrastructuren.'

1p 8 '(uitsluitend om de) eigen belangen te dienen' (regels 166-167)

Zoals je al merkt in alinea 8, ziet de schrijver vooral kwade bedoelingen bij de techreuzen. In alinea 10 tot en met 13 is dat het duidelijkst in de woordgroep die het over het eigenbelang van de techreuzen heeft. Let op: er wordt een woordgroep gevraagd. Je moet hier niet de hele zin citeren.

2p 9 De kern van een goed antwoord:

- 1 Mensen worden niet meer geconfronteerd met hun beperkingen / enkel nog geconfronteerd met hun financiële beperkingen.
- 2 Mensen moeten telkens reageren op nieuwe gebeurtenissen.
- 3 Mensen hebben niet meer de tijd om na te denken / om een goed oordeel te vellen.

Drie negatieve aspecten goed: 2p. Twee goed: 1p. Minder dan twee: 0p.

1: 'We zullen niet meer geconfronteerd worden met welke beperking dan ook (behalve wellicht die van onze financiële middelen) (...)'

2: '(...) we zullen telkens moeten reageren op nieuwe gebeurtenissen (...)'

3: '(...) en geen tijd meer hebben om na te denken en een goed oordeel te vellen.' (regels 142-151)

1p 10 C

Zie regels 152-155: 'Zo krijg je menselijke relaties die van elk toeval gespeend zijn, omdat ze gebaseerd zijn op veronderstelde conformiteit.'

In een samenleving die niet 'het resultaat is van louter berekeningen' en die niet 'van elke levenskracht ontdaan is' (zie regels 159-162) kunnen de menselijke relaties dus door toeval ontstaan.

1p 11 D

De schrijver behandelt voor- en nadelen van het metaverse, vooral nadelen. Dat zie je bijvoorbeeld goed in de alinea's 7 tot en met 9. Bovendien bespreekt hij de nadelen steeds als gevolgen van oorzaken. In alinea 7 bijvoorbeeld: 'Allereerst zal

e-commerce (online winkelen) definitief de boventoon gaan voeren.' (regels 96-98) Dat is de oorzaak van een aantal gevolgen: 'Dat zal leiden tot overconsumptie, met desastreuze gevolgen voor het milieu. Het zal onzichtbare hordes van onderbetaalde werknemers in distributiecentra opleveren, die slaaf zijn van helse werkritmes, gedicteerd door algoritmen.' (regels 98-105)

Deze manier van argumenteren typeert de hele tekst.

2p 12 De kern van een goed antwoord:

- 1 ('Leven in een filterbubbel' houdt in dat) we leven in een op maat gemaakte wereld / in een wereld aangepast aan onze eigen wensen/ behoeften. [1p]**
- 2 Daardoor wordt elk toeval uit ons leven verwijderd / dreigen we te belanden in een ijzige samenleving / in een samenleving zonder levenskracht / in een collectief isolement. [1p]**

Je antwoord moet bestaan uit een of meer volledige zinnen. Het mag niet meer dan 40 woorden tellen.

Wat bedoeld wordt met leven in een filterbubbel: 'Voortaan zal onze zintuiglijke ervaring bestaan uit optische en zintuiglijke simulaties (aanrakingen, geluid, zelfs geuren), waarbij onze relatie tot de werkelijkheid voor elk individu door algoritmes op maat gemaakt wordt en zich zal aanpassen aan onze behoeften en wensen.' (regels 123-131)

Het gevaar: 'Zo krijg je menselijke relaties die van elk toeval gespeend zijn, omdat ze gebaseerd zijn op veronderstelde conformiteit. Filterbubbles zullen niet langer beperkt zijn tot opinies, maar worden uitgebreid naar alle gebieden van het leven. Daarbij ontstaat een vorm van samenleven die het resultaat is van louter berekeningen en die dus van elke levenskracht ontdaan is.' (regels 152-162)

TEKST 2 ALLES DOEN EN VOELEN

2p 13 De kern van een goed antwoord:

- 1 Via het internet bekijk je gebeurtenissen (van een afstand). [1p]**
- 2 Het metaverse (daarentegen) omringt je / is niet van echt te onderscheiden / legt een virtuele laag over de werkelijkheid. [1p]**

Je antwoord moet bestaan uit een of meer volledige zinnen. Het mag niet meer dan 30 woorden tellen.

Het huidige internet: 'Zittend achter mijn bureau, met slechts een kleine beweging van mijn wijsvinger, haal ik de hele wereld binnen.' (regels 2-5)

Het metaverse: '(...) je kijkt er niet naar, maar wordt erdoor omringd. De informatie komt los van het scherm; met behulp van virtual reality en hologrammen wordt over de fysische werkelijkheid een virtuele laag gelegd.' (regels 33-40)

1p 14 De kern van een goed antwoord:

McLuhan sprak slechts over elektronische media / over radio en tv (en niet over het internet).

Je antwoord moet bestaan uit een of meer volledige zinnen.

Zie regels 26-31: 'Hij had het over de effecten van elektronische media, van radio en tv (...).'

2p 15 De kern van een goed antwoord:

- 1 McLuhan beschouwde elektronische media als een verbetering van ons brein / als een verlengstuk van onze zintuigen. [1p]**
- 2 Dit geldt evenzeer voor het internet (omdat het de reikwijdte van onze ogen en oren versterkt). [1p]**

Je antwoord moet bestaan uit een of meer volledige zinnen. Het mag niet meer dan 40 woorden tellen.

Zie regels 112-118: 'En elektronische media, was McLuhans belangrijkste punt, zijn een verbetering van ons brein. Dat is hoe hij in feite internet al voorspelde, omdat dit een medium is dat net als televisie de reikwijdte van onze ogen en oren versterkt.'

1p 16 A

Zie bijvoorbeeld regels 74-77: 'In de toekomst, voorspelde hij, zul je nauwelijks nog de deur uit gaan. Je woning zal de wereld worden.' En regels 89-91: 'Je skypet niet meer met je vrienden, ze verschijnen als hologrammen naast je. En jij naast hen.'

1p 17 'Het enige wat ontbreekt, is tast.' (regels 118-119)

Volgens McLuhan is televisie een medium dat 'de reikwijdte van onze ogen en oren versterkt. Het enige wat ontbreekt, is tast.' (zie regels 117-119) En volgens de schrijfster heeft hij hiermee feitelijk het internet voorspeld (zie regels 115-116). Volgens regels 130-131 zouden in het metaverse de zintuigen buiten onszelf komen te liggen. Maar dat klopt niet helemaal, want het geldt dus niet voor de tast.

1p 18 B

We worden volgens het citaat geraakt en bewogen door een foto van een verdronken vluchteling en door een filmpje van een geit die met een kip aan het spelen is. Onze emoties worden dus aangesproken door volstrekt uiteenlopende gebeurtenissen. En omdat zulke foto's en filmpjes een maalstroom vormen (zie regels 120-124) kunnen we ze niet filteren.

1p 19 B

Het gaat om de tegenstelling tussen de onechte werkelijkheidsbeleving in het metaverse en het echte leven in ons lichaam: 'Als de grens tussen echt en onecht vervaagt, (...) zal het enige wat nog werkelijk tastbaar is, en misschien ook het enige wat daarom nog te vertrouwen is, ons eigen lichaam zijn.' (regels 143-152)

2p 20 De kern van een goed antwoord bestaat uit twee van de volgende drie potentiële nadelen:

- 1 In de fysieke werkelijkheid is iedereen alleen / hebben we geen echt contact meer. / We worden een projectie in elkaars leven. (alinea 6)**
- 2 We belanden in een maalstroom (waarop we voortdurend allemaal aangesloten zijn / waarin we onmiddellijk worden geraakt door impulsen). (alinea 8)**
- 3 Ons eigen lichaam wordt het enige wat nog te vertrouwen is. / We raken opgesloten in ons eigen lichaam. / We weten niet meer wat echt is (en wat niet). (alinea 9)**

Per juist potentieel nadeel: 1p (tot een maximum van 2p).

Nadeel 1: 'Je skypet niet meer met je vrienden, ze verschijnen als hologrammen naast je. En jij naast hen. (...) Het huis lijkt overvol, ook al is iedereen in werkelijkheid alleen. We zullen een projectie in elkaars leven zijn geworden.' (regels 89-99)

Nadeel 2: 'Dit is hoe het tegenwoordig is: de online tweets, artikelen, petities, grappen, foto's en filmpjes vormen een maalstroom waar we (bijna) allemaal op aangesloten zijn.' (regels 120-124) En: 'Een superbrein waarin wij de neuronen zijn die voortdurend informatie op elkaar afvuren, aan elkaar doorgeven, die alle impulsen verwerken.' (regels 126-130)

Nadeel 3: 'Als de grens tussen echt en onecht vervaagt, (...) zal het enige wat nog werkelijk tastbaar is, en misschien ook het enige wat daarom nog te vertrouwen is, ons eigen lichaam zijn.' (regels 143-152)

2p 21 De kern van een goed antwoord:

- 1 **Door het metaverse vervaagt/verdwijnt de grens tussen de virtuele werkelijkheid en de fysieke werkelijkheid.** [1p]
- 2 **Daardoor blijft alleen het lichaam/fysieke over als echte realiteit / als nog te vertrouwen realiteit.** [1p]

Je antwoord moet bestaan uit een of meer volledige zinnen. Het mag niet meer dan 40 woorden tellen.

- 1: 'Als de grens tussen echt en onecht vervaagt, tussen droom en realiteit, als we ons overal en nergens kunnen bevinden zolang er maar een goede internetverbinding is (...)' (regels 143-148)
- 2: '(...), zal het enige wat nog werkelijk tastbaar is, en misschien ook het enige wat daarom nog te vertrouwen is, ons eigen lichaam zijn.' (regels 148-152)

2p 22 B

Let voor de hoofgedachte altijd extra op het slot van de tekst. Hier: 'Als de grens tussen echt en onecht vervaagt, (...) zal het enige wat nog werkelijk tastbaar is, en misschien ook het enige wat daarom nog te vertrouwen is, ons eigen lichaam zijn.' (regels 143-152)

OVERKOEPELENDE VRAGEN BIJ TEKST 1 EN TEKST 2

3p 23 De kern van een goed antwoord:

gevolgen in tekst 1	gevolgen in tekst 2
1a Menselijke verhoudingen zullen van elk toeval gespeend zijn. / Er ontstaat een samenleving die van louter berekeningen aan elkaar hangt.	2a We zullen een projectie worden in elkaars leven. / We hoeven niet meer naar werk, school en sport.
1b We ontmoeten elkaar niet meer (echt). / We raken in een (collectief) isolement. / We belanden in filterbubbles.	2b Alle individuele breinen worden met elkaar verbonden tot een superbrein. / We zijn collectief aangesloten op een maalstroom (van impulsen).

Vier gevallen goed: 3p. Drie goed: 2p. Twee goed: 1p. Minder dan twee: 0p.

Je mag ook in de linkerkolom de gevallen in tekst 2 noemen en in de rechterkolom die van tekst 1, maar je antwoord is alleen goed als je de gevallen aan de juiste tekst hebt gekoppeld.

Gevallen voor menselijke verhoudingen in tekst 1: 'Zo krijg je menselijke relaties die van elk toeval gespeend zijn, omdat ze gebaseerd zijn op veronderstelde conformiteit. (...) Daarbij ontstaat een vorm van samenleven die het resultaat is van louter berekeningen (...).' (tekst 1, regels 152-162)

En: 'Een crisis waarin we hebben gezien dat onze relaties met anderen massaal via pixels verliepen, waarbij iedereen achter zijn computerscherm zijn eigen ding deed, waardoor ons "collectieve isolement" steeds groter werd.' (tekst 1, regels 182-188)
En de titel: 'Leven in een filterbubbel. (...)'

Gevallen voor menselijke verhoudingen in tekst 2: 'We zullen een projectie in elkaars leven zijn geworden.' (tekst 2, regels 98-99) Of: 'We hoeven niet meer naar kantoor, kinderen niet meer naar een leslokaal, gezondheidsadepten niet meer naar een zweterige sportschool (...).' (tekst 2, regels 66-71)

En: 'Dit is hoe het tegenwoordig is: de online tweets, artikelen, petities, grappen, foto's en filmpjes vormen een maalstroom waar we (bijna) allemaal op aangesloten zijn. Miljoenen breinen vormen samen een superbrein.' (tekst 2, regels 120-126)

2p 24 De kern van een goed antwoord:

- 1 **Volgens tekst 1 zorgt het metaverse voor een gepersonaliseerde / vernauwde blik op de wereld / voor een beperktere werkelijkheidsbeleving.** [1p]
- 2 **Volgens tekst 2 (echter) kunnen we door het metaverse alles doen en voelen / vergroot het metaverse onze mogelijkheden om de wereld waar te nemen.** [1p]

Je antwoord moet bestaan uit een of meer volledige zinnen. Het mag niet meer dan 40 woorden tellen.

Let op: het gaat in deze vraag om de manier waarop het metaverse 'onze waarneming van de wereld om ons heen' zal beïnvloeden.

In tekst 1: 'Het idee is een informatie-universum te bouwen dat de gebruiker onderdompelt (met behulp van virtualrealityhelmen) in een werkelijkheid die louter uit pixels bestaat, een virtueel universum: het *metaverse*.' (tekst 1, regels 35-41)

En: 'Voortaan zal onze zintuiglijke ervaring bestaan uit optische en zintuiglijke simulaties (aanrakingen, geluid, zelfs geuren), waarbij onze relatie tot de werkelijkheid voor elk individu door algoritmes op maat gemaakt wordt en zich zal aanpassen aan onze behoeften en wensen.' (tekst 1, regels 123-131)

In tekst 2: 'Je woning zal de wereld worden. Je zult er naar het museum gaan, naar het theater: niet van echt te onderscheiden 3D-hologrammen van de beste acteurs en actrices uit de geschiedenis zullen er *Hamlet* spelen terwijl jijzelf onderuitgezakt op de bank hangt. Je bekijkt het nieuws niet meer van afstand, maar staat er middenin. Op de Gazastrook, in het publiek tijdens een speech van de grote Chinese leider, je ziet het live en direct.' (tekst 2, regels 76-89)

En: 'Onze zintuigen zijn buiten onszelf komen te liggen, we worden geraakt en bewogen door gebeurtenissen die zich op duizenden kilometers afstand afspelen.

Door een foto van een verdronken vluchteling of een filmpje van een geit die speelt met een kip.' (tekst 2, regels 130-137)

TEKST 3 'VROUWELIJKHEID' IN TAAL ZEGT NIET ZOVEEL

2p 25 De kern van een goed antwoord:

- 1 **Vrouwelijke equivalenten (van woorden als 'schrijver') impliceren geen onderschikking aan mannen.** [1p]
- 2 **Het idee dat (specifiek) vrouwelijke woorden discriminerend zouden zijn, is ontrecht / getuigt van (een typisch Nederlands-Angelsaksisch) provincialisme.** [1p]

Je antwoord moet bestaan uit een of meer volledige zinnen.

Sarah Meuleman verwijst naar zichzelf met 'schrijver', niet met 'schrijfster' – zie regels 11-14. De reden is 'dat een specifiek vrouwelijke aanduiding van vrouwen een aparte en minder waardevolle categorie zou maken' (zie regels 24-27).

Volgens alinea 3 is dat niet terecht: 'Ten eerste is het denkbeeld dat verwijzen naar Emily Dickinson als dichteres een onderschikking aan haar mannelijke collegae impliceert gewoon een misvatting.' (regels 34-39)

En: 'Ten tweede getuigt het idee dat het gebruik van specifiek vrouwelijke woorden als 'schrijfster' of 'actrice' op de een of andere manier discriminerend zou zijn van een typisch Nederlands-Angelsaksisch provincialisme.' (regels 43-49)

2p 26 De kern van een goed antwoord:

- 1 **In het Duits en het Frans worden termen gebruikt die alle geslachten recht doen / wordt inclusief taalgebruik nagestreefd.** [1p]
- 2 **In het Engels en het Nederlands worden specifiek vrouwelijke aanduidingen vermeden.** [1p]

Je antwoord moet bestaan uit een of meer volledige zinnen. Het mag niet meer dan 50 woorden tellen.

Het gebruik in het Duits en het Frans aan de ene kant en het Engels en het Nederlands aan de andere kant is niet tegengesteld, wel verschillend.

Duits en Frans: 'In Frankrijk en Duitsland pleiten progressieve stemmen juist voor wat in dat eerste land *écriture inclusive* wordt genoemd en in Duitsland *inklusive Schreibweise*' (regels 49-54). Ofwel (zie voetnoot 1): 'inclusieve schrijfwijze', dat wil zeggen 'genderneutrale persoonsaanduidingen'.

Engels en Nederlands: zie regels 22-32. Een specifiek vrouwelijke aanduiding zou van vrouwen een minderwaardige categorie maken. Daarom vermijden we in Nederland vrouwelijke aanduidingen, net als in Amerika.

1p 27 4, 6

Twee positieve aspecten goed: 1p. Minder dan twee goed: 0p.

De hele zin waar 4 een gedeelte van is: 'Ook *majesté* en het Nederlandse "majesteit" zijn vrouwelijke woorden, al zal niemand naar Willem-Alexander verwijzen met *zij*, hoe jammer dat wellicht vanuit emancipatoir perspectief ook is.' (regels 89-94) Zou het werkelijk goed zijn voor de emancipatie wanneer we '*zij*' zouden gebruiken als we het over de koning hebben? Het valt moeilijk aan te nemen dat de schrijver dit meent. Vandaar ook dat hij het overdreven voorzichtige woordje 'wellicht' gebruikt. Dat 'waarheid' vrouwelijk is (zin 6) illustreert mooi dat we ons niet in gendertheoretische bochten hoeven te wringen om meer vrouwelijkheid in onze taal te willen (zie regels 95-98). De schrijver zegt met deze verrassende slotzin dat onze taal meer vrouwelijkheid kent dan we voortdurend beseffen. De zin is grappig bedoeld, want hij zegt eigenlijk, net als de titel: vrouwelijkheid in de taal is niet zo belangrijk. Let ook op het overdreven eigenwijze woordje 'trouwens'.

1p 28 C

De slotalinea zegt: als je meer vrouwelijkheid in onze taal wilt, hoef je je alleen maar te verdiepen in de rijkdom ervan. Je hoeft je er niet voor in gendertheoretische bochten te wringen door geëmancipeerde woorden te gebruiken.

3p 29 De kern van een goed antwoord bestaat uit drie van de volgende vijf argumenten:

- 1 Niet in alle taalgebieden wordt emancipatoire waarde aan vrouwelijke woorden toegekend.**
- 2 Taalgebieden waarin geen vrouwelijke woorden voorkomen, zijn niet automatisch geëmancipeerd.**
- 3 Het gebruik van woordgeslacht heeft (in allerlei talen) weinig met emancipatie te maken.**
- 4 Vrouwelijke woorden impliceren niet automatisch een lagere status.**
- 5 In de taal is voldoende rijkdom aan (positieve) vrouwelijke aanduidingen aanwezig.**

Per juist argument: 1p (tot een maximum van 3p).

Er wordt hier gevraagd naar argumenten voor het standpunt, niet om formuleringen van het standpunt zelf.

Argument 1: 'Zowel Amerikanen en hun Nederlandse epigonen als Duitsers en Fransen hebben emancipatoire doelen met hun taalhervormingen. Blijkbaar werkt emancipatie in het Duits en het Frans heel anders dan in het Engels en het Nederlands.' (regels 58-64)

Argument 2: 'Maar soms ook niet: het Turks kent evenmin een woordgeslacht, maar de Turkse cultuur is niet bij uitstek emancipatoir.' (regels 75-79)

Argument 3: 'Het ligt derhalve voor de hand dat het gebruik van woordgeslacht weinig met emancipatie te maken heeft.' (regels 79-82)

Argument 4: 'Zo zijn het Franse *personne* en het Italiaanse *persona* vrouwelijke woorden, ook als ze naar een man verwijzen. Ook *majesté* en het Nederlandse "majesteit" zijn vrouwelijke woorden (...).' (regels 86-94)

Argument 5: 'Wie meer vrouwelijkheid in de taal wil, hoeft zich niet in gendertheoretische bochten te wringen. De waarheid is dat hij of zij zich alleen maar hoeft te verdiepen in de rijkdom die onze taal al in zich draagt.' (regels 95-101).

2p 30 De kern van een goed antwoord:

Uit het onderzoek in tekstfragment 1 blijkt dat groepen/vrouwen zich wel degelijk gediscrimineerd/buitengesloten voelen door het woordgeslacht in taalgebruik. (En deze relatie tussen woordgeslacht en emancipatie wordt in tekst 3 ontkend.)

Je antwoord moet bestaan uit een of meer volledige zinnen. Het mag niet meer dan 40 woorden tellen.

In tekst 3 zegt de schrijver: 'Het ligt derhalve voor de hand dat het gebruik van woordgeslacht weinig met emancipatie te maken heeft.' (tekst 3, regels 79-82) Maar uit het onderzoek in het tekstfragment blijkt dat het gebruik van het woordgeslacht wel te maken heeft met emancipatie. Want als je 'hij' of 'zijn' gebruikt, bijvoorbeeld voor 'iedereen' of 'student', zien lezers niet vanzelf ook vrouwen voor zich, ook niet wanneer die wel worden bedoeld.

TEKST 4 MENSEN WILLEN GRAAG KIEZEN, MAAR ZIJN ER HELEMAAL NIET ZO GOED IN

1p 31 De kern van een goed antwoord:

1 (alinea) 1: ontevreden/angstig/ontmoedigd

2 (alinea) 6 en 7: (min of meer) tevreden/opgelucht/positief

Je antwoord is alleen goed als je zowel het gevoel in alinea 1 als het gevoel in alinea 6 en 7 goed hebt.

Het gevoel in alinea 1: 'In mijn hoofd zeurde een vermanend stemmetje: die tijd had je best beter kunnen besteden.' (regels 10-12) Daaruit blijkt ontevredenheid. In alinea 1 lees je ook dat de schrijver 'ontmoedigd' was (zie regel 4) en dat hij 'angst' had de verkeerde keuze te maken (zie regels 8-9).

In alinea 6 en 7 blijkt de schrijver het enthousiasme van de verkoper enigszins te zijn gaan delen: '(...) zijn enthousiasme voor een van zijn modellen sloeg zowaar een beetje op mij over.' (regels 83-88).

3p 32 De kern van een goed antwoord:

	resultaat	psychologische verklaring
experiment 1 (alinea 4)	1a Mensen die mogen kiezen, raken in tijdnood / scoren daardoor slechter.	1b Het kost tijd om keuzes te maken (en mensen onderschatte dat).
experiment 2 (alinea 5)	2a Mensen die mogen kiezen, zijn vaak minder tevreden (dan mensen die iets krijgen toegewezen).	2b Mensen geven zichzelf de schuld van een verkeerde keuze.

Vier antwoorden goed: 3p. Drie goed: 2p. Twee goed: 1p. Minder dan twee: 0p.

Het resultaat van experiment 1: 'Je zou verwachten dat de "kiezers" hoger scoorden, omdat ze makkelijke opgaven konden selecteren. Maar ze raakten in tijdnood, en scoorden daardoor slechter.' (regels 53-58)

De psychologische verklaring: 'Kennelijk onderschatte we de tijd die het ons kost om keuzes te maken.' (regels 58-60)

Het resultaat van experiment 2: 'Uit een ander experiment bleek dat mensen die uit vier smaken niet-zo-lekkere yoghurt mochten kiezen, minder tevreden waren dan mensen die een schaaltje kregen toegewezen.' (regels 61-66)

De psychologische verklaring: 'Kennelijk geven we onszelf de schuld van een verkeerde keuze.' (regels 66-68)

- 1p 33 De kern van een goed antwoord:**

- 1 **(nog) meer keuzevrijheid**
- 2 **betere service**
- 3 **lagere prijzen**

Je antwoord is alleen goed als je alle drie de voordelen goed hebt.

Zie regels 16-22: 's Lands retaildeskundigen, opgetrommeld om de aanstaande oorlog tussen winkelstraat en webwinkel te duiden, spiegelden de consument immers nog meer keuzevrijheid voor, betere service, en lagere prijzen.'

Over het eerste voordeel lees je ook in de regels 32-37: 'Maar het gaat mij nu om die keuzevrijheid. Want dat is toch een van de redenen dat we bij Bol of Amazon uitkomen, ondanks onze sympathie voor de buurtwinkel.'

- 3p 34 De kern van een goed antwoord bestaat uit drie van de volgende vijf nadelen:**

- 1 **De lokale economie profiteert niet van webwinkelen. / Buurtwinkels lopen inkomsten mis. / De winst gaat (vooral) naar de aandeelhouders.**
- 2 **De kwaliteit van het sociale leven in de buurt gaat achteruit.**
- 3 **De grote keuzevrijheid van webwinkelen levert schuldgevoel/stress/ontevredenheid op.**
- 4 **De grote keuzevrijheid van webwinkelen kost (onnodig) veel tijd.**
- 5 **Het persoonlijke contact (bij een aanschaf) ontbreekt.**

Per juist benoemd nadeel: 1p (tot een maximum van 3p).

Nadelen 1 en 2 kun je afleiden uit regels 25-32: 'Maar het geld dat je daar betaalt, stroomt naar anonieme aandeelhouders, in plaats van naar de winkel om de hoek die er eerder toe geneigd zal zijn daarmee uw voetbalvereniging te sponsoren of uw buurmeisje als zaterdagshulp in te huren.' (regels 25-32)

Nadeel 3 kun je afleiden uit alinea 5: 'Kennelijk geven we onszelf de schuld van een verkeerde keuze.' (regels 66-68)

Nadeel 4 kun je afleiden uit alinea 1: 'In mijn hoofd zeurde een vermanend stemmetje: die tijd had je best beter kunnen besteden.' (regels 10-12) En uit alinea 4: 'Kennelijk onderschatten we de tijd die het ons kost om keuzes te maken.' (regels 58-60)

Nadeel 5 kun je afleiden uit alinea 7: '(...) de winkelier klaarde helemaal op omdat ik nu eens niet voor een pakketje kwam maar voor een koffer. Hij leek wel de heen- en weerwolf uit *Pluk van de Petteflet*, die eindelijk een passagier krijgt, en zijn enthousiasme voor een van zijn modellen sloeg zowaar een beetje op mij over.' (regels 79-88)

- 2p 35 Drie van de volgende vijf citaten:**

- 1 **'(kon ik) niet over mijn hart verkrijgen' (regels 74-75)**
- 2 **'(voor een koffer) die ik eigenlijk niet uitgekozen zou hebben' (regels 76-78)**
- 3 **'Hij leek wel de heen- en weerwolf (uit *Pluk ... passagier krijgt*)' (regels 83-85)**
- 4 **'(en) zijn enthousiasme voor een van zijn modellen sloeg zowaar een beetje op mij over' (regels 85-88)**
- 5 **'(maar ik moet wel) steevast glimlachen (als ik die koffer nu tevoorschijn haal)' (regels 89-91)**

Drie citaten goed: 2p. Twee goed: 1p. Minder dan twee: 0p.

Er wordt niet gevraagd naar zinnen maar naar woordgroepen waaruit de sympathie voor de buurtwinkel blijkt.

Citaat 1 is het deel van een zin waar die sympathie uit blijkt: 'Daar een online bestelde koffer ophalen, kon ik niet over mijn hart verkrijgen.' (regels 73-75) De sympathie blijkt niet uit het gegeven dat het om een online bestelde koffer gaat – je moet hier dus alleen '(kon ik) niet over mijn hart verkrijgen' citeren.

Citaat 2: ook een deel van de volgende zin laat de sympathie zien. De schrijver gaat naar de winkel om een koffer te kopen die hij eigenlijk niet wil hebben: 'Dus toog ik naar die winkel voor een koffer die ik eigenlijk niet uitgekozen zou hebben.' (regels 75-78) Hij neemt die koffer uit sympathie voor de buurtwinkel. Hier gaat het alleen om het gegeven dat hij de koffer uit zichzelf niet zou hebben uitgekozen.

In citaat 3 vergelijkt de schrijver de buurtwinkelier met een vertederend personage uit een kinderboek.

In citaat 4 blijkt de sympathie uit het gegeven dat de schrijver tegen zijn verwachting vatbaar blijkt voor het enthousiasme van de buurtwinkelier.

In citaat 5 vertelt de schrijver dat hij met plezier aan de gebeurtenis en dus aan de buurtwinkelier terugdenkt.

2p 36 De kern van een goed antwoord:

- 1 (De ik-figuur is positief over zijn aankoop, omdat) **1) hij deze in een nabijgelegen winkel heeft gekocht / een plezierige herinnering heeft aan de aanschaf ervan.** [1p]
- 2 (De ik-figuur is negatief over zijn aankoop, omdat) **2) de koffer niet helemaal bij zijn persoonlijke smaak aansluit.** [1p]

Je aanvullingen mogen samen niet meer dan 25 woorden tellen.

De positieve houding over de aankoop: 'En er moet ook maar net een kofferwinkel om de hoek zitten. Maar als die er zit, kan afzien van je keuzevrijheid een bevrijding zijn.' (regels 94-97) Of: '(...) maar ik moet wel stevast glimlachen als ik die koffer nu tevoorschijn haal.' (regels 88-91)

De negatieve houding over de aankoop: 'Verliefd ben ik er nog altijd niet op (...).' (regels 88-91)

2p 37 De kern van een goed antwoord:

- 1 **In het citaat wordt niet gepleit voor een inperking van keuzevrijheid (bij webwinkelen) / voor minder keuze (bij winkelen).** [1p]
- 2 **In alinea 8 wordt vooral ervoor gepleit om (regelmatig) te winkelen bij de buurtwinkel / om af te zien van (de grote keuzevrijheid van) webwinkelen / om de kleinere keuze bij buurtwinkels voor lief te nemen.** [1p]

Je antwoord moet bestaan uit een of meer volledige zinnen. Het mag niet meer dan 40 woorden tellen.

In voetnoot 2 lees je dat er in de Sovjet-Unie weinig te kiezen viel. De schrijver pleit niet voor 'sovjetstaatskoffers in één smaak' – hij vindt dus dat er, ook op het gebied van koffers, wel keuze moet zijn.

Maar hij zegt ook: 'En er moet ook maar net een kofferwinkel om de hoek zitten.

Maar als die er zit, kan afzien van je keuzevrijheid een bevrijding zijn.' (regels 94-97) Hij pleit er dus voor af te zien van de keuzevrijheid die de webwinkels bieden en als het kan te winkelen bij buurtwinkels.

1p 38 C

Het is een persoonlijk verhaal over de consequenties van keuzevrijheid, zoals je kunt zien in alinea's 1, 2, 6 en 7. Daarin komen de voor- en de nadelen aan de orde.

Aan het slot trekt de schrijver een algemene conclusie, die je als een advies aan de lezer kunt opvatten. Maar een handreiking bij het maken van keuzes (A) is het niet.

Het is een pleidooi zo mogelijk af te zien van de grote keuzevrijheid van webwinkels.

Van ironie (B) is geen sprake: de schrijver zegt nergens voor een grappig effect iets wat hij eigenlijk niet meent. De schrijver verwijst naar een paar psychologische experimenten, maar van een systematische verkenning (D) is geen sprake.

Deel 3

Examen 2024-I

Oefenen met het examen van
2024-I.

Pulp in het Nederlandse leesonderwijs?

Na publicatie van tekst 1 verschenen hierop landelijk verscheidene reacties. Behalve vragen over tekst 1 bevat dit examen vragen over vier van deze reacties in samenhang met tekst 1.

Tekst 1

Fastfood voor jonge lezers: de schadelijke promotie van pulp in het onderwijs

(1) Wat hebben we nodig om ontlezing een halt toe te roepen? Mooie verhalen natuurlijk, maar ook 'mooie lezers'. De term is van jeugdboekenauteur Benny Lindelauf. Hij bedoelt lezers die een verhaal betekenis kunnen geven, lezers die daar scholing in hebben gehad. Van zulke mooie lezers zijn er steeds minder.

(2) 44 procent van de Nederlandse jongeren zegt lezen niet leuk te vinden of er zelfs een hekel aan te hebben, zo blijkt uit onderzoek van Stichting Lezen. Dat zijn er meer dan in onze buurlanden, en niemand begrijpt waarom juist in Nederland de ontlezing zo hard stijgt. Helaas maakt de overheid ook geen geld vrij om daar serieus onderzoek naar te doen.

(3) In plaats daarvan investeert ze in leesbevorderingscampagnes. Waarom sorteren die nu niet het gewenste effect? Wie zich daarin verdiept, begrijpt al snel waarom de leesmotivatie laag is. De campagnes die gericht zijn op leesbevordering sturen op 'leesplezier', vanuit de gedachte dat op plezier vanzelf leesmotivatie volgt.

(4) Daarom is besloten dat in de Jonge Jury-campagne jongeren zelf kiezen welke boeken ze nomineren

en bekronen. De Jonge Jury, die jaarlijks 180.000 leerlingen in de onderbouw bereikt, wordt betaald door Stichting Lezen, ondersteund door het Nederlands Letterenfonds en uitgevoerd door Passionate Bulkboek, een organisatie die zich 'dé leesspecialist in voortgezet onderwijs' noemt.

(5) Leerlingen van twaalf tot vijftien jaar kiezen de boeken voor de shortlist aan de hand van een groslijst van uitgevers, zonder instructie, richtlijn of een voorselectie door opvoeders of leraren. Het is verontrustend dat hun keuze vervolgens leidend wordt in een campagne die wordt betaald met overheidsgeld. Het is alsof je kinderen de supermarkt instuurt met de opdracht te kopen wat ze lekker vinden en datgene waarmee ze naar buiten komen, opdringt aan alle kinderen van het land, onder het mom van 'gezond eten'. Nederland zou zijn eigen cultuuronderwijs serieuzer moeten nemen.

(6) Dit jaar brachten 10.000 kinderen een stem uit voor de Jonge Jury-prijs. De winnaar die woensdag 9 juni bekend wordt, zal met zekerheid een pulpboek zijn. Wat bedoelen we met

pulp? Dat is niet hetzelfde als lektuur. Er zijn genoeg redenen om zwakke of onwillige lezers aan te moedigen door ze, pakweg, een spannende jeugdroman van Lydia Rood te laten lezen of de biografie van Wim Kieft.¹⁾

(7) Maar wat de Jonge Jury propageert, is van een ander kaliber. Het zijn verhalen die seksistisch en racistisch denken bevestigen, de lezer alleen van kick naar kick jagen.

Verhalen die stijlistisch, inhoudelijk, cultureel en moreel armoedig en zelfs schadelijk zijn. We analyseerden de shortlist van dit jaar en alle winnende titels van de afgelopen tien jaar, waarvan er zeven werden geschreven door één auteur: Mel Wallis de Vries. Eenlettergrepige titels, dramatisch-realistische foto's op de voorkant en kekke elastieken buikbandjes moeten de jonge lezer verleiden: *Klem*, *Wreed*, *Vals* of *Shock* heten haar boeken.

(8) Het stramien is steeds identiek: na een scène waarin stevast een vrouwelijk slachtoffer wordt gepijnigd, vernederd en vaak vermoord, gaan we terug in de tijd en komen er vier à vijf verschillende meisjes aan het woord – soms via vlogs, dagboekfragmenten, app- of e-mailberichten. Ze zijn typetjes en hebben stevast één ding gemeen: het zijn altijd witte meisjes met lang, los haar. De meisjes lijken geen enkele inhoud of substantie te hebben. De personages veroordelen elkaar op hoe ze eruitzien, en wat ze eten en drinken.

(9) Seks is vrijwel altijd ongewenst en gewelddadig in deze teksten, maar de lezer krijgt geen ruimte om dat kritisch te beschouwen, omdat die meekijkt met daders in lang uitgesponnen geweldsscènes.

Verkrachting en moord worden als haast onvermijdelijk lot voor jonge vrouwen gepresenteerd: als ze in het donker door het park fietsen, maar soms ook als ze in hun eigen slaapkamer zijn. Het hyperrealisme met herkenbare school- en plaatsnamen maakt het nog angstaanjagender. De shortlist van dit jaar bestond uit drie jeugdthrillers die qua opbouw en verhaalinhouw sprekend op de boeken van Wallis de Vries lijken. Succes is blijkbaar besmettelijk.

(10) Met zulke lelijke teksten kweek je geen mooie lezers. Jonge lezers lezen vooral beleefd en herkenend. Wat ze lezen, nemen ze letterlijk omdat hun literaire competenties nog niet zijn ontwikkeld. In het lesmateriaal van de Jonge Jury worden deze competenties ook niet aangesproken.

(11) Waarom wordt dit geld, afkomstig van Stichting Lezen en het Letterenfonds, niet besteed aan de promotie van echte jeugdliteratuur in de klas? Verhalen kunnen je leren hoe je betekenis kunt geven aan de wereld. Hoe je gevoelens, relaties, maar ook maatschappelijke verhoudingen kunt begrijpen en hoe je er taal voor kunt vinden. Ze bieden de sleutel tot een volwassen, ethische houding.

(12) Kwalitatieve jeugdliteratuur geeft de verbeelding van jonge mensen de ruimte om nieuwe en andere perspectieven en samenlevingsvormen te verkennen. Door identificatie met steeds nieuwe personages kunnen jonge lezers hun persoonlijkheid vormen, hun opvattingen toetsen. Literatuur draagt bij aan empathie en aan burgerschap.

(13) Dat in het Nederlandse onderwijs op de basisschool en in het

noot 1 De biografie *Kieft* portretteert de voormalige Nederlandse profvoetballer Wim Kieft; veel aandacht gaat erin uit naar diens alcohol- en drugsverslaving. *Kieft* was in 2014 het bestverkochte boek in Nederland.

- 155 voortgezet onderwijs het lezen van onze internationaal geprezen jeugdliteratuur, denk aan Anna Woltz, Simon van der Geest, Martha Heesen of Bart Moeyaert, niet
 160 verplicht is, en dat er geen eisen worden gesteld aan de kwaliteit van wat er op school wordt gelezen, is een vorm van ernstige en structurele verwaarlozing. Laten we in het op-
 165 handen zijnde nieuwe curriculum voor het vak Nederlands²⁾ het vrijblijvende begrip 'fictie' vervangen door 'jeugdliteratuur'.
(14) Tot het zover is, kunnen de
 170 organisatoren van de Jonge Jury het alvast over een andere boeg gooien. Een shortlist die wordt opgesteld door specialisten lijkt ons de eenvoudigste oplossing. 'Als ze maar
 175 lezen' is geen excus voor pulp.

*naar: Yra van Dijk en Marie-José Klaver
 uit: de Volkskrant, 6 juni 2021*

Yra van Dijk is gasthoogleraar bij instituut LUCAS van de Universiteit Leiden. Marie-José Klaver is vakdidacticus en docent Nederlands in het voortgezet onderwijs.

noot 2 Het Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen bereidde tijdens de publicatie van dit artikel een onderwijsherziening voor van (onder meer) het schoolvak Nederlands.

Tekst 1 kun je met onderstaande kopjes in vier opeenvolgende delen onderverdelen:

- deel 1: Het probleem van de ontlezing
- deel 2: Een verkeerde overheidsmaatregel
- deel 3: De schade aan jongeren ontrafeld
- deel 4: Juiste overheidsinitiatieven?

1p 1 Bij welke alinea begint deel 3, 'De schade aan jongeren ontrafeld'?

"Wat hebben we nodig om ontlezing een halt toe te roepen? Mooie verhalen natuurlijk, maar ook 'mooie lezers'." (regels 1-4)

1p 2 Welke bedenking zal een kritische lezer waarschijnlijk vooral hebben bij het antwoord op de vraag in bovenstaand citaat?
 'Mooie verhalen' en 'mooie lezers'

- A staan inhoudelijk geheel los van de ontlezing.
- B verergeren de ontlezing eerder dan dat ze haar verminderen.
- C zijn inhoudelijk nauwelijks of niet te onderscheiden van elkaar.
- D zijn zeker niet de enige zaken die de ontlezing kunnen stoppen.

Uit alinea 5 is het standpunt af te leiden dat de Nederlandse overheid haar "eigen cultuuronderwijs" momenteel onvoldoende serieus neemt.

2p 3 Geef de redenering weer waarmee in deze alinea dit standpunt wordt onderbouwd.
 Geef antwoord in een of meer volledige zinnen en gebruik voor je antwoord niet meer dan 30 woorden.

"Nederland zou zijn eigen cultuuronderwijs serieuzer moeten nemen." (regels 55-57)

- 2p 4 Welke twee concrete maatregelen worden daarvoor verderop in tekst 1 voorgesteld?

Geef antwoord in een of meer volledige zinnen.

Zowel in de titel van tekst 1 als in de supermarktmetafoor in alinea 5 worden de boeken op de shortlist van de Jonge Jury vergeleken met voedsel.

- 2p 5 Welke twee kenmerken van de boeken van de Jonge Jury worden benadrukt met deze voedselvergelijkingen?

In alinea 7 worden negatieve kenmerken van pulp genoemd, waaronder:

- 1 Pulp bevestigt lezers in seksistisch denken.
- 2 Pulp bevestigt lezers in racistisch denken.
- 3 Pulp jaagt bij lezers vooral een kick na.

- 2p 6 Citeer voor elk van de drie kenmerken een zinsgedeelte uit alinea 8 dat als een voorbeeld ervan is te beschouwen.

Neem de nummers van de drie kenmerken over en zet daarachter je antwoord.

"Met zulke lelijke teksten kweek je geen mooie lezers." (regels 122-123)

- 3p 7 Leid uit alinea 10 tot en met 12 vier kenmerken af van "mooie lezers".

"Literatuur draagt bij aan empathie en aan burgerschap." (regels 151-152)

- 1p 8 Citeer de zin uit alinea 7 tot en met 10 waaruit duidelijk blijkt dat pulp juist afbreuk doet aan burgerschap.

"Dat in het Nederlandse onderwijs op de basisschool en in het voortgezet onderwijs het lezen van onze internationaal geprezen jeugdliteratuur, denk aan Anna Woltz, Simon van der Geest, Martha Heesen of Bart Moeyaert, niet verplicht is (...)" (regels 153-160)

- 1p 9 Waarom wordt in bovenstaand citaat benadrukt dat onze jeugdliteratuur "internationaal geprezen" wordt, gelet op de strekking van tekst 1? omdat deze internationale waardering

- A duidelijk maakt dat er in het buitenland weinig begrip is voor het gebrek aan kwaliteitseisen in het Nederlandse literatuuronderwijs
- B het des te schrijnender maakt dat onze kwalitatief goede jeugdliteratuur in eigen land nauwelijks door jongeren hoeft te worden gelezen
- C nogmaals onderstreept hoe schadelijk het voor Nederlandse jongeren is dat er geen kwaliteitseisen aan jeugdliteratuur worden gesteld
- D tot nu toe klaarblijkelijk niet heeft geleid tot een noodzakelijke aanscherping van eisen in het Nederlandse literatuuronderwijs

- 2p 10 Welke uitspraak geeft de hoofdgedachte van tekst 1 het best weer?
- A Door belevend en herkennend lezen in leesbevorderingsinitiatieven te bevorderen, werkt de overheid seksistisch en racistisch denken in de hand.
 - B Door de literaire competenties van leerlingen te verwaarlozen, negeert de overheid waardevolle adviezen van echte deskundigen.
 - C Door leesmotivatie prioriteit te geven in het onderwijs, veronachtzaamt de overheid de serieuze jeugdliteratuur in Nederland.
 - D Door leesplezier in leesbevorderingsinitiatieven centraal te stellen, frustreert de overheid de literaire ontwikkeling van scholieren.

Reacties op tekst 1

Tekstfragmenten 1 tot en met 4 zijn reacties op tekst 1. Ze verschenen in het dagblad *de Volkskrant* en op *Neerlandistiek*, een online tijdschrift voor de Nederlandse taal-, letterkunde en taalbeheersing.

tekstfragment 1

- (1) Van Dijk en Klaver stellen dat er wat hen betreft voor sommige boeken geen plaats mag zijn in het onderwijs, omdat ze in hun ogen niet bijdragen aan de literaire ontwikkeling en bovendien een schadelijk effect zouden hebben. Wij zien dat anders: deze boeken zijn voor veel kinderen de (enige) motivatie om een boek op te pakken. Het is kortom de eerste toegang, het begin van iets moois.
- (2) En hoewel boeken in de klas en ook de Jonge Jury zelf wel degelijk kritisch bekeken mogen worden, kan het niet de bedoeling zijn dat we een bepaalde groep boeken en auteurs, en daarmee ook de jonge lezers die deze boeken waarderen, categoraal afwijzen.

naar: Gerlien van Dalen en Giel van Strien
uit: *de Volkskrant*, 11 juni 2021

Gerlien van Dalen is directeur-bestuurder van Stichting Lezen.

Giel van Strien is directeur van Passionate Bulkboek, een organisatie voor de stimulering van de Nederlandse taal en literatuur bij jongeren.

In tekstfragment 1 worden twee kritiekpunten ingebracht tegen de opvattingen over leesonderwijs uit tekst 1.

- 2p 11 Vat deze twee kritiekpunten samen.
Geef antwoord in een of meer volledige zinnen. Gebruik voor je antwoord niet meer dan 40 woorden.

tekstfragment 2

- (1) Persoonlijk vind ik het ook jammer dat thrillers stevast hoog eindigen. En ik ben het absoluut met u eens dat het schadelijk is om seksueel geweld zo vaak in te zetten, puur als plotwending. Dat de beschreven vrouwelijke hoofdpersonages pieperige slachtoffertjes zijn (of maken ze, ik noem maar iets 5 geeks, een karakterontwikkeling door?).
- (2) Maar laten we niet vergeten dat er in 'echte' literatuur ook schadelijke personen of ideeën voorkomen. Van mijn literaire kennismaking op het vwo herinner ik me vooral de smerige seksscènes van Ronald Giphart en Jan Wolkers. Vind ik persoonlijk even schadelijk als die 'pulp' waar u het nu over 10 heeft. Omdat ik de vrijheid van jongeren waardeer, accepteer ik ook dat vooral thrillers de shortlist halen. Loslaten, noemen ze dat.
- (3) Wat ik niet begrijp en nooit heb begrepen, is wat er zo verkeerd is aan leesplezier. Waarom er een elitaire minderheid is, die vindt dat we altijd neerbuigend moeten doen over Young Adult-boeken voor jongeren (en 15 feelgood-romans voor volwassenen, trouwens). Die vindt dat jongeren geen eigen keuzen mogen of kunnen maken.

*naar: Carlie van Tongeren
uit: de Volkskrant, 8 juni 2021*

Carlie van Tongeren is auteur van jeugdliteratuur. Ze is twee keer genomineerd voor de Jonge Jury.

"ik ben het absoluut met u eens dat het schadelijk is om seksueel geweld zo vaak in te zetten, puur als plotwending." (regels 2-3, tekstfragment 2)
Een kritische lezer zou kunnen vinden dat deze bewering over thrillers in strikte zin in tegenspraak is met een andere bewering uit tekstfragment 2.

- 1p 12 Met welke andere bewering is deze vooral in tegenspraak?
- A Er is niets kwalijs aan het feit dat jongeren vanuit leesplezier hun boeken kiezen.
 - B Het heeft principieel de voorkeur dat jongeren zelf hun boeken kunnen kiezen.
 - C Jongeren zijn door de leesles allang bekend met schadelijke personen en ideeën in boeken.
 - D Seksuele misstanden spelen ook een schadelijke rol in bekende literaire werken.

In tekstfragment 2 worden twee argumenten ingebracht tegen de argumentatie in tekst 1.

- 2p 13 Vat deze twee argumenten samen.
Geef antwoord in een of meer volledige zinnen. Gebruik voor je antwoord niet meer dan 40 woorden.

"Wat ik niet begrijp en nooit heb begrepen, is wat er zo verkeerd is aan leesplezier." (regels 12-13, tekstfragment 2)

Een kritische lezer kan vinden dat deze uitspraak geen recht doet aan de inhoud van tekst 1.

- 1p 14 Geef aan waarom een kritische lezer dat kan vinden. Baseer je antwoord op de inhoud van tekst 1.
Geef antwoord in één of meer volledige zinnen.

"Waarom er een elitaire minderheid is, die vindt dat we altijd neerbuigend moeten doen over Young Adult-boeken voor jongeren (en feelgood-romans voor volwassenen, trouwens)." (regels 13-15, tekstfragment 2)

Een kritische lezer kan vinden dat het standpunt van tekst 1 in dit citaat wordt vertekend.

- 1p 15 Citeer de zin uit alinea 4 tot en met 7 van tekst 1 die een kritische lezer hiervoor het best als argument kan gebruiken.

tekstfragment 3

(1) In hun reactie op de kritiek van Van Dijk en Klaver stellen Gerlien van Dalen (Stichting Lezen) en Giel van Strien (Passionate Bulkboek) dat de bekritiseerde schrijvers "de onderwerpen die in hun boeken voorkomen (geweld, ongewenste seks, racisme) juist aan de kaak willen stellen en bespreekbaar willen maken bij de groep die het aangaat: de jeugd zelf". Je kunt je echter afvragen hoe goed ze daarin slagen, als hun boeken zelf de stereotypen reproduceren die ze blijkbaar proberen te bestrijden. Belangrijker nog is dat dit soort onderwerpen pas echt bespreekbaar wordt onder leiding van een docent die de discussie aan de hand van gerichte leesvragen in goede banen kan leiden.

(2) Over die didactische kant gaat het in de commotie rond het artikel van Van Dijk en Klaver nauwelijks, terwijl op het vlak van representatie en stereotypie het Nederlandse literatuuronderwijs juist een grote slag heeft te maken. Neem Tim Krabbés schoolklassieker *Het gouden ei* (1984), al decennia koploper op de lijst met meest gelezen boeken in het voortgezet onderwijs. Menig docent Nederlands kan de novelle inmiddels niet meer zien, maar gestuwd door de populariteit van het boek in de ranglijstjes, nemen leerlingen het keer op keer ter hand.

(3) En wat lezen ze dan? (...) Dat het vrouwelijke hoofdpersonage Saskia Ehlvest zich vooral inlaat met breien, make-up, de *Marie Claire* en stofzuigen.

naar: Jeroen Dera

uit: de Volkskrant, 23 juni 2021

Jeroen Dera is docent Nederlandse Letterkunde aan de Radboud Universiteit Nijmegen.

- 2p 16 Geef aan of het negatieve oordeel over pulpboeken uit tekst 1 wel of niet eenduidig wordt afgewezen in tekstfragment 3, en citeer de zin uit tekstfragment 3 waaruit dit blijkt.

In tekstfragment 3 wordt een andere omgang met stereotypen in het leesonderwijs bepleit dan in tekst 1.

- 2p 17 Geef dit verschil aan. Neem de nummers uit onderstaande zinnen over en zet daarachter je antwoord.

Gelet op tekstfragment 3 moeten docenten boeken die stereotypen bevestigen, in hun onderwijs ... (1)....

Gelet op tekst 1 moeten docenten boeken die stereotypen bevestigen, in hun onderwijs juist ... (2)....

tekstfragment 4

Deze mensen zijn in de war. Ze denken dat neerlandistiek een soort maatschappijleer is, of dat de neerlandistiek de maatschappijleer moet verdringen om het nut nog extra te bewijzen voor de mannen in de blauwe pakken, voor wie zij werkelijk onophoudend dansjes uitvoeren. Boeken

- 5 bespreken vanuit maatschappelijk-wenselijk oogmerk doe je bij maatschappijleer. Bij neerlandistiek gaat het om literaire onderwerpen. Was dit dan genoeg aanzet tot dat goede literaire gesprek? Gunnen jullie de leraren maatschappijleer nog hun vakgebied? Of moeten de economen ook voortaan voor hun baan vrezen?

naar: *maanantai*

uit: *Neerlandistiek*, 24 juni 2021

Maanantai is een pseudoniem van Martijn Benders, dichter en publicist.

- 1p 18 Op welke alinea van tekst 1 vormt tekstfragment 4 het duidelijkst een tegenreactie?
A op alinea 8
B op alinea 9
C op alinea 10
D op alinea 11

In tekstfragment 4 wordt een andere inhoudelijke invulling van literatuuronderwijs bepleit dan in tekst 1.

- 2p 19 Benoem beide invullingen. Baseer je antwoord op tekstfragment 4 en op alinea 10 tot en met 12 van tekst 1.
Geef antwoord in een of meer volledige zinnen en gebruik voor je antwoord niet meer dan 30 woorden.

Hieronder staan drie uitspraken uit tekstfragment 4:

- 1 "Deze mensen zijn in de war." (regel 1)
 - 2 "Ze denken dat neerlandistiek een soort maatschappijleer is, of dat de neerlandistiek de maatschappijleer moet verdringen om het nut nog extra te bewijzen" (regels 1-3)
 - 3 "Of moeten de economen ook voortaan voor hun baan vrezen?" (regels 8-9)
- 3p 20 Een kritische lezer kan in elke uitspraak een drogreden aanwijzen, gelet op de inhoud van tekst 1. Geef voor elke uitspraak aan welke. Kies daarvoor uit onderstaande drogredenen. Een drogreden kan slechts één keer worden gebruikt.
- Neem de nummers van de uitspraken over en zet daarachter de letter van de juiste drogreden.
- a bespelen van het publiek
 - b cirkelredenering
 - c onjuist beroep op een kenmerkschema
 - d onduiken van de bewijslast
 - e overdrijven van een voor- of nadeel
 - f persoonlijke aanval
 - g vertekening van het standpunt

Tekst 2

Toverberg

(1) De eerste ochtend zitten ze nog samen aan tafel, de moeder en haar puberzoon. De jongen lang en bleek, moedervlekken op zijn wangen en in zijn hals, onhandig onderuitgezakt (dat is zijn opdracht, de onuitgesproken opdracht van alle puberjongens ter wereld). De moeder: opeengeklemde kaken, gezicht dat lijkt te zijn samengedrukt tussen een lakerspers, uitgestreken maar gepijnigd in het proces. Geen van de twee doet de minste poging contact te maken, integendeel: ze lijken allebei intensief bezig de ander mentaal uit te wissen.

(2) Op de tweede ochtend komt eerst de moeder de ontbijtaal binnen. Met hetzelfde gezicht eet ze een sneetje brood met kaas. Pas wanneer ze weg is, betreedt haar zoon de zaal om in hoog tempo twee croissants met Nutella weg te werken. Hoe ze de rest van de dagen doorbrengen, is een raadsel, maar vanaf die ochtend ontbijten ze apart.

(3) Naarmate de dagen verstrijken, wordt het veld van verbittering rond de moeder steeds groter. De manier waarop ze haar boterham met kaas eet, lijkt op een gevecht, de manier waarop ze haar telefoon oppakt en een bericht intoetst op een regelrechte oorlog. Dat ze in een akelige scheiding ligt of er net eentje achter de rug heeft, lijkt me evident. Het is een vorm van ongeluk die iedereen er ongeveer hetzelfde doet uitzien: grauw, de trekken rond de mond versteend. De tafeltjes rond het hare blijven leeg. Verbittering is niet erg aantrekkelijk, en bovendien lijkt de kans niet onaanzienlijk dat ze uithaalt

naar iedereen die het waagt haar veld te betreden.

(4) Het is heerlijk gluren, in de ontbijtaal boven op de berg. Niemand is geharnast door de dag, haren zijn ongekamd, ogen onopgemaakt. Van privacy is geen sprake in het koude ochtendlicht dat door de majestueuze ramen binnen schijnt. Chronische vermoeidheid maakt zich kenbaar in onwakkere gelaatstrekkken van jonge ouders, relationele spanningen komen tot uiting in de manier waarop een broodje wordt besmeerd met boter.

(5) Vroeger namen de gasten tbc¹ mee naar boven, nu gewoon de aaneenschakeling van fortuinlijke en minder fortuinlijke wendingen waaruit hedendaagse bevoordeerde levens bestaan. In plaats van maanden of zelfs jaren verblijft men ten hoogste nog een week op de berg. Waar de sanatoriumpatiënten van weleer haast ten onder gingen aan de uitgestrekte verveling van het kuren, is de hedendaagse vakantieganger vooral bang niet efficiënt genoeg om te gaan met zijn vakantietijd. Er moet genoeg geskied worden om de dure skipas te verantwoorden, genoeg in de zon gezeten in de kiertjes tussen de sneeuwbuien, genoeg geslapen om tot rust te komen. Ontspanning is een plicht die niet erg veel verschilt van de plichten in de wereld beneden, al zal iedereen bij thuiskomst menen dat een week lang alles anders was.

(6) Op de paal van de stoeltjeslift hangt een bord met de tekst: 'Een slechte dag skiën is nog altijd beter

noot 1 Tbc is een afkorting van tuberculose, een bacteriële infectieziekte van de longen waar tot aan de Tweede Wereldoorlog geen medicijn voor was. Rijke tbc-patiënten verbleven soms wel jaren in hoog in de bergen gelegen sanatoriums, vanwege de rust en schone lucht aldaar.

85 dan een goede dag op kantoor'. Waarvoor het bord adverteert, weet ik niet: iedereen die het leest, bevindt zich op de piste en overduidelijk niet op een kantoor. Misschien is het er 90 slechts om mensen eraan te herinneren dat ze de juiste keuze hebben gemaakt, de frisse buitenlucht hebben verkozen boven de vervuilde tweedehandslucht van hun grote of 95 middelgrote stad. Hier zijn is in elk geval niet dáár zijn. De daaropvolgende palen zijn behangen met advertenties van Swissair, voor vluchten naar Tampa en Orlando. 100 Wie genoeg heeft van de sneeuw, kan altijd nog naar de zon.

(7) Tussen ons hotel en het andere voormalige sanatorium aan de voet van de berg loopt een kronkelend 105 pad dat is vernoemd naar Thomas Mann. Terwijl zijn vrouw moest kuren, deed hij inspiratie op voor zijn grote roman.²⁾ Langs de route zijn plakkaten te vinden met citaten. 'Zum 110 Leben gibt es zwei Wege', zegt Hans Castorp tegen Madame Chauchat.

naar: Niña Weijers

uit: De Groene Amsterdammer, 19 februari 2020

Niña Weijers is auteur van romans en essays.

noot 2 Bedoeld wordt de roman *De toverberg* (1924) van de Duitse schrijver Thomas Mann (1875-1955). Deze gaat over Hans Castorp, die op bezoek gaat in een sanatorium in het Zwitserse Davos en daar verliefd wordt op een jonge Russin, Claudia Chauchat. Zijn bezoek duurt echter niet drie weken, zoals gepland, maar zeven jaar.

noot 3 Vertaling: 'Er zijn twee wegen naar het leven; de ene is de gebruikelijke, directe en brave weg. De andere is hachelijk, hij loopt via de dood, en dat is de geniale weg!'

noot 4 Dit zijn titels van populaire liefdesliedjes.

'Der eine ist der gewöhnliche, direkte und brave. Der andere ist schlimm, er führt über den Tod, und das ist der 115 geniale Weg!'³⁾

(8) Dat kan eigenlijk niet meer hè, zegt mijn reisgenoot met spijt in zijn stem, zo onbeschaamd praten over genialiteit. Ik vraag me vooral af of 120 de directe en brave weg en het smalle pad langs de dood wel twee verschillende wegen zijn, en wie bepaalt wat braaf is en wat heldhaftig.

(9) In de roodverlichte hotelbar speelt 125 een pianiste in galajurk iedere avond versnelde versies van *My heart will go on* en *The greatest love of all*⁴⁾ voor een handjevol hotelgasten. Op de laatste avond zie ik de moeder en 130 de zoon op een bank in de hoek. Ze praten nog altijd niet met elkaar, maar ze leunen achterover en staren met iets wat lijkt op tevredenheid naar de donkere bergtoppen in de 135 verte, waar bewegende lichtpuntjes de wagens aanduiden die de pistes prepareren voor een nieuwe dag.

De moeder lijkt zich gedurende de eerste dagen in het hotel psychologisch te ontwikkelen, blijkens alinea 1 tot en met 3.

- 1p 21 Welke woordenreeks geeft de psychologische ontwikkeling van de moeder in alinea 1 tot en met 3 chronologisch het best weer?
- A alleen, gespannen, oorlogszuchtig
 - B gepijnigd, alleen, verbitterd
 - C gespannen, gefrustreerd, ongelukkig
 - D ongelukkig, verbitterd, gelaten

"Het is heerlijk gluren, in de ontbijtzaal boven op de berg." (regels 45-46)

- 2p 22 Leg in eigen woorden uit door welke twee factoren het "heerlijk gluren" is naar de gasten in de ontbijtzaal, gelet op alinea 4. Geef geen voorbeelden.
Geef antwoord in een of meer volledige zinnen en gebruik voor je antwoord niet meer dan 30 woorden.

De gasten van nu worden in alinea 5 vergeleken met de gasten van vroeger.

- 2p 23 Leid uit alinea 5 twee overeenkomsten af tussen de gasten van nu en die van vroeger.

In alinea 5 wordt beschreven hoe hedendaagse vakantiegangers omgaan met hun vakantietijd.

- 2p 24 Leg uit wat tegenstrijdig is aan de manier waarop hedendaagse vakantiegangers omgaan met hun vakantietijd, gelet op alinea 5.
Geef antwoord in een of meer volledige zinnen en gebruik voor je antwoord niet meer dan 30 woorden.

Alinea 6 is te beschouwen als een uitwerking van één zin uit alinea 5.

- 1p 25 Citeer deze zin uit alinea 5.

De beschrijving van moeder en zoon op "de laatste avond" in alinea 9 verschilt in twee opzichten inhoudelijk van hun eerdere beschrijving in alinea 2 en 3.

- 2p 26 Leg uit in welke twee opzichten de beschrijving van moeder en zoon in alinea 9 inhoudelijk verschilt van deze eerdere beschrijving in alinea 2 en 3. Geef geen voorbeelden.
Geef antwoord in een of meer volledige zinnen en gebruik voor je antwoord niet meer dan 30 woorden.

- 1p 27 Welke uitspraak doet het meest recht aan de ik-figuur in tekst 2?
- A De ik-figuur bespreekt ter amusement wintersporters negatief, terwijl deze samen met een reisgenoot verblijft in een voormalig sanatorium.
 - B De ik-figuur is duidelijk afkerig van wintersport en zit op de berg om met een reisgenoot tot rust te komen in een voormalig sanatorium.
 - C De ik-figuur is fanatiek liefhebber van wintersport en zit op de berg om samen met een reisgenoot tot rust te komen in een voormalig sanatorium.
 - D De ik-figuur stelt zich op als een beschouwer van wintersporters, terwijl deze samen met een reisgenoot verblijft in een voormalig sanatorium.
- 2p 28 Welke zin typeert tekst 2 het best?
- A Deze tekst is een filosofisch eerbetoon aan een bekend literair werk waarin een wintersportlocatie centraal staat.
 - B Deze tekst is een literaire bespiegeling waarin ervaringen tijdens een wintersportvakantie tot existentiële overwegingen leiden.
 - C Deze tekst is een onderzoeksverslag waarin observaties op een wintersportvakantie in een breed maatschappelijk kader worden geplaatst.
 - D Deze tekst is een reportage waarin het gedrag van vakantiegangers in een hotel wordt besproken, geduid en beoordeeld.

Onderzoek naar de waardering van *De engelenmaker*

Stel, bij het vak Nederlands moet je ter voorbereiding op je mondelinge literatuurexamen een uitgebreid onderzoek doen naar de waardering van de roman *De engelenmaker* (2005) van de Vlaamse auteur Stefan Brijs. Hieronder vind je enkele bronnen die voor dit onderzoek bruikbaar kunnen zijn. Als een eerste stap in dit onderzoek verdiep je je in de argumentatie van elke bron. Je beoordeelt vervolgens de bruikbaarheid ervan en brengt de overeenkomsten en verschillen in argumentatie tussen de bronnen in kaart.

bron 1

Een horrorverhaal uit naam der wetenschap

door Marcia, 16 januari 2018

(1) In *De engelenmaker* keert dokter Victor Hoppe na twintig jaar afwezigheid terug naar zijn geboortedorp Wolfheim, een dorpje op de grens tussen Nederland, België en Duitsland. De dokter is niet alleen, maar arriveert met drie pasgeboren kinderen. De dorpsgenoten kijken de dokter met de nek aan.

- 5 Waar is de moeder van de kinderen en wat is er aan de hand met deze bijzondere drieling? De geruchten gaan dat de drieling Gabriël, Michaël en Rafaël ernstig ziek is, maar er blijkt meer aan de hand te zijn; niet alleen met de kinderen, maar ook met de dokter zelf. *De engelenmaker* van Stefan Brijs is een boek zoals je nog nooit gelezen hebt – en daarna ook nooit meer zult lezen, tenzij je weer van voren af aan begint. Het verhaal zit tot in de puntjes goed in elkaar, leest als een film en zet je aan het denken over de grens tussen wetenschap en religie, alsook de grens tussen realiteit en fictie. Geniaal van begin tot eind.

- (2) Het verhaal wordt gekenmerkt door een sobere schrijfstijl, die tegelijkertijd heel beeldend is. Als je het boek leest, zie je als het ware een film in je hoofd. Een echte verfilming zit er helaas niet in, al was hier meerdere keren sprake van. Maar, zoals Stefan Brijs in alle bescheidenheid al aangaf op de boekenbeurs, het boek zit zo geniaal in elkaar dat gebleken is dat een verfilming onmogelijk is. Hoewel het verhaal veel wetenschappelijke termen bevat, is het echter nergens droog of saai. Brijs weet wetenschap op zo'n manier te presenteren dat het aanvoelt als een spannend horrorverhaal. Je wilt weten wat er met de kinderen aan de hand is en wat Victor Hoppe bezield heeft om dit alles te doen. (...)

- 25 Creepy horrorverhaal in de naam der wetenschap ★★★★

naar: Marcia van der Zwan
uit: hebban.nl

Marcia van der Zwan is als marketeer werkzaam bij een Vlaamse uitgever en beheert onder meer een boekenblog. Hebban.nl is een populaire boekensite en lezerscommunity voor Nederland en Vlaanderen, waarop lezers eigen recensies kunnen plaatsen.

- In bron 1 wordt *De engelenmaker* positief beoordeeld.
- 2p 29 Geef uit alinea 1 en 2 vijf argumenten voor dit oordeel.
Nummer de argumenten en geef antwoord in een of meer volledige zinnen.

bron 2

(reactie 1) "Het was echt een heel gaaf boek. Er zat meer medische wetenschap in dan ik in eerste instantie dacht. Dat was wel heel leuk. Verder werd er heel veel contact naar God gelegd, dat zegt me verder echt totaal niks, maar het was wel interessant deze keer."

- 5 Jouk, 5 havo, op: scholieren.com

(reactie 2) "Je ziet alles vanuit diverse oogpunten waardoor je je eigen mening over de situatie kan scheppen. Het is wel een dikke roman maar het leest fijn waardoor de dikte alleen maar voordelig is."

- 10 Wida, 5 vwo, op: scholieren.com

naar: jeugdbibliotheek.nl/12-18-jaar/lezen-voor-de-lijst

In bron 2 komen de leerlingen Jouk en Wida aan het woord over de roman.

- 1p 30 Geef het standpunt over de roman *De engelenmaker* en het belangrijkste argument hiervoor in de reactie van Jouk.
Geef antwoord in een of meer volledige zinnen.

Wida geeft geen expliciet oordeel over *De engelenmaker*, maar is duidelijk positief.

- 1p 31 Op basis van welke twee kenmerken van de roman oordeelt Wida positief?

bron 3**Waarderingsgeschiedenis**

(1) De meeste recensenten zijn zonder meer enthousiast over *De engelenmaker*. Zij prijzen Brijs als een bekwaam verhalenverteller die in staat is sympathie te wekken voor een griezel. Ook bewonderen zij zijn roman om de hechte compositie, de sobere en doeltreffende stijl en de spanning. (...)

5 (2) Binnen de dagbladpers toont alleen Bert Bultinck zich in *De Morgen* onvoorwaardelijk negatief. Door de vooraankondiging dat *De engelenmaker* de eerste Nederlandse roman over klonen is, kan het verhaal hem niet meer verrassen. En ook Hoppes uiteindelijke zelfkruisiging heeft hij zien aankomen vanwege een te dik aangezette Jezusvergelijking. Hierbij komt een te grote 10 uitleggerigheid en proza dat in stilistisch opzicht "niet meer dan netjes, en zowat nergens briljant" is.

15 (3) Twee andere negatieve reacties zijn te vinden in de tijdschriften *Liter*, dat de literatuur vanuit christelijke invalshoek beziet, en *Dietsche Warande & Belfort*. In het eerste blad typeert Gerda van de Haar *De engelenmaker* als niet meer dan een literaire thriller, wel spannend en knap verteld, maar weinig verrassend en in een stijl waaraan niet veel te beleven valt. Haar grootste kritiek betreft het thema van de klonen, dat uitgemolken zou zijn en door de auteur in ethisch opzicht veel te oppervlakkig behandeld wordt. Ook het interpretatiespel met de Bijbel gaat in haar ogen nergens over. (...)

naar: *Nora van Laar*

uit: dbnl.org

Nora van Laar is letterkundige en schrijft schrijversportretten en analyses van literaire werken. De Digitale Bibliotheek voor de Nederlandse Letteren (DBNL) is een digitale collectie van teksten uit de Nederlandse letterkunde en taalkunde en komt voort uit een samenwerking tussen de Taalunie, de Vlaamse Erfgoedbibliotheeken en de Koninklijke Bibliotheek.

In alinea 2 en 3 van bron 3 staan twee recensies centraal waarin negatief over *De engelenmaker* wordt geoordeeld.

- 2p 32 Noem drie argumenten voor dit negatieve oordeel waarin deze twee recensies overeenstemmen.

Geef antwoord in een of meer volledige zinnen.

- 3p 33 Geef vier inhoudelijke en/of stilistische kenmerken van bron 3 waardoor deze bron betrouwbaarder overkomt dan bron 2. Laat de vindplaats en auteur van bron 3 hierbij buiten beschouwing.

bron 4**Het kind als beter exemplaar van jezelf**

(1) (...) Stefan Brijs wil maar zeggen dat lezers van alles in een verhaal kunnen vinden. Zelfs dingen die de schrijver volstrekt onbekend zijn. Brijs vindt het geen enkel probleem als lezers verwantschappen zien tussen zijn werk en allerlei andere verhalen. "Het is onmogelijk om nu nog een verhaal te schrijven dat geen raakvlak heeft met een ander verhaal. Alles is al geschreven. Alle verhalen over de grote gevoelens, die sinds de Griekse tragedies worden behandeld – liefde, haat, trouw, ontrouw, jaloezie, macht, ambitie – zijn al van alle kanten belicht. Toch blijft het zinvol om erover te schrijven. De dramatiek is bekend, maar hoe kom je tot die dramatiek! Het hoe, daar herken je een goede schrijver aan."

(2) De Belg Brijs schreef met *De engelenmaker* een prachtig, fascinerend verhaal dat veel lijkt op het verhaal dat bijna tweehonderd jaar eerder door de Engelse Mary Shelley werd geschreven: een man probeert een levend wezen te creëren en wordt geconfronteerd met de griezelige gevolgen. Terwijl Shelleys Frankenstein een eng monster ter wereld brengt, kloont de Victor Hoppe van Brijs drie kindertjes die zijn evenbeeld zijn, met rood haar en hazenlip. Hoppe is geobsedeerd door de wens om God te kunnen evenaren en de macht te krijgen over het scheppen van leven. Sterker nog, hij wil God verslaan, "het nakijken geven", door de fouten uit het menselijk lichaam weg te werken.

naar: Sandra Kooke
uit: Trouw, 17 augustus 2006

Sandra Kooke is als kunstredacteur werkzaam bij dagblad Trouw.

Je kunt erover twijfelen of bron 4 voor je waarderingsonderzoek bruikbaar is.

- 2p 34 Geef twee argumenten waarom bron 4 hiervoor niet bruikbaar is. Baseer je antwoord op de inhoud van bron 4. Laat de vindplaats en auteur van bron 4 hierbij buiten beschouwing.
Geef antwoord in een of meer volledige zinnen.
- 2p 35 Noem drie aspecten van *De engelenmaker* waarover zowel bron 1 als bron 3 positief is.

"Je ziet alles vanuit diverse oogpunten waardoor je je eigen mening over de situatie kan scheppen." (Wida, regels 7-8, bron 2)

- 1p 36 Wordt ditzelfde argument voor een oordeel over *De engelenmaker* ook gebruikt in een andere bron?
- A Het wordt ook gebruikt in bron 1.
 - B Het wordt ook gebruikt in bron 3.
 - C Het wordt ook gebruikt in bron 4.
 - D Het wordt in geen andere bron gebruikt.

De rol die wetenschap en religie spelen in *De engelenmaker* wordt wisselend gewaardeerd in bron 1 tot en met 4.

- 2p 37 Bepaal per bron of de rol van de **wetenschap** in *De engelenmaker* duidelijk positief of negatief wordt gewaardeerd, of dat dit niet eenduidig kan worden bepaald.
Neem de nummers van de vier bronnen over en zet daarachter *positief*, *negatief* of *niet te bepalen*.
- 2p 38 Bepaal per bron of de rol van **religie** in *De engelenmaker* duidelijk positief of negatief wordt gewaardeerd, of dat dit niet eenduidig kan worden bepaald.
Neem de nummers van de vier bronnen over en zet daarachter *positief*, *negatief* of *niet te bepalen*.

Wil je weten hoe je dit examen hebt gemaakt? Kijk het na met de antwoorden en uitwerkingen op mijnexamenbundel.nl. Je ziet dan je totaalscore en je score per onderwerp. Deze worden bewaard.

Bijlagen

Register

Paragraaf in deel 1	2021-I	2021-II	2021-III
§ 4: Tekstsoort en schrijfdoel	14, 16	24, 26, 28, 37	1, 15
§ 5: Intentie van de schrijver, stijlmiddelen en figuurlijk taalgebruik, framing	5, 9, 12, 33, 34	5, 8, 14, 38	4, 6, 31, 38
§ 7: Hoofgedachte en hoofdvraag	1, 2, 3, 26, 27	1, 2, 9, 12, 13, 15, 29	2, 3, 16, 23, 26, 27, 32
§ 8: Samenvatten	8, 10, 17, 32, 39	27, 32	9, 10, 39, 40
§ 9: Functie van tekstgedeelte	4, 6, 25	-	18, 24
§ 10: Standpunt en argumenten	11, 13, 15, 19, 21, 28, 30	17, 18, 19, 30, 31, 34	14, 21, 25, 36
§ 11: Argumentatie en argumentatieschema's	-	-	7
§ 12: Drogredenen	-	4, 6, 11	-
§ 13: Aanvaardbaarheid van argumentatie, werken met scenario's	-	10, 33, 39, 40	19

2022-I	2022-II	2022-III	2023-I	2023-II
10, 28	13	18	29	38
13, 34, 37, 39	11, 12, 16, 17, 24, 33	4, 6, 10, 11, 13, 20, 21, 22, 29	36	5, 27, 31, 35
1, 2, 11, 12, 25, 42	9, 10, 15, 20, 25	27, 28, 30, 34, 35, 36, 40	3, 8, 21, 28	1, 2, 12, 22
31	31	-	-	7, 15, 36
-	-	39	22	17
9, 15, 20, 21, 22, 23, 32, 36, 38, 41	1, 2, 3, 6, 8, 14	16, 19, 26, 31	1, 9, 10, 11, 14, 18, 19, 20, 25, 27, 34	18, 19, 20, 24, 25, 28, 29, 33, 34, 37
17	37	9	2	11, 21
40	-	8, 14	-	-
-	26, 39	12	12, 16, 23	6, 14, 30

Cijferbepaling deel 2

In deel 2 zijn volledige examens opgenomen. Na het maken van een examen kun je met behulp van deze tabel jezelf een cijfer geven. Bedenk daarbij dat dit niet meer is dan een cijfer bij benadering. Want bij veel vragen worden ook de grammatica en de spelling van je antwoorden beoordeeld.

aantal punten	cijfer	2021-I	2021-II	2021-III	2022-I	2022-II	2022-III	2023-I	2023-II
0	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0
1	1,1	1,1	1,3	1,1	1,2	1,2	1,1	1,1	1,2
2	1,3	1,1	1,5	1,3	1,4	1,4	1,2	1,2	1,4
3	1,4	1,2	1,8	1,4	1,5	1,5	1,2	1,2	1,5
4	1,5	1,3	1,9	1,5	1,6	1,7	1,3	1,3	1,7
5	1,6	1,4	2,1	1,7	1,8	1,8	1,4	1,4	1,8
6	1,8	1,5	2,2	1,8	1,9	2,0	1,5	1,5	1,9
7	1,9	1,7	2,3	2,0	2,1	2,1	1,6	1,6	2,1
8	2,0	1,8	2,5	2,1	2,2	2,2	1,7	1,7	2,2
9	2,1	1,9	2,6	2,2	2,3	2,4	1,9	1,9	2,4
10	2,3	2,1	2,7	2,4	2,5	2,5	2,0	2,0	2,5
11	2,4	2,2	2,9	2,5	2,6	2,7	2,2	2,2	2,6
12	2,5	2,4	3,0	2,6	2,7	2,8	2,3	2,3	2,8
13	2,6	2,5	3,1	2,8	2,9	3,0	2,5	2,5	2,9
14	2,8	2,6	3,3	2,9	3,0	3,1	2,6	2,6	3,1
15	2,9	2,8	3,4	3,0	3,1	3,2	2,8	2,8	3,2
16	3,0	2,9	3,5	3,2	3,3	3,4	2,9	2,9	3,4
17	3,1	3,1	3,7	3,3	3,4	3,5	3,1	3,1	3,5
18	3,3	3,2	3,8	3,5	3,6	3,7	3,2	3,2	3,6
19	3,4	3,3	3,9	3,6	3,7	3,8	3,4	3,4	3,8
20	3,5	3,5	4,0	3,7	3,8	4,0	3,5	3,5	3,9
21	3,6	3,6	4,2	3,9	4,0	4,1	3,7	3,7	4,1
22	3,8	3,7	4,3	4,0	4,1	4,2	3,8	3,8	4,2
23	3,9	3,9	4,4	4,1	4,2	4,4	4,0	4,0	4,3
24	4,0	4,0	4,6	4,3	4,4	4,5	4,1	4,1	4,5
25	4,1	4,2	4,7	4,4	4,5	4,7	4,3	4,3	4,6
26	4,3	4,3	4,8	4,5	4,6	4,8	4,4	4,4	4,8
27	4,4	4,4	5,0	4,7	4,8	5,0	4,6	4,6	4,9
28	4,5	4,6	5,1	4,8	4,9	5,1	4,7	4,7	5,0
29	4,6	4,7	5,2	5,0	5,1	5,2	4,9	4,9	5,2
30	4,8	4,9	5,4	5,1	5,2	5,4	5,0	5,0	5,3
31	4,9	5,0	5,5	5,2	5,3	5,5	5,2	5,2	5,5
32	5,0	5,1	5,6	5,4	5,5	5,7	5,3	5,3	5,6
33	5,1	5,3	5,8	5,5	5,6	5,8	5,5	5,5	5,7
34	5,3	5,4	5,9	5,6	5,7	6,0	5,6	5,6	5,9
35	5,4	5,5	6,0	5,8	5,9	6,1	5,8	5,8	6,0

aantal
punten cijfer

	2021-I	2021-II	2021-III	2022-I	2022-II	2022-III	2023-I	2023-II
36	5,5	5,7	6,2	5,9	6,0	6,2	5,9	6,2
37	5,6	5,8	6,3	6,0	6,1	6,4	6,1	6,3
38	5,8	6,0	6,4	6,2	6,3	6,5	6,2	6,4
39	5,9	6,1	6,9	6,3	6,4	6,7	6,4	6,6
40	6,0	6,2	6,7	6,5	6,6	6,8	6,5	6,7
41	6,1	6,4	6,8	6,6	6,7	7,0	6,7	6,9
42	6,3	6,5	7,0	6,7	6,8	7,1	6,8	7,0
43	6,4	6,7	7,1	6,9	7,0	7,2	7,0	7,1
44	6,5	6,8	7,2	7,0	7,1	7,4	7,1	7,3
45	6,6	6,9	7,4	7,1	7,2	7,5	7,3	7,4
46	6,8	7,1	7,5	7,3	7,4	7,7	7,4	7,6
47	6,9	7,2	7,6	7,4	7,5	7,8	7,6	7,7
48	7,0	7,3	7,8	7,5	7,6	8,0	7,7	7,9
49	7,1	7,5	7,9	7,7	7,8	8,1	7,9	8,0
50	7,3	7,6	8,0	7,8	7,9	8,2	8,0	8,1
51	7,4	7,8	8,2	8,0	8,1	8,4	8,2	8,3
52	7,5	7,9	8,3	8,1	8,2	8,5	8,3	8,4
53	7,6	8,0	8,4	8,2	8,3	8,7	8,5	8,6
54	7,8	8,2	8,5	8,4	8,5	8,8	8,6	8,7
55	7,9	8,3	8,7	8,5	8,6	9,0	8,8	8,8
56	8,0	8,5	8,8	8,6	8,7	9,1	8,9	9,0
57	8,1	8,6	8,9	8,8	8,9	9,2	9,1	9,1
58	8,3	8,7	9,1	8,9	9,0	9,4	9,4	9,3
59	8,4	8,9	9,2	9,0	9,1	9,5	9,7	9,4
60	8,5	9,0	9,3	9,2	9,3	9,7	10	9,5
61	8,6	9,1	9,5	9,3	9,4	9,8		9,7
62	8,8	9,3	9,6	9,5	9,6	9,9		9,8
63	8,9	9,4	9,7	9,6	9,7	10		9,9
64	9,0	9,7	9,7	9,7	9,8			10
65	9,1	10	9,8	9,9	9,9			
66	9,3		9,9	10	10			
67	9,4		9,9					
68	9,5		10					
69	9,6							
70	9,8							
71	9,9							
72	10							

Aantekeningen

examen
bundel >

Slim leren, zeker slagen

JE KUNT
HET!

! Veel succes #
met je examens!

Meer hulp nodig? Op examenbundel.nl
vind je alles om je optimaal voor te
bereiden op je examens.

#ikgazekerslagen #geenexamenstress examenbundel.nl

examenbundel >

vwo Nederlands
vwo Engels
vwo Duits
vwo Frans
vwo Economie
vwo Bedrijfseconomie
vwo Maatschappijwetenschappen
vwo Geschiedenis
vwo Aardrijkskunde
vwo Wiskunde A
vwo Wiskunde B
vwo Wiskunde C
vwo Scheikunde
vwo Biologie
vwo Natuurkunde

samengevat }

vwo Economie
vwo Bedrijfseconomie
vwo Maatschappijwetenschappen
vwo Geschiedenis
vwo Aardrijkskunde
vwo Wiskunde A
vwo Wiskunde B
vwo Wiskunde C
vwo Scheikunde
vwo Biologie
vwo Natuurkunde
havo/vwo Nederlands 3F/4F
havo/vwo Rekenen 3F

Tips, tricks en informatie die jou helpen bij het slagen voor je eindexamen vind je op [examenbundel.nl!](#) Nog meer kans op slagen? Volg ons ook op social media. #geenexamenstress

examenidioom + examenbundel + samengevat + zeker slagen! = #geenexamenstress

examenidioom

vwo Engels
vwo Duits
vwo Frans

zeker slagen!

voor vmbo, havo én vwo

9 789006 316070